

TEORIJA PRAKSA

1

Revija za družbena vprašanja

iz vsebine

- BORIS MAJER: (Ne) jubilejni zapis
- BOŽO KOVAČ: Socialistična zveza danes
- VLADO VODOPIVEC: Delavski razred in sodobna zgodovina
- VLADO SCHMIDT: Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem
- ZORAN KRŽIČNIK: Aktualna vprašanja dolgoročnega razvoja Slovenije
- JANKO JERI: Petnajst let sporazuma o tržaškem vprašanju

TEORIJA in PRAKSA

1

1970

IZDAJA:

Visoka šola za sociologijo, politične vede
in novinarstvo v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič,
France Hočevar, Dragana Kraigher, Stane
Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja
Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti,
Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab,
Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin Mah-
kovec, Zdenko Roter, Ruža Tekavec,
Vinko Trinkaus

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039 in
311-377

UPRAVA:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za *posameznike* 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za *organizacije* letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za *nenaročnike* je 6 din. Celoletna
naročnina za *tujino* je 80 din, za *posa-
mezen izvod* 8 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2, Visoka šola za sociologijo,
politične vede in novinarstvo — za revijo
»Teorija in praksa«; devizni račun
VŠSPVN: 501-620-7-3204-10-646 — za re-
vijo »Teorija in praksa«

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
meseču. Maksimalni obseg uvodniških
člankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35,
januar 1970

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, vol. 7,
št. 1, str. 1—176, Ljubljana, januar 1970

---

vsebina

- BORIS MAJER: (Ne) jubilejni zapis 3
BOZO KOVAČ: Socialistična zveza danes 8

ČLANKI, RAZPRAVE:

- VLADO VODOPIVEC: Delavski razred in sodobna zgodovina 12

- VLADO SCHMIDT: Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem 31

- ERMIN KRZICNIK: Aktualna vprašanja dolgoročnega razvoja Slovenije 49

POGLEDI, KOMENTARJI:

- MIRAN ZIRKELBACH: Komercializem v (mladinskem) tisku 64

- SAŠA CVAHTE: Zdravstvena dejavnost in samoupravljanje 70

- MARJAN CESEN: Dileme o zdravstvu 75

- MARKO KOS: O odnosu med znanstveno-raziskovalnim delom in družbo 81

DRUZBA IN RELIGIJA:

- ANDREJ KIRN: Smrt boga v Feuerbachovi antropološki koncepciji religije 90

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

- A. HEGEDŰS - M. MARKUS: Tendence marksistične sociologije v socialističnih deželah 97

MEDNARODNI ODNOSI:

- JANKO JERI: Petnajst let sporazuma o tržaškem vprašanju 107

- RADOVAN VUKADINOVIC: SEV — integracija ali sodelovanje? 125

BREZ OVINKOV:

- MOJCA DRČAR-MURKO: Samo etika ali še kaj drugega? 139

- DIMITRIJ RUPEL: Kdo lovi? 141

- J. Š.: Ali se motimo? 143

- B. S.: Učinkovit ukrep ali lov na čarovnice? 144

- V. TRINKAUS: Kako dalje? 147

- B. M.: Mačka miško, miš pšenico ... 151

- O. R.: »Sivo v sivem« 152

PRIKAZI, RECENZIJE:

- VJEKOSLAV MIKECIN: Marksisti in Marx (Rudi Rizman) 154

- Dr. IVAN TURK: Ekonomika podjetja (Janez Škerjanec) 158

- Nova slovenska revija Anthropos (Maca Jogan) 160

- DUSAN REBOLJ: Kako informirati samoupravljavce (Jože Sintič) 164

- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV
Sinopsisi 173

CONTENTS

BORIS MAJER: (Non) Jubilee Note 3
 BOZO KOVAC: Socialist Alliance of Working People Today 8

ARTICLES, ESSAYS:

VLADO VODOPIVEC: The Working Class and Contemporary History 12
 VLADO SCHMIDT: Socialist Pedagogy Between Etatism and Self-government 31
 ERMIN KRZICNIK: Some Topical Problems of the Long-term Development of Slovenia 49

VIEWS, COMMENTS:

MIRAN ZIRKELBACH: Commercialism in (Juvenile) Books 64
 SASA CVAHTE: Health-service and Self-government 70
 MARJAN CESEN: Dilemmas in Health-service 75
 MARKO KOS: On the Relation between Scientific Research Work and Society 81

RELIGION AND SOCIETY:

ANDREJ KIRN: The Death of God in Feuerbach's Anthropological Conception 90

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD

A. HEGEDÜS — M. MARKUS: Tendencies of Marxist Sociology in Socialist Countries 97

INTERNATIONAL RELATIONS:

JANKO JERI: Fifteen Years of the Agreement on the Problem of Trieste 107
 RADOVAN VUKADINOVIC: Eastern European Mutual Assistance Treaty, Integration or Co-operation 125

STRAIGHT AWAY:

MOJCA DRČAR-MURKO: Only Etic or Anything Else? 139
 DIMITRIJ RUPEL: Who is Hunting? 141
 J. Š.: Are We Wrong? 143
 B. S.: An Effective Measure or Witch-hunt? 144
 VINKO TRINKAUS: How to Continue? 147
 B. M.: The Chain of Responsibility 151
 O. R.: »Gray in Gray« 152

REVIEWS, NOTES:

VJEKOSLAV MIKECIN: Marxists and Marx (R. Rizman) 154
 IVAN TURK: Economy of Enterprises (J. Škerjanec) 158
 MACA JOGAN: Anthropos 160
 DUŠAN REBOLJ: How to Inform Self-governing People? (J. Sintič) 164

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 167

СОДЕРЖАНИЕ

БОРИС МАЙЕР: (Не)юбилейная запись 3
 БОЖО КОВАЧ: Социалистический Союз на сегодняшшний день 8

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ВЛАДО ВОДОПИВЕЦ: Рабочий класс и современная история 12
 ВЛАДО ШМИТ: Социалистическая педагогика во время этатизма и в самоуправлении 31
 ЭРМИН КРЖИЧНИК: Актуальные вопросы долгосрочного развития Словении 49

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

МИРАН ЦИРКЕЛЬБАХ: Коммерция в печати (для молодёжи) 46
 САША ЦВАХТЕ: Деятельность по здравоохранению и самоуправление 70
 МАРЯН ЧЕСЕН: Дилеммы здравоохранения 75
 МАРКО КОС: Об отношении между научно-исследовательской работой и обществом 81

ОБЩЕСТВО И РЕЛИГИЯ:

АНДРЕЙ КИРН: Смерть бога в антропологической концепции религии Фейербаха 90

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

А. ХЕГЕДЮШ—М. МАРКУС: Тенденции марксистской социологии в странах социализма 97

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

ЯНКО ЕРИ: Пятнадцать лет договора о триестинском вопросе 107
 РАДОВАН ВУКАДИНОВИЧ: СЭВ — интеграция или сотрудничество? 125

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

МОИЦА ДРЧАР-МУРКО: Только анись этика или ещё что-то другое? 139
 ДИМИТРИЈ РУПЕЛ: Кто ловит? 141
 И. Ш.: Мы ошибаемся? 143
 Б. С.: Действенная мера или же охота на ведьм? 144
 ВИНКО ТРИНКАУС: Как дальше? 147
 Б. М.: Кошка мышку, а мышь пшеницу... 151
 О. Р.: »Серое в сером« 152

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ВЬЕКΟΣЛАВ МИКЕЦИН: Марксисты и Маркс (Р. Ризман) 154
 ИВАН ТУРК: Экономика предприятий (И. Шкерянец) 158
 МАЦА ИОГАН: Антропос 160
 ДУШАН РЕБОЛЬ: Как проводить оповещение среди членов самоуправляющихся коллективов? (И. Синтич) 164

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 167

(NE)JUBILEJNI ZAPIS

(Kratko razmišljanje ob Kardeljevi šestdesetletnici)

Pričujoči sestavek ni jubilejni zapis. Nima namena razgrinjati pred bralcem življenjsko pot jubilanta, niti poudarjati njegove zgodovinske zasluge. To je naloga družbenih znanosti, ki bodo morale prej ali slej izpolniti ta dolg. Namen pričujočega zapisa je drugačen: ob življenjskem jubileju človeka, čigar življenjska pot je neločljivo povezana z zgodovinsko usodo slovenskega naroda in jugoslovanske socialistične skupnosti kot celote, zastaviti nekatera žgoča vprašanja današnjega (in jutrišnjega) dne. Zastaviti jih v luči tistih miselnih izhodišč, ki so vodila Kardelja na njegovi revolucionarni poti in ki so postala — uresničena ali ne — bistveni sestavni del zavesti slovenskega in jugoslovanskih narodov o zgodovinskem smislu, možnostih in perspektivah jugoslovanske poti v socializem, še več: o smislu, možnostih in perspektivah tiste vizije socializma, ki je kljub deformacijam, ki jih je doživela in doživlja v svoji praktični preiskušnji, še vedno živi v srcu in zavesti velikega dela človeštva.

V Predgovoru k drugi izdaji »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja« je avtor zapisal, da je slovensko narodno vprašanje — če izvezamo Slovence, ki so ostali zunaj državnih meja — v novi Jugoslaviji načelno rešeno. Ne more biti dvoma, da je prva izdaja tega dela Slovincem omogočila, da so v najusodnejšem trenutku svoje zgodovine potegnili izkušnje iz svoje politične preteklosti, da so odločno obrnili hrbet oportunistični in kapitulantski politiki vladajočih meščanskih strank in se oprli na edino družbeno silo, ki je bila objektivno po svojem družbenem položaju in subjektivno po svoji politični zavesti edina sposobna napraviti križ čez preteklost ter povesti Slovence v revolucionarno bitko ne samo za nacionalno osvoboditev in združitev, temveč hkrati tudi v socialno revolucijo, brez katere bi tudi nacionalna emancipacija slovenskega naroda ne bila mogoča: na delavski razred in komunistično partijo. Lucidne analize slovenske politične preteklosti niso le do kraja razkrinkale politično revščino in brezperspektivnost »nacionalne« politike vladajočih meščanskih političnih strank in grupacij, temveč so hkrati začrtale Slovincem jasen politični program v najodločilnejšem tre-

nutku slovenske zgodovine, ko so vladajoče politične stranke tudi v okviru m e š č a n s k e g a koncepta za rešitev slovenskega narodnega vprašanja docela odpovedale. Če se danes nekateri emigrantski politiki sprašujejo, kako je bilo mogoče, da je tako maloštevilna komunistična partija zbrala okrog sebe velikansko večino slovenskega naroda ter ga povedla v narodnoosvobodilno borbo in socialno revolucijo, lahko najdejo odgovor na to vprašanje prav v tem dejstvu. Ne more biti dvoma, da je politični program, načrtan v »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja« idejno omogočil združitev vseh progresivnih narodnih sil v osvobodilni fronti ne glede na nekdanjo strankarsko pripadnost, svetovnonazorsko ali versko prepričanje in da je bil ta program sprejet od ogromne večine slovenskega naroda kot edina možna politična platforma za ohranitev slovenske narodne eksistence in zgodovinsko afirmacijo slovenskega naroda kot avtonomnega zgodovinskega subjekta. To so zgodovinska dejstva, ki jih je treba tudi še danes poudarjati, ker samo tak politični program ki se nenehno uči od preteklosti in jo hkrati presega, lahko odgovori na življenjska vprašanja sedanjosti in prihodnosti.

Položaj slovenskega naroda je danes seveda bistveno drugačen kot je bil pred tridesetimi in več leti. Vendar izkušnje povojnega obdobja, zlasti leto 1948 in ne nazadnje tudi zadnja čehoslovaška tragedija ponovno dokazujejo, da lahko samo narod, ki stoji neomajno in brezkompromisno na progresivnih pozicijah, na pozicijah zgodovinskega interesa delavskega razreda, uspešno kljubuje političnemu pritisku tudi največjih vojaških in gospodarskih potencialov in se uspešno uveljavlja kot progresivni politični subjekt v širokem mednarodnem merilu. Zato se bomo še vedno vračali k »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja« ne zato, da bi ga šolsko ponavljali ali citirali, temveč zato, da bi iz njega črpali pobude za tisto, kar moramo storiti v današnjem času, da bi ostali na ravni tistega, kar je opravil Kardelj v svojem času in za svoj čas. To je toliko bolj potrebno zato, ker je različne poskuse oživljanja vseh mogočih nacionalističnih, unitarističnih, meščansko-nacionalnih in drugih podobnih tendenc mogoče učinkovito onemogočiti edinole s političnim programom, ki stoji konceptualno tako visoko nad njimi, kakor je »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« v odločilnem trenutku stal nad idejno in politično stvarnostjo takratne slovenske meščanske politike. »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« dokazuje, da je pot do takšnega političnega programa poglobljena znanstvena analiza, ki upošteva vse bistvene komponente konkretne situacije, ne pa pragmatistične improvizacije in kratkovidna politična kombinatorika, ki je bila značilna za nekdanjo slovensko meščansko politiko. Žal postaja značilno to tudi za del naše današnje politične strukture. Menim, da je v tem treba iskati vzrok za marsikatero politično težavo in napetost, ki smo ji priča v sedanjem trenutku in ki je ni mogoče vedno opravičevati zgolj z objektivnimi protislovji.

Drugo temeljno vprašanje sedanjega trenutka so možnosti in perspektive specifične jugoslovanske poti v socializem, možnosti in perspektive samoupravnega modela socializma. Zgodovinsko dejstvo je, da je Kardelj eden izmed protagonistov tega modela in to ne samo v fazi njegove teoretične zasnove, temveč tudi v njegovi ustavodajni in ekonomsko-politični realizaciji. Globino in širino Kardeljevega deleža v tem zgodovinskem procesu, ki postaja vse bolj neločljivo povezano z zgodovinskim poslanstvom jugoslovanskih narodov in jugoslovanskega delavskega razreda še posebej v sodobnem svetu, bo pokazala šele prihodnost. Jugoslovanski model socializma, ki ga povezujemo s pojmom samoupravljanja, ni nastal slučajno. Izšel je iz velike krize mednarodnega delavskega gibanja, iz protislovij, v katerih se je znašla socialistična vizija, ki je navdihovala teoretike komunizma, pa tudi množična revolucionarna gibanja v prvi fazi njihovega razvoja. Analiza Kardeljevih tekstov bi verjetno pokazala tisto sintezo vizionarstva in političnega realizma, ki je morda najznačilnejša posebnost jugoslovanske poti v socializem sploh. To se je pokazalo v prometejskem naporu jugoslovanskih komunistov, da se upro birokratično-etatistični deformaciji te vizije, kar je pomenilo sprejeti bitko v svojih lastnih vrstah, v mednarodnem komunističnem gibanju, z n o t r a j socialističnega sveta s tveganjem ekskomunikacije, izolacije vse do groženj fizičnega uničenja. Kardeljeva ugotovitev, da je jugoslovanska komunistična partija v dosedanji zgodovini mednarodnega komunističnega gibanja doslej edina organizirana politična sila, ki je izšla iz tega konflikta zmogovito v tem smislu, da ni bila niti fizično uničena, niti se ni odpovedala svoji socialistični viziji, viziji humanega socializma, kaže vso veličino in zgodovinsko pomembnost tega napora.

Vendar pa se ta vizija, če jo skušamo uresničiti mimo objektivnih možnosti in protislovij obstoječega sveta prav lahko sprevrže v svoje nasprotje, v oficialno laž družbe, ki prej ali slej kompromitira Idejo, in kot taka postane platforma za novo levico psevdorevolucionarnega tipa, ki preko vmesne faze anarholiberalizma lahko privede ali do poskusa desne restavracije že presežene stopnje meščanskega političnega pluralizma, vrne torej delavski razred na izhodiščno točko političnega boja, ali pa do prav tako presežene birokratsko-etatistične variante vojnega komunizma. Morda je najpomembnejši teoretični in praktično-politični Kardeljev prispevek v fazi uresničevanja samoupravnega modela socializma prav v vzdrževanju ravnovesja med humanistično vizijo socializma in realističnim upoštevanjem objektivnih in subjektivnih protislovij, ki nenehoma vznikajo v tem procesu samem, ravnovesja, ki je bilo večkrat ogroženo tako v vsakodnevni politični praksi na eni strani kot v političnem abstrakcionizmu na drugi. Tudi v tem vprašanju ostaja Kardelj — če izvzamemo posamezne ekskurze, ki so v dolgoletni politični praksi neizogibni — vseskozi na nivoju teoretično-praktične sinteze, ki prezentira politični program samoupravnega modela socializma. Ta

sinteza socialističnega vizionarstva in političnega realizma, ki sredi vrveža neodložljivih konkretnih nalog ne izgubi izpred oči končnega cilja in ki zaradi zagledanosti v končni cilj ne izgubi izpred oči neposrednih nalog, možnosti in protislovij trenutka, ki ne spreminja cilja v sredstvo in sredstvo v cilj, je dialektična in se kot taka razvezuje in vedno znova vzpostavlja tudi v življenju posameznega človeka, posameznega političnega gibanja, posameznega naroda in zato nikdar ni dana ali dosežena enkrat za vselej. V tem pogledu lahko črpamo iz Kardeljevega revolucionarnega opusa pobudo za nenehno obnavljanje te sinteze na vedno višjem nivoju, ne kot šolsko ponavljanje rečenega in napisanega, temveč kot impulz za razmišljanje in delovanje.

To je pomembno toliko bolj, ker so se v sedanji etapi razvijanja samoupravnega modela socializma začele pojavljati nekatere dileme, ki v sami zasnovi samoupravljanja niso bile še tako očitne, tako neposredno prisotne, kakor so danes. Samoupravljanje je bilo predvsem zamišljeno kot alternativa birokratsko-etatističnemu modelu socializma. Prav Kardelj je v svojih govorih in razpravah neštoto krat poudarjal, da izraščata ta deformacija socializma iz objektivnih protislovij socialističnega razvoja samega in ne zgolj iz subjektivnih napak vsakokratnega političnega vodstva, »kulta osebnosti« ipd. Izhajajoč iz te ocene je bila akcija jugoslovanskih komunistov usmerjena predvsem k odpravljanju družbenih korenin birokratizma in etatizma v njihovi klasični obliki. Kmalu pa se je pokazalo, da tudi samoupravljanje ni imuno za birokracijo in etatizacijo, da obstoje tudi v okviru samoupravnih odnosov možnosti za ponovno oživljanje birokratičnih in etatističnih struktur, čeprav v drugačni »nebirokratični«, »neoetatistični« preobleki. Bistvena značilnost tega neobiurokratizma je stapljanje, zraščanje z tehnokratsko-managerskimi strukturami **znotraj** samoupravnega sistema samega v novi »establishment«, ki se v sistemu tržnega gospodarstva skriva za »poslovnostjo«, uspešnostjo gospodarjenja itd. Zunanji izraz te alianse je nastajanje in prodiranje komercialno-potrošniške mentalitete, kakor je značilna za sodobno neokapitalistično potrošniško družbo — ob izgubi kakršne koli socialistične perspektive in dolgoročnejšega socialističnega političnega programa sploh (seveda v praktičnih postopkih, ne v besedah). To velja za tisti del naše gospodarske, pa tudi politične strukture, ki vidi svojo **edino** nalogo v tem, da zagotovi gospodarsko prosperiteto, ustvari jugoslovanski »gospodarski čudež«, ne da bi se vprašala, ali je gospodarska prosperiteta **sama po sebi** že zadosten garant (čeprav je nedvomno to eden izmed pogojev) za uresničitev tiste socialistične vizije, ki je vgrajena v temelje celotnega našega družbenega gibanja in celo družbenega sistema samega in ki sploh šele upravičuje obstoj Zveze komunistov in njene revolucionarne avantgardne vloge v naši družbi. Brž ko bi gospodarsko prosperirajoča, industrijsko visoko razvita **potrošniška** družba postala **edini** cilj akcije komunistov, (čeprav je to gotovo

eden izmed njenih ciljev), bi to pomenilo konec socialistične »avanture«, s tem pa tudi konec revolucionarne vloge Zveze komunistov. Kar bi nastalo, bi bil modificirani meščanski kozmos, čeprav bi njegova formalno-pravna podlaga še naprej lahko bila samoupravljanje.

Tako se ob eni nevarnosti, ki smo jo uspešno premagali ali jo vsaj premagujemo, ob nevarnosti birokratsko-etatične deformacije socializma pojavlja druga, nič manj nevarna — nevarnost izgube revolucionarne socialistične perspektive in povratek v okvire meščanskega kozmosa potrošniške družbe. Med tema dvema alternativama se nahajamo danes. To je po mojem mnenju temeljna dilema sedanjega trenutka. Kako se izogniti eni nevarnosti, da ne pademo v drugo, nič manj usodno? Kako se izogniti psevdorevolucionarnemu utopizmu, ne da bi se odpovedali socialistični viziji, in kako uresničevati socialistično vizijo, ne da bi se odpovedali ekonomsko-političnemu realizmu?

Kardelj je na to vprašanje odgovoril v svojem času in za svoj čas. Odgovarja nanj tudi še danes. To je vprašanje nas vseh, od tega, ali bomo našli na to vprašanje zadovoljiv odgovor, je odvisen nadaljnji razvoj naše poti, je odvisen končni rezultat revolucionarne akcije jugoslovanskih komunistov, v katero je neločljivo vtkano Kardeljevo ime.

Ni važno, ali je človek kot posameznik ocenjen dovolj visoko. Važno je, koliko so v njegovi misli in delu vsebovane spodbude za reševanje bistvenih vprašanj današnjega in jutrišnjega dne. Kardeljeva teoretična misel in njegovo več kot štiridesetletno revolucionarno delovanje vsebuje take spodbude.

SOCIALISTIČNA ZVEZA DANES

Morda bi v našem vsakdanjem ravnanju še lahko shajali nekaj časa tudi z dosedanjo Socialistično zvezo. Z ovni se nihče ne zaletava v temelje samoupravne socialistične demokracije, manj hrupne in manj vidne ovire za njeno rast pa pogosto spregledamo ali nad njimi zamahnemo z roko. Zlasti, ker nas na vseh koncih tiščijo bolj otipljive težave, predvsem gmotne narave. Misel, odnose, daljnosežnejše cilje tako kdaj pa kdaj podrejamo trenutnim, zlasti gmotnim tegobam naše družbe; njen razvoj marsikdaj potiskamo naprej s pogledom v kolesnicah že prevožene poti.

Zato je toliko bolj neizogibno, da si v političnem prostoru, kakršen nastaja v slovenskih in tudi širših jugoslovanskih razsežnostih, zastavimo nekaj vprašanj. Odgovori nanje naj pomagajo pri iskanju ne najbolj vijugaste poti v samoupravno socialistično demokracijo.

Ali ima v našem družbeno-političnem življenju vsakdo, delavec v tovarni, kmet, izobraženec, član organizacije, društva itd., možnost, da neposredno uveljavlja svoje pristne interese? Tiste, ki izvirajo iz osnov naše družbe, iz njenih razmer, iz dela v njej? Smo že dosegli, da bi v tem pogledu odpravili razlike, ki izvirajo iz delovnega mesta, družbenega položaja, izobrazbe, poklica, vere itd.?

Ali je naše politično delovanje postavljeno tako, da tudi v vsakdanjih navskrižjih vselej prevladajo težnje in interesi, ki največ prispevajo k napredku?

Ali smo že spostavili zadosti — seveda odprtih — kanalov, ki dvosmerno povezujejo bazo s središči odločanja? So se torej politični predstavniki že spremenili v delegate sredine, ki jih je delegirala?

Ali smo med seboj zadosti povezali vsa središča odločanja, dovolj upoštevali medsebojno pogojenost družbenih odločitev?

Nič koliko empiričnih merjenj ter razpravljanj bi bilo potrebnih, da bi se lahko sporazumeli o realnih odgovorih na ta vprašanja. Pojavila bi se tudi še mnoga nova. In kakršnikoli bi že bili odgovori, zadovoljiti ne bi mogli količkaj zahtevnega, demokratično mislečega človeka. Ti odgovori bodo kvečjemu stvarno izhodišče za spreminjanje

nje razmer. Osnova bodo za učinkovitejši ustroj nacionalne samouprave, za sodobnejšo politično oporo samoupravi, za hitrejši razvoj samoupravne socialistične demokracije.

Teze o Socialistični zvezi skušajo danes ustreči temu. Razmer ne sprejemajo kot nespremenljivo dejstvo in postavljajo zato osnovo za preobrazbo Socialistične zveze. Korenine te osnove so v tradiciji, izkušnji, moralni in politični moči Osvobodilne fronte. Pogled pa je seveda obrnjen v prihodnost. Klasični politični modeli, elementi parlamentarne demokracije in političnih razmerij naše bližnje preteklosti pri tem morda niso še povsem zbrisani. Tako vsaj dajejo slutiti dosedanja razpravljanja, ko se v besedah o razvoju samoupravne socialistične demokracije mešajo predstave včerajšnjega in jutrišnjega modela. Celotna zamisel pa vendarle skuša zadostiti temu, da se bo Socialistična zveza dejansko razvila v prostovoljno demokratično zvezo delovnih ljudi Slovenije, v njihovo družbeno-politično organizacijo. Težišče je pri tem na hotenju, naj bi se Socialistična zveza postopno spreminjala v politično, organizacijsko in tudi tehnično sredstvo ljudi, ki bi lahko učinkovito delovali kot člani družbe, ki si je v temelje svojega razvojnega programa zapisala samoupravno socialistično demokracijo.

Takšna definicija je očitno ohlapna. Zato je ob površnih razglabljanjih tudi nesporna, v temeljiti razpravi pa še nedognana, če ne celo sporna. Vendar bo mogoče ustvariti jasnejšo podobo o Socialistični zvezi le z razmišljujočo, znanstveno podprto besedo o vseh prvinah, ki tvorijo naš družbeni model. Pa še takšna podoba bo brez pravega pomena, če preurejena Socialistična zveza ne bo tudi živela. Drugo z drugim, samo tako.

Vseh prvin samoupravne socialistične demokracije nimamo nikjer zbranih, tudi v tezah o Socialistični zvezi ne. Toliko pa jih je tudi v njih in v osnutku načrta za uresničitev tez, da bi dokaj premočrtneje in hitreje korakali v samoupravno socialistično demokracijo, če bi vsaj te dosledno upoštevali. Seveda pa je treba prvinam in načelom dodati primerno »tehnologijo«. Na pamet v urejenih in kolikor toliko razvitih gospodarskih in političnih razmerah ni več mogoče koristno in učinkovito ravnati.

Če upoštevamo doslej kolikor toliko dognane misli o vlogi Socialistične zveze v razvoju samoupravne socialistične demokracije, bodo v središču pozornosti predvsem naslednje zamisli:

Socialistična zveza je organizacija vseh ljudi in družbenih skupin, ki imajo sicer vsak svoje posebne interese, obenem pa sprejemajo skupni program samoupravnega demokratičnega razvoja socialistične družbe. V pravici do neposrednega uveljavljanja interesov Socialistična zveza ne priznava razlik, ki nastajajo zaradi različnih delovnih mest, izobrazbe, družbenega položaja, svetovnega nazora, rojstne letnice itd. Vsi, ki so kakorkoli zainteresirani za kako družbeno vprašanje in za odločitve o njem, naj dobijo možnost in se tudi sami potrudijo, da bi vplivali na odločitve. Če bodo vsi interesi

bolj na dlani, bo tudi sporazum o sami odločitvi boljši, pravičnejši, učinkovitejši.

Že zaradi današnje razvitosti in nerazvitosti pa ni mogoče pričakovati, da bo sporazum zadovoljil vse. Smo pač družba protislovij in navskrižij. Nimamo vsi enakih interesov in ne gledamo enako na vse stvari. Zato je toliko bolj pomembno, da dosežemo enotnost v osnovnih razvojnih zamislih že znotraj posameznih področij družbenega dela in življenja. To bo olajšalo prizadevanje ob neposredni konfrontaciji interesov in hotenj. Politične odločitve bodo vselej skladne z zgodovinskimi interesi delavskega razreda, v svojih konkretnih oblikah koristne za gospodarski, kulturni, humanistični napredek družbe.

Odgovoriti je namreč treba tudi na vprašanje ali so lahko vsi dogovori, sklepi, naj nastajajo po še tako demokratični poti, že sami po sebi napredni. Gotovo ne. Tudi po najbolj demokratični poti je mogoče priti do sklepov, ki ne pomenijo naprednega ukrepa. Zato je za kvalitetno delovanje Socialistične zveze in najbrž za njeno delovanje sploh silno pomembno, da so v njej, v vseh oblikah in fazah njenega delovanja, najbolj dejavni komunisti. Na njih predvsem leži odgovornost, da v nobenem primeru ne bo prevladala težnja, nasprotna temeljni politični usmeritvi Zveze komunistov.

Ljudje se kot nosilci interesov združujejo po svojih interesih. Toda tudi tako organizirani v samoupravnih skupnostih, organizacijah, društvih, niso zadosti učinkoviti, ko hočejo uveljaviti svoje interese, ki naj bodo obenem družbeni. Manjka nam družbeni mehanizem, v katerem bi takšni interesi dobili naziv družbeni interes. Socialistična zveza naj bi zato bila politični prostor, v katerem bi se interesi soočili med seboj in z družbenimi možnostmi. Kjer bi se tedaj ljudje sporazumeli, kaj je v danem trenutku pravi skupni interes.

Takšno usklajevanje interesov, sporazumevanje in dogovarjanje pa je nedvomno brez pomena, pelje celo v politično brezbriznost in mrtvilo, če ni žive povezanosti med političnim sporazumevanjem in konkretnim odločanjem. Zato je razumljiva pozornost, ki jo posvečajo teze o Socialistični zvezi prav povezanosti ljudi, organiziranih v Socialistični zvezi, z vsemi središči odločanja. Obenem pa je vidna težnja po medsebojni povezanosti vseh središč odločanja, da se ne bi demokratizacija družbe sprevrgla v njeno razdrobljenost.

O najpomembnejših družbenih vprašanjih dokončno odločajo odborniki in poslanci, zato je za razvoj samoupravne demokracije temeljno vprašanje, kako odbornike in poslance povezati z drugimi ljudmi, ki so lastne pravice do odločanja začasno zaupali svojim delegatom v skupščinah. Socialistična zveza je ob skupščinskih volitvah politični organizator dogovorov delovnih ljudi o odbornikih in poslancih. Njene dolžnosti pa s tem ne prenehajo, saj bi sicer obtičali pri formalni demokraciji. Spostaviti mora zato med delegirajočimi in delegati trajne delovne stike; praktično naj se to kaže tudi takole:

vsakomur mora biti zagotovljeno, da bo njegov interes navzoč, ko bodo odborniki in poslanci odločali. Socialistična zveza pa bo morala tudi neposredno nastopati v skupščinah, če se bodo v demokratičnih razpravah izoblikovale rešitve, za katere je pristojna skupščina.

Tako zasnovana Socialistična zveza se mora potegovati tudi za dobro obveščenost ljudi o družbenih vprašanjih, obenem pa za njihov vpliv na tisk, radio, televizijo. Brez tega ni prave demokracije.

Ob teh in drugih vidikih vloge in delovanja Socialistične zveze, zapisanih v tezah, bo treba gotovo še praktično preučiti, v čem je Socialistična zveza »univerzalna družbeno-politična organizacija«, v čem njena vloga pri demokratizaciji kadrovske politike, kakšna je pot v njej do tistih političnih odločitev, ki so temeljne za nadaljnji razvoj Slovenije, kako naj prispeva Socialistična zveza k razvoju sodobnejše federacije, k večji povezanosti republik, k večji odprtosti Slovenije v svet, kako naj razvija politično kulturo itd.

Prenekatero vprašanje bo na prvi pogled tehnične narave. Toda, mar nismo marsikdaj obtičali pri lepem načelu, ker smo z levo roko odpirali neizogibne težave, ko je bilo treba načela uresničiti?

Ko se bo treba odločiti, kaj bo najbolj vplivalo na hitrejši začetek praktične preobrazbe Socialistične zveze, bodo najbrž v središču pozornosti oblike dela Socialistične zveze (npr. sekcije), vodstva, pretok informacij in vplivov, usmerjanje. Skupno vsemu temu bo gotovo, da je treba zajeti čimveč ljudi ali vsaj njihovih interesov ter pripeljati do učinkovite politične akcije in dobrih družbenih odločitev. Kako, to ne bodo smele biti »aktivistične podrobnosti«, temveč prav tako važna skrb kot so sama načela in cilji.

Teze o Socialistični zvezi, osnutek načrta za uresničitev tez, osnutki raznih pravilnikov in poslovnikov ter predlogi za spremembo statutov, kar so pripravili v izvršnem odboru republiške konference SZDL Slovenije, skušajo odgovoriti na ta vprašanja. Ker so vsi dokumenti pogojeni drug z drugim, jin ne kaže razvrščati po pomenu in fazah, marveč obravnavati kot celoto, čeprav morda ne zmeraj vse hkrati in z enako pozornostjo. Na dozorelost osnovnih zamisli bodo prav gotovo vplivali tudi razprava in sklepi republiške konference Socialistične zveze.

Delavski razred in sodobna zgodovina

(Delavski razred, razredna borba, revolucija)

»Somrak ideologij«

Znanstveni način mišljenja kot posledica znanstveno-tehnične revolucije naglo potiska na pragu kibernetičnega stoletja iz družbene in individualne zavesti vsakršno ideološko in utopično mišljenje. Tako optimistično napovedujejo nekateri njeni filozofski apologeti. Ponašanju ljudi pri delu, v politiki, v kulturi itd. daje odločilni pečat. Znanost je povzročila somrak ideologij in približala njihov konec. Tudi marksizem kot militantna razredna ideologija, ki je nastala v dobi viktorijanskega kapitalizma, se v spremenjenih pogojih začenja umikati z družbene scene in postaja anahronizem. Vrsta pomembnih marksističnih prognoz, trdijo, se ni uresničila, pojavili pa so se novi subjekti družbenega napredka, ki jih marksizem ni mogel predvideti.

Tako se kaže marksizem v času visoko razvite industrijske civilizacije vedno bolj kot sekularizirana religija, abstraktna utopija in eshatologija, pravijo kritiki marksizma. Ta pozitivistična in scientistična kritika je v današnjem času najbolj glasna, najbolj privlačna in navidez najbolj utemeljena. Sklicuje se lahko na ogromen znanstveno-tehnični napredek, na vitalnost in dinamiko visoko razvitih industrijskih družb, na relativno visoko družbeno harmonijo socialnih slojev in zlasti na integracijo in prilagoditev klasičnega delavskega razreda kapitalistični družbeni strukturi. Močan argument jim je ideološka in politična kriza socializma.

V teh napovedih agonije socializma imajo še posebno mesto pričevanja in izpovedi posameznih frustriranih vrhunskih socialističnih ideologov, kulturnih delavcev in drugih posameznikov, ki so se zaradi konfliktov v svoji nekdanji sredini začeli javno odrekati marksizmu. Prav njihove izjave pa kažejo, da so ga zares razumeli samo kot abstraktno utopijo. Čim pa se je začel mit, ki so ga sami politično predstavljali, podirati, so ostali brez alternative.¹

¹ V današnjem času pa že večina evropske, tudi do marksizma sicer skeptično razpoložene sredine sprejema »konvertite«, ki se odločajo za politično alternativo

Temeljna zmeta vse te kritike je, da ne zadeva marksizma, temveč tisto prakso, ki si je desetletja prilaščala monopol edino pravilnega tolmačenja marksizma. Nanaša se na ideološke preinterpretacije marksizma, ki so zelo spremenile in deformirale marksistično idejno tradicijo. V zaprtem sistemu kanoniziranih in kodificiranih ideološko-političnih norm se je izgubila avtentična vsebina marksizma, njen izvorni pomen pa je postal skoro nerazviden. Tako nasprotniki zavračajo, zagovorniki pa še naprej branijo marksizem kot ideologijo, od katere je avtentični marksizem enako daleč kot od objektivističnega determinizma ali subjektivističnega voluntarizma, ki se v ideološki kritiki marksizma proti lastni volji združuje v eno.

Prav v tem času pa se avtentični marksizem v novih razmerah znova konstituira kot sodobni način mišljenja, kakor sta ga razumela in razlagala Marx in Engels, za njima pa v zgodovini stotih let še nekateri lucidni marksistični misleci. Njihovo razumevanje marksizma, ki je ostajalo v njihovem času bolj ali manj ob strani, ni moglo zavarovati marksizma pred preinterpretacijami, kakršne so v specifičnih pogojih narekovali različni interesi.

Ta marksizem je predvsem tisti način mišljenja, ki je kritično razpoložen do vsakokratne lastne vsebine in do objektivnega sveta. Kot subjektivno mišljenje in spoznanje skuša reflektirati in razumeti objektivni svet ter se približati »objektivnemu mišljenju« v obsegu današnjih spoznavnih možnosti, čeprav je zanj bistveno, da ostaja odprto mišljenje, ki razume skladnost mišljenja in objektivnega sveta kot proces, ne pa kot končni cilj. Kot objektivno mišljenje in spoznavanje si prizadeva tudi subjektivno refleksijo razumeti kot del objektivnega sveta, obenem pa se zaveda, da do kraja subjektivna refleksija ne more postati skladna z objektivnim svetom. Takšno samorazumevanje omogoča bolj ali manj točno opredelitev mesta in vloge subjekta v objektivnem svetu. Vsak hip navzoče iskanje raz-

---

zahodnega sveta drugače kot še pred desetletji. Zavest o politični in moralni krizi sodobnega kapitalizma je tako vsesplošna, da odrekanje »marksistični utopiji« ni več popularno in zadeva na vrsto pomislekov. To kaže v dobrem zadnjem letu odmevnost izpovedi npr. sovjetskega pisatelja Aleksija Kuznjecova in vzhodnonemškega pisatelja Manfreda Bielerja ter še zlasti jugoslovanskega politika Milovana Djilasa. Njegova najnovejša knjiga »Nepopolna družba«, ki je izšla maja 1969 na Dunaju, je bila predstavljena v napovedih in v samem uvodu kot kritično delo »prominentnega ideologa jugoslovanske komunistične partije«, »odličnega poznavalca marksistično-leninistične teorije«, čeprav ponavlja samo znane trditve o koncu ideologij v visoki industrijski civilizaciji znanih ameriških avtorjev. Značilna za odmevnost je bila ocena, objavljena v zahodnonemškem političnem magazinu »Der Spiegel«, ki jo je napisal marburški politolog, univerzitetni profesor Wolfgang Abendroth: »Pisec se odreka upanjem in določanju ciljev 'idealne' (to je brezrazredne) družbe in na ta način potrjuje čisto vest kapitalistične družbe, dokler je po obliki organizirana demokratično... Odpoveduje se objektivni analizi razrednih interesov in razrednega boja in predvsem realnih odnosov med industrijsko razvitimi deželami in obubožanim tretjim svetom.« Kritik nato nadaljuje: »Da bi se izmaknil jugoslovanskim tegobam, je pisec postal (gotovo proti svoji volji) namesto pozitiven in napreden kritik socialističnih držav (kar bi verjetno želel biti) proizvajalec najboljših ideoloških pomirjevalnih tablet za kapitalistični svet v njegovi današnji situaciji.« (Der Spiegel, št. 34, stran 129.)

merja med objektom in subjektom je tista kvaliteta marksističnega mišljenja, ki ga loči od subjektivističnega voluntarizma in pozitivističnega determinizma, varuje pred metafizičnimi spekulacijami in fatalistično neaktivnostjo.

V kontekstu takega načina mišljenja se kaže zgodovina kot proces emancipacije človeka in pot do njegove vse večje avtonomije. Ta se lahko uresničuje v družbi, ki se bo odrekla upravljanja z ljudmi in se bo v celoti obrnila k upravljanju s stvarmi. Družba, ki se osvobodi potrebe po reprodukciji medsebojnih odvisnosti ljudi ter njihove podrejenosti in nadrejenosti, se organizira kot družba enakopravnih ljudi. Njihovo avtonomijo limitira družbeni interes, ki je pogoj avtonomije vsakega posameznika; ni končni cilj zgodovine, temveč konec predzgodovine in začetek prave družbene zgodovine. Pot do cilja družbeno-človeške emancipacije je revolucionarna praksa. Ta temelji na razumevanju in samorazumevanju zgodovine in človeka, ki je objekt in subjekt zgodovine. To je praksa spreminjanja sveta po človeku, ta pa se med to prakso tudi sam spreminja.

Pozitivna prvina marksističnega načina mišljenja »de omnibus dubitandum« je kritično zanikanje sedanjosti, ki vključuje načrtovanje bodočnosti. Tako marksizem kot novi način mišljenja, koncizno formuliran v »enajstih tezah o Feuerbachu«, ni abstraktna, pasivna kontemplacija, temveč konkretna in smotrna človeška praksa. Praktična filozofija in filozofska praksa je imanentna koeksistenci človeka s tokom zgodovine in spreminjanjem družbeno-človeškega in materialnega sveta. Je aktivno poseganje človeka v zgodovino in njegova empirija prakse, da bi zadovoljil svoje potrebe, interese in smotre. Ta empirična praksa temelji na vedno bolj popolnih indikacijah in prognozah bodočnosti in na vse popolnejši zavesti o možnih posledicah človeške dejavnosti. Zato so neogibni pogoj revolucionarne prakse vednosti, spoznanja in informacije o svetu in družbi ter take racionalne tehnike, ki ustrezajo parcialnim ciljem kot etapam do »končnega« cilja.

Marksizem je potemtakem: filozofija prakse, ki vedno znova ugotavlja in redefinira svoje cilje; praksa oziroma politika kot smotrna dejavnost za uresničenje teh ciljev in končno uporaba racionalnih tehnik ter naraščajočega znanja o svetu kot prvine prakse. Marksizem je politika in filozofija, ki se nenehno sooča z znanostjo. Vsako odvzemanje enega od teh elementov ali njihovo zapostavljanje pomeni bistveno osiromašenje marksizma ali pa njegovo spreminjanje v tak način mišljenja, ki ga je komaj še mogoče identificirati kot marksistično mišljenje.

Izhajajoč iz takšnega mišljenja je Marx z analizo Kapitala in razvojnih tendenc kapitalizma dokazal, da je konkretni zgodovinski subjekt družbene emancipacije človeka proletariat. To pa zaradi njegovega objektivnega družbenega položaja v kapitalizmu in ker so nečloveški pogoji življenja kapitalistične družbe najbolj izrazito združeni v pogojih njegovega življenja. Proletariat skuša v spontanem

prizadevanju, da bi svoj položaj presegel in dosegel socialno osvoboditev, sprva v ekonomski sferi nuditi kapitalizmu odpor. Takrat se izoblikuje iz razreda po sebi v razred za sebe. V razrednem boju formira teoretično in politično zavest o objektivnih tendencah razvoja kapitalistične družbe ter o pogojih in ciljih svojega političnega boja. Tako postaja subjekt družbene preobrazbe. Ko uresničuje interese svoje emancipacije, uresničuje obenem cilje družbene emancipacije v celoti. Razredni boj doseže vrh v revoluciji, ki je začetek prehajanja v novo družbeno situacijo. Proletariat postane nosilec razredne oblasti, s čimer se začenja ukinjati kot razred in se začne stapljati z drugimi socialnimi sloji v podružabljeno človeštvo.

V razmerah, perspektivah in horizontu predmonopolističnega viktorskega kapitalizma se je Marxu proces razrednega boja in revolucije prikazoval kot možnost, ki se bo spremenila v stvarnost v najbolj razvitih industrijskih družbah že v bližnji bodočnosti. V okviru takšnih perspektiv je Marx, kateremu je to spoznanje narekovalo angažiranost v konkretnem boju delavskega razreda, razmišljal o racionalnih sredstvih, tehnikah in mehanizmih razrednega boja: o politični stranki, o strategiji in taktiki, o diktaturi proletariata itd. Če ni mogel predvideti dejanskega toka zgodovine, ki je šla v nekaterih točkah svojo lastno pot in mimo njegovih prognoz, kar je bila posledica sprememb v razmerju družbenih sil konec devetnajstega stoletja zaradi razvoja predmonopolističnega kapitalizma v imperializem, to ne demantira temeljne sheme marksizma. Spremenila se je socialna struktura delavskega razreda in njegov položaj v kapitalizmu, ne pa njegov objektivni položaj v družbi sploh, ki se kaže v naraščajoči alienaciji. Ta pa postavlja v ospredje zahtevo, da se realizira zgodovinski interes delavskega razreda, ki je identičen z interesom celotne družbe. Spremenila se je vsebina in drugačne so oblike razrednega, političnega in ekonomskega boja. To ni boj za fizično existenco, ki bi bil že sam po sebi zanikanje kapitalizma, kot je bilo to v Marxovem času. Ostal je razredni boj kot politični boj za avtonomijo delovnega človeka in kot pot do uresničenja zgodovinskih ciljev njegove emancipacije. Končno se je spremenila tudi oblika revolucije kot socialnega spopada antagonističnih razredov. Ni pa se spremenila njena bistvena vsebina v pomenu preseganja podrejenega položaja v družbeni strukturi, ko se delavski razred uveljavlja kot oblast, obenem pa na temelju skupnih interesov z drugimi socialnimi sloji začenja izgubljati znake razreda ter se staplja s celotno družbo.

To pomeni, da je zgodovinski interes delavskega razreda kljub vsem nastalim spremembam ostal dominanten interes revolucionarnega gibanja in pogoj radikalne družbene preobrazbe ter odprave razrednih razlik — ne glede na to, ali se ves razred tega zaveda ali ne. Pogoj družbene preobrazbe je revolucionarna praksa tistega dela delavskega razreda in vseh drugih socialnih slojev, ki razumejo in skušajo realizirati interes osvoboditve razreda kot razredni in

družbeni interes. Ta boj je kot konflikt antagonističnih interesov v odločilnem trenutku začetek revolucionarnega obdobja. Spremenjene razmere zahtevajo današnjemu času ustrezne oblike političnega boja, ustrezno strategijo in taktiko ter take tehnike in mehanizme, ki so rezultat znanstvenih spoznanj in zgodovinskih izkušenj.

Zato je napovedovanje »somraka marksistične ideologije« ne-utemeljeno ter manifestira samo popačeno ideološko zavest o vlogi in pomenu marksizma. V svoji nedogmatični in izvirni interpretaciji je marksizem v današnjem času aktualen kot »razumevanje sveta, ki je v skladu z duhom časa, ker je organično zraslo iz razmer modernega sveta, njegove zavesti in je dinamičen duh tega sveta«, kot piše Roger Garaudy.²

Kriza tistega marksizma, ki je postal biblija absolutnih resnic, med katerimi so tudi nekatera Marxova spoznanja veljavna le za njegov čas in o kateri govore pozitivistični kritiki marksizma, je zaradi tega neogibna. Ta pa je le potrditev marksističnega mišljenja, ki ga razumemo kot prakso filozofije in kritično negacijo socialne stvarnosti, ki je v nasprotju s splošnimi družbenimi interesi, obenem preseganja obstoječih družbenih protislovij. Le-to obstoji v prizadevanju za uresničenje tistih alternativ, ki so etape na poti do ciljev emancipacije. Marksistično mišljenje se zaradi tega ne more distancirati od politike, če hoče ostati res marksistično mišljenje, ne glede na trenutno ugodne ali neugodne konstelacije.

Prav tako se marksistična politika ne more odreči filozofiji kot samozavedanju vloge političnega subjekta v odprtem zgodovinskem procesu vseh treh časovnih dimenzij. Politični subjekt se ne more ukiniti kot subjekt, ne da bi se realizirala njegova filozofija in filozofija se ne more realizirati, ne da bi se uknil zgodovinski subjekt, kajti »glava emancipacije je filozofija, srce pa proletariat«, je pisal Marx.³

Končno se revolucionarna praksa ne more odreči znanstvenih spoznanj, ne da bi se s tem izpostavila nevarnosti ideologizacije in stagnacije. Cilj znanosti ni spreminjanje sveta, temveč iskanje resnice o svetu. Znanost pomeni za prakso racionalno uporabo spoznanj kot resnic o svetu in tistih tehnik, ki so pogoj za razreševanje problemov, katere politika mora odpraviti, da bi dosegla zastavljene cilje. Znanost ne daje vrednostnih sodb o končnih ciljih, pač pa o praktični uporabnosti spoznanj in o vmesnih ciljih. Zato je dimenzija revolucionarne prakse, ne pa ideologija. Znanost je neogibna prvina politike, ki je obrnjena k uresničevanju »zgodovinskih interesov razreda, ki se lahko osvobodi, če odpravi lastne nečloveške pogoje, obenem z odpravo nečloveških življenjskih pogojev naše družbe, ki so združeni v njegovem položaju«. ⁴ Zagotavlja uspešnost revolucio-

² Roger Garaudy: Karl Marks, Beograd (Kultura) 1968, str. 212—213.

³ Karl Marx: O historičnem materializmu, Ljubljana (CZ) 1958, str. 20.

⁴ Karl Marx: O historičnem materializmu, Ljubljana (CZ) 1958, str. 41.

narne politike, ker ji omogoča, da ta izhaja iz objektivnega znanja o svetu, o družbi in o človeku, ne pa iz utopičnih in zmotnih predstav o možnostih za spreminjanje sveta.

Temeljne razsežnosti današnje krize socializma

Tema o delavskem razredu in sodobni zgodovini sega v osrednje problematike današnje socialistične teorije in prakse. Kaj je delavski razred in kako se kaže njegova navzočnost v kapitalizmu in socializmu v luči marksistične teorije, ki ga je identificirala za temeljno družbeno skupino v kapitalističnem sistemu? Kakšna je njegova dejanska vloga zlasti glede na teorijo o evoluciji delavskega razreda v idejno-politično silo, katere objektivna zgodovinska naloga je, da ukinja razredno družbo in sebe kot razred ter v socialistični revoluciji gradi temelje višje, brezrazredne družbe? Kaj je sodobna zgodovina kapitalizma in socializma z vidika marksistične teorije, ki zgodovino prikazuje kot zgodovino razrednih bojov in revolucij, ki premagujejo protislovja med produktivnimi silami in produkcijskimi ter družbenimi odnosi z radikalno spremembo družbene strukture? Kaj je končno današnja družbeno-zgodovinska praksa socializma kot političnega gibanja glede na teorijo, da je delavski razred zgodovinski subjekt, ki odpravlja kapitalistično in gradi socialistično družbo?

V zadnjih dvajsetih letih postaja očitno, da so globji vzroki današnje politične in idejne krize posameznih socialističnih gibanj in socializma kot svetovnega gibanja velike razlike v razlagi zgodovinske vloge delavskega razreda in v razumevanju sodobnosti, ki je očitno stičišče dveh zgodovinskih obdobij in v kateri je navzoča še nepremagana preteklost obenem s še ne doseženo bodočnostjo.

Te razlike povzročajo vedno nove politične in ideološke konflikte, ki spominjajo na podoben položaj v socialističnem gibanju ob prelomu tega stoletja. V podobnih zgodovinskih pogojih in zaradi podobnih vprašanj se je takrat mednarodno delavsko gibanje razklalo. Primerjava vsiljuje oceno, da postaja za delavsko gibanje v obdobjih, ko je socializem idejno prepričljiv in za velik del delovnih ljudi realna družbena alternativa kapitalizma (to je značilno za današnjo situacijo in za situacijo pred šestdesetimi leti) najbolj sporna tista ključna teoretična tematika, na kateri temelji njegova politična strategija in ki zapira in odpira pot intenzivnejši socialistični akciji.

Tema o delavskem razredu in zgodovini je v marksistični teoriji temeljna tema politike, filozofije in ekonomije. Znano je, da je Marx teorijo razumel kot »orožje kritike« delavskega gibanja in kot znanstveno in teoretično zavest delavskega razreda, ki je pogoj zavestnega sodelovanja v sodobni zgodovini in v procesih preobrazbe kapitalistične družbe. Njegov cilj, kateremu je podredil vse svoje znanstveno delo, kakor pravi v predgovoru h Kapitalu, je bil spoznati ekonomske zakone razvoja sodobne družbe.

Z znanstveno analizo kapitalistične ekonomije je spoznaval tendence razvoja kapitalizma in ugotovil objektivne kriterije, zaradi katerih je delavski razred v sodobnih družbenih procesih dinamika in subjekt preobrazbe kapitalizma. Po Marxovi teoriji je tista temeljna družbena skupina, ki je brez produkcijskih sredstev, ker z njimi neomejeno razpolaga lastnik kapitala. Delavski razred je zaradi tega prisiljen prodajati svojo delovno silo in ustvarjati presežno vrednost. To pa prisvaja in z njo razpolaga zaradi obstoječih družbenih odnosov lastnik produkcijskih sredstev. Kriterij za razred-subjekt je bolj ali manj jasno spoznanje o lastnem objektivnem položaju v obstoječi družbi in zavest o možnostih, da svoj protislovni položaj preseže. Zaradi teh znakov je potencialna družbena sila tista, ki je sposobna premagati protislovje med družbenim značajem proizvodnje in privatnim značajem prilaščanja rezultatov dela, ki je značilen za kapitalistične družbene odnose. To protislovje pa odpravlja čim bolj se zaveda svojega objektivnega položaja in svojih zgodovinskih interesov.⁵

Ko je Marx v svojem času delavski razred v viktorijanskem kapitalizmu identificiral za tak zgodovinski subjekt, je seveda domneval, da se bo z razvojem kapitalizma spreminjal tudi delavski razred. Marxova teorija je zato teoretična orientacija za razumevanje vloge konkretnega delavskega razreda v konkretni zgodovini. Govori o tem, da se v kapitalističnem razvoju vedno močnejša produkcijska sredstva kopičijo v rokah lastnikov kapitala, kar pomeni naraščanje njihove ekonomske in politične moči. Obenem pa narašča družbena moč delavskega razreda in njegova zavest, kar je samo druga plat koncentracije kapitala. Družba se polarizira in v končni posledici si stojita nasproti samo kapital in delo, vse drugo pa stopa v ozadje.⁶

Novo filozofijo zgodovine je Marx najbolj pregnantno razložil v znanem predgovoru h kritiki politične ekonomije.⁷ Produktivne sile, ki se razvijajo v okviru produkcijskih in družbenih lastninskih odnosov, prihajajo na določeni stopnji razvoja z njimi v konflikt, ki se vedno bolj stopnjuje. Ta konflikt zaustavlja nadaljnji razvoj produktivnih sil in postane vzrok stagnacije, ki traja, dokler se družbeni odnosi ne spremenijo. Družbeni odnosi so vedno najprej moment dinamike produktivnih sil, v nadaljnjem razvoju pa postanejo moment njihove stagnacije in krize. Pod pritiskom razreda, katerega družbeni interesi so istovetni s potrebami razvoja produktivnih sil, se kriza lahko razreši tako, da se stari odnosi umaknejo novim, ki postanejo zopet moment njihove dinamike. Protislovja med produktivnimi silami in družbenimi odnosi so zato impulzi za zgodovinsko delovanje

⁵ Roger Garaudy, Karl Marx, Beograd (Kultura) 1968, str. 178.

⁶ Ernst Fischer: Was Marx wirklich sagte, Wien (Molden) 1968, str. 71.

⁷ Marx-Engels: Izbrana dela I, Ljubljana (CZ) 1950, str. 455.

ljudi, ne pa sama po sebi gibalna sila zgodovine, ki ljudi uporablja za instrument razreševanja svojih nalog.⁸

Zgodovina namreč ne daje nikakršnih direktiv, »ne uporablja človeka za sredstvo, da bi realizirala lastne smotre — kot da je neka apartna oseba — temveč ni nič drugega kot dejavnost človeka, ki sledi svojim smotrom«, pišeta Marx in Engels v Sveti družini.⁹

Način proizvodnje je v Marxovi filozofiji zgodovine pogoj socialnega, političnega in duhovnega življenja. Toda materialne proizvodnje ni razumel kot smoter in središče družbenega življenja, kateri se mora podrejati vsa druga družbena dejavnost kot stranska dejavnost in funkcija v službi »temeljnega« družbenega smotra. V delu »Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie« ocenjuje, da je znak omejenosti moderne meščanske družbe mišljenje, »da je proizvodnja smoter človeka in bogastvo smoter proizvodnje.«¹⁰

Produktivne sile niso samo produkcijska sredstva, temveč ljudje z družbenimi in tehničnimi izkušnjami, s potrebami in spoznanji, z zavestjo in organizacijo. »Najmočnejša produktivna sila je revolucionarni delavski razred«, pravi Marx v Bedi filozofije. Kot človeška dimenzija produktivnih sil prihaja delavski razred, zavedajoč se svojih interesov, v konflikt z družbenimi, lastninskimi odnosi v celoti. Družbeni odnosi niso samo odnosi v proizvodnji, temveč vsi odnosi materialnega in duhovnega življenja.¹¹

Ker z revolucionarno prakso ljudje spreminjajo odnose materialnega in duhovnega življenja, uresničujejo s tem svoje vitalne, socialne in kreativne potrebe in interese. V takšni praksi spreminjajo in uresničujejo tudi svojo človeško naravo. Ta ni od človeške zgodovinske eksistence oddvojeno, v človeku apriorno navzoče bistvo, temveč »humanum«, kakor pravi Ernest Bloch, »ki je utopično, še ne prisotno, pa sluteno, ne ahistorično in človeku že dano.«¹² Takšna razlaga humanističnega aspekta se zdi najbolj skladna z Marxovo mislijo.

Temeljne razsežnosti današnje krize socializma se kažejo najbolj v različnih razlagah te bistvene teme marksizma. Predstavniki tradicionalnih političnih institucij socializma s svojimi prirejenimi razlagami ideološko utemeljujejo lastno prakso kot socializem. V objektivno in subjektivno ugodnih pogojih se ne morejo uveljaviti kot di-

⁸ Helmut Fleischer: *Marxismus und Geschichte*, Frankfurt am Main (Suhrkamp) 1969, str. 74.

⁹ Marks-Engels: *Sveta družina*, Beograd (Kultura) 1955, str. 139.

¹⁰ Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* — Berlin (Dietz Verlag), 1953, str. 387: »Staro gledanje, v katerem se človek v katerikoli bornirani nacionalni, religiozni, politični opredelitvi že kaže vedno kot smoter materialne proizvodnje, se zdi vzvišeno napram modernemu svetu, kjer je produkcija smoter človeka in bogastvo smoter produkcije. Dejansko pa, če odmislimo bornirano meščansko formo, kaj je bogastvo drugega kot univerzalnost potreb, sposobnosti, užitkov, produktivnih sil itd. posameznikov, ki nastaja v vsesplošni izmenjavi.«

¹¹ Helmut Fleischer: *ibid.*, str. 62 in str. 86.

¹² Helmut Fleischer: *ibid.*, str. 86.

namike socialističnih družbenih gibanj in socializma, ki postaja v zavesti ljudi razumna alternativa današnji situaciji v svetu. Vzrok njihove nemoči je nesposobnost in nepripravljenost, da na temelju marksistične teorije »konkretno analizirajo konkretni položaj, kar je nepogrešljiv pogoj za revolucionarnost političnega gibanja« (Enrico Berlinguer). Dogmatsko zaprte in ideološko deformirane razlage vloge delavskega razreda v sodobni zgodovini so zato v navzkrižju z današnjo družbeno stvarnostjo in z marksistično teorijo.

Birokratsko-objektivistična ideologizacija marksistične teorije

Na začetku tega stoletja je Lenin v ostrih polemikah s teoretiki reformizma in revizionizma, ki so dokazovali samodejnost zgodovinskega razvoja, znova definiral delavski razred v Marxovem smislu kot tisti zgodovinski subjekt, katerega zavestna akcija je pogoj socialistične družbene preobrazbe.

V teh polemikah je zlasti poudaril pomen politične organizacije in teoretične zavesti razreda za uspešno socialistično akcijo. Ker se je Leninova teorija verificirala v oktobrski revoluciji in dobila veljavo avtentično marksistične teorije na začetku XX. stoletja, je boljševiški stranki sama po sebi pripadla pravica, da jo tudi v mednarodnem delavskem gibanju v tem smislu avtoritativno tolmači.

Boljševiška stranka pa se je kmalu po revoluciji znašla v težavni in protislovni situaciji. To pa zaradi neugodnih subjektivnih in objektivnih pogojev. Predvsem zaradi izoliranosti revolucije v kapitalističnem svetu, ki jo je obkrožal, in zaradi nerazvitosti produktivnih sil, zlasti nerazvitosti delavskega razreda, ki je bil proletariat predindustrijske faze. Če ni bila pripravljena kapitulirati, je morala mimo konkretne zavesti razreda in celo večkrat proti njegovi konkretni volji prevzemati nase pobudo in odgovornost za graditev ekonomsko-tehničnih in družbenih temeljev socializma.¹³ Teorija o raz-

---

¹³ Robert Havemann, član nemške KP od leta 1932 in do leta 1963 profesor kemije na Humboldtovi univerzi z veliko znanstveno reputacijo. Živi v Vzhodnem Berlinu kot upokojenec z rento žrtve fašizma zaradi svoje kritike politike, ki v socialističnih državah utesnjuje razvoj znanosti. V eseju »Der Sozialismus von Morgens bis abends« je brez emocionalnega poenostavljanja skušal opozoriti na vzroke današnje krize: »Lenin je napovedal zmago socialistične revolucije v nerazviti deželi,« pravi Havemann, »s teorijo o najšibkejšem členu v verigi. Toda pričakovanje, da bo kapitalizem zgrmel v prepad, ko bo počil najšibkejši člen, se ni izpolnilo. V Rusiji je revolucionarno gibanje zmagalo, ni pa doseglo ciljev, ker so manjka temeljne predpostavke v smislu Marxove teze. Preostal je obupni boj, da se revolucionarna oblast vzdrži pred pritiskom kontrarevolucije. Namesto diktature ljudskih množic je prišlo do diktature manjšine funkcionarjev, ki se štejejo za njih predstavnike...« (Objavljeno v »Die Zeit« 10. oktobra 1969 kot prispevek za knjigo: »Das 198. Jahrhundert — Eine Team Prognose für 1970—1980«, ki je izšla konec leta 1969.) Ta ocena je v nasprotju s popularnimi ocenami o nesocialistični naravi družbenih sistemov v vzhodnih deželah. Toda oktobrska revolucija je bila prvo dejanje v razdobju socialistične preobrazbe sveta in nikakršna politična garnitura ni bila sposobna v tistih pogojih realizirati ciljev socializma. Drugo vprašanje pa je, kako je politično vodstvo reševalo krizo, v kateri se je revolucija objektivno znašla.

redu kot zgodovinskem subjektu je v takšnih razmerah postajala ideologija stranke, ki naj bi bila avantgarda razreda, njegova revolucionarna zavest in volja. Dobila je protislovno funkcijo, da opraviči mesto in vlogo stranke pred samim razredom. Tak pomen je začela dobivati tudi v mednarodnem komunističnem gibanju, ki ga je boljševiška stranka štela predvsem za moment socialistične graditve v lastni deželi in temu cilju podrejela strategijo gibanja.

Leninova teorija o vlogi delavskega razreda je v Stalinovi preinterpretaciji postala pragmatistična doktrina stranke. Fatalistična koncepcija zgodovine, ki jo je Stalin razlagal že leta 1906, je izhodiščna premisa te ideologije.¹⁴ Še leta 1958 eden od teoretikov stranke parafrazira Stalina, ko preučuje: »Za nas, ki gradimo socializem, so objektivne zakonitosti družbenega razvoja posebno razveseljivo dejstvo. Na temelju poznavanja teh zakonitosti vemo: podobno kot sledi neogibno, zakonito zimi pomlad in pomladi poletje, zakonito in neogibno zamenja v zgodovini ena družbena formacija drugo... in tako bo socializem zamenjal tudi kapitalizem«. ¹⁵ Z isto evforijo napovedujejo dokončno krizo kapitalizma vsi ideološko politični dokumenti do zadnjega časa.

Delavski razred pa je zato le orodje objektivne nuje, ki uresničuje komunizem kot telos zgodovine. To je samo navidez še Marxova teorija. Kajti v njegovi teoriji je delavski razred splošna, abstraktna kategorija za konkretne zgodovinske družbene realitete. V tej ideološki razlagi pa je fetiš, ker se v realni zgodovini sploh ne pojavlja neposredno, temveč vedno kot praksa revolucionarne stranke. Stranka kot avantgarda je »revolucionarna zavest« razreda. Sposobna je predvidevati bodočnost, ker razpolaga s teorijo, ki je ključ razumevanja zgodovine. »Magifikacija delavskega razreda« (Serge Mallet) in njegove apriorno revolucionarne zavesti legitimirajo zato vlogo stranke in ne vloge razreda. Kot emanacija revolucionarne zavesti je stranka realni subjekt zgodovine ne glede na konkretno zavest konkretnega razreda.

Takšna ideološka konstrukcija se je precej uspešno sklicevala na nekatere Leninove ideje. Lenin je namreč zelo naglašal, da je med temeljnimi nalogami stranke spreminjati »spontano in trajdunionistično« zavest razreda v politično in teoretično zavest. Teoretičnih spoznanj po Leninu razred ne more dobiti v ekonomskih bojih, v katerih nastaja samo spontana zavest. Teoretična zavest pa prihaja le »od zunaj« in razredu jo posreduje stranka, ki jo sestavljajo

¹⁴ V spisu: Anarhizem ali socializem je Stalin pisal: »Moderne industrijske krize očitno razkrivajo neogibnost zmage socializma. Ker torej družbeni značaj proizvodnje ne ustreza privatnemu načinu prilaščanja, ker vodi moderno kolektivno delo neogibno v kolektivno lastnino, je samo po sebi umevno, da bo socialistični red sledil z isto neogibnostjo kapitalističnemu kot sledi noči dan« (cit. po Franz Marek: Philosophie der Weltrevolution, Wien — Europa Verlag 1966, str. 30).

¹⁵ Cit. po Helmut Fleischer: ibid. str. 143.

zvesti in teoretično najbolj sposobni revolucionarji¹⁶. To funkcijo stranke je Lenin tako poudarjal v polemiki s pristaši »idolatrije spontanosti« v delavskem gibanju, obenem pa zaradi praktično političnih potreb organizirane akcije v Rusiji, kjer je po njegovih natančnih ocenah družbena situacija naglo dozorevala za revolucionarno akcijo.¹⁷

Kljub takšnim polemičnim poudarkom Leninova teorija v celoti ni opravičevala Stalinovih interpretacij. Zavedajoč se nevarnosti, da se mandatar lahko hitro sprevrže v gospodarja razreda, je Lenin večkrat opozarjal na potrebo ravnovesja med vodenjem in prepričevanjem, med disciplino in kontrolo, med politično organizacijo in razredom itd. Organizacija je pogoj in sredstvo nastajanja revolucionarne in teoretične zavesti razreda in njegovega političnega boja, ne pa njegov absolutni mandatar.¹⁸

To ravnovesje je Stalin v teoriji in praksi porušil. Strukturo stranke je poistovetil s strukturo vojske in utemeljeval potrebo istega režima v stranki kot v vojski. Stranka se je od socialne baze odtrgala, se je dvignila nad vso družbeno organizacijo in dobila kot osamosvojena sila pravico, da dokončno odloča kot vrhovna instanca o vsakem družbenem vprašanju. Vse druge družbene organizacije so postale samo transmisije njene volje.

Takšen položaj stranke zagotavlja popolno ideološko in politično monolitnost in izključuje vsako avtonomno mišljenje. Pogoj socialistične preobrazbe ni praksa in zavest razreda, temveč navzočnost stranke, ki razred vodi, spodbuja in poučuje v skladu z objektivnimi tendencami družbenega razvoja. Razred, ki ga ideologija prikazuje za zgodovinski subjekt, je v praksi objekt, ki ga oblikuje stranka. Rigidni determinizem in fatalizem razumevanja zgodovine je v praksi subjektivizem in voluntarizem strankinega vodstva, ki ima v stranki isto mesto, kot naj bi ga imela stranka v razredu. V zavesti vodstva pa je vse njegovo ravnanje zgodovinska neogibnost, saj kot izbrano orodje zgodovine in njen razum ne more ravnati drugače, kot ravna.

Kako postane stranka, v resnici njeno vodstvo, revolucionarna zavest razreda in razum zgodovine, ni čisto jasno. Po materialistični dialektiki v Stalinski razlagi, ki je bistveni del te ideologije, determinira bivanje zakonito zavest, in ta zakon velja za razrede, za sloje in posameznike. Bivanje kot konstitutivna prvina zavesti pa je v tej razlagi družbenoekonomski položaj. Zaradi družbenega in ekonomskega položaja je zavest delavskega razreda zakonita in apriori revolucionarna.

¹⁶ Tadić-Indjić: Partija proletariata, Izbor tekstova, Beograd (Sedma sila) 1966, str. 112—117.

¹⁷ Z Leninovimi stališči je polemizirala tudi Roza Luxemburgova in opozarjala, da nastajanja socialistične zavesti ni mogoče oddvojiti od množične revolucionarne prakse. (Tadić-Indjić: *ibid.*, str. 175.)

¹⁸ Tadić-Indjić: *Ibid.*, str. 194.

Ta položaj je zato neke vrste usoda, ki mehanično določa vsebino zavesti z neizprosno, ki se ji skoraj ni mogoče upirati. Samo za vodstvo stranke ne velja ta zakon. Ker je nosilec napredne teorije, ki omogoča razumevanje take zgodovine, predstavlja zavest delavskega razreda, pa čeprav mu večina iz vrha po socialnem položaju ne pripada. Zaradi absolutne identitete zavesti stranke oziroma njenega vrha z razumom zgodovine, uresničuje stranka s suvereno gotovostjo njeno logiko in kot eksekutiva zgodovine razrešuje družbena protislovja.

Svet v celoti, prirodo in družbo obvladuje namreč v tej ideološki razlagi manihejska dialektika. Protislovja v totalno razklanem svetu so objektivni zakon razvoja. Razrešujejo se v nepomirljivem boju do popolnega uničenja tiste plati, ki se upira razumu zgodovine. Ena od oblik temu svetu inherentnega boja je razredni boj. Zaradi takega značaja protislovij ima v Stalinovi teoriji v zaostrevanju razrednega boja revolucija kot njegova kulminacija zakonsko obliko apokaliptičnega spopada dveh temeljno sovražnih načel.

Razklanost med bivanjem in zavestjo pa ima za delavski razred še druge posledice. Ker zavest lahko nastaja šele, ko so se izoblikovali družbenoekonomski pogoji, ki jo konstituirajo, nenehno za njimi zaostaja. Družbena stvarnost kot celokupnost razmer in pogojev, v katerih ljudje živijo in delajo, ni vrsta različnih možnosti, ki jih ljudje spoznavajo in se med njimi odločajo, temveč stanje, ki se mehanično zrcali v zavesti in jo determinira. Socialistična zavest kot zavest o bodočnosti, ki je pred družbeno stvarnostjo, katero hoče spreminjati, je odsev stanja, ki še ne obstoji, pa neogibno in zakonito nastaja. Zavest o tem, česar še ni, toda šele bo, je teoretična zavest, zavest stranke in njenega vodstva.

Da bi razred mobilizirala za zgodovinske cilje, ki jih zavest še ne more odsevati, mora stranka pričakovano bodočnost prikazovati kot že obstoječo stvarnost. Takšno zavest pa stranka oblikuje v razredu s predstavami o današnji družbeni stvarnosti. Te ustrezajo stvarnosti, katera v teoretičnih predvidevanjih šele zakonito nastaja, ne pa, ki že obstaja. Ideologija ima akcijsko funkcijo, delavski razred pa je objekt ideološke manipulacije: ciljem, da bi bil koristen politični akciji, katero šteje stranka za neopredno in razumno, ker je objektivno nujna.¹⁹

Takšna dialektika pa izključuje vsako kritično, analitično in ustvarjalno raziskovanje družbenih pojavov. Pojavi, ki jih družbena znanost kritično analizira, da bi odkrila v njih bistvo in spoznala konkretno družbeno resničnost v enotnosti bistva in pojava, so v tej dialektiki samo absolutno protislovje bistva. Resničnost je le v pojavu skrito bistvo in absolutna negacija pojava. To bistvo lahko ugotavlja

---

Herbert Marcuse: Die Gesellschaftslehre des sovjetischen Marxismus — Berlin (Leuhnerhand) 1964, str. 127. — Ideologija ni »napačna zavest«, temveč objektivna stvarnost, njena legitimacija, s čimer je odpravljena vsakršna napetost med idejo in resničnostjo, piše Marcuse.

samo teoretična zavest, katere ne determinira stvarnost. Teorija je zaradi tega monopol stranke in njena praksa, ker negira obstoječe stanje. Saj je tudi teorija samo absolutno protislovje prakse. Ko se teorija stranke kot njena praksa realizira, ukinja dosedanjo prakso, ostaja pa še naprej teorija za tisto prakso, ki se še ni dvignila do njene stopnje. Zaradi tega je praksa boljševiške stranke obenem obvezna teorija za vsa druga komunistična gibanja.²⁰

Kritična, teoretična ali empirična znanost na področju družbenih ved, ki je v marksizmu med pogoji emancipacije delavskega razreda, je tako blokirana. Če je namreč praksa stranke realizacija najvišje teoretične zavesti, je vsaka druga teorija odveč. »Ritualizirana teorija« (Herbert Marcuse) je lahko samo apologija prakse, njena shematizacija in literarna sistemizacija. Vsaka kritična teorija pa je v tej dialektiki poskus ideološke diverzije revolucionarne in znanstvene prakse.

Takšna ideologija in ne preučevanje družbene stvarnosti narekuje ocene o vlogi delavskega razreda v kapitalizmu in socializmu, predstave o obliki in vsebini razrednega boja, o revoluciji in o perspektivah socializma. Po teh ocenah v zadnjih petdesetih letih ni bilo v strukturi kapitalizma nikakršnih sprememb, ki bi narekovale dopolnitev in korekture ocen o kapitalizmu na prelomu stoletja. Prav tako ni bilo sprememb v položaju in vlogi delavskega razreda.

Kapitalizem je v kronični ekonomski in politični krizi, ki se bo po tej oceni slej ali prej spremenila v akutno in njegov konec. Zankrat premaguje krizo z vedno hujšimi pritiski na delavski razred in na kolonialni svet. Zavedajoč se privlačnosti socializma za izkoriščane delovne množice, poskuša kapitalizem s politično in ideološko diverzijo zaustaviti razvoj socializma v svetu.

Delavski razred se junaško pritiskom upira in politično radikalizira. Sestavni del vedno bolj zaostrenega razrednega boja v mednarodnem obsegu je 'ideološka diverzija' tako imenovanega sodobnega evropskega marksizma. Ta je prikrit zaveznik buržoazije, podobno kot politika nekaterih gibanj, ki se razglašajo za socialistična, v resnici pa samo branijo kapitalizem. Takšne in podobne ocene temelje na znani tezi, da se z novimi zmagami socializma razredni boj zaostruje, sovražnost pa nastopa v oblikah, ki naj bi povzročale zmedo v socialističnih vrstah.

Meddržavni sistem socialističnih držav s Sovjetsko zvezo kot političnim in ideološkim središčem je brez lastnih protislovij. Kar se v tem svetu vznemirljivega dogaja, je imperialistična diverzija in kontrarevolucija. Isto velja tudi za konflikte v mednarodnem komunističnem gibanju. Delavski razred v kapitalizmu in revolucionarna prot imperialistična gibanja v nerazvitem svetu spoznavajo, da je samo ta sistem jamstvo miru in družbenega napredka. Perspektiva

²⁰ Werner Hoffman: Stalinismus und Antikomunismus. Zur Soziologie des Ost-West-Konflikts — Frankfurt am Main (Suhrkamp) 1968, str. 64.

socializma je ta svet, ki politično, gospodarsko in vojaško potiska kapitalizem z zgodovinske scene. Zato je v mednarodnih razsežnostih avtentičen subjekt socialistične preobrazbe sveta.

To je seveda ideologija: predmet politične literature, »futuroloških« preokupacij uradnih filozofov, publicistov in novinarjev in vsebina politično-ideoloških traktatov na kongresih, konferencah in proslavah. Konkretna politika socialističnih držav do kapitalističnega sveta in neuvrščenih držav je mnogo bolj realna. Politiki ni dovoljeno ignorirati političnih, ekonomskih in socioloških realitet, če si noče škodovati. »Notranje« ukrepanje proti »imperialistični diverziji« je brez posledic za odnose z državami, ki bi bile lahko konkretni arhitekti »kontrarevolucije« in diverzije socializma.

Te popačene ideološke predstave so v enem delu delavskega gibanja vzrok današnje krize. Kot pravi francoski marksistični teoretik Roger Garaudy, je bil na konferenci komunističnih strank leta 1968 dosežen sporazum (samo delen) »zaradi izločitve osnovnih problemov v današnjem svetu«. Socialistična misel je po njegovem mnenju nazadovala, ker je nesposobna oceniti tako razmere v kapitalizmu in v socializmu.²¹ Delavski razred na Zahodu in v preostalem svetu je nedostopen za »metafiziko revolucije« in za strategijo, ki temelji na tako popačenih predstavah današnje stvarnosti. Razen v deželah, kjer so se komunistične stranke bolj ali manj distancirale od te ideologije, so drugod brez podpore v delavskem razredu. Groteskno je, če se kot »revolucionarna zavest« razreda predstavlja majhna skupina frustriranih izobražencev in pol izobražencev, delavski razred pa živi mimo njih svoje lastno avtonomno življenje.

Podoben je položaj v socialističnih deželah. Od leta 1948 dalje so bili vsi večji konflikti v teh deželah (leta 1953 v Vzhodni Nemčiji in v ČSSR, leta 1956 na Poljskem in v Madžarski, leta 1968 v ČSSR) predvsem konflikti med razvitejšo socialno bazo socializma in med političnimi strukturami, ki si prilaščajo mandat delovnih ljudi v graditvi socializma, pa ta mandat izvršujejo v nasprotju z njihovimi realnimi interesi in z njihovo zavestjo.

Tudi v tretjem svetu se revolucionarna socialistična gibanja razvijajo mimo komunističnih strank. Zavezništvo s socialističnimi državami je taktično in traja praviloma samo, dokler se interesi gibanja in protiimperialističnega boja ujemajo z interesi zunanje politike socialističnih držav.

Za strategijo precejšnjega dela socialističnega gibanja je meritorna takšna ideološka interpretacija vloge delavskega razreda v zgodovini. Konstituirala se je v izjemnih pogojih graditve socializma v deželi, ki je izvedla prvo socialistično revolucijo, pa je stagnirala na začetni razvojni stopnji in je zato ostala poseben zgodovinski tip nerazvite socialistične družbe (Werner Hoffman).

²¹ Roger Garaudy: Najbogatejše politične in človeške izkušnje današnjega časa, Komunist, 5. septembra 1969.

Krizi v komunističnem krilu socialističnega gibanja pa je v mnogočem podobna kriza v klasično reformističnem ali revizionističnem krilu, ki ima socialno bazo predvsem v delavskem razredu Zahodne Evrope. Današnja ideologija in politična strategija reformizma in revizionizma je še vedno izraz teorij o mirnem preraščanju kapitalizma v socializem, ki so se izoblikovale že v polemikah na prelomu tega stoletja.

Reformizem v delavskem gibanju je mogoče danes razumeti nekoliko drugače, kot ga je pred pol stoletja predstavila revolucionarna kritika in kot ga še danes razlaga uradna nasprotna ideologija. Reformizem in revolucionarni maksimalizem sta v delavskem gibanju stalno navzoča pojava, piše Lelio Basso. Odražata protislovni značaj kapitalizma in protislovni položaj delavskega razreda v kapitalistični družbi. Kot sestavni del kapitalistične družbe delavski razred ni niti samo revolucionaren in ne samo reformističen. V različnih družbenozgodovinskih situacijah prevladuje ena ali druga plat njegove protislovne narave.

Doktrini reformizma in revolucionarnega maksimalizma sta, pravi Lelio Basso, dve plati istega fenomena: absolutizacije enega momenta v značaju delavskega razreda in zanikanje drugega. Teorija, ki ostaja na realnih tleh, pa ne razdvaja obeh momentov med seboj, temveč skuša reformistične težnje razreda realizirati skladno z revolucionarno perspektivo.²²

Reformizem in revizionizem na prelomu stoletja zato ni bil samo oportunistem in izdaja interesov delavskega gibanja, temveč tudi odsev ene plati protislovne narave delavskega razreda. V takratnih pogojih, ko je kapitalizem v industrijsko razvitih deželah postajal pripravljen ugoditi nekaterim socialnim in političnim zahtevam delavskega gibanja in zlasti zagotoviti boljši standard delavskemu razredu, je bil delavski razred na Zahodu bolj naklonjen političnemu boju za nadaljnje socialne reforme v obstoječem sistemu, manj pa zavzet za socialistično revolucijo. Politični reformizem pa je postal oportunistem, ko se je odrekel revolucionarni socialistični perspektivi in začel cilje delavskega gibanja podrejati kriterijem kapitalističnega sistema in kapitalistične politike.

Po prvi svetovni vojni in po razcepitvi mednarodnega delavskega gibanja, je reformizem postal doktrina socialnodemokratskih strank. Pomenil je ideologijo slojev v delavskem razredu, ki so se družbeno dvignili iz razreda in se začeli približevati srednjim slojem v kapitalizmu. V njihovi zavesti je prevladovalo prepričanje o sprejemljivosti kapitalističnega sistema in pričakovanje, da evoluirava v

²² Lelio Basso: *Zur Theorie des politischen Konflikts*, Frankfurt am Main 1969 (Suhrkamp), str. 17.

socialno pravičen družbeni sistem. Teoretično sta to pričakovanje formulirala Eduard Bernstein in Karl Kautsky.

Njune koncepcije so postale srž eklektične ideologije »demokratskega socializma«. Demokratični socializem je postal naziv za široki lok različnih teoretičnih koncepcij, od avstromarksistične, ki je bila še najbližje marksizmu, do skandinavskih in britansko fabijanskih, ki niso imele skoraj nikakršne podobnosti z marksizmom (in politične doktrine socialističnih strank). Zaradi takšnega tolerantnega eklekticizma demokratični socializem ni mogel postati zahodnoevropski izraz marksizma. Po smrti Roze Luxemburgove in po aretaciji Antonia Gramscija, ki sta bila v zahodnoevropskem socialističnem gibanju najvidnejša marksistična teoretika, je bila nosilec marksističnih tradicij samo boljševiška stranka. »Leninizem«, ki pa je bil predvsem aplikacija marksizma v ruski družbeni stvarnosti in sinonim za marksizem, še zlasti v stalinistični interpretaciji za delavsko gibanje v Zahodni Evropi ni bil privlačen.

Demokratični socializem zaradi tega ni bil samo antiteza leninizmu in stalinizmu, temveč je postal antiteza marksizmu sploh. Demokratični socializem pa je po razlagi nekaterih teoretikov treba razumeti še širše. Susanne Miller je v prispevku na seminarju o Socializmu v Evropi leta 1967 na Dunaju definirala demokratični socializem kot filozofijo vseh sodobnih demokratičnih in progresivnih gibanj, tudi tistih, ki se naj bi spontano približevala socializmu, čeprav iz marksizmu docela nasprotnih ideoloških izhodišč. Kot prakso demokratičnega socializma je predstavila tudi nekatere prvine v politiki Roosevelta, Trumana in Kennedyja.²³

Taka razlaga temelji na Bernsteinovi tezi o mirnem preraščanju kapitalizma v socializem, iz česar sledi, da socialistična preobrazba ne predpostavlja zavestne družbene akcije in posebnega družbenega subjekta. Zlasti pa je v skladu s tezo Karla Kautskega o družbenih zakonih, ki z isto močjo kot prirodni zakoni delujejo v zgodovini. Naloga družbe je, da te zakone spozna in skladno s temi spoznanji ravna. Dominantni dejavnik zgodovinskega razvoja so produktivne sile kot tehnika. Na določeni stopnji njihovega razvoja zakonito nastaja socializem kot zgodovinska nujnost, katero ljudje spoznavajo in se ji prilagajajo.

Če so dimenzije zgodovinske aktivnosti ljudi omejene samo na spoznavanje in prilagajanje objektivnim zakonom zgodovine, ni nikakršnega subjekta družbene preobrazbe. Zaradi te logike sta Bernstein, za njim pa tudi še Max Adler videla v delavskem razredu subjekt moralne preobrazbe družbe, ki uresničuje zahteve Kantove moralne filozofije, kot pravičnost, razumnost, moralnost itd. Vsebina socialnega boja in cilj demokratičnega socializma pa je po besedah Susanne Miller uresničevanje načel svobode, solidarnosti in človeč-

²³ Susanne Miller: Die Zukunft des demokratischen Sozialismus — Sozialismus in Europa, Europahaus, Wien 1967, str. 143.

nosti. S to vsebino demokratični socializem nadaljuje tradicije francoske revolucije in drugih zgodovinskih gibanj, ki so se zavzemala za podobna načela.²⁴

S takim ideološkim konceptom je demokratični socializem v politični praksi zastopal interese politične demokracije in napredne socialne politike, ne da bi ogrožal temelje obstoječega družbenega sistema. Socialistične stranke s politično podporo delavskih sindikatov so že med obema vojnama, zlasti pa po drugi svetovni vojni, dosegle na ta način nekatere pomembne politične in socialne uspehe za delavski razred.

Toda posledice njihove politične prakse so bile dvoje. Po eni plati je politični in ekonomski pritisk socialističnih strank in sindikatov stopnjeval tempo sprememb v strukturi kapitalizma. Dinamika in ekonomska učinkovitost ekonomskega sistema je omogočala kapitalizmu razumno premagovanje kriz, ki so bile izraz temeljnega protislovja sistema in prilagajanje zahtevam delavskega razreda. S kompromisi v korist delavskega razreda je sistem zgubljal svoje tipične klasične karakteristike. Po drugi plati pa je ta politika, ki ni prestopila mej sistema, omogočila politično in ekonomsko stabilizacijo kapitalizma, visoko ekonomsko produktivnost in nagel tempo razvoja produkcijskih sil.

V interesu stabilizacije kapitalizma in v skladu z reformističnimi aspiracijami se je delavski razred vedno bolj integriral v kapitalističen sistem. Delavsko gibanje se je iz politične negacije izpremenilo v politično in socialno bazo kapitalizma. Leon Blum je pred drugo svetovno vojno prikazoval sodelovanje socialistične stranke v meščanski vladi kot »prevzemanje funkcij lojalnih poslovodij kapitalističnih interesov«.

Ta proces se je še intenzivneje nadaljeval po drugi vojni. V zahodnoevropskih državah od Skandinavije do Italije so socialistične stranke same ali v koaliciji z levimi meščanskimi strankami postale vladne stranke. Njihovi politični in socialni uspehi so navidez potrjevali neuporabnost »arhaičnega marksizma« v razvitih industrijskih družbah in zmotnost marksističnih prognoz. Zgodovina petdesetih let — so optimistično zatrjevali ideologi socialno demokratskih strank — je dala prav Bernsteinu in ne Marxu. Mesto delavskega razreda je v socialnem partnerstvu s kapitalom, »partnership« pa je pogoj politične in ekonomske stabilnosti, politične demokracije in materialnega blagostanja. Kjer je marksizem ugotavljal v družbi obstoj socialnega konflikta, je doktrina demokratičnega socializma ugotavljala možnost in koristnost socialnega konsenza.²⁵

Politična doktrina se je tudi formalno odpovedala razrednemu boju in tako samo še potrdila to, kar je v praksi izvajala. Delavske stranke so postale anahronizem. Najmočnejše socialistične stranke

²⁴ Susanne Miller, *ibid.*, str. 147.

²⁵ Lelio Basso: *ibid.*, str. 121.

so se v prvem desetletju po drugi vojni odkrito začele odrekati programom, ki so še izražali avtonomnost interesov delavskega razreda. Spreminjale so se v ljudske in demokratične stranke »novih srednjih slojev«, široke socialne kategorije, ki naj bi zamenjale klasični delavski razred, ki je integralni del družbene strukture, ki izgublja antagonistični značaj.²⁶ Evropsko delavsko gibanje se je vedno bolj odmikalo od svojih političnih tradicij.

Toda politična zagnanost, s katero so ideologi »partnershipa« napovedovali konec socialnega konflikta v kapitalistični družbi, je bila kratkotrajna. S popuščanjem mednarodne politične napetosti in ko so se pojavili prvi in vedno močnejši znaki, da se tudi v socialističnem bloku dvigajo sile, ki zahtevajo spremembo družbenih odnosov, je začelo upadati tisto politično razpoloženje, ki je bilo nepomirljivo do socializma na Vzhodu, spravljivo pa do kapitalizma na Zahodu. Demokratični socializem se ni mogel več prepričljivo predstavljati kot moderna in evropska družbena alternativa zaostalim oblikam socializma v Vzhodni Evropi.

Integracija delavskega razreda, ocenjena s strani socialistov kot epohalen zgodovinski uspeh, s strani leve kritike pa kot prav tako epohalen poraz delavskega gibanja, je opozarjala na drugo plat svoje podobe. Na vseh političnih ravneh, kjer se meritorno odloča o družbenih ciljih, se je delavski razred pojavljal z zahtevami po soodločanju. To je bil znak, da soodgovorni partner za funkcioniranje kapitalističnega družbenega sistema ni prenehal biti »razredni« partner, ki predstavlja razredne interese tudi v »partnershipu«.²⁷

Vrhovi strank in sindikatov so se znašli pod pritiskom socialne baze, ki jih je postavila pred dilemo: ali se zaradi funkcionalizacije sistema odrečejo socialni bazi ali pa njene interese konfrontirajo z interesi kapitala. Z drugimi besedami: politična logika kapitalističnega profita se nepomirljivo sooča z logiko družbenega interesa. Protislovje sistema se začanja odražati v političnih krizah socialističnih strank: v Franciji, Italiji, v Skandinavskih deželah ter v napetostih med sindikati in socialističnimi strankami, ki sodelujejo v vladah: v Veliki Britaniji, Nemčiji, td.²⁸

Podobno kot klasično levo se je tudi klasično desno krilo znašlo v ideološki in politični krizi. Osrednji problem pa je vprašanje strategije delavskega razreda in teorije o vlogi delavskega razreda v sodobni zgodovini.

* * *

V tem članku sem skušal ob aktualnih razpravah o delavskem razredu in zgodovini v mednarodnem delavskem gibanju strniti naj-

²⁶ Wolfgang Abendroth: Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung, Frankfurt am Main (Suhrkamp) 1965, str. 183 — Eden od dejavnikov tega premika »v desno« je bila po mnenju Abendrotha restalinizacija v Sovjetski zvezi in »hladna vojna«.

²⁷ Lelio Basso: Integracija i njeno naličje, Kulturni radnik, Zagreb 1968, str. 86.

²⁸ Lelio Basso: ibid., str. 95.

prej temeljna filozofska in politična in ekonomska spoznanja Marxa in Engelsa o tej osrednji temi marksistične teorije. Nato sem v kratki sintezi skušal prikazati interpretacijo te teme v 20. stoletju: po eni strani v komunističnem krilu delavskega gibanja od Lenina dalje do Stalinovih preinterpretacij in po drugi strani v reformističnem krilu od Bernsteina, Kautskega do današnjih ideologov socialne demokracije. Članek pa je celota šele skupaj z drugim delom, ki povzema teorijo in prakso čedalje večjega dela sodobnega mednarodnega delavskega gibanja. Izhajajoč iz Marxovih teoretičnih okvirov, Leninovih koncepcij in iz marksističnih razmišljanj Gramscija, Luxemburgove ter lastnih izkušenj razume precejšen del sodobnega delavskega gibanja uresničevanje zgodovinske vloge delavskega razreda kot revolucionarno prakso samoosvobajanja in kot prakso samoupravljanja. Svoje začetke ima v Jugoslaviji že leta 1950, v zadnjem desetletju pa se ta praksa čedalje bolj uveljavlja v delu komunističnih strank, predvsem v italijanski, in v levem krilu socialističnih strank ter v precejšnjem delu mednarodnega sindikalnega gibanja. Ta članek bo objavljen v eni izmed naslednjih števil »Teorije in prakse.«

Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem

V prvih letih po osvoboditvi, ko smo deduktivno utemeljevali pedagogiko na novih političnih in svetovnonazorskih izhodiščih, so bila v ospredju naše pedagoške misli teoretična vprašanja: smotri izobraževalnega in vzgojnega dela v novi družbi, odnos pedagogike do politike in filozofije, idejnost pouka in podobno. Kmalu pa se je pokazalo, da tudi socialistični pedagogiki grozita deklarativnost in neučinkovitost, če ne sprejema nauka svoje lastne vzgojne prakse. To spoznanje je pripeljalo do empiričnega pedagoškega raziskovanja in do prvih pedagoških raziskovalnih ustanov. Odveč bi bilo dokazovanje, da je bil prenos težišča z deduktivnega na induktivno mišljenje zakonit in koristen za napredek naše pedagogike, čeprav smo v zadnjem času spričo omenjene preusmeritve študij teoretičnih vprašanj precej zanemarili. To pa postaja v sedanjem družbenem položaju, ki se je v primerjavi z družbenim položajem prvih povojnih let močno spremenil, in spričo novejših, bolj poglobljenih spoznanj o družbi in človeku čedalje občutnejša pomanjkljivost našega pedagoškega mišljenja. Če bi hoteli parafrazirati Rousseauja, bi lahko glede na to zaklicali: »Nazaj k teoriji!« To seveda ni poziv, naj bi se vrnili k deduktivnemu mišljenju prvih poosvobodilnih let, pač pa spodbuda za iskanje ustrežnejših deduktivnih izhodišč empiričnega raziskovalnega dela. Natančneje bi morali opredeliti tudi svoj odnos do sovjetske pedagogike, ki smo jo z obema rokama nekritično sprejemali prav v obdobju, ko je bila najslabša, najbolj prizadeta od stalinističnega pritiska, nato pa smo se od nje ostro odvrnili in pri tem prezrli marsikatero njenih novejših, tudi v komparativni pedagogiki priznanih dosežkov, zlasti v didaktiki, s katerimi občutno prekaša naš pedagoški razvoj, ki je ponekod še obdržal stališča, katera smo takrat sprejeli od nje. Povojni notranjepolitični razvoj v Jugoslaviji, zlasti pa še razvoj odnosov med socialističnimi deželami, oboje nas je tudi poučilo, da v poosvobodilni zanesenosti nismo bili dovolj stvarni, ko smo kljub teoriji marksizma-leninizma sodili, da socialistična družba ne pozna notranjih konfliktov, da je v njej že dosežena skladnost interesov med posameznikom in skupnostjo, da je že ustva-

mila pogoje za vsestranski razvoj osebnosti — in na teh osnovah smo koncipirali nove vzgojne smotre ter otrokov položaj v vzgojnem procesu. Izkušnje, ki smo jih pridobili s povojnim družbenim razvojem, pa nas silijo k bolj stvarnemu presojanju možnosti, ki jih daje socializem za vzgojo. Pa tudi napredek kritične družbene misli v tem obdobju, ki na novo osvetljuje nekatere temeljne pedagoške probleme, zahteva od nas, da o najvažnejših teoretičnih, zlasti ideološko in politično izpostavljenih pedagoških vprašanjih znova razmišljamo. Pričujoči zapis želi uvesti v to razmišljanje.

I. Vzgoja kot državna funkcija

Takoj po socialistični revoluciji, ko delavski razred še ni bil dovolj močan, da bi sam neposredno vodil družbo s socialističnim samoupravljanjem in so se zato uveljavili začetni socialistični družbenoekonomski odnosi, ki jim pravimo etatizem,¹ je moral tudi vodstvo na vzgojnem področju prepustiti svojemu kolektivnemu predstavniku, posebnemu upravljavskemu sloju. Spričo te naloge je ta sloj dajal spodbude tudi za nastanek in razvoj pedagogike, ki jo zaradi njene ustreznosti omenjenim družbenim odnosom lahko imenujemo etatistična pedagogika, razumevajoč s tem začetno razvojno etapo pedagogike v socialistični družbi. Najvažnejših značilnosti etatistične pedagogike ne moremo razložiti iz subjektivnega faktorja, iz mentalitete sloja, ki je to pedagogiko gojil, čeprav je tudi po tej poti mogoče marsikaj razumeti, pač pa — kot zmeraj razlagamo značilnosti kakršne koli pedagogike — iz družbene stvarnosti, v tem primeru iz socialističnih družbenoekonomskih odnosov, iz družbene vloge socialistične države v prehodnem obdobju iz kapitalizma v socializem.

Kakor se mlada socialistična družba na drugih področjih ni mogla brez svoje države osvoboditi prejšnjih razrednih odnosov, tako jo je za premagovanje izkoriščevalskih vzgojnih smotrov in uveljavljanje novih potrebovala tudi na vzgojnem področju — in etatistična pedagogika je nastala prav kot teoretični odraz odločujoče vloge države v vzgoji. Ta vloga je seveda zahtevala vzgojo socialističnih državljanov. Ni treba izgubljati besed z utemeljevanjem, da je to bilo nujno in pravilno. Ko pa so dozorevali pogoji za odmiranje države, ta pa se je v nasprotju s to perspektivo z birokracijo vred čedalje bolj krepila, se je tudi pokazalo, da je državni, družbi odtujeni vzgoji otrok sredstvo za krepitev države, namesto da bi bila njegova vsestransko razvita osebnost smoter družbenega razvoja.

To je napovedal znani odlok centralnega komiteja boljševiške partije z dne 4. julija 1936 »o pedagoških izkrivljanjih v sistemu ljudskih komisarijatov za prosveto«. Odlok je zavrnil in obsodil pedološke raziskave, »ki so hotele dokazati z ‚znanstvenega‘, ‚bios-

¹ E. Kardelj, »Delavski razred, birokratizem in ZKJ«, Ljubljana 1968, str. 16, 37.

cialnega vidika sodobne pedologije, ko da so zaostajanje učencev ali drugi defekti njihovega vedenja dednostno in *socialno* pogojeni, ter najti čim več negativnih vplivov in patoloških izkrivljanj samega učenca, njegove družine, sorodnikov, prednikov, *družbenega okolja* (vsakokrat podčrtal V. Sch.) in utemeljiti s tem odstranitev učencev iz normalnega šolskega kolektiva.² Kot vidimo, je tu napadeno pedološko pojmovanje dveh dejavnikov otrokovega razvoja — dednosti in okolja. Odlok je imel prav, ko je zavrnil »glavni zakon pedologije« — »zakon fatalistične pogojenosti usode otrok z biološkimi in socialnimi dejavniki, z vplivom dednosti in nekakega nespremenljivega okolja«, ni pa povedal, kako naj vzgojitelji ta dva dejavnika pravilno pojmujejo in upoštevajo pri svojem delu. To je pripeljalo do tega, da so se pedagogi obeh osumljenih in sumljivih dejavnikov v teoriji in še bolj v praksi rajši izogibali, zamrla je do takrat že bogata znanstvena publicistika ne le o bioloških razvojnih dejavnikih, temveč tudi o vplivih socialnega okolja na razvoj otrok,³ ker so se pisci bali, da bi ne bili obtoženi simpatij za pedologijo, in — ne vsaka, pač pa sovjetska — vzgoja je stopila v ospredje kot dejavnik, ki zmore vse.

To je takoj vrglo senco na odnos sovjetske pedagogike do otroka in mladinske psihologije: če ima vzgoja tako veliko moč, potem psihični pogoji vzgojnega dela, ki zahtevajo upoštevanje otrok, pač niso toliko važni, saj jih je tako mogoče z vzgojo premagovati. Ko so se skušali pozneje nekateri sovjetski pedagogi temu upreti, so sami ugotavljali, da je sovjetska pedagogika postala »pedagogika brez otroka« (»bezdjetnaja«). Z otrokom vred pa je izginila iz te pedagogike tudi njegova individualnost. Ker v duhu tega, z dekretom predpisanega pedagoškega optimizma ni bilo v otroku ničesar, ker je bil prazen, izpraznjen, ni imel nič svojega, tudi ni bilo nobenega razloga, zakaj naj bi z njim ravnali individualno in upoštevali njegovo individualnost v vzgojnem smotru. Do tega časa je ideja o veliki moči vzgoje še zmeraj odigrala v družbenem dogajanju napredno vlogo. Pomislimo samo na boj francoskih materialistov 18. stoletja in ruskih revolucionarnih demokratov v 19. stoletju proti fevdalnemu nazoru o biološki determiniranosti človekovega značaja in sposobnosti. V sovjetskih razmerah pa so s to idejo utemeljevali nalogo, da je treba in mogoče vzgojiti vso mladino tako, da bo na predpisani način in mnogokrat tudi na določenem mestu koristila sovjetski državi. Ideja, ki naj bi osvobajala človekovo osebnost, se je v takih okoliščinah sprevrgla v sredstvo za zatiranje osebnosti. In ta osebnost je morala biti za to še hvaležna, saj v njej prvotno ni bilo ničesar; vse, kar je imela, je dobila od zunaj — od vzgoje, od organizirane vzgoje, od države, ki je ne glede na posebnosti otrok in

² »Direktivi VKP(b) i postanovlenija sovjetskogo praviteljstva o narodnom obrazovaniji«, I, Moskva 1947, str. 190—193.

³ R. G. Gurova, »K voprosu o konkretnih socialno-pedagogičeskikh issledovanijah«, »Sovjetskaja pedagogika«, št. 2/1966, str. 63.

mladine postavljala vzgoji zahteve, kakršne je hotela, saj je potemtakem vsak za vse. V tem je bila zelo ustrezna teoretska osnova nehumanega odnosa do ljudi. In res je kmalu za navedenim odlokom (2. oktobra 1940) izšel ukaz prezidija vrhovnega sovjeta ZSSR »o državnih rezervah delovne sile ZSSR«, ki je zahteval, da je treba »vsako leto vpoklicati (mobilizirati) od 800.000 do enega milijona mestne in kolhozne mladine moškega spola v starosti od 14 do 15 let za šolanje v obrtnih in železničarskih šolah ter v starosti od 16 do 17 let za šolanje v tovarniških šolah«. Po končanem (dve- ali triletnem) šolanju so morali mobiliziranci še štiri leta delati na delovnih mestih, kakor jih je razporedila glavna uprava rezerv delovne sile.⁴ Pri tej mladini so torej izbiro poklica odločale izključno gospodarske potrebe, človeški dejavnik, njegove sposobnosti in nagnjenja, pa je bil zanemarjen. V ne tako hudi obliki se podobna miselnost — po ugotovitvah komparativne pedagogike — kaže še zdaj v stališču, da je socialna pravica do izobraževanja in iz nje izvirajoča ekonomska pomoč šolarju posojilo družbe posamezniku, ki ga ta mora po končanem splošno izobraževalnem šolanju odslužiti s tem, da pri izbiranju poklicne usmeritve podredi svoje osebne, poklicne interese potrebam gospodarskega planiranja.⁵

Ob vsem tem pa je sovjetska pedagogika tudi v stalinskem obdobju verbalno priznavala potrebo po vsestransko razviti osebnosti, toda s tem je razumela rezultat svojega državljanskega vzgojnega procesa in prisojala ta atribut vsem tistim, ki so uspešno absolvirali njen, za vse učence določene šole ali člane določene organizacije enak program z državnimi potrebami usklajene umske, telesne, delovne, moralne in zelo na zadnjem mestu še estetske vzgoje. Ta pedagogika je res osvobodila otroka usodne biološke in miljejske določenosti, vendar tako, da ga je ne glede na kakršne koli njegove posebnosti izročila v roke drugi usodni določenosti — državni vzgoji. V skladu z zakonitostjo, da lastnik proizvodjalnih sredstev gospodari tudi v vzgoji, se je prav tako v tem primeru državnolastniškemu monopolu pridružil še vzgojni monopol, monopol na področju vzgoje, ki je z absolutizacijo vzgojljivosti onemogočil sleherno kritiko vzgojnega hotenja države v imenu psiholoških in socioloških dejavnikov otrokovega razvoja. Težnja vzgojiti sovjetskega državljana je bila tako poudarjena, da so se ji morali umakniti vsi drugi oblikovalni faktorji. Država, ki bi po Stalinovem stališču morala biti najvažnejša gibalna sila socialističnega razvoja, je bila priznana tudi za glavno gibalno silo razvoja vsakega posameznika. Oficialni učbenik pedagogike iz teh let je kar definiral vzgojo v širšem smislu za »sistem vzgojnega vplivanja sovjetske države na otroke«. ⁶ Kak drug vpliv

⁴ »Direktivi VKP(b) i postanovlenija...«, II, Moskva 1947, str. 109—111.

⁵ O. Anweiler, »Die Sowjetpädagogik in der Welt von heute«, Heidelberg 1968, str. 181—182.

⁶ I. T. Ogorodnikov, P. N. Šimbirev, »Pedagogika«, Moskva 1946, str. 5.

na otroke potemtakem sploh ni vzgoja. Z vsem tem je država postala otrokov gospodar, saj ni bilo mogoče, da bi v njegovem imenu kakorkoli utemeljili, da se odklanja katera med vzgojnimi zahtevami, postavljena od zunaj, od države, in pedagogika je postala državno dirigirana znanost. S tem pa je izgubljala značilnosti znanosti.

Od tega sunka si sovjetska pedagogika še do danes ni opomogla. Iz nekaterih pedagoških razprav v zadnjih letih o gibalnih silah psihičnega razvoja in o vzgoji osebnosti pa je mogoče sklepati, da se večja odpor proti taki pasivizaciji osebnosti v etatični »antropologiji«, in urednica leningrajskega tečaja univerzitetnih pedagoških lekcij G. I. Ščukina ga je kar demonstrativno izrazila, ko je izdani tekst vztrajno zagovarjala na moskovski pedagoški akademiji: »Naša platforma je ta: vso knjigo mora prevevati ideja, da pedagog oblikuje osebnost . . . Toda osebnost ni marioneta v rokah posameznih oseb — družine, šole, vzgojiteljev; to je aktivna osebnost, to je aktivnost, ki je dana človekovi in otrokovi socialni naravi. To je naša izpoved . . .«⁷

Da bi se omenjeni državni monopol uveljavil, se je moral, seveda, spopadati z drugimi dejavniki, ki bi utegnili vzgajati neodvisno od države. Vzgojno delo Cerkve je bilo mogoče iz državnih izobraževalnih in vzgojnih ustanov odstraniti z dekretom, ni pa bilo mogoče z dekretom preprečiti vzgoje v družini, ki je tako ostala najresnejši »konkurent« državnih vzgoji. Znano dejstvo, da je vsak novator na vzgojnem področju nezaupljiv do družinske vzgoje, ker le počasi in z odporom sprejema nove vzgojne naloge, se je v etatični pedagogiki izrazilo v dveh oblikah. Ena se je pokazala v nazoru, da je družina v socialistični družbi sicer še potrebna (bistvena je tu besedica »še«), da je torej nujno zlo, da so »familiarni« odnosi, to so odnosi med družinskimi člani, »gnili« odnosi in kot taki nasprotni pravim, »principlialnim« odnosom med ljudmi v socializmu, in da je v zvezi s tem družinska vzgoja nezdržljiva s socialističnimi družbenimi odnosi, je pravzaprav ostanek buržoazne vzgoje, ki jo je treba čimprej zamenjati z vzgojo v državnih ustanovah. Da se ti nazori pri nas niso razširili, je zasluga dr. Jožeta Potrča, ki je prvi videl nehumano bistvo etatične pedagogike na področju družinske vzgoje.

Druga oblika pa je bila manj nestrpna, priznavala je družinski vzgoji pravico do obstanka, vendar samo tedaj, če postane podaljšana roka državlanske vzgoje, če sprejme za svojo glavno nalogo vzgojo državljana. Kakor koli že opredelimo smotre te vzgoje, eno brez dvoma drži: med njimi ni usposabljanja posameznika za srečno življenje. Prav v tem pa je specifična vzgojna funkcija družine, ki je z nikakršno drugo vzgojo ni mogoče enakovredno nadomestiti. Čustveno zamorjen, nerazgiban človek namreč ne more in ne zna biti

⁷ G. J. Ščukina, »Sovjetskaja pedagogika«, št. 5/1967, str. 64.

srečen; tak emocionalni idiotizem pa lahko prepreči edinole vzgoja, ki jo omogoča in narekuje življenje v intimnih, čustveno poudarjenih odnosih med člani družine. To je tudi najboljše izhodišče za vzgojo kulturnih odnosov med ljudmi in v tem okviru še zlasti za spolno vzgojo. Potreba po takšni vzgoji se je v sodobni industrijsko razviti družbi še povečala in je zato treba krepiti to specifično vzgojno moč družine. Mnogo svojih drugih vzgojnih možnosti je s tem, ko je prenehala biti delovna skupnost, tako že izgubila. Ker temelji družina na čustvenih odnosih med zakoncema ter med njima in otroki, je naravno in najbolj učinkovito, da temelji na teh odnosih tudi družinska vzgoja. To ji oblikuje poseben stil vzgojnega dela in prav s tem stilom in z njegovim najvažnejšim rezultatom — s sposobnostjo emocionalnega doživljanja — prispeva družinska vzgoja nenadomestljivo k človekovi vsestranski razvitosti, ker pač čustveno zatrt posameznik ni vsestransko razvit, in tako k vzgojnemu smotru socialistične pedagogike.

Socialistična pedagogika mora torej priznati družinski vzgoji, da na *samosvoj* način in na *posebnem* področju človekove vsestranske razvitosti uresničuje družbeno določene vzgojne smotre, in jo pri tem podpirati. To tem bolj, ker ta vzgoja hkrati odpira otroku vrata v širšo, v družbeno skupnost, saj je dovolj znano, da se asocialni ljudje najpogosteje rekrutirajo iz vrst tistih, ki so v najmlajših letih pogrešali toplo družinsko gnezdo. Za etatično pedagogiko pa je značilno, da družinski vzgoji tega ne prizna, da se obrača k nji kot predstavnik neposrednih državnih interesov v vzgoji, ji vsiljuje za glavno nalogo državljansko vzgojo, jo hoče tako podrediti svojim načinom in vsebinam vzgojnega dela, namesto da bi družini pomagala čim bolj opravljati njene specifične vzgojne naloge, katerih ji nihče ne more odvzeti. V tem je smisel nenehnih opozoril, da mora šolska vzgoja vodilno usmerjati družinsko vzgojo, da mora družina prevzemati (politične) vzgojne naloge šole, da mora dom utrjevati avtoriteto šoli (ne pa tudi nasprotno!). V enakem odnosu naj bo predšolska vzgoja — ta pojem namreč pomeni v miselnem svetu etatične pedagogike vzgojo v otroških vrtcih — do družinske vzgoje otrok v predšolski starosti. Ko v enem novejših učbenikov pedagogike za pedagoške inštitute pisec zabičuje družini tak odnos do državno organizirane vzgoje, hkrati ugotavlja: »Vendar pa so tudi taki starši, ki so se zaprli v tesen družinski krog in postavljajo nasproti zahtevam družbene vzgoje svojo *posebno* usmerjenost, *svoj* stil odnosov z otroki«. (Obakrat podčrtal V. Sch.).⁸ To pomeni, da so starši, ki se ne strinjajo z opisanim etatičnim vrednotenjem družinske vzgoje, oficialna pedagogika pa jih zavrača, ko da je njihova težnja ohraniti specifični značaj družinske vzgoje reakcionarna in protidržavna.

⁸ Boldirev-Gončarov-Jesipov-Korošev, »Pedagogika«, Moskva 1968, str. 491.

II. Temeljno nasprotje v okviru socialistične pedagogike

Tak razvoj sovjetske pedagogike, ki je z zavračanjem psiholoških in socioloških dejavnikov otrokovega razvoja ter z razglasitvijo države za edini vzgojni dejavnik vzgojo poddržal — in prav v tej obliki je po drugi svetovni vojni vplivala na pedagogiko drugih socialističnih dežel — je pokazal, da mora tudi pedagoška znanost upoštevati večkratna opozorila Marxa, Engelsa in Lenina, »da je za proletariat, ki je zmagal v revoluciji, nevaren dvojen sovražnik: na eni strani ostanki kapitalizma v ekonomiki in njegove neposredne politične manifestacije, na drugi strani pa lastna birokracija socialistične države«. ⁹ V skladu s tem je VII. kongres Zveze komunistov Jugoslavije zahteval od socialistične znanstvene misli, da se mora boriti proti obema ideološkima tendencama, ki zavirata njen napredek: proti birokratskemu etatizmu in proti vplivu buržoaznih ideologij. »Da bi komunisti v resnici ostali vodilna sila najbolj napredne socialistične zavestne akcije, morajo biti zmožni boriti se proti prvemu in drugemu negativnemu vplivu na razvoj socialistične misli in socialistične izgradnje.« ¹⁰

Če se vprašamo, kako je naša povojna pedagogika opravljala to *dvojno* nalogo, lahko ugotovimo, da je uspešno zavračala za socialistično ideologijo nesprejemljive, razredno omejene elemente podedovane buržoazne in fevdalne pedagogike kakor tudi novejša poskuse vnašati vanjo take elemente iz sodobne buržoazne pedagoške misli. Ta naloga, seveda, še ni končana in ji mora naša pedagogika posvečati še več pozornosti, kot ji jo je doslej. V pričujočem zapisu, ki se omejuje na nekatera važnejša teoretična vprašanja, pa nas zanima predvsem ona druga naloga — odpor naše pedagogike proti birokratskemu etatizmu, ki jo je ves čas bolj ali manj zanemarjala, ko da bi zadoščal njen boj samo na eni fronti, namesto na dveh. ¹¹ Poleg domačih vzrokov je v tej smeri vplivala še sovjetska pedagogika, ki izhaja z napačnega stališča, da nima socialistična družba svojih specifičnih protislovij, in vidi zato v razvoju socialistične pedagogike en sam konflikt — razredni boj med buržoazno in socialistično pedagogiko, *ne pozna in ne prizna pa nasprotja znotraj socialistične pedagogike*, nasprotja, v katerem se zrcali boj za neposredno demokracijo v socialistični družbi in proti pojavom birokratskega etatizma v tej družbi, ki ga v primerjavi z drugimi socialističnimi državami pri nas najbolj uspešno razvijamo s postopoma se uresničujočim sistemom družbenega samoupravljanja. Na tehtnost te temeljne dileme prehodnega obdobja je v novejšem času

⁹ E. Kardelj, »Problemi naše socialistične graditve«, II, Ljubljana 1957, str. 103.

¹⁰ »Sedmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije«, Ljubljana 1958, str. 327—328.

¹¹ Poučen primer za to je tako imenovana »idejnopolitična vzgoja« v naših šolah, kolikor o nji sploh lahko govorimo, ki je usmerjena zgolj proti »zunanjemu« sovražniku, ne pa tudi proti birokratskemu etatizmu na domačih tleh. V tem je eden izmed razlogov, zakaj ta vzgoja naše šolske mladine ne priteguje.

znova opozorila Vida Tomšič na X. plenumu CK ZKS: »Osnovni družbeni konflikt, ki je prisoten tudi znotraj Zveze komunistov, je konflikt med birokratsko-etatiistično in samoupravljaljsko usmeritvijo. Smo sredi najtežjega obdobja tega boja.«¹² Gre za to, da ta boj zavestno uveljavimo tudi v naši pedagogiki.

Ta naloga ni lahka. Poleg drugega je težavna še zato, ker je precej nova in se vsaj trenutno ne moremo pri njej po nikomer kaj prida zgledovati. Imamo pa pri nas zanjo relativno najboljše družbene pogoje in je zato naša dolžnost do razvoja socialistične pedagogike v mednarodnem merilu, da utemeljimo pomembnost te naloge v njenih raziskovalnih prizadevanjih, ki naj bi se usmerila v razkrivanje in odklanjanje etatiistične pedagogike ter v razvijanje humane samoupravljaljske socialistične pedagogike.

III. Družbeni pogoji za vzgojo odnosov med posameznikom in skupnostjo

Etatizem je na vzgojnem področju — kot kaže sovjetski primer — vplival predvsem na otrokov položaj v vzgojnem procesu — ta je vselej odseval odnose med ljudmi v družbi, in na vzgojne smotre, ki so zmeraj opredeljevali odnos med posameznikom, ki ga vzgajamo, in družbo. Z obojim — z otrokovim položajem v vzgojnem procesu in z vzgojnimi smotri — se je vsaka pedagogika najbolj neposredno odzivala nalogam, ki jih je dobivala od družbe. Ali drugače rečeno: določeni politiki je vselej ustrezala določena pedagogika. Če se vprašamo, kako naj to razmerje doživlja pedagogika, ki hoče vzgajati samoupravljalce, s tem ne zastavljamo novega problema, marveč iščemo le nov odgovor na dileme, ki jih je pedagogika razreševala že prej. Da bo bolj razumljivo, za kaj vse pri tem gre, pogledjmo nekoliko v preteklost.

Vzgoja je spočetka imela nalogo skrbeti za razvoj doraščajočega rodu, posredovati mu izkušnje odraslih in ga tako usposabljati za življenje v družbi. Poudarek je tu na razvijanju, na usposabljanju vsakega posameznika. Z nastankom prve razredne družbe pa je dobila vzgoja še novo, razredno nalogo: krepiti obstoječe proizvodne odnose ali pa se boriti proti njim. Navadno pravimo temu, da ima vzgoja v razredni družbi razredni značaj. Zgodovina vzgoje je navsezadnje zgodovina medsebojne odvisnosti in obojestranskega prepletanja obeh vzgojnih nalog, ki sta si zaradi razrednih antagonizmov — ti so zahtevali in porajali delnega individua — tudi nasprotovali. Vzgojni smotri so dajali prednost eni ali drugi nalogi — interesom (pravicam) posameznika, osebnosti (teoretično utemeljitev te usmerjenosti so prevzele razne variante tako imenovane »individualne pedagogike«), ali pa potrebam, interesom skupnosti (družbe, razreda, stranke, države). (Teoretično utemeljitev te usmerjenosti so prevzele razne variante tako imenovane »socialne pedagogike«.)

¹² »Delo«, št. 106, 17. aprila 1968.

Začelo se je že v antiki. Špartanska vzgoja je postavljala na prvo mesto interes skupnosti, ki naj se mu posameznik podredi, v Atenah pa je pozneje nastal vzgojni ideal (seveda, ne za množice) vsestransko in harmonično razvite osebnosti. V nasprotju s tem idealom je fevdalna pedagogika z zatiranjem sleherne individualnosti in v skladu s stanovsko diferenciacijo takratne družbe vzgajala tipičnega predstavnika stanu. V boju proti fevdalizmu je meščanstvo uveljavljalo tudi pravice osebnosti in začetna razvojna stopnja buržoazne pedagogike, humanistična pedagogika 14. do 16. stoletja, je oživila antični ideal vsestranskega človeka. Ta vzgojni smoter naj bi človeka osvobajal in so ga zato tudi pozneje postavljali na dnevni red predstavniki napredne družbene misli, ko so nastopali proti zgodovinsko preživelemu razredu, ki je zaradi svojih koristi človeka utesnjeval. Izrazit primer je Rousseau, ki je napadel fevdalno družbo z obtožbo, da vzgoja človeka in državljana hkrati v tej družbi ni mogoča; v vzgojnem sistemu, ki ga je namenil za buržoazno družbo, pa se je postavil dosledno na stališče socialne pedagogike, češ da je vzgoja za to družbo — in to je njena glavna naloga, višja stopnja naravne vzgoje in torej popolnoma v skladu s človekovo naravo. Pozneje pa se je — zaradi naraščajočega antagonizma med delom in kapitalom — prepad med individualno in socialno pedagogiko vse bolj poglobljajal: na eni strani je nastala pedologija s svojim anarhoindividualističnim prepričanjem, da se individuum in družba medsebojno izključujeta in je zato kakršna koli vzgojna naloga, ki prihaja iz družbe, nasilje nad osebnostjo, na drugi strani pa se je razvila najodurnejša varianta socialne pedagogike — fašistična pedagogika, z zahtevo, naj se posameznik brezpogojno podreja militaristični in šovinistični stranki in državi, da bi z uničenjem rasno manjvrednih etničnih skupnosti zagotovili oblast večvredni rasi.

Poglavitni vzrok tega nasprotja med obema vzgojnima usmeritvama je bilo razredno izkoriščanje in je zato razumljivo, da smo po revoluciji, ki je odpravila privatno lastnino proizvodjalnih sredstev in s tem to izkoriščanje onemogočila, bili prepričani, da je za socialistično pedagogiko omenjeno nasprotje brezpredmetno, da ne potrebuje niti »individualne« niti »socialne« pedagogike, ker vzgoja za socialistične družbene naloge hkrati zahteva in razvija vsestranskega človeka. Pri tem pa nismo računali z dejstvom, da te skladnosti med družbenim in individualnim človekom ne preprečuje samo razredni antagonizem izkoriščevalske družbe, temveč tudi etatizem kot ostanek državnolastniškega monopola, ki je bil nujen na začetnih korakih socialistične družbe. Ostanke starega v novih družbenih odnosih so vnašali ostanke starega nasprotja med posameznikom in skupnostjo tudi v novo pedagogiko in vzgojo. Kakor je morala fevdalna moralna vzgoja maličiti otrokov značaj, da bi postal voljan gospodov podložnik, in kakor je morala buržoazna umska vzgoja omejevati učenčeve sposobnosti in pačiti vsebino njegovega znanja, da bi ne razvijala sposobnih razrednih nasprotnikov, tako je tudi

etastična pedagogika, čeprav ni izražala kakega novega razrednega nasprotja, vzgajala še zmeraj le delnega individua, da bi se na predpisani način podrejal državi, in ni dopuščala skladnosti med razvitim individualnim človekom in njegovo družbeno vlogo. To neskladnost je še okrepil birokratizem, ki »se kaže predvsem kot tendenca, da bi postala oblast izhodišče nekega procesa, v katerem bi državni aparat zmerom bolj dobival odločilno vlogo v produkcijskih in družbenih odnosih sploh, da bi kot monopolni upravljavec zamenjal funkcije nekdanjega kapitalista v proizvodnji, da bi tako postal v družbi samostojen in odločujoč ekonomski faktor — omejujoč zmerom bolj svobodo dela in neposrednega proizvajalca — in da bi navsezadnje deformiral razvoj socialističnih odnosov«. ¹³ Omenjene tendence so se po ugotovitvah VII. kongresa ZKJ izražale pri nas še »v podcenjevanju nujnosti, naj se usklajajo splošni družbeni in osebni interesi, v tem, da se vprašanjem skrbi za vsakodnevne potrebe delovnega človeka postavljajo nasproti neki »višji cilji socializma« ¹³

Tako je prišlo do tega — pa tudi pod vplivom sovjetske pedagogike, po kateri smo se takrat zgledovali, — da je objektivno nujna in napredna pedagoška naloga — vzgoja socialističnih državljanov — zanemarila otroka, ki naj bi se že v vzgojnem procesu privadil na namenjeno mu omejeno družbeno vlogo. Ustrezno je to izražalo znano besedilo našega povojnega vzgojnega smotra, da se morajo otroci »disciplinirano in požrtvovalno podrežati interesom skupnosti« (kakor da bi podrejanje bilo najboljša ali celo edina pot za vzgojo plemenitih ljudi) in vzgojiti jih je treba, »da bodo postali aktivni graditelji in zaščitniki naše socialistične družbe«. Ta uradna formulacija, ki je izpovedovala potrebo po političnem človeku, ne po vsestranskem, in je zato poznala eno samo vrsto vzgoje, namreč politično — ta je bila postavljena tako v ospredje, da je prekrila vse druge, je z nebitvenimi spremembami obveljala tudi v statutu Zveze pionirjev, ¹⁴ statutu Ljudske mladine Jugoslavije ¹⁵ in, seveda, prav tako v pedagoškem tisku. Dobro se še spominjamo, kako je to odmevalo v naši vzgojni praksi: učenci so bili kot objekt izobraževanja in vzgoje zmanjšana izdaja odraslega državljana, v časteh so bile učne metode in organizacijske oblike pouka, ki so oteževale njegovo individualizacijo, ni bilo nobene notranje diferenciacije pouka (s tem so še sedaj težave), pionirska in mladinska organizacija sta s svojo vsebino dela zanemarjali interese in razvojne potrebe svojih članov in celo Cicibani niso bili otroci, se niso nič igrali, ampak so gradili socializem. ¹⁶ Če bi ta državnomonopolistična vzgoja bila učinkovita, bi ob hkratnem zanemarjanju estetske in že tako oslABLJENE družinske vzgoje vzgojili čustveno zamorjeno generacijo, ki bi ne znala biti srečna. Notranje bogat, ustvarjalen in srečen človek — to pa

¹³ »Sedmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije«, Ljubljana 1958, str. 398.

¹⁴ »Statut Zveze pionirjev«, Maribor 1946, str. 5.

¹⁵ »Statut Ljudske mladine Jugoslavije«, Ljubljana 1946, str. 3.

¹⁶ Gl. npr. Vera Albrehtova, »Mi gradimo«, Cicibanova knjižnica, Ljubljana 1950.

je smoter socializma, in zato ta vzgoja ni bila socialistična vzgoja. Da bi uspešneje in bolj zavestno premagovali še zmeraj močne ostanke državnomonopolističnih stališč v naši pedagoški teoriji in vzgojni praksi, je vredno kritično pregledati prehojeno pot.

Nove spodbude je na vzgojnem področju sprožilo uvajanje družbenega samoupravljanja. Z odpravo privatne lastnine proizvodjalnih sredstev je bil ustvarjen temeljni pogoj za usklajevanje osebnega in družbenega interesa, razvita osebnost pa s tem še ni postala družbeno nujna, ker je posameznik s svojega — resda izkoriščanja osvobojenega — delovnega mesta, na katerem pa je bil še vedno objekt ukrepanja sil zunaj njega, nastopal v skupnosti še zmeraj kot delni individuum, predvsem kot nosilec delovne funkcije. Tudi napredni misleci na Zahodu ugotavljajo, da »državni socializem, pa naj še toliko prispeva k razvoju posameznika, olajšujoč mu vzgojo in napredovanje, najbrž ne zadovoljuje njegove kompleksne težnje po participaciji, ker mu jemljejo pogum pretirana centralizacija, hipertrofija birokracije, s tehnicizmom prežeti sloj managerjev, množica instanc in komitejev, ki mu odločitve pravzaprav vsiljujejo«. ¹⁷ V takem družbenem sistemu je vsestranska osebnost bolj v napoto kot v korist. Šele v sistemu razvitega družbenega samoupravljanja, ki spodbuja poleg poklicne storilnosti delovnega človeka še njegovo čim bolj domiselno in ustvarjalno aktivnost v najrazličnejših družbenih položajih in funkcijah ter ga tako spreminja v subjekt družbenega dogajanja, šele v tem sistemu zahteva vsestransko osebnost kolektivni interes, šele tu je »svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj za svobodni razvoj vseh«. ¹⁸ Zato je tudi v našem sistemu samo na tak način mogoče dosledno uresničevati socialistični vzgojni smoter vsestransko razvite osebnosti, saj še v nobenem zgodovinskem obdobju ni vzgoja množično razvijala ljudi, kakršnih tedanja družba ni potrebovala.

Uvajanje samoupravljanja pri nas se je časovno res ujemale s poudarjanjem takega vzgojnega smotra. Ustavnemu zakonu z dne 13. januarja 1953, ki »je vpeljal nov državni sistem, socialistično demokracijo, . . . vsebina socialistične demokracije pa je sistem delavskega samoupravljanja, družbenega upravljanja ter komunalni sistem«, in uvedel novo načelo samoupravljanja tudi na vzgojno področje, ¹⁹ so že naslednje leto sledile priprave za šolsko reformo, da bi omenjene spremembe ustrezno izrazili tudi v šoli. V poročilu o tej reformi, ki ga je izdala zvezna ljudska skupščina, je rečeno, da »se na teh globokih ekonomskih in družbenih spremembah razvijajo novi socialistični humanizem, nova, človeka dostojna pojmovanja o odnosih skupnosti in posameznika, nove življenjske možnosti za delovne ljudi in za bolj vsestranski razmah človekove osebnosti«. Ugo-

¹⁷ Georges Friedmann, »Razmravljeni rade«, Zagreb 1959, str. 218.

¹⁸ Marx-Engels, »Manifest komunistične partije«, Ljubljana 1947, str. 38.

¹⁹ M. Šnuderl, »Ustavna ureditev Jugoslavije«, Ljubljana 1959, str. 22, 25.

tovljeno je še, da »v perspektivi takega družbenega razvoja in nove vloge delovnega človeka v družbenem življenju stopa v ospredje čim večja vsestranost človekove osebnosti ne samo kot osebna individualna potreba, temveč tudi kot družbena potreba, kot kolektivni interes«. ²⁰

Skladnost individualnega in družbenega človeka je izrazila omejena šolska reforma tudi v svojih treh izhodiščih za določitev novega šolskega in vzgojnega sistema, ki naj ustreza socialističnim družbenim odnosom, razvoju proizvodnih sil ter »novemu položaju in vlogi, novemu življenjskemu smislu in novim življenjskim možnostim osvobodjene človekove osebnosti v socializmu«. ²¹ Ko je šola postala državna ustanova — pri nas se je to zgodilo v drugi polovici 18. stoletja z obnovo osnovne šole in s podržavljenjem redovne, predvsem jezuitske gimnazije, je tudi sprejela novo, namreč vzgojno nalogo. Do tega časa je bila vzgoja stvar družine in Cerkve, šola pa je skrbelo za poklicno usposabljanje. Z državno šolo smo prvokrat dobili tudi državno vzgojo in državno pedagogiko. Vzgoja, ki ji daje vsebino država in jo tudi organizira, torej ni od vekomaj in *takšna* vzgoja bo z državo vred tudi izginila. Glavna značilnost državne vzgoje je bila v tem, da je vselej izhajala iz družbenih potreb, kakor so jih zastopali predstavniki družbene moči, ne iz individualnih: šola naj bi usposabljala naraščaj, ki bo krepil moč države (s tem je tudi začela izginjati po stanovih diferencirana vzgoja); vzgojni smotri, ki so hoteli razvoj posameznika, pa so nastajali kot pritisk od spodaj in se bolj ali manj odkrito spopadali z omenjenim »državnim« vzgojnim smotrom. V najboljšem primeru — če so imele napredne družbene sile močnejši vpliv na šolstvo, je bilo mogoče te smotre z raznimi omejitvami uveljavljati v šoli za izbrance (tako je bilo npr. v novo humanistični gimnaziji); nikoli pa ni v državni šoli, tudi ne v socialistični, bila osvobodjena osebnost element vzgojnega smotra za množice. To humanizacijo vzgojnega smotra je bilo pri nas v okviru šolske reforme mogoče napovedati, ker je načelu samoupravljanja sledilo načelo deatizacije šole in vzgoje, ki naj pripelje seveda tudi do deatizacije pedagogike, da bi družbene potrebe na vzgojnem področju sprejemala neposredno, in ne po državi. Zgoraj omenjeno poročilo zvezne skupščine še opozarja na posledice, ki nastanejo, če se takemu razvoju odrekamo, češ da »sistematično vmešavanje državne oblasti na ta področja, državno predpisovanje vzgojnih metod in smotrov ter znanstvenega dela, določanje, kaj je pedagoško in znanstveno pravilno, vseobsegajoča inspekcija administrativno-kontrolnega značaja in temu podobno — vse to nujno vodi do uniformiranja človekove misli in prakse, do ideološkega monopola in do klečeplaštva pred vladajočo birokracijo, do enoličnosti, stagnacije

²⁰ »Prijedlog sistema obrazovanja i odgoja u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji«, Beograd 1958, str. 5, 7, 9.

²¹ O. d., str. 8—13.

in obubožanja v pedagoškem, prosvetnem, znanstvenem in kulturnem ustvarjanju«. ²²

Iz ugotovitve, da je vsestranska osebnost naši samoupravni družbi potrebna, pa, žal, še ne sledi, da so že dani vsi objektivni in subjektivni pogoji za uresničevanje te potrebe. Kaj bi morali na vzgojnem področju doseči, da bi se temu humanističnemu idealu čimbolj približali?

IV. Vsestranska osebnost kot vzgojni smoter

Da bi lažje odgovorili na zastavljeno vprašanje, moramo še razčistiti, kaj sploh razumemo z »vsestransko razvito osebnostjo«, kdaj je človek »vsestransko razvit«. To je tem bolj potrebno, ker nam pedagogika, ki je nastala in se razvijala pod vplivom etatizma, ponuja glede tega — kot smo že ugotovili — za samoupravljaljsko socialistično pedagogiko nesprejemljivo rešitev.

Vsaka celostna pedagoška teorija je bila izpeljana iz določenega vrednotenja človeka, iz določenega nazora o človeku, ne glede na to, ali so pedagogi o tem posebej razpravljali ali ne. Fevdalna pedagogika je sprejemala nazor, da je človek po naravi slab; cilj svojega življenja — zveličanje — lahko doseže le s pomočjo božje milosti. Torej je vzgoja boj z otrokovo naravo — predvsem s kaznimi in nadnaravnimi vzgojnimi sredstvi (z molitvami, z izpolnjevanjem verskih obredov itd.). S tem je bil določen ves sistem te pedagogike. Nasprotno pa je Rousseau sodil, da je človek po naravi dober in fevdalna družba ga kvari; torej je treba vzgojo ločiti od vplivov te družbe in jo uskladiti z otrokovo naravo. Tako je postal otrok središče vzgojnega procesa in to je povzročilo največji prevrat v dotedanji pedagoški zgodovini. Ali pa vzemimo Komenskega: vsi ljudje so ustvarjeni po božji podobi in vsi imajo zato pravico do izobraževanja. S tem je Komenský utemeljil svojo zamisel šole za ljudstvo, osnovne šole. Po mnenju kulturne pedagogike je človek izražal svoje bistvo z doživljanjem in ustvarjanjem kulture in ji zato vzgojni proces ni bil socialni in tudi ne naravni, pač pa v bistvu kulturni proces. Itd. Na kakšnem nazoru o človeku pa naj temelji socialistična pedagogika, da se bo s tem postavila na znanstveno podlago in hkrati sprejela ideologijo, ki jo bo navajala na vzgojo samoupravljalcev?

Ni treba ponavljati, da je za nas nesprejemljiv nazor — v pedagogiki sta ga uveljavljali zlasti pedologija, že prej pa krščanska filozofija — o danem, apriornem bistvu človekove osebnosti, o njegovi nespremenljivi naravi, ki se razvija po svojih notranjih zakonitostih. Pedologija je z nespremenljivo človekovo naravo utemeljevala svoje nasprotovanje kakršnim koli družbenim zahtevam do vzgoje, krščanska filozofija pa večne moralne norme. Prav tako pa je za

²² O. d., str. 153.

našo pedagogiko nesprejemljiv nasproten nazor ekstremnega relativizma, da ni v človeku nič enkratnega, da je vse, kar je v njem, dobil od zunaj in da torej enake družbene okoliščine vsakokrat porajajo enake ljudi. Če bi to bilo res, bi ne mogli razložiti, kako to, da živijo v enakih družbenih okoliščinah zelo različni ljudje. Kot kažejo izkušnje, sprejema tak nazor o človeku od birokratsko-etastističnih vplivov obvladovana pedagogika: vzgojni proces, ki ne priznava gojenčeve enkratne posebnosti, tudi nima zanjo prostora v svojem rezultatu. Omenjeni nazor nasprotuje osnovnim ugotovitvam — tudi sovjetske — fiziologije in psihologije, da ljudje ne prihajajo enaki na svet, da se med seboj razlikujejo po anatomsko-fizioloških posebnostih svojega organizma, ki sicer ničesar ne določajo, ne sposobnosti in ne značaja, ustvarjajo pa boljše ali slabše izhodiščne možnosti za psihofizični razvoj. S tem prispevajo k oblikovanju človekovih notranjih pogojev, od katerih je odvisno, kako bo sprejemal zunanje vplive. Najvažnejši dejavnik oblikovanja teh pogojev je človekova dejavnost, ki je odvisna od njih samih, dalje, od razmer, v kakršnih človek živi, in od namerne vzgoje. Zunanji vplivi delujejo na človeka zmeraj prek notranjih pogojev (razvojne stopnje duševnosti, socialne izkušnje, razvitosti moralne zavesti, ravni in kvalitete sposobnosti, intenzivnosti čustvovanja itd.), čez njegovo osebnost kot totalno skupnost teh pogojev in hkrati oblikujejo te pogoje. To pomeni, da je »psihični učinek vsakega zunanjega in tudi vzgojnega vplivanja na osebnost pogojen z zgodovino njenega razvoja«, v katerem nastajajo s specifičnim prepletanjem notranjih pogojev in zunanjih vplivov njene individualne lastnosti.²³

Tega pa ne uvidi pedagogika, ki sprejema stališče napačne sociologije osebnosti, da je človek samo posebljena socialna kategorija, si tako razlaga Marxovo misel o človeku kot »celotnosti družbenih odnosov« in hoče v duhu pristnega vulgarnega materializma razlagati psihične pojave *neposredno* iz zunanjih vplivov: naivno pričakuje, da bo imel določen vzgojni ukrep tudi določen rezultat (ni naključje, da je največ take naivnosti na področju idejno-politične vzgoje), ker ne priznava vsakokratnih specifičnih notranjih pogojev, ki modificirajo njegovo učinkovitost in povzročajo, da tudi z *enakimi* ukrepi vzgajamo *različne* ljudi. Zato tudi ne razglablja o psihološki vsebini vzgojnega procesa. Če pa ima ukrep drugačen učinek od pričakovanega, je kriv učitelj ali kak drug *zunajši* dejavnik, ne pa otrokova individualnost, ki je v tem državnomonopolističnem miselnem sistemu ni. Čeprav si mnogi sovjetski pedagogi in psihologi prizadevajo, da bi se to zmotno mnenje popravilo, uspehov po njihovih lastnih ocenah skoraj ni, ker so družbeni vzroki tega pojava zunaj njihovih možnosti vplivanja. Zato je tudi še 1959. leta mogel najboljši in rehabilitirani sovjetski psiholog S. L. Rubinstein ugotoviti

²³ S. L. Rubinstein, »Principi i puti razvitija psihologije«, Moskva 1959, str. 117 do 118.

to značilnost etatične pedagogike: »Pri nas še pogostoma izhajajo iz naivne mehanične predstave, ko da pedagoški vplivi neposredno učinkujejo na otroka. Če si stvar tako predstavljamo, si sploh ni treba posebej prizadevati, da bi se otrok razvijal, ni treba uravnavati pedagoškega dela tako, da bi pouk imel izobraževalni učinek, da bi ne posredoval le znanja, temveč tudi razvijal mišljenje, da bi vzgoja ne seznanjala le s pravili za ravnanje, temveč tudi oblikovala značaj, človekov odnos do obdajajočega ga sveta. (Ves ta poglobljeni učinek je namreč odvisen od notranjih pogojev, od njihovega odzivanja na zunanje vplive. Op. V. Sch.). Napačen odnos do tega problema in to, da v naši pedagogiki ni obdelan, je ena izmed bistvenih pomanjkljivosti pri vzgoji doraščajočega rodu.«²⁴ Deset let pozneje pa je dopisni član moskovske pedagoške akademije M. A. Danilov poročal skoraj z enakimi besedami, da je »napredek v tem problemu še zmeraj nepomemben... Pogosto se pojavljajoče pedagoške koncepcije izhajajo iz naivne mehanične predstave stare pedagogike, ko da se zaželeni lastnosti oblikujejo otroku z neposrednim, 'smotrnim', zunanjim učinkovanjem nanj, zastopajo torej stališče, da se sistematično vplivanje pedagoga, strogo usmerjeno, nekako neposredno 'projicira' v otroka in rodi takšne ali drugačne navade in lastnosti.«²⁵ Analize družbenih vzrokov te trdovratne pomanjkljivosti pedagoškega mišljenja pa v sovjetskem pedagoškem tisku ni mogoče zaslediti.

Iz tega izhaja, da vzgojnega smotra vsestransko razvite osebnosti (višjega vzgojnega smotra pedagogika nima), ki je tudi končni smoter boja delavskega razreda, ni mogoče uresničevati, ne da bi upoštevali človekove notranje pogoje. Vsestransko vzgojena osebnost je potemtakem osebnost, ki je dobila z zunanjimi vplivi vse možnosti za maksimalen razvoj svojih notranjih pogojev, ki je od zunaj nič ne ovira, da bi se razvila, kolikor ji je le mogoče. Ni utemeljen ugovor, da s prizadevanjem za otrokov vsestranski razvoj odpiramo vrata možnosti za afirmacijo njegove »slabe«, »pokvarjene« narave; nasprotno, prav s tem to možnost preprečujemo, saj nam množična izkušnja vzgojnega dela prepričljivo potrjuje, da se otrok kvari šele tedaj, če ne dobiva za svoj razvoj psihološko in pedagoško ustreznih spodbud. Vsakemu količkaj kritičnemu poznavalcu je jasno, da še ni bilo in tudi zdaj ni nikjer družbe, ki bi zmogla vzgojo takih osebnosti, in moremo za sedanjost in preteklost ugotavljati le večjo ali manjšo stopnjo približevanja temu za zdaj še neuresničljivemu idealu.

Upoštevati je še treba neutajljivo psihološko in pedagoško dejstvo, da ima kakršna koli in tudi vsestranska osebnost še globinsko dimenzijo, ne le površinske, da je učinkovitost zunanjih vplivov večja, če notranjim pogojem ustrezajo, in torej ne moremo v imenu vsestranske osebnosti zahtevati od družbe, naj bi vsakomur dajala

²⁴ S. L. Rubinstein, o. d., str. 137.

²⁵ »Sovjetskaja pedagogika«, št. 4/1969, str. 59.

vse spodbude za osebni razvoj, ki jih v danem zgodovinskem obdobju premore, da bi skušala vsakogar usposobiti za kar koli, da bi vsak bil danes ribič in jutri Rafael, pač pa gre za to, kakor navaja Marx v »Nemški ideologiji«, »da bi se vsak, v katerem se skriva Rafael, mogel neovirano razviti«. ²⁶ To pomeni, da je vsakomur treba ustvariti družbene pogoje za uresničitev tega, kar je v njem, da je vsestranski razvoj potemtakem proces individualizacije in je torej rezultat tako razumljene vzgoje vsestranske osebnosti — individualnost. Vzgojni smoter vsestranske razvitosti zahteva zato individualizacijo vzgojnega procesa.

Etatiistična pedagogika pa utemeljuje s smotrom vsestranske osebnosti tendenco ljudi med seboj izenačiti, kajti čim bolj bodo vsi razviti, tem manj razlik bo med njimi. V tem smislu bi individualizacija izobraževalnega in vzgojnega procesa, prilagoditev posebnostim posameznika, povzročala enostranost, to pa je v imenu smotra vsestranske razvitosti treba obsoditi in preprečiti. Če to miselnost na rahlo karikiramo, lahko sklepamo, da je bila vzgoja Beethovna enostranska in zato zgrešena, ker ga je navajala, da je samo komponiral, ne pa tudi mizaril, kar bi spričo zahtevane povezave med umskim in fizičnim delom, ki je tudi pogoj za takó razumljeno (izenačujočo) vsestransko razvitost (vsi naj vse delajo) vendar bilo nujno potrebno. Pametno pripominja naš filozof Vuko Pavičević: »Če je kdo nadarjen za glasbo, se bo najbolje izživel prav v razvoju te svoje ‚enostranosti‘, bo s tem tudi ustvaril za družbo pomembne vrednosti in bi bilo zanj in za družbo škodljivo, če bi hoteli njegovo poglobljeno ‚enostranost‘ zamenjati s površno ‚vsestranostjo‘«. ²⁷

Ker naj bo naš vzgojni smoter tako pojmovan vsestransko razvit človek, mora vzgojni proces premagovati vse, kar táko razvitost omejuje, usposablja človeka za to premagovanje, razvijati mu sposobnosti in značaj, ki mu bodo omogočali, da se bo v aktivnem odnosu do sveta potrjeval kot individualnost. Sem sodita zlasti dve nalogi.

Vzgoja naj pomaga izoblikovati táko delovno usposobljenost in motivacijo ravnanja, da bo delo kot ustvarjalna dejavnost človeka bogatilo, kolikor pač delo, ki tudi v socializmu sodi v »carstvo nujnosti«, to sploh more. Če človeku delo, ki ga opravlja, ni smoter njegove eksistence, če ne daje smisla njegovemu življenju, možnosti za ustvarjalno uresničevanje samega sebe, ampak je samo sredstvo za dosego smotrov, ki so zunaj njega, če torej človek dela samo zato, ker mora, da bi zaslužil in se preživel, zares pa začne živeti šele, ko delo konča, ga delo degradira, ne pa vsestransko razvija. Delo, ki bi moglo in moralo biti najmočnejša gibalna sila človekovega razvoja, ne uveljavlja te vloge, ker ga hoče človek opraviti in odpraviti čim bolj mehanično, s čim manjšo osebno udeleženo. Kaj je mo-

²⁶ Marx-Engels, »Über Erziehung und Bildung«, Berlin 1960, str. 115.

²⁷ Vuko Pavičević, »Osnovi etike«, Beograd 1967, str. 426.

goče z vzgojo doseči proti temu, predvsem z družbenimi dejavniki povzročenemu viru odtujitve človeka, ali v pozitivni obliki — kako naj vzgajamo mladega človeka, da ga delo ne bo omejevalo in poniževalo, pač pa čim bolj razvijalo?

Vlogo dela v človekovem razvoju in njegovo vzgojno vrednost so razne pedagoške teorije opredeljevale v skladu s svojo koncepcijo človeka in z vzgojnimi smotri, kakršne so hotele uresničevati. Še danes sta vplivna zlasti dva ekstremna nazora. Fevdalna pedagogika — in sodobna katoliška pedagogika se od nje glede tega ni oddaljila — je videla vzgojno vrednost dela v tem, da delovni človek, tlačan, ubogljivo sprejema od zunanje avtoritete zaukazane mu naloge, ki so mu zoprne in se muči, ko jih opravlja; s tem pa se privaja na pokorščino ter na pasivno vztrajanje v težavah, zatajuje svojo a priori grešno naravo ter se tako v tej dolini solz pripravlja na zveličanje. Tu je delo in temu vrednotenju dela ustrezen odnos do otroka in njegovega položaja v vzgojnem procesu sredstvo za zatiranje, za omejevanje in maličenje, ne za razvoj človeka. S tem ko je človek tako delal, je kopal jamo možnostim svojega človeškega razvoja. Zato ne smemo vloge dela v človekovem filogenetskem razvoju kratko malo prenašati na njegov ontogenetski razvoj. Ob tem tudi vidimo, kaj vse tiči za trditvijo in njej ustrezno prakso, da ima delo samo na sebi in v vsakem primeru vzgojno vrednost. Le na videz nasprotuje temu konceptu maloburžoazni pedagoški anarhizem, ki navaja otroka na delo v skladu z njegovimi — po mnenju predstavnikov te teorije — od narave danimi in nespremenljivimi interesi. V tem konceptu določa vsebino dela človekova biološko determinirana narava, s tem pa ta napačni nazor preperečuje, da bi učinkovale na otroka druge, iz kulture izhajajoče razvojne spodbude, znižuje njegovo izobrazbeno raven, omejuje razvoj njegovih sposobnosti in mu s pomanjkanjem zahtevnosti tudi kvari značaj. Tako zastavljeno delo v vzgojnem procesu otroka vsestransko siromaši, ne pa vsestransko razvija. Da bi delo res bilo za čim več ljudi dejavnik vsestranskega razvoja, čim bolj učinkovito sredstvo za izoblikovanje totalnega človeka, da bi človek v njem kljub premagovanju težav zaživel in ne trpel, da bi mogel v delu izraziti največ in najboljše, kar zmore, naj bi že otroka in še odraslega, splošno, politehnično in formalno izobraževali ter s preprečevanjem ekonomske in uveljavljanjem psihološke selekcije, pa tudi s čim boljšo izenačeno kvaliteto šolanja ter z vzgojo za prosti čas ustvarili vsakomur vse potrebne pedagoške, psihološke, socialne in ekonomske možnosti za njemu ustrezno izobraževanje ter za razvoj njegovih individualnih sposobnosti in značaja.

Druga temeljna vzgojna naloga, ki naj prispeva k človekovi vsestranski razvitosti, pa se tiče odnosov posameznika z drugimi ljudmi. Ko sprejemamo antropocentrično načelo, da je »človek najvišje bitje za človeka«, da ga torej ne smemo žrtvovati nekim abstraktnim »višjim ciljem« zunaj njega, se hkrati zavedamo, da osamljen,

individualističen, sebičen posameznik, ki so mu drugi ljudje le objekt za zadovoljevanje njegovih potreb, ki goji svojo osebnost na račun drugih in ne glede na druge osebnosti, brez zavesti solidarnosti z drugimi in brez ustreznega ravnanja, brez usklajevanja svojih interesov s skupnimi družbenimi interesi, ostaja okrnjen v svojih človeških možnostih in nikoli ne more biti vsestransko razvita osebnost. To je najmanj, kar se lahko naučimo iz zgodovine in iz sodobnosti. »Človek se mora v socializmu počutiti sam svoj,« je rečeno v programu Zveze komunistov Jugoslavije, »toda ne kot sebičen in osamljen posameznik. Človek postaja sam svoj in čedalje bolj svoboden, kolikor bolj sodeluje v različnih oblikah skupnega boja, sodelovanja in pomoči, ki izvirajo iz občutka in prepričanja skupnosti, da je človek največja vrednota.«²⁸ Zato je druga temeljna naloga vzgojnega procesa — razvijanje individualnosti v okviru kolektivne zavesti.

Z obema nalogama, ki jima je podrejenih še več drugih, enako usmerjenih nalog, se vzgoja vključuje v proces dezalienacije, ki je resda odvisen predvsem od družbenih, od političnih in ekonomskih ukrepov, ne pa toliko od pedagoških. Ker pa človek ni pasiven produkt družbenih okoliščin, ker doživlja zunanje vplive glede na svoje notranje pogoje, moramo z vzgojnim delom te pogoje tako oblikovati, da bi dosegli čim večjo učinkovitost omenjenih ukrepov za njegov vsestranski razvoj in ga k takim ukrepom tudi navajali. Proučevanje teh vprašanj lahko uvrstimo med najvažnejšo problematiko socialistične pedagogike. To pa zahteva posebno obdelavo, ki jo pripravljam za prihodnjo številko revije.

---

²⁸ »Sedmi kongres ZKJ«, Ljubljana 1958, str. 402.

Aktualna vprašanja dolgoročnega razvoja Slovenije

V številki 8/9 »Teorije in prakse« smo objavili prispevek z naslovom »Zasnova dolgoročnega razvoja Slovenije«. Avtor je želel opisati nekatere poglede na problematiko dolgoročnega programiranja. Le-to je za majhno narodno gospodarstvo še posebej zahtevno delo, ker so zunanji dejavniki močnejši in številnejši ter odločnejše posegajo v dogajanja kot pa pri večjih nacionalnih ekonomijah. Spričo silovitega razvoja tehnike in tehnologije je razvoj gospodarstva vse bolj dinamičen in zato vsebujejo predvidevanja in napovedi več elementov negotovosti. Temu ustrezno delujejo tudi dejavniki razvoja. Njihov pomen se hitro spreminja, nekateri tvorca gospodarske rasti usihajo, drugi se rojevajo. Tako se v razvitem svetu zmanjšuje pomen nekaterih narodnih bogastev (premoga, zemlje, gozda), večja pa se učinkovitost dejavnikov razvoja: znanja, kapitala. Naša samoupravna socialistična družba si lahko svoj koncept razvoja zastavi na temelju samoupravnega dogovora vseh nosilcev razvoja. Država nastopa le kot eden izmed partnerjev in ne kot avtonomna sila. Zaradi tega se lotevamo izdelave koncepta s specifičnimi elementi, oporišči ter informacijami za organizacijo splošnega dogovora samoupravljalcev v prihodnji razvojni politiki.

V številki 10/1969 je »Teorija in praksa« objavila nadaljevanje prispevka o konceptu dolgoročnega razvoja Slovenije z naslovom »Poskusi projekcije dolgoročnega razvoja SRS«. V tem nadaljevanju načenna avtor vprašanja o ekonomski in socialni strukturi ter regionalni zgradbi Slovenije. Poskuša ugotoviti ključna vprašanja našega razvoja, posebej upoštevajoč možni tempo gospodarske rasti. Podaja kratek prikaz prvih računov ekonometričnega modela za 15-letni razvoj temeljnih makroekonomskih parametrov do leta 1985.

Bolj ali manj je poudarjen problem socialno-ekonomske strukture. Avtor se izreka z ustreznimi argumenti za dolgoročno politiko »terciarizacije« gospodarstva kot logičnega nasledka razvoja tehnoloških inovacij in njihove vse hitreje praktične uporabe. Ali drugače: družbena reprodukcija poteka na višji ravni le, če spreminja svojo strukturo.

Ključni problemi slovenskega razvoja so zlasti povezani s sedanjo strukturo gospodarstva, družbe in s prostorsko razporeditvijo gospodarskih virov. Velika disperzija na eni ter zaostala struktura na drugi strani sta pripeljali do nekonsistentnega, med seboj nezadostno povezanega organizma. Posebej pereč je problem izobraževanja. Znanje dobiva če-

dalje večji pomen in je danes kot razvojni dejavnik pomembnejše kot pa kapital. Izobrazba je zaostala po svoji strukturi in metodah — in kar je še posebej zaskrbljujoče — glede dostopnosti nadarjenim ljudem.

1. Poglavitni obrisi in vprašanja dolgoročne ekonomske politike¹

Za slovenski ekonomsko-politični razvoj so že danes aktualna neka-tera vprašanja; od tega, kako jih bomo zdaj rešili, je odvisna gospo-darska rast daljšega obdobja.

Med osrednjimi vprašanji je integracija. Tehniški in tehnološki razvoj, mednarodna trgovinska menjava, težnja k maksimiranju do-hodka in drugi dejavniki spodbujajo k povezovanju. Srednje razvito gospodarstvo tudi ne more slediti ekonomsko-tehničnim inovacijam, ne da bi se povežalo in tako znižalo stroške, povečalo del akumulaci-je za investicije, doseglo na ta način višjo stopnjo mobilnosti in organizacije dela. Republiška gospodarska politika je lahko vpliven dejavnik v procesu integracije. Tu ne mislimo na administrativno prisiljevanje, temveč na ekonomsko sodelovanje v tem važnem procesu.

V slovenskem gospodarstvu fizična integracija doslej ni bila uspešna; posamezni primeri (MTT, Iskra) integracije so ostali na pol poti. Pač pa obstaja možnost t. i. tehnološke povezave: integrirajo se tehnološki programi. Taka oblika integracije je doživela uspeh povsod, kjer so nastopali organizirani nosilci razvoja: TAM, IMV, Gorenje, TOMOS itd.

V tem procesu lahko gremo še dalje, tako da se povežejo raz-lične veje: industrija, trgovina, kmetijstvo in gozdarstvo, turizem, pro-met. Tudi tu obstajajo primeri: Slovenija-les (trgovina-industrija), Slovenija-vino (trgovina-kmetijstvo), Agrokombinat Emona (kmetij-stvo-industrija), Prehrana (trgovina-industrija-turizem), Transturist, SAP, Kompas (transport-turizem) itn.

Pripravlja se t. i. model vertikalne tehnološke integracije (Gospo-darska zbornica, IER), ki naj pokaže na široke možnosti integracije v opisani obliki. Republika in banka bi lahko z intervencijskimi ozi-roma kreditnimi sredstvi spodbujali k tem proizvodnim procesom: k vertikalni tehnološki integraciji in povezavam med seboj. Že danes je popolnoma jasno, da se bo lahko slovensko gospodarstvo kot ena-kovredno povezovalo v jugoslovanskem ekonomskem prostoru le, če se bo poprej okrepilo: integracija močnih, razvitih republiških ozi-roma regionalnih gospodarstev ima popolnoma druge kvalitete kot pa povezovanje majhnih, slabo organiziranih ekonomskih agregatov.

Taki integracijski procesi v Sloveniji in v Jugoslaviji prinašajo velike možnosti za hitrejšo rast manj razvitih regij.

1. Sodimo, da je le tretjina slovenskega ozemlja geološko raz-iskana. Kljub temu vlada prepričanje, da slovenski prostor ni bogat

¹ Podatke za to poglavje smo vzeli iz gradiva IER, posebno iz: »Nekatera spo-znanja in zaključki dosedanjega ekonomsko socialnega in regionalnega razvoja SR Slo-venije«, IER, Ljubljana 1969, ciklostil.

z rudnim bogastvom. Zaloge mineralnih surovin, posebno rudnin, niso velike, delno zaradi dolgotrajnejšega izkoriščanja tako in tako skromnih zalog nekaterih rud in zaradi same geološke zgradbe našega ozemlja. Kolikor ne bi ugotovili novih zalog, bi pri sedanjem obsegu eksploatacije bila npr. svinčeva oziroma cinkova ruda izčrpana v 30 letih (zaloge v eksploataciji 20 milijonov ton), živosrebrno rudo bi bilo mogoče eksploatirati pod sedanjimi pogoji še 50 let (zaloge v eksploataciji 14 milijonov ton); vrednost tako svinčeve rude kot živega srebra se zmanjšuje in je njeno pridobivanje že na meji rentabilnosti (5,5 % oz. 0,11 %). Boksitna ruda (zaloge 6 milijonov ton) spada zaradi previsokega odstotka kremenice v nebilančne zaloge. Kar se tiče drugih rudnin (železove, manganove, molibdenove, bakrene in drugih rud) pri nas ni tehničnih in ekonomskih možnosti, da bi jih pridobivali.

Precej pomembnejši dejavnik so nekovinske mineralne surovine. Tako so ligniti in premogi danes še vedno pomemben energetski vir, vendar v dolgoročni orientaciji nimajo posebne perspektive. Glede na sedanja tehnološka spoznanja je realno pričakovati, da bomo pričeli eksploatirati uranovo rudo na območju Škofje Loke (Žirovski vrh, Sovodenj) za obratovanje nuklearnih energetskih agregatov (ocene zalog 3,2 milijona ton z 1,2 kg urana v toni rude).

Nimamo pomembnejših nahajališč nafte in zemeljskega plina. Pač pa imamo prejšnje zaloge nekovinskih surovin, kot so: naravni kamen, apnenci, dolomiti, kremenčev pesek, gline, tufi idr. Za našo industrijo gradbenega materiala je to komparativna prednost.

Za našo dolgoročno politiko je nujno potrebno čimprej raziskati vprašanje, ali imamo takšna in tolikšna rudna bogastva, da bi bilo njihovo izkoriščanje rentabilno. Najprej bo treba torej geološko raziskati naš prostor in posvetiti pozornost tudi geokemijskim raziskavam, da bi ugotovili tehnične in ekonomske možnosti izkoriščanja. Zadnje posebno zaradi tega, ker revolucija v transportni tehniki preobrača ekonomski račun.

Drugi ukrep na področju izkoriščanja kovinskih in nekovinskih surovin je integracija tehnologije, strokovnega znanja in finančnih sredstev zainteresiranih partnerjev. Majhna podjetja nimajo realnih možnosti močnejše poseči po našem rudnem bogastvu, posebno ko gre za njegovo oplemenitenje in predelavo.

2. Energetske projekcije in bilance kažejo tole podobo:

	v t cal			
	1966	1970	1975	1980
Potrebe	30.101	37.325	45.928	54.958
Proizvodnja obstoječih in predvidenih agregatov	24.917	23.558	23.419	23.714
Primanjkljaj	5.184	13.767	22.509	31.244
Odstotek primanjkljaja	17	37	49	57

Slovenija postaja energetska pasivno območje. To je bistvena razsežnost naše dolgoročne industrijske politike.

Strukturo primanjkljaja primarne energije pokažejo te številke:

	v 000 t		
	1970	1975	1980
V antracitu	277	277	277
V črnem premogu	291	398	412
V nafti	1412	1958	2463
Ekvivalent za nove elektrarne oziroma uvoz	330 Gwh	1529 Gwh	5359 Gwh

Primanjkljaj bomo, seveda, krili najprej z domačimi rezervami in šele nato z uvozom in orientacijo k novim energetskim virom.

Perspektive glede kritja primanjkljaja se kažejo s stališča objektivnih tehničnih in ekonomskih možnosti v temle:

— antracit in črni premog bomo vsekakor uvažali iz drugih republik oziroma iz tujine;

— rjavega premoga je zanesljivo dovolj za približno 23 let pri sedanjem obsegu produkcije (Zagorje 20 let, Trbovlje 26 let, Kanižarica 30 let, Kočevje 18 let, Senovo 13 let in Laško 5 let);

— zaloge lignita v Sloveniji znašajo 395 milijonov ton in zadoštujejo za dolga leta.

Orientacija na trda goriva je nezanesljiva, ker se stalno manjša njihova rentabilnost. Tekoča in plinasta goriva bo treba uvažati.

Največji primanjkljaj pričakujejo v električni energiji, ki bi ga lahko krili na različne načine:

— z izkoriščanjem voda, kolikor je še možno, tj. v Sloveniji 6.500—7.000 Gwh na leto. Zmogljivost obstoječih hidroelektraren in hidroelektraren v gradnji pa je 2.500 Gwh na leto. Zaradi ekonomskih, tehniških in širših družbenih razlogov ni moč računati, da bi lahko izkoriščali vse hidroenergetske vire tudi v daljšem obdobju.

— Gradnja nuklearne elektrarne je za Slovenijo aktualna.

— Računati je treba tudi s tem, da lahko zgradimo termoelektrarno na pogon z nafto (težka kurilna olja) ali z zemeljskim plinom (če se vključimo v plinovodsko omrežje).

Ena od variant, kako bi krili primanjkljaj električne energije je npr. tale:

— do l. 1973 TE Šoštanj III,

— do l. 1975 HE Spodnja Drava in HE Idrijca ali Planina,

— do l. 1977 HE Spodnja Sava, Solkan ali prečrpavalna HE,

— do l. 1980 NE 360 Mw

TE na kurilno olje

TO (toplarna)

— do l. 1985 NE 500 Mw

TE na kurilno olje oziroma plin.

Že danes se kaže v zvezi z bilanco v energetske gospodarstvu, da bi se bilo treba lotiti gradnje nuklearne elektrarne, gazifikacije, gradnje rafinerije nafte. Uranove rude imamo dovolj za obratovanje več velikih NE za vso življenjsko dobo. Energetsko je za Slovenijo še posebej zanimiva varianta, da bi dobavljali električno energijo iz drugih republik.

Naša politika v energetske gospodarstvu mora torej upoštevati naraščajočo energetske pasivo in dejstvo, da bo slovensko gospodarstvo v prihodnjih desetih letih močno obremenjeno z velikimi investicijskimi naložbami v modernizacijo industrije, v gradnjo cestnih magistral in modernizacijo železnic.

3. Med ključne razsežnosti naše industrijske politike se postavlja metalurgija. Obstoječe zmogljivosti čakajo težke naloge: preusmeritev proizvodnje in dokončevanje začetih investicij v črni metalurgiji. Bistvo problema je neugodna (historična) lokacija naših železarn, pa tudi lokacije Kidričevega že ne moremo šteti za ugodno. Novejše študije, pa tudi praktični primeri kažejo, da so tudi manjše železarne rentabilne (200—400 tisoč t), seveda, če je stopnja avtomatizacije in specializacije res visoka. V prihodnjih letih bodo morale slovenske železarne po tej poti in po poti tehnološke povezave z večjimi odjemalci v Sloveniji in Jugoslaviji.

Slovenska barvna metalurgija se pričinja usmerjati na uvoz rude (Kidričevo, Cinkarna) in je prav tako kot črna metalurgija pred tem, da delno usmeri proizvodne programe na visoko vredne izdelke s čim višjo stopnjo finalizacije.

Tako črna kot barvna metalurgija sta najpomembnejša bazična industrija in zaledje za kovinsko predelovalno industrijo. Za takšno tehnološko povezavo so že dane možnosti na obeh straneh. V tem je eden najvažnejših elementov naše industrijske strategije.

4. Zaradi izredne heterogenosti slovenske kovinske industrije si lahko predočimo nekatere objektivne tehnične in ekonomske možnosti le po proizvodnih grupacijah. Ta industrijska veja daje več kot petino DP industrije. Največja proizvodna grupacija v naši kovinski industriji je industrija motorjev. Zaposluje četrtno vseh zaposlenih v panogi. Industrija motorjev ima na Slovenskem tri večje proizvodne organizacije in množico kooperantov po vsej Jugoslaviji. Njene vezi s tujimi partnerji so prav dobre (TAM-Deutz, IMV-BMC, TOMOS-Citroën). Z vertikalno tehnološko povezavo, ki se razvija že vrsto let, bi lahko slovenska industrija motorjev postala pglavitno gibalo našega razvoja. Naša industrijska politika bo morala pospešiti te procese.

Drugi kompleks v panogi je izdelovanje strojev. Tej skupini se obeta lepa prihodnost. Rastoča potreba po modernizaciji v vseh industrijskih vejah in pa možnost povezave z metalurgijo dajeta industriji za izdelovanje strojev realne obete za hitrejši razvoj. Podobna ugotovitev velja za naslednjo skupino, tj. fino mehaniko. Dalje, per-

spektiva celotne proizvodnje železniških vozil in vozil za notranji transport je predvsem v tem, da začne izdelovati zahtevnejša vozila. Proizvodna grupacija proizvodov za široko potrošnjo zajema dolgo vrsto produktov (od posode, opreme za centralno kurjavo, peči, igrač, kovinskega pohištva do aparatov ter naprav za gospodinjstvo). Ta skupina ima lepe možnosti za prodor na domači in tuji trg. To že dokazujejo nekateri pomembnejši predstavniki te skupine.

Skupina proizvajalcev raznih polizdelkov, orodja, kovinske galanterije pa dopolnjuje proizvodne programe drugih skupin v kovinski industriji.

Naša politika dolgoročnega razvoja bo morala upoštevati opisane razsežnosti in heterogenost na eni strani, po drugi strani pa ne docela izkoriščene možnosti, ki jih daje vertikalna tehnološka povezava. Bistveno je tudi, da se proces modernizacije gospodarstva ne more v celoti opirati na uvoz strojev, pač pa se mora nasloniti v velikem delu na domačo industrijo, ki izdeluje stroje. Politika razvoja naše kovinske industrije ne bo mogla mimo dejstva, da je rentabilno le izdelovati večje serije in da bo treba široko paleto proizvodnih programov v prihodnje skržiti. Slovenski in za nekatere produkte tudi jugoslovanski tržni prostor je za mnoge kovinske izdelke preozek. Dolgoročni programi kovinsko predelovalne industrije so lahko realni le, če upoštevajo, da posamična in maloserijska proizvodnja ne bo vzdržala konkurence povsod tam, kjer je možna proizvodnja velikih serij. To je temeljno ekonomsko-politično izhodišče za perspektivo te naše največje industrijske veje.

5. Industrija nekovin je tipična dopolnilna industrijska veja za preskrbo druge industrije in delno široke potrošnje. Njen razvoj temelji na splošni rasti gospodarstva in izvozu ter na bogati domači surovinski osnovi. Delimo jo na dva dela: na eksploatacijo naravnih nahajališč surovin in na oplemenitenje surovin. Gledano dlje v prihodnost, se obetajo tej industriji lepe možnosti. Ekonomska politika republike in posebno delovnih organizacij bo lahko izkoristila objektivne možnosti zlasti s pomočjo intenzivnejših geoloških in geokemijskih raziskav in s pomočjo integracije tehnologije na liniji eksploatacija — oplemenitenje — predelava — finalizacija.

6. Dosežena stopnja v razvoju elektroindustrije in njene značilnosti glede na tehnološki razvoj, možnosti prodora na domači in tuji trg in dr. dajejo tej industrijski veji položaj ekonomske dominante². Čeprav je stopnja integracije naše elektroindustrije po formalni plati — v primerjavi z drugimi panogami — najugodnejša, je nujno ta proces v tehnološkem pogledu pospešiti. Bistvenega pomena so razi-

² Za realizacijo vsake ekonomske politike je ugodno, če se le-ta nasloni na t. i. dominante. To so veliki ekonomski agregati, ki dajejo osnovne usmeritve tudi množici kooperantov. (Primer: dominante v Italiji: industrija motorjev, kemična industrija, industrija gospodinjskih aparatov, turizem.) Izvajanje ekonomske politike preko agregatov je učinkovitejše kot pa preko heterogeno organiziranih sektorjev.

skovalno delo, specializacija in koncentracija. Tempo moralnega zastarevanja je v tej industriji (elektronika) hitrejši.

Elektroindustrijo lahko razdelimo na dvojne komplekse: področje jakega in področje šibkega toka. Možnosti na prvem področju se že kažejo danes, ko se ta industrija povezuje z velikimi »koncentracijami« v Jugoslaviji (»R. Končar«, »Energoinvest«, »Elektro Srbija«) in v specializaciji v manjših podjetjih.

Elektroindustrija šibkega toka pa se zbira okrog velikega finalista »Iskre«. Čeprav »Iskra« danes še ni konsolidirana organizacija, pa možnosti, ki jih ta združba podjetij daje, ne smemo zapraviti.

Daljnosežna industrijska politika bo morala izhajati iz dominantnega značaja te veje. Nujno je treba omogočiti in ekonomsko pospešiti procese integracije v merilu Jugoslavije in povezavo z velikimi protagonisti tehnološkega napredka v svetovnem merilu. Nobena druga industrija ne kaže glede koncentracije kapitala, strokovnih kadrov, raziskovalnega dela, dalje, glede vertikalnih in horizontalnih tehnoloških povezav in povezav z drugimi industrijami (kovinska) toliko zahtevnosti in dinamike kot ravno elektroindustrija.

7. Politika dolgoročnega razvoja posameznih ekonomskih agregatov, občin in republik zahteva na področju kmetijstva in živilske industrije kompleksno obravnavo. Pri tem sektorju so prisotni poleg ekonomsko-tehničnih elementov tudi ekonomsko-socialni.

Obstoječa zemljiška struktura, konfiguracija in klimatski pasovi že sami po sebi opredeljujejo kmetijsko proizvodnjo in njeno vlogo v slovenskem gospodarstvu. Osnova je živinoreja, potem vrtnine in krmne rastline; nekoč pomembno sadjarstvo in vinogradništvo terjata obnovo. Med industrijskimi rastlinami ima posebno mesto hmelj. Donosi zaostajajo za razvitimi evropskimi deželami približno za tretjino.

Kmetijstva ne moremo obravnavati ločeno od živilske industrije. Obe panogi se tudi v svetovnem merilu vse bolj povezujeta in hkrati doživljata velike strukturne spremembe. Sočasno delujejo proizvodni dejavniki, kot so proizvodnja gnojil, semen, zaščitnih sredstev, reja produktivnejših živalskih pasem, znanstveno in raziskovalno delo, izobraževanje, pospeševalna služba, odkupni sistemi, kreditni in davčni sistem, sistem in razmerja v cenah itd. Delujejo pa tudi zgodovinski, socialni in politični dejavniki. Vse to kaže, kako občutljiva je dolgoročna politika razvoja agrarno-industrijskega kompleksa. V dolgoročnem obdobju (20—30 let) računajo s stopnjo rasti agrarne produkcije 2—3 % na leto (Zahodna Evropa 2 %, Vzhodna Evropa 1,8 %). Naša projekcija računa tudi s tem, da procesa opuščanja proizvodnje v hribovitih predelih ne bo mogoče zajezi. Prehajanje agrarnih površin v gozd bo zajelo najprej kraški in travnati svet. Predvidoma bo ta sprememba zajela v tem obdobju (20—30 let) 100.000 ha, tj. okrog 30.000 kmetij, in približno 100.000 aktivnega prebivalstva bo zapustilo kmetijske poklice. Občutno se bo spreme-

nila fiziognomija Slovenije, kar bo močno vplivalo na turizem, na varovanje pokrajinskih značilnosti, na problem propadanja vaških naselij in drugo.

Slovenija ima kljub neugodni konfiguraciji, manj ugodnim pedološkimi in klimatskim pogojem le neke možnosti v agrarni produkciji: meso, vino, sadje, vrtnine (posebno krompir), industrijske rastline (hmelj). Nujni pogoj za intenzivnejši razvoj kmetijstva je mehanizacija kmetijstva, industrijska predelava, določene spremembe v odnosu do zasebnega kmeta, izobraževanje in politika zagotovljenih odkupnih cen, dalje, »turistifikacija« gorskega kmetijstva, združništvo, povezovanje z industrijo in trgovino in drugo.

Proizvodna in agrarno-industrijska orientacija se je že doslej dobro obnesla v družbenem sektorju kmetijstva (»Emona«, »Pomurka«, »Perutnina Ptuj«, »Agrokombinat Žalec«).

Za živilsko industrijo je značilna razdrobljenost obratov, raznovrstnost in sezonska proizvodnja.

Razvojna politika te industrije se mora organsko povezati s konceptom dolgoročne agrarne politike, prilagajati neprestanim spremembam v načinu življenja in prehrane in upoštevati razmeroma visok odstotek zaposlenih žena.

Pretežno število obratov bo moralo specializirati svoje proizvodne programe glede na tržne razmere in lokacijo obratov. (Tako npr. naj bi se skoncentrirale mlinarska industrija, mesna industrija, pivovarska ob večjih potrošniških središčih in glede na agrarno zaledje (Ljubljana, Maribor, Celje, Murska Sobota). Pomembnejše možnosti za razvoj pripisujejo oljarstvu (Koper — uvoz oljaric), pivovarstvu, proizvodnji mineralne vode (Radenci, Rogaška) in močnih krmil, mlekarstvu idr. Razvojna politika pa slej ko prej temelji na večanju obsega potrošnje, zniževanju stroškov, na izboljševanju kvalitete in asortimenta.

Slovenska živilska industrija nima izrazitih samostojnih nosilcev razvoja; uspešnejša je tam, kjer se je povezala z agrarno proizvodnjo in trgovino ter turizmom (»Slovenija-vino«, »Pivovarna Union«, »Pivovarna Laško«, »Talis«, »Pomurka«, »Fructal«, »Kolinska«, »Delamaris«, »Žito«, »Mlinotest«, »Mlekarna Ljubljana« ipd.).

8. Med bistvena strateška oporišča slovenske dolgoročne industrijske politike sodi lesno gospodarstvo. Pod tem imenom razumemo gozdarstvo in lesno-predelovalno industrijo, industrijo celuloze in papirja.

48 % celotne površine Slovenije pokriva gozd; gozdne površine pa se širijo na račun obdelovalnih.

Po podatkih iz l. 1965 je znašala vsa gozdna površina 974.000 ha, od tega zasegajo ohranjeni visoki gozdovi 808.000 ha, nenegovani gozdovi 151.000 ha in neobrasla zemlja 15.000 ha. Zaloga lesa se bo po načrtih povečala od 161,5 mio m³ v l. 1965 na 202,0 mio m³ v l. 2010. Povpraševanje po lesu se veča kljub mnogim umetnim na-

domestkom. To večje povpraševanje pa ne izvira le iz demografskega razvoja, pač pa se večja tudi zaradi višje življenjske ravni. Pomembno je razmerje iglavci : listavci. Leta 1965 je bilo to razmerje 57 : 43, leta 2010 pa naj bi bilo 62 : 38. Gozdno bogastvo Slovenije je nedvomno najmočnejša komparativna surovinska prednost še za dolgo dobo.

Temeljno vprašanje našega lesnega gospodarstva je, kako uskladiti tehnološki in biološki proces. Med obema je predvsem razlika v ekonomski zakonitosti rasti.

Gozdarstvo pa ne daje samo surovinske osnove industriji lesa, papirja, kemični in drugi industriji, temveč — kar je za Slovenijo še zlasti pomembno — omogoča razvoj turizma, rekreacijo, omogoča ravnovesje v podnebjju in vodnem gospodarstvu.

Naša dolgoročna politika razvoja bo morala na tem področju uskladiti različne interese: interese samega gozdarstva, lesne industrije, turizma, urbanizacije, kmetijstva, vodnega gospodarstva.

Sedanji odnosi in organizacija gozdnega gospodarstva na teritorialnem načelu ne ustrezajo. Prednost imajo skupni nacionalno gospodarski interesi, ki lahko pridejo do izraza le, če omogočimo realno sporazumevanje med nosilci različnih interesov in ustrezno intervencijsko vlogo občin oziroma republike.

Lesna industrija je skupaj z industrijo celuloze in papirja udeležena v neto produktu Slovenije s 5 0/0. Velike strukturalne spremembe, izvoz, relativno visoka stopnja rasti (14 0/0 na leto) kažejo, da se je na tem industrijskem področju že začel uveljavljati skupni interes oziroma povezava, zlasti s trgovino (Slovenija-les). Ovira je vsekakor velika razdrobljenost obratov, ki si, kakor vidimo, pomagajo tako, da se specializirajo za kvalitetne izdelke.

Politika razvoja mora upoštevati, da lesna industrija ne terja visokih kapitalnih koeficientov, da se je uveljavila na domačem in tujem trgu, da zaposluje tudi žensko delovno silo, da ima tradicijo in kadre, in kar je zlasti pomembno, da ima obilje domačih surovin. Že v okviru obstoječih podjetij lahko v krajšem času trikratno povečajo obseg proizvodnje, seveda če se uvedeta večja specializacija in modernizacija.

V primerjavi z drugimi industrijskimi vejami so se tu oblikovali večji agregati: »Meblo«, »Brest«, »Stol«, »Marles«, »Slovenija-les«.

Razvoj in obstoj papirne industrije v Sloveniji sta v veliki meri odvisna od zalog lesne surovine. Les iglavcev je najbolj uporabna surovina, potrebna predvsem za izdelavo mehansko močnih papirjev. Skoraj ni papirne vrste, ki ne bi potrebovala več ali manj celuloze iglavcev. Poraba lesa za papirno industrijo je manjša kakor količine lesa, ki so na razpolago. Projekcije predvidevajo, da bodo v daljšem obdobju dali slovenski gozdovi okrog 1 mio m³ celuloznega lesa. Trend svetovne porabe papirja kaže strm vzpon, poraba papirja v Jugoslaviji pa je močno pod poprečjem. Položaj naše industrije pa-

pirja in celuloze vzbujajo posebno pozornost zaradi neaktiviranih možnosti — surovinskih, lokacijskih (voda) in tržnih — saj se na nobenem drugem področju ne dogaja, da bi izvažali surovino, čeprav bi jo lahko predelali doma.

Ekonomska politika razvoja te industrije ima pred seboj zelo veliko možnost, ki je ne bi smeli zanemariti, saj je skoraj tretjina vseh iglavcev Jugoslavije v Sloveniji.

9. Za slovensko kemično industrijo je značilna izrazita predelevalna orientacija, zlasti v organski predelavi, medtem ko je bazična industrija zelo šibka. Ker ni bazične kemije, se kemijska predelava ne more prav razmahniti. Proizvodno področje kemije je silno široko in težko govorimo o enotnem kompleksu kemične industrije, laže o posameznih grupacijah, kot so: proizvodnja čistilnih sredstev, premaznih sredstev, farmacevtskih sredstev in drugih specifičnih organskih proizvodov (anorganski pigmenti, elektrotermični in elektrokemični produkti itd.).

V svetovnem merilu je kemija poleg elektronske industrije nesporni favorit. Terja veliko koncentracijo, da bi zmogla velika znanstvena in raziskovalna dela in uvajanje novih izdelkov na trg.

Medtem ko imamo na anorganskem področju nekatere možnosti za bazično proizvodnjo in nadaljnjo predelavo (Ruše, Celje), pa na organskem področju, ki je tehnološko in kapitalno zahtevnejše, nimamo nikakršnih možnosti za proizvodnjo bazične kemije, seveda, če se ne odločimo za gradnjo rafinerije nafte oziroma gazifikacijo.

Vse kaže, da se bo morala slovenska organsko-predelovalna kemična industrija povezati s partnerji v Jugoslaviji in zlasti še s svetovnimi proizvajalci.

S stališča ekonomske politike dolgoročnega razvoja je danes na podlagi gradiva, ki nam je dostopno, težko reči, kateri proizvodni orientaciji bi v prihodnje dajali prednost. Še najbolj realno je spoznanje, da se s kakimi večjimi posegi v to kapitalno in tehnološko izredno zahtevno področje ne bomo mogli spuščati in da nam bo tudi v prihodnje še najbolj ustrezala predelevalna kemija konfekcijskega tipa. (Odločilnega pomena so v tem pogledu spoznanja iz že izdelanega programa vej kemične industrije.)

10. Tekstilna, usnjarska in konfekcijska industrija je kompleks, ki je za slovensko gospodarstvo sila zanimiv. Ima veliko tradicijo in je razmeščena skoraj po vsej republiki.

Tekstilna industrija je med najbolj zastarelimi industrijskimi vejami. Večjo koncentracijo je dosegla le v Mariboru, Kranju in Ljubljani. Proizvodnja obsega skoraj ves možni asortiment (bombaž, volna, umetna celulozna in sintetična vlakna, svila, lan, konoplja, juta) v vseh fazah predelave. Prevladuje bombažni sektor. Preskrbuje se pretežno iz uvoza. Proizvodnja po obsegu prekaša domače potrebe in je močno usmerjena v izvoz, predvsem pri izdelkih nižje stopnje predelave.

Poraba tekstila v Jugoslaviji se bo večala predvsem zaradi tega, ker je zdaj poraba na prebivalca še pod poprečjem (SFRJ — 6 kg na leto, vzhodnoevropske države 9 kg, zahodnoevropske 9,7 kg, ZDA 15,8 kg, 1965); življenjski standard se zboljšuje, surovinska osnova, posebno kar zadeva sintetična vlakna, se večja; rezultati znanosti se v tekstilu vse hitreje uveljavljajo; rentabilnost tekstila v svetu je v mejah poprečja, medtem ko je visoko mehanizirana tekstilna industrija v vrhu industrijske rentabilnosti. S tem hočemo reči, da niso umestna stališča, da je tekstilna industrijska usmeritev problematična.

Perspektive te industrijske veje v Sloveniji so v njeni interni krepitvi (rekonstrukciji in modernizaciji), v prehodu na višje stopnje predelave in v spremembi strukture asortimenta. K temu bi dodali, da ima tekstil v Sloveniji in v Jugoslaviji dobre pogoje v zvezi s konfekcijo. Ta tehnološka integracija daje slovenski tekstilni in konfekcijski industriji dobre možnosti.

Dolgoročna politika slovenske industrije lahko sprejme te parametre:

— da v Sloveniji obstaja koncentracija tekstilne industrije (»MTT«, »Tekstilindus«), ki lahko postanejo nosilci razvoja;

— da obstajajo objektivne možnosti za tehnološko integracijo med tekstilno in konfekcijsko industrijo;

— da imamo industrijsko tradicijo;

— da ta industrija zaposluje pretežno žensko delovno silo

— da so realne možnosti za večje učinkovanje inventivnih modnih dejavnosti (obleka, barva itd.);

— da obstoje še druge možnosti (neposreden stik z modnim svetom, svetovno tehnologijo, trgovitvijo itd.).

Vse, kar smo navedli za tekstilno in konfekcijsko industrijo, velja z manjšimi specifičnimi razlikami za usnjarsko industrijo in usnjarsko konfekcijo.

V okviru programov vej tega industrijskega kompleksa se lahko postavi vprašanje: ali lahko Slovenija v tej industriji sčasoma pridobi razsežnosti evropskega proizvajalca (na področju pohištvene industrije smo v tem pogledu na najboljši poti.)

11. Industrija gradbenega materiala v splošnih značilnostih slovenskega gospodarstva ni izjema: je razdrobljena na 38 podjetij in glede zastarelosti opreme je skupaj s tekstilno industrijo na dnu lestvice. Kakor rečeno, imamo pomembno domačo surovinsko osnovo za gradbene materiale: glina, lapor, kamen, gramoz, peski, apnenci, les in dr., ki daje tej industriji dobre možnosti. Izkoristila jih je do neke mere le industrija cementa. V zadnjih letih se pričinja industrija gradbenega materiala povezovati z gradbeništvom, kjer neka-tera večja podjetja sama ali v združbah nastopajo kot nosilci nove organizacije dela, uvajanja novih materialov, in kar je posebno zanimivo — izvoza.

Gradbeništvo je specifična panoga gospodarstva in ima veliko tehnološko povezovalno moč ter vpliva na širok krog proizvodnje. Tudi za to panogo je značilna razdrobljenost in zaostalost glede opreme; toda morda ni panoge, ki bi v zadnjem času doživela toliko sprememb, tako ekonomskih kot tudi tehničnih in tehnoloških ter organizacijskih.

Z vidika dolgoročne politike zasluži ta gospodarska panoga posebno pozornost, ker spodbudno vpliva na proizvodnjo mnogih industrij in obrti in ker gradbeništvo sodi med bazične dejavnosti ključnega pomena za vsako gospodarstvo.

12. Promet: zaradi lažjega pregleda ga lahko razdelimo na promet kot gospodarsko dejavnost in kot infrastrukturo — tj. prometno omrežje, po katerem se promet odvija. Geopolitični položaj Slovenije je že v preteklem stoletju vtisnil našemu gospodarstvu poseben »transportni« pečet (Južna železnica, plovba po Dravi in Savi, Jadran). Danes je splošen ekonomsko-socialni razvoj prerastel sedanje zmogljivosti prometa, tako da le-ta postaja že ovira za hitrejši razvoj.

Prav zdaj poteka v razvitem svetu tehnološka revolucija v transportu: t. i. industrializacija transportne tehnologije in transportnih sredstev na podlagi tekočega traku, v obliki transportne verige in sistemov s computerskim programiranjem, v obliki paletizacije in kontejnerizacije ter drugih sistemov. Vse bolj se zahteva kompleksna tehnološka in ekonomska storitev. To daje prometni panogi gospodarstva nov pomen in večje razsežnosti.

Pomembna je ugotovitev, da bodo v Evropi do l. 1975 zajeli s paletnim sistemom vseh variant več kot 80 % blaga in da bodo tako v pomorskem kot kopnem prevozu prepeljali preko 75 % blaga s kontejnerji.

Slovenija ima resnične možnosti, da se intenzivneje vključi v evropski transportni sistem, potem ko bo modernizirala cestne in železniške magistrale, kar bo terjalo nadaljnjo izgradnjo Luke Koper in t. i. avtoporte Maribor, Nova Gorica, Sežana, Koper, Ljubljana. Ponuja se možnost, da bi tako zamisel realizirali s posebnim poudarkom na velikem manipulacijskem središču v Ljubljani.

Naša prometna politika bo, upoštevajoč opisane procese in dejavnike, morala delovati v smeri vse večjega vključevanja Slovenije v mednarodno transportno omrežje. Zaradi tega nam je potreben poseben integralen prometni projekt, ki mora upoštevati jugoslovanske ekonomske interese.

13. Slovenija ima že danes nekatere ključne pozicije v notranji in zunanji trgovini, ki pa še danes niso izkoriščene. Naraščajoče kupne moči, geografskega komercialnega položaja, transportnih tokov in tranzita, spodbujevalnih učinkov na druge panoge (industrija, obrt, kmetijstvo, turizem), vsega tega in mnogih drugih možnosti, ki nam jih daje trgovina, nismo izrabili. Stopnja razvitosti trgovine zaostaja za celotnim gospodarstvom in ne ustreza domačemu in tu-

rističnemu povpraševanju. Zato se je naša potrošnja deloma usmerila na tuja nakupovalna središča (Trst, Gorica, Celovec, Gradec in celo Lipnica!).

Značilno za domačo trgovino je, da sestoji (1965) iz 5281 trgovinskih enot in 713 delovnih organizacij ter 652 skladišč. Kadrovska struktura te, za slovenski ekonomski razvoj izredno pomembne panoge ne ustreza: le 1,31 % ima visoko, 1,42 % višjo in le 10,92 % srednjo izobrazbo.

Že ob sedanjih spoznanjih lahko trdimo, da je trgovina za Slovenijo dominantna gospodarska panoga. Možnosti ekspanzije v notranji in zunanji trgovini so izredne, prav tako možnosti lokacijske koncentracije. Maloobmejni promet in turistična potrošnja dodajata kupni moči velik delež. Vključevanje Jugoslavije (preko Slovenije) v evropsko prometno omrežje in razvoj t. i. integralnega transporta odpirata trgovini nove možnosti.

Pozornost vzbujajo prodor nekaterih trgovinskih organizacij v druge panoge: v industrijo, kmetijstvo, turizem (Slovenija-les, Slovenija-vino, Prehrana). Pojavlja se nova organizatorska funkcija trgovine, ki veliko pomeni pri stabilizaciji in integraciji našega trga. Po tej poti lahko povežemo še banke, prometna in turistična podjetja v združene organizme z veliko akumulativnostjo. Tako v Sloveniji nastajajo doslej neznani nosilci razvoja z izrazito terciarno usmeritvijo, ki pa svojim partnerjem ne dajejo samo finančnih sredstev, pač pa sodelujejo tudi pri modernizaciji tehnologije, usmerjanju v nove programe in drugo. Zelo ugodne pogoje je izkoristila deloma zunanja trgovina. Z naraščanjem deleža slovenskega izvoza v skupnem jugoslovanskem izvozu (v preteklih osmih letih se je ta delež povzpел od 13,8 % na 18,7 %) se, razumljivo, krepita položaj in vpliv naših zunanjetrgovinskih podjetij. Poleg 45 zunanjetrgovinskih podjetij se z izvozom ukvarjajo tudi proizvodna podjetja. V l. 1968 so realizirala že 40 % vsega slovenskega izvoza.

Pojava razdrobljene ekonomike v Sloveniji ne moremo ocenjevati vseskozi pozitivno. Spričo tega je izredno pomembna ugotovitev, da so nekatera zunanjetrgovinska podjetja postala nosilec velike koncentracije kapitala. Najmočnejše je zastopana naša izvozna trgovinska dejavnost pri mednarodni menjavi blaga kovinsko predelovalne industrije, metalurgije, tekstila, lesne in živilske industrije. Na teh področjih opravi slovenska zunanja trgovina približno tretjino jugoslovanskega izvoza, v kemični industriji približno polovico, v živilski industriji in kmetijstvu 15 %, pri zastopanju tujih firm približno tretjino vseh poslov.

Za ponazoritev podajamo pregled največjih slovenskih podjetij, ki se uvrščajo v skupino 100 največjih delovnih organizacij v Jugoslaviji (merilo je skupni dohodek):³

³ Vir: Podatki SDK, 1969.

Delovna organizacija	Področje (1—8)	Zaporedno mesto v 100 del. organizacijah v SFRJ
1. Metalka, Ljubljana	trgovina	9
2. Iskra, Kranj	industrija	10
3. Jugotekstil, Ljubljana	trgovina	19
4. Prehrana, Ljubljana	trgovina	20
5. ZZTP, Ljubljana	promet	22
6. Slovenija-vino, Ljubljana	trgovina	29
7. Zelezarna Jesenice	industrija	31
8. Petrol, Ljubljana	trgovina	34
9. TAM, Maribor	industrija	39
10. Mercator, Ljubljana	trgovina	49
11. Kovinotehna, Celje	trgovina	52
12. Slovenija-avto, Ljubljana	trgovina	65
13. Elektrotehna, Ljubljana	trgovina	66
14. Agrotehnika, Ljubljana	trgovina	71
15. Kemija-Impeks, Ljubljana	trgovina	74
16. Agrokombinat Emona, Ljubljana	kmetijstvo	98

Naša trgovinska politika bo v prihodnjem razvoju morala izkoristiti prednosti, ki jih gospodarstvu daje trgovinska dejavnost. Proces združevanja različnih panog, ki ga je začela trgovina, je vredno odločno podpreti. Pri izvajanju dolgoročne politike se je treba opreti tudi na mnoge druge prednosti razvite trgovine. To so zlasti vključevanje v mednarodno delitev dela, pospeševanje procesa urbanizacije in dr.

14. Razvite »turistične« države, pa tudi sosednja republika Hrvatska, imajo jasne poglede in koncepte glede razvoja turizma. V Sloveniji pa se turizem razvija ad hoc, izoliran in zaprt v lokalne meje brez širokopotezne koncepcije. Turistični promet je značilen pojav v sodobni družbi. Jugoslavija se je v preteklih nekaj letih uvrstila med turistične velesile in s pridom izkorišča prednosti svoje obmorske lege in lahke dostopnosti. Zanimivo za Slovenijo pa je, da se naša turistična ponudba razlikuje od jugoslovanske. Glede na pokrajinske raznolikosti in zemljepisno lego se pri nas hkrati razvijajo razne oblike turizma: stacionarni, izletniški, tranzitni, maloobmejni, obmorski, gorski, zdraviliški, zimski, lovni in ribolovni turizem. V zadnjih letih se Slovenija, kakor kažejo podatki, spreminja v izrazito območje izletniškega turizma gostov iz Italije, Avstrije in Nemčije. Takšnemu specifičnemu turističnemu prometu sledi specifično turistično povpraševanje. Absolutna in relativna potrošnja turistov je v Sloveniji ugodnejša: povečuje se delež drugih storitev in zmanjšuje delež gostinstva.

Tudi dotok deviz iz turizma narašča v Sloveniji precej hitreje kot drugod v Jugoslaviji. V primerjavi z drugimi turistično razvitimi državami pa Slovenija zaostaja po strukturi gostov in po strukturi njihove potrošnje. Za turistično politiko je važno dejstvo, da so in-

vesticije v turizem kapitalno zahtevne, hkrati pa devizno rentabilne. Po učinkovitosti investicij je turizem v Jugoslaviji na tretjem mestu. Ta gospodarska dejavnost je izrazito dopolnilnega značaja, zahteva veliko delovne sile, razmeroma visoke naložbe v osnovna sredstva in je podvržena vplivu sezonskih nihanj. Le-ta so v Sloveniji manjša zaradi heterogene turistične ponudbe, zaradi višje kupne moči domačega prebivalstva, zaradi vpliva maloobmejnega in izletniškega turizma.

Ena izmed osnov za turistično politiko je analiza sezonskih nihanj in izkoriščenost zmogljivosti. Dosedanja spoznanja kažejo, da so ekonomsko najbolj upravičene investicije v velika turistična središča, kjer je sezona najdaljša, izraba zmogljivosti najboljša in tako vnaprej zagotovljena relativno dobra rentabilnost. Poleg te smeri razvoja tj. gradnje in razvoja večjih središč, pa obstaja še druga (ki prvo dopolnjuje), to je turistifikacija zasebnega kmetijstva, manjših agrarnih naselij, posebno v gorskih predelih in odmaknjenih krajih. Za naš turistični razvoj pa je vsekakor najpomembnejše, da se veliko število lokalnih ambicij za turistični razvoj, ki jih kažejo številni nosilci razvoja, poveže v enoten širokopotezen koncept oziroma projekt.

Takšni so torej nekateri temeljni obrisi naše prihodnje ekonomske politike. S tem seveda niso zajeta ključna vprašanja naše splošne politike delitve narodnega dohodka, investicijska politika s posebnim ozirom na infrastrukturo, vprašanje kompleksne modernizacije v gospodarstvu in v negospodarskih dejavnostih, ekonomsko-politični sistem itd. Vsa ta vprašanja so v obdelavi in danes še nismo sposobni o njih razpravljati.

Podobno pozornost posvečamo t. i. socialnemu in regionalnemu aspektu razvoja. Ta aspekta sta opazna že v doslej obravnavani snovi, se prepletata in organsko povezujeta. Samostojno ju obravnavamo le zaradi njune specifične narave in posebne delovne metodologije, ki ju ta aspekta dolgoročnega razvoja zahtevata.

Komercializem v (mladinskem) tisku

O komercialnem tisku, posebej o komercialnem tisku za otroke in mladino, je bilo doslej pri nas malo izrečenega in napisanega. Že dejstvo, da smo zreducirali komercialni tisk na dokaj ohlapnejši termin — zabavni tisk — in opustili vsebinsko diferenciacijo kaže, da smo že v pristopu do »zabavnega tiska« širokogrudni in tolerantni. Saj smo strpali v ta pojem domala vse žanre komercialnega tiska — od kriminalk, stripov, najrazličnejših magazinov, zabavne in beat glasbe, seksa, filma in seksa, mode s senzacionalističnimi tekstovnimi prilogami do Tovariša, TT in Nedeljskega.

Odločil bi se za nekoliko bolj določen termin in bi imenoval produkcijo periodičnih izdaj, ki krasí kioske, komercialni tisk. To pa zato, ker štejem za komercialni tisk vso tisto produkcijo periodičnih tiskanih izdaj, ki jo založniške in časopisne hiše producirajo, da bi iztržile dobiček in jo samo zaradi tega tudi izdajajo. Vendar bi ta opredelitev veljala samo za izhodišče razmišljanja. Moj namen je dokazati, da se komercialnost in predvsem dobiček pri izdajanju tiskane besede nikakor ne moreta objektivno in zakonito pojavljati samo z izdajanjem tako imenovanega zabavnega oziroma komercialnega tiska.

Znotraj tako široko pojmovanega kompleksa komercialnega tiska obstaja produkcija plaže in kiča, dezinformativno-senzacionalna ali poneumljajoča literatura, pa tudi mediji, ki so v svojem bistvu informativni, pa zaradi boljšega plasmaja dodajajo še plažo in kič ali ceneni senzacionalizem. Moja razmišljanja in stališča se bodo v celoti nanašala na prve tri kategorije komercialne produkcije. To pa zato, da bom laže izločil nekatere probleme, ki nastajajo v območju produkcije komercialnega tiska.

Naj že v začetku povem, da na področju plaže in kiča ter senzacionalističnega tiska ni bistvene starostne meje niti specializacije za posamezne socialne ali intelektualne sloje (tu smo v jugoslovanski produkciji precej zaostali, kot pravijo eksperti). Tako lahko domnevamo, da je ta najslabša vrsta komercialne produkcije enako dobrodošla otrokom in mladini kot starejšim, čeprav premoremo v

Jugoslaviji tudi nekaj desetini periodičnih izdaj plaže, ki so specializirane za otroke.

Znano je, da je doživel komercialni tisk svojo polno afirmacijo hkrati z relativno ekonomsko samostojnostjo gospodarskih subjektov oziroma z uveljavitvijo trga in blagovno-denarnih odnosov v našem gospodarskem sistemu. Postal je nujen stranski produkt tistih založniških in časopisnih hiš, ki so iskale dodatne dohodke za pokrivanje finančnega deficita primarne časopisne in knjižne produkcije. Zato je tako za Jugoslavijo v celoti kot tudi za Slovenijo značilno, da (skorajda) nimamo specializiranih založniških ali časopisnih hiš za izdajanje plaže, kiča in senzacionalistične literature. Večji del tega blaga producirajo ugledne časopisno-založniške hiše, kot so npr. Vjesnik v Zagrebu, Borba in Politika v Beogradu, Delo v Ljubljani itd.

To značilnost je vredno omeniti zato, ker se pri nas komercialni tisk pojavlja v specifični obliki pa tudi ekonomski nuji in ni predvsem rezultat razvoja blagovno-denarnih odnosov in stihije trga. Je bolj posledica neurejenih razmer na področju založništva, nerešenih materialnih in finančnih problemov kulture v sistemu tržnega gospodarstva v socializmu nasploh; je torej odsev družbenih nasprotij v prehodnem razdobju, ki jih socialistična družba rešuje v prid kulturi, čeprav z naporji. Le tako lahko zavrremo tezo, da je poplava plaže, kiča in senzacionalizma ter poneumljanja zakonit in objektivni proizvod trga in blagovno-denarnih odnosov v našem gospodarskem in družbenem sistemu.

Vendar s tem ne trdim, da se širjenje plaže, kiča in senzacionalizma ne producira s tipično »ideološko« preobleko: npr. z ugotovitvijo, da je zabavni tisk družbeno opravičen, saj ga prav eksistenca na tržišču potrjuje kot realno družbeno potrebo. Ideološko zagovarjanje in opravičevanje take produkcije pa se kaže tudi v navidez serioznejših pristopih in analizah. Na voljo so tržne raziskave, ki kažejo na upravičenost in priljubljenost takega tiska, primerjalne analize, ki povedo, da danes mladina prebere več dobrih knjig kot včeraj, ali pa pozitivistične študije o stripu, ki povedo, da je to fenomen sodobnega časa, ki je zajel svet in je zato skrajno konzervativno, da bi se takemu fenomenu upirali, saj bi to pomenilo približno toliko, kot da bi se uprli televiziji ali kakemu drugemu sredstvu sodobnih komunikacij. Najbolj demagoška so vsekakor razpravljanja o tem, da ni nobenih dokazov za škodljiv vpliv take produkcije na mlade, da smo vsi radi brali napete stripe, ko smo bili mladi, pa smo zdaj popolnoma normalni. Ali pa bolj premetena stališča, da je mladim potrebna fantastika in pustolovščina. Če še dodam že kar »strokovne« razprave, ki se dotikajo predvsem rutinerstva in serijske industrijske dovršenosti proizvodov komercialnega tiska, spoznamo še naslednjo resnico: svet nas je (kot je to mnogokrat res v območju blagovne proizvodnje) prehitel, kvaliteta ameriških, angle-

ških ali celo španskih stripov je na zavidljivi ravni, naše kriminalke so v primeri s kriminalkami razvitih dežel prave pastorkе. S takimi razpravami se demagoško odvrčamo od bistvenih družbenih in idejnih problemov na tem področju. Prav zaradi zaostalosti, izredno nizke produkcijske stopnje in serijske kvalitete takega domačega blaga je razumljivo, da uvažamo cenejše in kvalitetnejše blago iz razvitih ali najbolj razvitih dežel v svetu. In res je, to blago je cenejše in kvalitetnejše, če ga uvažamo, dobiček je večji, delovni napor pa se zreducirajo na najosnovnejše managerske in organizacijske posle.

Tak bi bil zelo površen vtis o »ideološki« klimi, ki vlada v tistih krogih, ki reproducirajo komercialni tisk pa tudi v tistih družbenih strukturah, ki bi lahko s svojim vplivom spreminjale tok procesov. Zaradi poenostavitve problematike pa ga puste pri miru, ker v sklopu drugih, težjih družbenih problemov pomeni še najmanjše zlo. Ni moj namen analizirati vsebine komercialnega tiska, ki je (tak, kakršen je) družbeno škodljiv: Še posebej je škodljiv za oblikovanje mlade generacije, ker ruši in razjeda vrednote, ki jih mlad človek pridobiva v pristnih medčloveških odnosih, v družini, v šoli, pri delu in v območju kulture. Želel bi opozoriti le na nekatere druge značilnosti, ki so lahko izredno nevarne zaradi trdoživosti, ki izvira iz praktičnih koristi in interesov pri reproduciranju komercialnega tiska.

Ena od teh značilnosti je vsekakor dvoličnost tistih družbenih ustanov in njihovih predstavnikov, ki subjektivno in objektivno odločajo o proizvodnji komercialnega tiska. V tem primeru je dvoličnost nevarna v tem, da so te institucije in njeni reprezentanti bistveno družbeno pomembni in odločujoči dejavniki. S spretnimi manevri odkrivajo vsako tehtnejšo kritiko, zavračajo strokovni in idejni dialog ali pa ga speljejo na stranski tir in, skratka, že v kali zatro vsak poskus spremeniti obstoječe stanje. Ta dvoličnost je tem nevarnejša, ker je spretno in tehnokratsko preskočila osnovne principe samoupravnega odločanja. Saj je znano, da so pri odločanju o komercialnem tisku najmanj poklicani tisti predstavniki družbe ali družbenih ustanov, ki so najbolj kvalificirani za odločanje. To so kulturni in javni delavci, psihologi, sociologi, pedagogi, akademski slikarji, pisatelji in drugi predstavniki kulture. Brez dvoma ima naša družba pri izdajanju tiska večji interes in ga prek širših samoupravnih teles tudi pri nekaterih založniških hišah, filmskih producentih in televizijskih hišah bolj ali manj uspešno realizira z založniškimi, filmskimi ali podobnimi sveti. Ti so odločujoči družbeni organi, ki zastopajo širše družbene interese. Celo več, znotraj istih hiš, ki izdajajo komercialni tisk, obstajajo ugledni, strokovno in idejno politično kvalificirani uredniški odbori za posamezne strokovne in kulturne ter novinarsko-informativne izdaje. Takega razkošja pa ni

deležna komercialna produkcija, ki je prepuščena komercialistom in trgovini.

Izrivanje samoupravnega sistema s področja take vrste produkcije, kot so sredstva množičnih komunikacij — pa čeprav gre samo za določene izseke te produkcije — ima zagotovo daljnosežne, predvsem nezažele posledice. Druga pomembnejša značilnost je mistifikacija pojma množične kulture, ki se povezuje in identificira s pojavom plaže, senzacionalizma in dezinformacije pri vseh vrstah sredstev množičnih komunikacij. Vseeno je, če je to komercialni tisk, televizija ali pa film. Pogosto se še dodaja, da je to sinonim potrošniške družbe, vse to pa se ovija v objektivne zakonitosti reproduciranja blagovno-denarnih odnosov tržnega gospodarstva, ki se jim ne more izogniti tudi socialistična družba.

Prav gotovo so take predpostavke v prid ekspanziji komercializma v tisku. So tako rekoč ideološki plašč grobem materialnemu interesu in fasada tako imenovane množične kulture, ki pač zadovoljuje družbene potrebe na nekoliko nižji ravni.

V bistvu pa gre za temeljni idejni nesporazum. Množična kultura v socialistični družbi nikakor ni združljiva s plažo, kičem in senzacionalističnim poneumljanjem ljudi, temveč je pot k postopnemu osvajanju vse več kulturnih dobrin; pot k zavestnemu osveščanju večine ljudi, predvsem pa mladine; pot k odpravljanju mnogih posledic odtujitve človeka, njegovega bega v nestvarni, izmišljeni svet in seveda predvsem naporna pot pri razreševanju družbenih nasprotij civilizirane, kulturne in socialistične družbe.

Tretja pomembna značilnost, mogoče najbolj izkrivljena, najbolj trdoživa, pa je mistifikacija zakonitosti tržnega mehanizma. Postavljena na glavo, je ta zakonitost aplicirana na produkcijo tiskane besede tako, da povpraševanje ustvarja ponudbo. Formula potrošniške družbe pa je, da v njej obstoji lahko domala vse, za čemer kdo povprašuje in kar seveda tudi plača. K temu pa se dodaja še potreba po hitri, ceneni, serijski proizvodnji, po kvantiteti — vse to pa je prvi pogoj za moderno grafično proizvodnjo.

Iz takega zornega kota je seveda iluzorno iskati rešitve, saj so dokazi o razširjenosti komercialnega tiska več kot zadovoljivi tudi v pogledu reševanja tako proizvodnih kot založniških problemov.

Zelo neradi pa nosilci takih stališč pogledajo resnici v oči. Stalna ponudba, z vso rutinersko, prefinjeno komunikativnostjo komercialnih medijev, reproducira tudi določeno povpraševanje. Še več, nenehno povečuje potrebo po komercialnem tisku in tako samo potrjuje porazne posledice svojega učinka. Tako stanje pogojujejo subjektivne odločitve tistih managerskih skupin, ki so po liniji najmanjšega odpora zavestno pripravljale programe za proizvodnjo komercialnega tiska. Torej so subjektivne odločitve, prilagojene splošnemu modelu tržnih zakonitosti, reproducirale povpraševanje kot objektivno družbeno potrebo in ne obratno.

Na ta način trg ne more biti mesto objektivnega odločanja in selekcije družbenih potreb (kot je lahko in mora biti pri proizvodnji materialnih dobrin, ki jih človek potrebuje za hrano, obleko in stanovanje). Postane le špekulacija z družbenim mehanizmom v posmeh socialistični družbi sami, ki se uporno prebija k bolj kulturni, humani in demokratičnejši družbi in s tem k družbenim razmeram, ki bodo človeka osvobodile, da ne bo več objekt, ampak subjekt družbe, v kateri živi.

Zato je zaskrbljujoče, s kakšno lahkotnostjo se tiste družbene strukture, ki reproducirajo celotno komercialno produkcijo v sredstvih množičnih komunikacij, odrekajo idejnemu smotrom. S kakšno samozavestjo in nekritičnostjo načrtujejo nadaljnjo ekspanzijo blaga, ki bo prinesel dobiček; kako malo jim je pri srcu kultura, pa tudi idejnost in kako predani so kratkoročnim koristim.

* * *

Po vsem povedanem bi lahko sklenili, da je tako in nič drugače. Kljub temu se v praksi uveljavlja tudi povsem druga usmeritev. Ta potrjuje, da na področju proizvodnje kulturnih dobrin, pa čeprav gre za množično kulturo, lahko s subjektivno akcijo dosežemo tudi v sistemu tržnega mehanizma pozitivne rezultate. Bistveno pri tem je, da lahko dokazujemo prav z istimi elementi in z isto logiko ekonomskih ali širše vzeto družbenih zakonitosti enake ekonomske rezultate, čeprav jih lahko merimo s povsem drugimi vrednotami. Saj so bila tudi naša subjektivna izhodišča bistveno drugačna.

Za primer bi navedel mladinsko mesečno poljudnoznanstveno revijo Pionir, ki se je v zadnjih dveh letih uveljavila kot jugoslovanska mladinska revija in dosegla v treh jezikovno različnih izdajah 150.000 izvodov mesečne naklade. Predpostavka, da lahko s kvalitetno mladinsko revijo prodremo na širše tržišče, se je pokazala v kratkem času realna. Osnovno vodilo pri realizaciji take zamisli ni bilo komercialno. Pobudo za skupno izdajanje so dale družbene institucije, katerih dejavnost je prvenstveno izobraževalna in vzgojna. Govorili bi lahko o družbenem dogovoru med institucijami posameznih republik, ki so podprle idejo o skupnem izdajanju take revije s tem, da so prepustile založniško oziroma komercialno plat izdajanja slovenski založbi Mladinska knjiga. Družbene institucije (v konkretnem primeru republiški zavodi za šolstvo in republiški odbori Zveze prijateljev mladine) so si v tem dogovoru pridobile pravico predlagati člane za skupni uredniški odbor in svet revije Pionir. Ta dva naj usmerjata vsebino revije in zagotavljata, da bo pisal za mladino širok krog najuglednejših kulturnih in javnih delavcev iz vse Jugoslavije. Tako je reviji zagotovljeno ustrezno družbeno in strokovno vodstvo, pa tudi samoupravno odločanje, ki je širšega družbenega

pomena, založbi pa je prepuščeno operativno tehnična in organizacijsko prodajna funkcija.

Naslednji korak je bil osvajanje tržišča. Vzorčne izvode revije z ustrezno informacijo o reviji in z vprašalnikom je založba poslala vsem pedagogom v Hrvaški in Srbiji s prošnjo, naj se o reviji pogovore tako z mladimi kot tudi v svojem krogu in naj svoje mnenje sporoče z izpolnjenim vprašalnikom. To je bil neke vrste referendum, saj se je založba lahko odločila o izdajanju revije šele na podlagi pozitivnih rezultatov v bazi. Založba je v kratkem času dobila na stotine pisem iz Hrvaške in Srbije, kjer so pedagogi v celoti podprli izdajanje take revije; v prvi vrsti zaradi kvalitetne vsebine. Niti v enem primeru ni bilo nikakršnih nacionalnih ali kakršnihkoli drugih zadržkov. Izražena je bila samo bojazen, da bi bila kvaliteta revije na nižji ravni, kot je bil poslani vzorčni izvod. Ob skrbni analizi poslanih mnenj in orientacijskih podatkov o možnih naročnikih na posameznih šolah, je založba v preteklem letu tiskala najprej revijo v latinici za hrvaško jezikovno področje, v letošnjem šolskem letu pa v cirilici za srbsko jezikovno področje. Že v prvem šolskem letu je dosegla revija v hrvaški izdaji nad 50.000 izvodov naklade.

Pojav Pionirja v tako množičnem obsegu je imel tudi svoj odmev pri komercialni produkciji za otroke. Revija je postala namreč potencialno nevaren konkurent. V enem letu izhajanja revije v Srbiji in na Hrvaškem so zaznavni celo zanimivi premiki pri tistih komercialnih množičnih medijih za otroke, ki so doslej neovirano obvladali tudi šolsko tržišče. Premiki se kažejo predvsem v vsebini, ki postaja mnogo bolj kvalitetna, v solidni informaciji in grafični izvedbi, še bolj pa v težnji, da se prikaže šoli kot pedagoško ustrezni in pomembni pri oblikovanju mladega rodu. Celo več, nekateri od teh medijev v celoti spreminjajo fiziognomijo, in to v pozitivni smeri.

In tako so se tako rekoč čez noč na trgu spremenile razmere. Trg, spodbujen s kvalitetno ponudbo, je odgovoril tudi z velikim povpraševanjem. Proti vsem demagoškimi teorijami se je odločitev nagnila v korist kulturni produkciji in kvaliteti.

Na primeru uspešne realizacije poljudnoznanstvene revije Pionir sem hotel samo ilustrirati, kako močno lahko subjektivne odločitve vplivajo pri razširjanju kvalitetnega periodičnega tiska in kako malo veljajo »teorije« o trgu in blagovno-denarnih odnosih kot nujnih nosilcih komercializma, če se temu upiramo. Pionir pa seveda ni edini primer uspešne realizacije kvalitetnega medija, ki sam sebe reproducira tudi v sistemu tržnega gospodarstva. Tako v Sloveniji kot v Jugoslaviji izhaja še nekaj periodičnih revij in časopisov za mladino, ki bi jih lahko označili kot nekomercialne, kulturne edicije, pa so vendar prestale vse preskušnje in potrdile, da so sposobne še naprej ohraniti svoje kulturno poslanstvo in delovati tudi po logiki ekonomskih zakonitosti. Toda Pionir je bil tako sijajno sprejet v

Jugoslaviji v času, ko je komercialni tisk v ekspanziji. Pionir je tudi ohrabrujoči primer širšega družbenega dogovora za izdajanje kvalitetne periodike v jugoslovanskem prostoru. Po zgledu Pionirja, ki je ekonomsko uspel, lahko podobne in drugačne kvalitetne periodične izdaje pripravijo tudi druge založniške hiše. Naši slovenski in jugoslovanski otroci potrebujejo še mnogo periodičnih listov, revij, zabavnikov, ki bodo postopoma zamenjali plažo najslabše vrste, ki jo danes kupujejo po kioskih.

Ali so za to že dani pogoji? Zdi se mi, da je objektivnih pogojev za to že dovolj, da pa bo potreben temeljit premik v zavesti odločujočih dejavnikov. Ti bodo morali zagotoviti širšo družbeno podporo na tem področju tudi v imenu graditve samoupravne socialistične družbe.

Saša Cvahte

Zdravstvena dejavnost in samoupravljanje

Predlog o tem, kako vključiti zdravstveno dejavnost v samoupravno družbeno skupnost

Izhodišča za razrešitev, ki jo predlagam:

— Z ustavo je skrb za zdravstveno varstvo zaupana občinski skupščini.

— V zgodovini izoblikovan in izpričan skupni interes delavskega razreda, da se na podlagi solidarnosti in vzajemnosti združuje v organizacijo zdravstvenega in socialnega zavarovanja.

— V socialistični skupnosti organiziran enak interes pri kmečkem prebivalstvu za organizacijo zdravstvene skupnosti kmetov.

— Izpričana ter v skupščinskih dokumentih izražena težnja zdravstvene politike: da želimo pri nas v prihodnosti doseči tip nacionalnega zdravstvenega varstva — kar pomeni enako zdravstveno varstvo brez razločka za vse državljane.

— Upoštevati samoupravno obliko in vsebino.

— Samoupravno organizirani zdravstveni zavodi.

Upoštevati moramo torej vsaj vse našete elemente, če se želimo dokopati do take razrešitve, ki bo najbolj ustrezala naši stvari, potrebam, stvarnim interesom in preverjala ustreznost naše

politične odločitve ter *omogočila uveljavljanje prednosti, ki jih samoupravni sistem vsebuje.*

Ali sedaj občinska skupščina uveljavlja in izvaja ustavno načelo skrbi za zdravstveno varstvo občanov? Čedalje manj in manj, saj smo ji praktično skoraj vse zadeve že odvzeli. Mesto pa, kjer se te zadeve opravljajo (regija), ni več v neposrednem stiku s posamezno občinsko skupščino, zaradi česar so občine bolj in bolj nezainteresirane za probleme zdravstvenega varstva. Saj nimajo nikakršne možnosti za aktivne pobude. Torej: *Z organizacijo moramo ustvariti pogoje, da bo občini ta aktivna pobuda ohranjena.*

Na podlagi vzajemnosti in solidarnosti organiziran delavski razred zbere prek 80 % vseh sredstev, ki so nam na voljo pri uveljavljanju zdravstvenega varstva. Vendar tudi prek svoje skupščine, sklada za zdravstveno varstvo, ne more neposredno vplivati na organizacijo službe, na uveljavljanje svojih interesov iz preprostega razloga, ker ni v stiku z zdravstvenimi delavci oziroma zdravstvenimi zavodi. Možnost njegove aktivne pobude je zmanjšana na najnižjo mogočo mero. Z njimi sklepa samo pogodbe o delu kot eden izmed dveh enakopravnih partnerjev. Torej: *Z organizacijo moramo ustvariti pogoje, da se bo združeni interes delavskega razreda lahko neposredno konfrontiral z združenim interesom strokovnega zdravstvenega dela, našel najustreznejše razrešitve med možnostmi stroke in možnostmi sredstev ter ohranil aktivno pobudo.*

Enako zdravstveni fond kmetov.

Pod pojmom upoštevanja samoupravne oblike razumem takó sestavljeno organizacijo, ki bo dajala kar največje možnosti za demokratične medsebojne odnose; pod samoupravno vsebino pa razumem svobodo odločanja zaradi odgovornosti, upoštevanja zakonov, medsebojnih dogovorov ter sprejemanja odgovornosti za vsako vrsto odločitev.

Samoupravno organizirani zdravstveni zavodi urejajo svoje notranje in zunanje odnose s statutom, s pravilniki ter z na podlagi teh dokumentov sprejetimi sklepi in stališči samoupravnih organov zavoda. Ti so seveda podvrženi presoji zakonitosti. Nobene potrebe pa ni po kakršnemkoli kvazi ali tako imenovanem »samoupravnem združenju« ali »samoupravno združitvenem organu«, ki prevzema njihove naloge ter prične ukazovati v njihovem imenu. Torej: *Organizacija mora brezpogojno spoštovati samoupravno organiziran zdravstveni zavod.*

Končno moramo upoštevati vse doslejšnje faze razvoja organizacije zdravstvene službe in zdravstvenega varstva. Nikakor se ne morem pridružiti tistim, ki so mnenja, da ta dejavnost posebnega družbenega pomena doslej ni bila organizirana, in to zato ne, ker te organizacije niso poznali, ter da postaja toliko organizirana, kolikor bolj se z organizacijo spoznavajo.

Upoštevati moramo tudi doslej izražene želje občanov; le-te so pri nas izoblikovale obstoječe regije, ki imajo naslednjo neizpodbitno prednost: *v njih se najbolj razrešijo osnovne dileme našega razvoja, opravi se namreč konfrontacija med strokovno možnim in ekonomsko možnim*. Vsaka druga razrešitev glede na to, da zahtevamo kar najbolj racionalno porabo sredstev — tako strokovnih kot ekonomskih — je precej slabša. Če torej doslej regionalnega načela v organizaciji pri nas ne bi poznali, bi ga morali domisliti in uveljaviti. Regionalno načelo tudi v največji možni meri promovira načelo funkcionalnosti v organizaciji zdravstvene službe, torej načelo, *ki ga sedaj na svetu v vsakem pogledu ocenjujemo kot najsodobnejše*. Torej tako, pri katerem se z najmanjšimi mogočimi sredstvi dobi najvišji možni strokovni učinek.

Ker gre za predlog organizacije, si zaradi jasnosti po vrstnem redu izpišimo tiste elemente, o katerih smo menili, da jih mora tak predlog neogibno upoštevati. Torej:

Z organizacijo moramo ustvariti pogoje, da bo občina obdržala aktivno pobudo.

Z organizacijo moramo ustvariti pogoje, da bo združen interes delavskega razreda glede zdravstvenega varstva neposredno konfrontiran z združenim interesom strokovnega dela, da bi tako našel najustreznejše razrešitve med možnostmi stroke in možnostmi sredstev, da mu bo ohranjena ustvarjalna pobuda; enako naj bi bilo tudi s samoupravno skupnostjo kmetov.

Predvideti tako organizacijo, ki bo vzpodbujala pogoje za enotno zdravstveno varstvo vseh prebivalcev, ohranjala pa interes vsake posebej združene skupine.

V organizaciji upoštevati samoupravno obliko in vsebino.

Organizacija mora brezpogojno upoštevati samoupravno organiziran zdravstveni zavod.

V organizaciji moramo upoštevati dosedanje organizacije zdravstvene službe.

Upoštevati moramo izražene želje občanov, ki vzdržujejo regionalno načelo, katero je v naših razmerah hkrati tudi najustreznejše.

Iz povedanega izhaja, da potrebujemo v organizaciji zdravstvenega varstva kot družbeni službi posebnega pomena tak organ, ki bo združeval našete elemente. Torej:

Skupnost zdravstvenega varstva. Mesto, kjer je ta organ potreben, je *regija*.

Sestava: V tem organu sodelujejo delegati občinskih skupščin, delegati zdravstvenega sklada delavcev, delegati zdravstvenega sklada kmetov ter delegati zdravstvenih zavodov.

Namen skupnosti je: koordinacija, ki naj pripomore k ravnovesju med dejanskimi potrebami in stvarnimi možnostmi. Tako koordinacijo lahko doseže, saj ima na voljo delo strokovnih institucij, ki

mu to omogočijo. Ima izključno svetovalni značaj. Kljub temu pa lahko prek delegatov bistveno vpliva na politiko v posamezni občini, v posameznem skladu ter v zdravstvenih zavodih. Ustvarja torej vse pogoje za vodenje dobre zdravstvene politike v regiji.

Kdo so predvideni delegati?

Iz občine so to voljeni člani občinske skupščine, delegati v socialnozdravstveni ter gospodarski zbor, s strani skladov so to voljeni vplivni člani samoupravnih teles sklada ter direktor zavoda, ki opravlja strokovno tehnične naloge, s strani zdravstvenih zavodov so to delegirani poslanci v socialnozdravstveni zbor, voditelji večjih zdravstvenih zavodov. In s tem šele pride do izraza njihova pomembnost, saj predstavljajo tudi vez z republiško skupščino.

Nastane vprašanje, ali potrebujemo v republiki kakšno podobno samoupravno telo, ki bi koordiniralo vsa prizadevanja za zdravstveno politiko. Po moji sodbi takega organa v republiki ne potrebujemo iz preprostega razloga, ker že obstoja in je vsebovan v republiški skupščini. Ta prek obstoječih zborov najbolj ustrezno združuje vse omenjene interese, hkrati pa predstavlja tudi najvišji zakonodajni organ slovenskega naroda, posebej še, ker je po ustavi urejanje zdravstvenega varstva prepuščeno posamezni republiki.

Zato pa mora v prihodnosti seveda odločneje podpirati razvijanje strokovnih zavodov kot baze za odločanje in vodenje zdravstvene politike.

Sekretariat za zdravstvo ostaja kot organ za nadziranje zakonitosti dela, varovanje samoupravne integritete zdravstvenih zavodov ter kot izvajalec tistih nalog, ki mu jih z zakonom naložita republiška skupščina in izvršni svet. *Odločno pa nasprotujem strokovnim nalogam — kajti to ni organ stroke, pač pa organ oblasti!* Naša dosedanja ureditev ter razvoj naše samoupravne družbe pa strokovno oblast izključujeta. Zato sekretariat tudi ni strokovni nadzornik zdravstvene službe.

V naši ureditvi naj opravlja funkcije strokovnega nadzora tisti, ki je zato predviden v demokratični strokovni hierarhiji. Opravlja ga s strokovnimi merili, z znanstveno metodo spremljanja ter strokovno presojo. V najbolj občutljivih odnosih zdravnik-bolnik pa najdemo možen odgovor le, če prepustimo razsojanje zdaj častnemu sodišču Slovenskega zdravniškega društva zdaj rednemu sodišču, ki s svojimi objektivnimi in utečenimi metodami in merili ter s pomočjo zagovornikov presojata o posamezni pobudi.

Nedvomno pa nastajajo v življenju neobičajne situacije tako v zavodih kot pri posameznikih in v posameznih enotah. Tu se opravi strokovni nadzor zaradi odstranitve tistih faktorjev, ki delujejo negativno in vplivajo na to, da je do strokovnega nadzora sploh prišlo. Predlog za tak nadzor daje regionalna skupnost, v posameznih primerih izvršni svet, izjemoma pa tudi republiška skupščina. Ta pa seveda lahko tak nadzor poveri tudi sekretariatu ali kakemu drugemu

strokovnemu zavodu, o katerem meni, da bo svojo nalogo najbolj objektivno opravil.

Enako kot s strokovnim nadzorom je tudi z obravnavanjem medicinske doktrine. Uvajanje doktrine z zakonom v stroko, umetnost, znanost, verstvo ali politiko je znano kot doktrinarstvo. Doslej je v zgodovini prineslo vselej več škode kot koristi in so se ga znanost, umetnost ter politika vselej otepali ter pod ugodnimi, demokratičnimi pogoji (kot npr. tudi pri nas) uspeli otresti. Ne vem, čemu ga ponovno želimo uvesti ravno v zdravstvu.

Naslednji razlog, zaradi katerega sodim, da v republiki ne potrebujemo predloženega organa, se glasi:

Če organiziramo enak organ za koordinacijo tudi v republiki, potem bomo, sodeč na podlagi sedanjih izkušenj, na stežaj odprli vrata oportunistu in prakticizmu. Vse tisto, o čemer se ne bodo mogli (hoteli) dogovoriti v regiji, bodo prenesli na republiško raven kot problem največje veljave in pomembnosti, brez katerega razrešitve je nadaljnje delo nemogoče in zaradi katerega bosta propadla enkrat zdravstvena služba, drugič pa fond zdravstvenega zavarovanja. In tako bo republika vedno bolj odločala o vsem, sčasoma prevzela funkcijo odtujevalca, ogrozila obstoj demokratičnosti samoupravnega sistema na tem področju in izpričala potrebo po edino zveličavni birokratsko administrativni obliki organizacije in vodenja.

Seveda pa ostanejo vse strokovne sile s strokovnimi institucijami vred na voljo vsakomur, in tako tudi regionalnim interesom, na vseh tistih področjih, kjer le-teh ne morejo sami organizirati, ker to ne bi bilo racionalno ali ker bi ne bilo ustreznih pogojev. Naloge republiških strokovnih institucij pa so na področju organizacije zdravstvenega varstva ta čas namerjene v uvajanje znanstvenih metod dela, na področje sprejemanja in odločanja o zdravstveni politiki in zadevah, ki sodijo v ta krog odločitev, ter na področje spremljanja uspešnosti, odločanja o strokovnem delu in organizaciji zdravstvene službe itd.

Taka organizacija nam bo tudi omogočila, da se umirimo, da ne reorganiziramo vsako leto, vsaki dve ali štiri leta, kakor pač menjavamo posadko na naši upravni ladji. Skrajni čas je, da prenehamo s to organizatorično polipragmazijo ter dovolimo vsem ljudem dobre vodlje, da pokažejo svoje zmožnosti na tem področju v mirnem, vztrajnem, kontinuiranem, konstruktivnem delu. Šele tako bomo ustvarili tudi pogoje, da se lahko loči zrno od plevela, dobro od slabega, boljše od dobrega in zastavi ustrezne načrte za bližnjo in malo bolj oddaljeno prihodnost.

Dileme o zdravstvu

Prav je in zadnji čas, da smo o zdravstveni službi pričeli razpravljati odkrito, saj se je nakopičilo že toliko nerešenih vprašanj, da je nevarno, da zaide razvoj zdravstvene službe naravnost v slepo ulico, iz katere pelje pot samo nazaj. Nujno je torej, da se dogovorimo, kaj lahko v sedanjem času naredimo.

Zdravstvena služba v naši republici že nekaj let strokovno stagnira, za bolnika ni zadosti učinkovita, za zdravstvenega delavca pa je torišče boja za boljše delovne pogoje in za to, da bi dosegel dohodek, ki naj mu zagotovi ustrezno materialno raven in — danes tudi že — družbeni ugled. Povejmo naravnost: smo v položaju, v katerem nista zadovoljna ne bolnik ne zdravstveni delavec. Nobeden, ne prvi ne drugi, ne dobi tistega, kar bi moral dobiti. Stanje torej ni normalno in rešitev mora priti. Če bomo sami kaj naredili, se bo stanje uredilo prej in morda bolj v skladu z našo družbeno ureditvijo. Če pa ne bomo naredili ničesar, bo normalizacija potekala po nujnih razvojnih zakonitostih, morda počasneje in morda tudi ne tako, kot bi si želeli.

Mislím, da ne gre toliko za to, da bi spet tarnali nad sedanjim stanjem zdravstvene službe in iskali grešnih kozlov, ker jih prav gotovo ne bi mogli nikoli najti in poklicati na odgovornost. Namen sedanjih prizadevanj je nedvomno iskrena želja tako občanov kot zdravstvenih delavcev, da bi v zdravstvu šli naprej. Tudi namen tega prispevka je opozoriti na nekaj nerešenih vprašanj ter dati konkretne predloge, kako bi jih bilo moč rešiti.

Zdravstvena služba z družbenopolitičnega vidika

Nastajajoči socializem je v preteklosti s posebno velikim propagandnim učinkom širil idejo o ekonomski in tudi socialni enakosti ljudi v socialistični družbi. To je popolnoma razumljivo, saj so prav tegobe ekonomske in socialne neenakosti v kapitalističnih državah konec 19. in v začetku 20. stoletja bile najhujše ter je zato ideja o enakosti padla na plodna tla. Da je ekonomska diferenciacija družbe lahko izvir nezadovoljstva prikrajsane večine in da kot taka lahko ogrozi kapitalistični način proizvodnje ter red in mir v državi, se niso zavedali le marksisti, ampak tudi vladajoča elita. Zato se ne smemo čuditi, da je Bismarck v Nemčiji že leta 1883 uvedel državno zavarovanje za primer bolezni in nekaj let pozneje še za primer nesreče, invalidnosti in starosti. V Angliji pa so tedaj uvedli podporo

za primer brezposelnosti. Šlo je za spoznanje, da sama represija proti nezadovoljstvu večine zaradi neenakih možnosti v družbi ne zadošča ter da je zato potrebna državna intervencija. Za nas je važno nesporno dejstvo, da so vse pridobitve s področja socialnega zavarovanja v kapitalističnih državah plod dolgotrajnega boja delavskega razreda za uveljavitev enakih objektivnih možnosti za vse. Samo po sebi je zato razumljivo, da so nove socialistične države poleg politične enakopravnosti sprejele za svoje tudi načelo solidarnosti ljudi v tistih primerih, ko bi bil človek lahko, ne da bi bil sam kriv, ekonomsko prizadet. Med take rizike spada prav gotovo bolezen. V ljudeh se je zato dolga leta utrjevalo prepričanje, da mora biti zdravstvo v socialistični družbi »zastoj«. Pri tem nismo bili izjema niti mi. Zasebno zdravniško delo, ki ustvarja neposreden tržni odnos med zdravnikom in pacientom in ki smo ga obsodili kot vir neenakopravnosti med ljudmi, smo popolnoma izločili iz zdravstvene službe. Da smo mislili zares, kaže zakon o zasebnem zdravniškem delu iz leta 1957. V takratnih razmerah je ta predpis odseval realne možnosti in perspektivo popolne socializacije zdravstvene službe kot eno bistvenih pridobitev socialistične družbe. Prav v istem času sprejeta ekonomska politika investicij v široko potrošnjo in družbeni standard je omogočila, da smo v nekaj letih z ekstenzivnim, vendar, žal, vseskozi premalo načrtnim razvojem zdravstvene službe resnično dosegli zavidljivo raven zdravstvenega varstva občanov.

Nadaljnji razvoj tržnega gospodarstva, pri čemer se je hkrati zmanjševala vloga državne regulative, je peljal čedalje bolj v ekonomsko diferenciacijo uspešnih in neuspešnih proizvajalcev. Ta diferenciacija se je s stimulatивно delitvijo OD nujno prenesla tudi na posamezne člane družbe. Odpirala so se vedno nova področja osebne potrošnje, interes za skupno potrošnjo pa se je zmanjševal. Za zdravstveno službo je to pomenilo, da smo prešli v položaj, ko imamo na eni strani javno zdravstveno službo, ki se ob pomanjkanju sredstev ne more razvijati, kot bi bilo potrebno, na drugi strani pa ljudi, pri katerih se potrebe in želje po zdravstvenem varstvu kvantitativno in kvalitativno večajo.

V takih okoliščinah in zaradi potreb je pred leti začela popolnoma stihijsko oživljati privatna zdravniška praksa in druge podobne oblike, ki jim je skupno to, da občan lahko pride predvsem do hitreje, bolj individualne in včasih kulturnejše zdravniške oskrbe, če je pripravljen to plačati iz lastnega žepa. Priče smo torej popolnoma spontanega prodora tržnih zakonitosti v zdravstveno službo. Na tak razvoj pa ni bila pripravljena niti naša zdravstvena zakonodaja niti zdravstvena politika. Zato smo zdaj prišli do tega, da se moramo konkretno odločiti: ali še naprej razvijati solidarnost na področju zdravstva in v kakšnem obsegu. Popolnoma se strinjam, da je za tako pomembno odločitev potrebna skrbna razprava brez zaletavanj, ki so nam v preteklosti več škodila kot koristila. Pri odločitvi naj sodelujejo vsi, posebno pa tisti, ki v zdravstveni službi delajo, zakaj

za posledice odločitve naj bodo tudi vsestransko in upravičeno odgovorni.

V prid razvijanju solidarnosti govori socialistični značaj tako organizirane zdravstvene službe, dasiravno je zaradi specifičnega družbenoekonomskega razvoja pri nas težko govoriti, kaj je bolj socialistično in kaj manj. Da se zdravstveni službi, temelječi na solidarnosti, nismo odrekli, priča tudi resolucija IX. kongresa ZKJ, ki zahteva od komunistov, da se borijo za nadaljnji razvoj solidarnosti na področju zdravstvenega zavarovanja. Za solidarnost govori tudi splošno spoznanje, da je objektivno zadovoljevanje potreb z narodnogospodarskega vidika bolj smotno in cenejše kakor individualno. To dejstvo ima čedalje večji pomen tudi pri organizirani zdravstveni službi v kapitalističnih državah. In ne nazadnje, enotna zdravstvena služba omogoča bolj učinkovito uresničevanje enotne medicinske doktrine, enotno tehnologijo, dobro evidenco in kontrolo.

Proti temu, da bi se zdravstvena služba razvijala v smeri popolne socializacije, ki naj se plačuje iz skupne potrošnje, so se pojavili razlogi v zadnjih letih, posebno v času reforme. V potrošnji smo dali odločno prednost osebni potrošnji na račun splošne. Taka razvojna tendenca je še vedno prisotna. Z OD, ki naj bi ga vsakdo dobil v skladu z nagrajevanjem po delu, naj sam gospodari in si kuje svojo srečo oziroma nesrečo. In ker nismo praktično naredili ničesar, da bi v zdravstvu ohranili načelo popolne solidarnosti, se je tudi na tem področju pojavila analogija — po mojem mnenju se bo nekoč pokazalo, da je to zgrešeno — naj si vsakdo sam ohranja svoje zdravje, kot ve in zna. Kajti tudi to naj bi bilo v skladu z našo specifično družbeno ureditvijo. Na kakšen način naj posameznik osebno prispeva k stroškom zdravstvene službe, ali kot samoplačnik v okviru javne zdravstvene službe ali pa v klasični privatni zdravniški ordinaciji, ni načelno politično vprašanje. Gre za to, in to je novo, da bodo ljudje zdravstveno varstvo čedalje bolj plačevali neposredno iz svojega žepa. Ob tem imajo nekateri samo zaradi dobrega ekonomskega položaja možnost, da si svoje zdravje in telo negujejo bolje od drugih, ki so ekonomsko šibkejši. Gre za očitno neenakost v možnostih zadovoljevanja določenih potreb, ki nastanejo neodvisno od človekove volje in njegovega delovnega prispevka družbi, kar je osnova za OD. Dodamo naj, da še vedno živimo v času, ko nikakor ne moremo trditi, da dobivajo vsi člani družbe dohodke resnično v skladu z delom, ki ga prispevajo. Potemtakem nam grozi neopravičena neenakost ljudi tudi v primeru bolezni. Zato moramo zdaj odgovoriti na konkretno vprašanje: Ali pomeni čedalje večje oddaljevanje od solidarnosti, ki se nam obeta v bližnji prihodnosti, in vdor blagovno-tržnih zakonitosti v zdravstveno službo, da smo se za vedno odrekli delčku tistega, kar je imanentno ideji o socializmu od vsega začetka. Potrebujemo jasn odgovor: Ali pomeni pri nas večanje osebne potrošnje poslej raz-

vojno smer v financiranju zdravstvene službe ali gre le za to, da rešimo sedanji težavni finančni položaj, pri čemer pa mislimo pozneje, v ugodnejših časih, razvijati solidarnost naprej? Po mojem mnenju so to vprašanja, ki zadevajo vsebino našega socialističnega sistema in ki jih moramo razčistiti.

Ekonomske cene v zdravstvu

Vsa prizadevanja nekaterih zdravstvenih zavodov, da bi stroške poslovanja v celoti krili z dohodkom za opravljeno delo, se do zdaj niso uresničila zaradi neizdelanega in neenotnega sistema financiranja zdravstvenega zavarovanja. Skladi zdravstvenega zavarovanja krijejo le osebne dohodke, materialne izdatke in del amortizacije zdravstvenih zavodov. Vse to pa večidel v okviru finančnih možnosti skladov zdravstvenega zavarovanja. Zato OD zdravstvenih delavcev v zadnjih letih močno zaostaja za OD ustreznih delavcev v gospodarstvu. Materialni izdatki, ki imajo svojo realno ceno in ki se zaradi splošnega zviševanja cen močno večajo, so vedno neprimerno višji, kot jih plačniki priznajo. Kritje tistih materialnih izdatkov, ki niso priznani, pa gre na račun že tako nizkih OD.

Posebno vprašanje je tudi amortizacija zgradb in opreme. Sredstva, dobljena iz amortizacije, računane po najnižji stopnji, kakršno priznava socialno zavarovanje, naj bi teoretično zadoščala za nadomeščanje opreme, ki je zdaj v rabi. To pa šele potem, ko amortizacijska doba poteče. To pomeni, da bi zdravstvo lahko delalo po tej dobi spet z novo, vendar tehnično zelo zastarelo opremo. Pogoj je, da bi tako zastarela oprema še vedno bila na trgu. Ker pa se z razvojem medicine čedalje bolj izpopolnjuje tudi medicinska oprema in ker je takšna oprema neprimerno dražja od tehnično zastarele, je jasno, da sedanja sredstva za amortizacijo, s katerimi zdravstveni zavodi razpolagajo, ne zadoščajo za obnovo medicinske opreme na višji tehnični ravni. Vsako obnavljanje in modernizacija medicinske opreme pomenita danes ponovno poseganje po sredstvih za OD.

Popolnoma neurejeno je tudi vprašanje razširjene reprodukcije v zdravstvu. Mislim, da ne bo daleč od resnice, če rečemo, da je problem investicij v zdravstvu danes odvisen zgolj od razumevanja socialnega zavarovanja, občin in gospodarskih organizacij ter od sposobnosti in vztrajnosti zdravstvenih delavcev, da ne popustijo pri napornem prikazovanju resničnih potreb po modernizaciji in razvoju službe. Od dobre volje zato, ker prav vsak od naštetih lahko napoti zdravstvene delavce prosjačit k drugim. Nihče namreč se ne čuti dolžnega skrbeti za razvoj zdravstvene službe, niti jim ni ta skrb jasno naložena s predpisi.

Položaj v financiranju zdravstva je torej takšen, da skladi KZSZ krijejo natančno določene potrebe zdravstvene službe v okviru svojih možnosti in še daleč ne glede na potrebe zdravstvene službe ali predpisane pravice zavarovancev. Dohodki iz drugih virov pa so

skromni in nezanesljivi. To ima za posledico nezadostno učinkovitost zdravstvene službe nasproti bolnikom. Kar se zdravstva tiče, pa to pomeni zanj tudi osiromašenje.

Ena možnih rešitev, da se zboljša finančno stanje, je uveljavitev ekonomskih cen. Komunalne skupnosti zavarovancev uvedbi takšnih cen ne nasprotujejo več tako odločno kot do nedavnega, ko bi jim, če bi plačevale zdravstvene storitve po takšnih cenah, še prej zmanjkalo denarja. Pri tem pa bi se tudi obseg zdravstvenega varstva, za katero posredno morajo skrbeti, občutno zožil. Novo gledanje na ekonomske cene v zdravstvu je rezultat več spoznanj, ki so nastala pri iskanju možnosti, da bi tudi zdravstvene organizacije poslovale po načelu dohodka. Vnovič je bila ta težnja potrjena tudi kot načelna politična odločitev (IX. kongres ZKJ), kajti razumljivo je, da zdravstveni zavodi poslujejo kot vse druge delovne organizacije, ne smejo pa uveljavljati pri plačnikih realnih cen.

Prav gotovo bi morale biti ekonomske cene v zdravstvu pod kontrolo družbe. To pa že zato, ker imajo zdravstveni zavodi na določenem območju pri dajanju pomoči »monopol« in so zaradi tega tudi možne monopolne cene. Vendar sem prepričan, da zdravstveni službi prav gotovo ni do tega, da bi z neprestanim zviševanjem cen in samoupravnimi dogovori iskala monopolne dobičke, kar se v gospodarstvu dogaja dan za dnem. Kalkulacija cen v gospodarstvu je poslovna skrivnost, za zdravstvo pa naj velja, da zavodi izdelajo cene v soglasju s plačnikom po elementih, ki jih vsebujejo osnutki novih predpisov o zdravstveni službi. Sprejme naj jih najvišji samoupravni organ zdravstvenega zavoda, kot je to že zdaj uveljavljeno, nadzoruje pa zavod za cene. Kolikšen bi bil v strukturi dohodka zdravstvenih zavodov, pridobljenem na osnovi ekonomskih cen, delež KZSZ in kolikšen delež, ki se pridobi neposredno s participacijo samih zavarovancev, naj bo prepuščeno skupščinam komunalnih skupnosti zavarovancev. Te naj suvereno odločajo o tem, ali naj se krijejo večje potrebe za zdravstveno varstvo na področju komunalne skupnosti s povečanjem prispevka iz OD ali naj se poveča neposredni delež zavarovancev. Kajti le če bodo samostojno odločale, bodo zavarovanci sami odgovarjali tudi za posledice odločitev.

Organizacija zdravstvene službe

Zdravstvena služba je v povojnem razdobju preživela, kar zadeva organizacijsko stran, dve fazi. V prvem obdobju se je razvijala centralistično, po uvedbi samoupravljanja pa se je počasi vključevala v ta sistem.

Značilno pa je, da se samoupravni odnosi v zdravstvu razvijajo mnogo počasneje kot v gospodarstvu, čeprav bi zaradi kvalifikacijske strukture zaposlenih morali biti ti procesi mnogo hitrejši. V zadnjih letih, ko samouprava znotraj zdravstvenih zavodov dobiva zrelejše oblike, pa so se pokazale v celotni zdravstveni službi nekatere

organizacijske pomanjkljivosti. Med te spada nenačrtnost v razvoju službe na širšem območju, visoka stopnja dezintegracije, pomanjkanje močnejše koordinacije med posameznimi področji in neusklajenost med potrebami zdravstvene službe in ekonomskimi možnostmi družbe. Za razvoj zdravstvene službe v preteklem obdobju je značilno zapiranje v regije, kar je posledica avtonomnosti zavarovancev pri financiranju službe. Omrežje zdravstvenih zavodov se je razvijalo, tudi ob pojavih avtarkije, bolj po željah in ambicijah lokalnih dejavnikov, manj pa po realnem načrtu. Pri naložbah v zdravstveno službo je bilo opaziti, da so investitorji dajali prednost zgradbam, ne opremlenju. Zgradbe same, čeprav na zunaj veličastne, niso povsod funkcionalno prilagojene potrebam službe. Posledice neracionalnega in ekspanzivnega razvoja so se pokazale posebno v času finančnih restrikcij, ki spremljajo zdravstveno službo v reformi. Zato je ena poglobitvenih nalog ponovna integracija in konsolidacija zdravstvene službe v okviru zdravstvenih regij in celo v okviru republike. Pretežno na samoupravni osnovi je prišlo do zdaj do formalne integracije v osnovni zdravstveni službi, medtem ko je do funkcionalne integracije še daleč. Vprašanje pa je, na kakšen način in kdo naj poveže celotno zdravstveno službo v republiki, da se bodo mogla uveljaviti v praksi skupna načela, ki jih po svoji naravi enotna služba mora imeti. Če hočemo zdravstveno službo uspešno integrirati, so vsekakor potrebne nekatere odločitve v centru. Zdravstveni delavci se zavedajo, da na razvoj zdravstvene službe ne morejo učinkovito vplivati vse dotlej, dokler se ne organizirajo na samoupravni osnovi v okviru republike tako, da bodo imeli svoj organizacijski in strokovni vrh. Sem ter tja se sliši govoriti celo o zdravniški zbornici, čeprav ta beseda pri nekaterih povzroča nevšečne asociacije. Vsi pa se strinjajo, da zdravstvena služba potrebuje nekaj podobnega. Takšen vrh slovenskega zdravstva naj bi, zelo splošno rečeno, prevzel delo, ki ga sedaj opravljajo republiški zdravstveni center, Slovensko zdravniško društvo in skupnost zdravstvenih zavodov. Poleg tega, da bi na samoupravni osnovi združena zdravstvena služba prav gotovo lahko odločilno pripomogla k hitrejšemu urejanju nerešenih vprašanj slovenskega zdravstva, pa je za tako organizirano zdravstveno službo tudi že napočil čas, saj bo samouprava pri nas vsak čas slavila dvajsetletnico obstoja.

Prispevek želim končati s konkretnimi predlogi:

1. Potrebna je načelna odločitev o pomenu in stopnji solidarnosti v naši družbeni ureditvi na sedanji stopnji razvoja v prihodnosti. Odločitev naj upošteva politični in narodnogospodarski vidik.
2. Zdravstveni zavodi naj izdelajo ekonomske cene in jih začno uveljavljati.
3. Zdravstvena služba naj se organizira tako, da bo imela v republiki svoj samoupravni organizacijski vrh in strokovni vrh z natančno določenimi in zadosti širokimi pristojnostmi.

O odnosu med znanstveno-raziskovalnim delom in družbo

1. Znanost kot družbenopolitični element

SedANJI konflikti na svetu kažejo, da terja pospešeni razvoj proizvodnih sredstev ustrezne premike v družbeni strukturi. Pod klasičnim pojmom »proizvodnih sredstev« je treba razumeti ves gospodarski organizem z njegovo velikansko in naraščajočo proizvodno močjo, ki ga poganja znanost z inovacijami, s strukturalnimi in organizacijskimi spremembami in s čedalje bolj razpredenim intelektualnim kreativnim delom vedno hitreje v višino, ki je bila še ob koncu druge svetovne vojne, tj. pred četrto stoletja, nepojmljiva. Posledice so višja življenjska raven in rapidno naraščajoče potrebe v družbi izobilja.

Ni naključje, da je prišlo do prave eksplozije med družbo in državno oblastjo prav v Franciji, ki je tehnološko in gospodarsko v Evropi vodilna in hkrati tudi najbolj samostojna. V vseh letih smo bili priča ogromnemu poletu vseh vej njenega gospodarstva, tehničnega napredka in kreativnosti. Hkrati pa so ostale toge in nespremenljive tradicionalne strukture; ta razlika v razvoju je morala pripeljati do konflikta. Vsi mladi, zlasti intelektualci, so čutili to nasprotje kot oklep, ki jih je dušil — zahteva po spremembi je bila spontana. Zahteva za neko višjo obliko dialoga, zahteva po soudeležbi človeka pri upravljanju je prišla do izraza pri vseh slojih prebivalstva.

Intelektualna mladina, ki je tako na zahodu kot na vzhodu nekakšen občutljivi barometer za družbene nepravilnosti in nesorazmerja, zahteva dialog povsod, na vseh ravneh in v vseh smereh.

Neko zakonitost je treba videti v tem, da je mlada inteligenca videla rešitev v udeležbi delavcev pri upravljanju in delitvi dohodka. Franciji bodo sledile z revolucijami tudi ostale države »izobilja«, v katerih so ostale institucije (od šolstva do državne uprave) nespremenjene od takrat, ko je stekel prvi vlak na kontinentu (1856), so pa z uporabo znanosti dosegle sedaj neslutene višine napredka. *Znanost kot neposredna proizvodjalna sila je postala tako močna, da z diktiranjem strukture proizvodjalne baze spreminja obstoječi družbeni red.*

Dejstvo je, da ima Jugoslavija bolj ali manj razvit samoupravni sistem. Ta sistem pa ni nastal kot posledica izrednega napredka pro-

izvajalnih sil, temveč kot posledica revolucionarne aktivnosti ter zavestnih razrednih sil. Pri nas je torej družbeni razvoj prehitel razvoj proizvodjalne baze, sloni na družbenih silah in na politični aktivnosti ter ni podprt z izredno razvitim tehničnim napredkom, ki bi to brezpogojno terjal, kot nam kaže razvoj drugje.

Samoupravni sistem omogoča svobodni razvoj človeka v družbi, omogoča boj mišljenj in kolektivno voljo, preprečuje kot mogočna bariera diktaturo skupin in osebnosti; samoupravni sistem pa terja tudi svojo materialno podlago: delavski razred si želi izboljševati življenje, želi pravično deliti sadove svojega dela, a ti sadovi naj bodo pozitivni, čim večji, čim lažje pridobljeni. Prvi pogoj za to pa je najvišja raven razvoja proizvodjalnih sredstev. K temu so dejansko usmerjeni vsi ukrepi proti inflaciji, za reformo, to terja upor mladih.

Potisniti razvoj proizvodjalnih sil na nivo, kakršnega vidimo v najrazvitejših državah, pa ni lahka stvar, kajti to zahteva izrazito organizirano in koordinirano aktivnost z vodilno vlogo znanosti.

Da bi naš samoupravni sistem zaživel v celoti, je potrebno vpreči znanost v gospodarstvo in v proizvodjalne sile. Brez nje ne bo modernizacije, ki smo si jo zapisali v program, a ne najdemo tistega, ki bi jo izpeljal. Kot drugje znanost podira družbene sisteme, tako je nam znanost potrebna, da samoupravni sistem dejansko zaživi v vsej polnosti, da bo postal mehanizem vsakdanjega gospodarskega življenja, da ne bo več ogrožen z različnimi državnimi tendencami, kar prav v stanju naših proizvodjalnih sil (ki so v defenzivi) odlično uspeva. Revolucijo je treba podpreti s tehničnim napredkom, ki bo kvantitativno in kvalitativno na takšni višini, da drugega izhoda, druge možnosti za upravljanje ne bo. Iz tega je razvidno, da je funkcija znanosti v sedanjem svetu izrazito družbenopolitična.

2. Položaj našega gospodarstva v sedanji družbi

V nasprotju z industrijskim svetom, ki je poslovno uvajal spremembe v industriji na osnovi znanstvene kreativne dejavnosti, smo mi zaostali. Da bomo jasneje vedeli, kje so potrebne spremembe in korekcije, naj analiziramo sedanji položaj.

V letih po vojni se je postavljalo vprašanje proizvodnje za vsako ceno — v smislu eksistenčne potrebe, politično potrebne industrializacije, zaradi spreminjanja značaja ljudi, spremembe socialnega prereza našega ljudstva. Toda tudi kasneje smo ostali pri tem. Nismo se vključili v visoko rentabilno industrijo, v avtomatizacijo in v masovno proizvodnjo. Nismo se mogli zato, ker strojnega parka in sredstev za proizvodnjo nismo tekoče zamenjavali. Proizvodnje za vsako ceno nismo nadomestili z rentabilnim kriterijem: obvezno izmenjati na deset ali celo pet let vse stroje. Hitrost take zamenjave je seveda čedalje večja, ker se zahteve napredka vse hitreje povečujejo. Nismo izkoristili potenciala tehničnega napredka, ker

smo zanemarjali intelektualno delo in njegove proizvode: izume in izboljšave, v bistvu smo imeli pozitiven odnos le do fizičnega dela na škodo tistega dela, ki stopa na mesto fizičnega dela kot proizvoda proletariata 19. stoletja. Nismo znali vpeljati intelektualnega dela kot osnove proizvodnosti, vseh znanstveno tehničnih premikov kot osnovnega gibalca v gospodarstvu.

Vprašanje je, kako znanost pojmuje. Ne smemo je pojmovati kot nekaj težko razumljivega, kot nekaj pridvignjenega, reprezentativnega, nekaj, kar bi živelo osamljeno. Pojmovati jo moramo kot tehničnorevolucionarno aktivnost, kot iskanje novih poti — v ekonomskem smislu — pri proizvodnji potrošnih in kapitalnih dobrin, katerih poraba pelje v družbo izobilja.

Da smo zaostali za vso skupino industrijsko razvitih držav — od Sovjetske zveze do Švedske —, je mnogo vzrokov: konzervativizem, očitna težnja, naj ničesar ne spreminjamo, odpor do sprememb, nagnjenje k počasnemu, previdnemu spreminjanju, vmešavanje vodilnih nestrokovnih forumov v težko vodljivi organizem industrije, hude napake, ki so razvrednotile pojem novatorstva, novega in progresivnega v tehniki (forsiranje strogo racionalnih strojnih naprav, kar nima s tehniko nobene zveze, usmerjanje strokovnih analiz glede na politično oportunističnost), končno tudi splošno nizka raven in nerazgledanost vodilnega kadra. Na splošno je za nas značilna tehnična stagnacija, ki je v popolnem nasprotju z našo družbeno in politično aktivnostjo.

Mnoge napake, ki so imele hude posledice v gospodarstvu, so nastale zaradi nerazumevanja bistva organizacije, ki teče po svojih zakonih, ki so enaki v vseh družbenih sistemih in so lahko samo uspešni ali ne, omogočajo red ali pa ga ne omogočajo. Vnašati na vsak način nove poti kot neko politično akcijo brez ekonomske analize, je nevarno.

3. Položaj znanosti v družbi

Znanost kot izraz kreativnega dela mora v družbi imeti svoj ugled in svojo akcijsko možnost, če naj deluje kot vodilna sila. Sedanje stanje tega odnosa do kreativnega dela pri nas po pravici zasluži kritiko mladih ter zahteva spremembo. Dokler bo splošno veljal izrek, da »kdor dela s svojo glavo in rokami, ne bo nikamor prišel«, in dokler se bo ta pojem izpeljal na vse večjo skomercializiranost vseh področij našega življenja, bo kreativno delo zamiralo oziroma odtekalo v tujino.

Dosežki znanosti, katerih tržni pomen bo viden šele čez daljši čas, ničesar ne pomenijo sredi takšnega gledanja, ki ceni samo tisto, kar je mogoče hitro obrniti v denar! Ni čudno, da vsako delo na »daljše proge«, za bodočnost, za bodoči napredek, zamira.

Toda tega v socializmu ne sme biti. Trgovina in banke kot nosilke komercialne akcije morajo v našem sistemu usmerjati po-

nudbo in povpraševanje, investicije in potrošnja; kreativno delo pa mora biti nosilec vse proizvodne dejavnosti naše družbe. Nočemo se spremeniti v družbo prekupčevalcev, temveč v družbo hitrega in najbolj kvalitetnega napredka, v družbo, ki ceni ljudi po njihovem prispevku, v družbo, ki mladini postavlja dober vzgled ter jo potrebuje. Nočemo biti samozadostna družba, ki mladino odstopa tuji malodane kot zakupno blago. Vse premalo tvornih možganov imamo. Za vsakogar mora biti prostor v tem delu. Tako bo izginil antagonizem med mladimi in starimi, ker bo odstranjena ovira, ki smo jo zgradili s sistemom tako imenovane rentabilnosti in samozadostnosti. Edino to bo zopet dalo spodbude našemu tehničnemu napredku in kulturi.

Nepojmljiv preobrat je napravila naša generacija izpred dvajsetih let, ki je poznala samo napredek in solidarnost, ki sta ji bila tuja profit in egoizem. Namesto da bi vzpostavili neko zdravo sredino, neko ravnotežje, neke standarde (ki si jih je znala postaviti tudi kapitalistična trgovina), smo prešli v svoje najbolj nesmiselno nasprotje. Stara generacija je doživela ostro obsodbo pri mladih, katerih čut je zelo izostren. Uprli so se takšni potrošniški mentaliteti, možnostim izobrazbe samo za nekatere, apatičnosti za krivice in nepravilnosti.

Kreativnemu delu kot izraznemu sredstvu znanosti pripada vodilno mesto v naši družbi. To področje naj privablja nove in nove sodelavce iz vrst mladih, enakovredne sovrstnike pri visokostrokovnem delu.

4. Znanstveno delo in univerza

Tehnična znanost išče nova spoznanja, metode in sisteme, postopke in odgovore. Znanost je dialektično neposredna proizvodjalna sila, torej v stalni evoluciji, tvorna in aktivna. Prepleta se z vsem našim življenjem, pa naj še tako trdimo, da je to gledanje tehnokrat-sko. Ne govorimo zastoj o znanstvenotehnični revoluciji našega stoletja, ki jo vodi znanost.

Univerza predstavlja distribucijo znanstvene proizvodnje. Ima svoje zakone in svoja področja. Pripravlja nove aktivne znanstvenike in tako predstavlja stalno regeneracijo delavcev v znanosti. Posredno tudi pogojuje kvaliteto znanstvene aktivnosti.

Pri tem je vloga univerze večstranska: po eni strani je znanstvena aktivnost vsaj v zahodnih državah strnjena na univerzah, medtem ko se po drugi strani le-te ukvarjajo s pedagoškim delom. V vzhodnih državah ostaja univerzi več drugega dela, medtem ko je znanstveno delo strnjeno v inštitutih in akademijah. Vprašanje je, katera rešitev je s stališča socializma boljša. Študentje so izredno ostro napadli prvi sistem z očitki, da je univerza proizvodnja, distribucija in poraba znanja ter da se tako prav malo razlikuje od gospodarskega podjetja industrijske družbe. Spreminja se torej

po njihovem v nekakšno kulturno industrijo. Njen proizvod, in to je njeno družbeno-politično poslanstvo, so »koristni« oziroma »aplikabilni« ljudje, ki jih sistem potrebuje ter so mu na voljo za najrazličnejše naloge.

Zaradi izrednega prodora znanosti je jasno, da se vodilne sile v velikih industrijskih državah tega pomena zavedajo ter skušajo znanost izkoristiti za svoj namen: podpirati strukturo družbe, njeno proizvodnost in moč. Struktura, »establishment«, gleda na univerze kot na vse ostale industrijske korporacije; te ustanove naj se ukvarjajo samo s proizvodnjo, prometom in distribucijo znanja, s čimer razumemo tako raziskovalnoznanstveno delo kot pedagoško delo. Študenti, bodoči dejavniki v »establishmentu«, »executives«, naj se zavedajo, da kupujejo znanje kot kapitalist svojo industrijsko licenco z edinim namenom reprodukcije in akumulacije. Študentu se skuša privzgojiti egoizem, ki je motor sveta »svobodne iniciative«.

Tudi pri nas je bil naš cilj, čimbolj povezati univerze z industrijo. Industrija daje naloge, daje denar, usmerja delo univerze in znanosti same. Zeleli smo, da univerza v industriji najde svojega potrošnika in financerja. Univerza naj bi se torej v celoti povezovala z industrijo. Ker bi vse znanstveno delo za potrebe gospodarstva potekalo na univerzi, bi postala torej neki znanstveni obrat različnih industrijskih združenj.

Takšen položaj ima univerza tudi v socialističnih državah z državnim upravljanjem. Tam je univerza tovarna znanja in šolanih kadrov, s čimer služi najvišjim interesom družbe in države, zlasti slednje.

Menim, da bi bilo potrebno te odnose podrobneje prediskutirati z našega samoupravnega stališča. Če služi univerza interesom podjetij, samoupravnih organizacij z različnimi in heterogenimi stremljenji, bo njeno celotno delo vedno prisilno usmerjeno (dirigirano), njena naloga pa je, da oblikuje svobodne ljudi z obširnimi in vsestranskim znanjem, ki so zmožni neodvisne, kritične analize in samostojnega kreativnega dela. V takšni sintezi industrije in univerze in — to lahko rečemo — v absolutni finančni podrejenosti univerze bo takšen cilj težko uresničljiv. V tem imamo premalo izkušenj. Dejstvo je, da študentska napredna gibanja takšno podrejenost silovito napadajo. Trdijo, da naj bo namen univerze edinole osvoboditev in duhovno bogatenje intelekta, ne pa navajanje na služenje oblasti, profitu, proizvodnji, potrošnji, samofinanciranju in soudeležbi, kar vse imenujejo »suženjska servisna podrejenost«.

Njihov tovrstni upor se zdi razumen. Zato bi bilo morebiti bolje, da bi bila univerza povsem neodvisna, povezovanje znanosti in industrije pa naj bi prevzeli inštituti in akademija, ki bi bili seveda neodvisni od univerze. Najbrž bi univerza v tem primeru pridobila veliko svojega neodvisnega poslanstva. Seveda pa bi moral biti njen program takšen, da bi kolikor mogoče služil oblikovanju predvsem vsestransko razgledanih in samostojno mislečih osebosti,

ki so zmožne kritičnega pogleda; ne torej proizvodnji ozko specializiranih ljudi, temveč takih s splošnim pregledom, ki pa bi že bili smožni lotiti se znanstvene obdelave poljubnega konkretnega problema.

Izredno dragoceno bi bilo mnenje samih študentov, zlasti tistih razmišljajočih med njimi, ki so pokazali po študiju pri svojem delu ustvarjalne uspehe.

5. Znanstvena misel v gospodarstvu

V vseh tezah o znanosti v naši družbi je obdelano znanstveno-raziskovalno delo kot nekaj neživljenjskega, abstraktnega. Presojamo ga kot reprezentanco ter mu glede na to tudi odmerjamo sredstva. Enako je v podjetjih: ko se režijski proračun krči, je znanstvenoraziskovalno delo prvo na udaru. Mnogo bolje se godi s propagando ali reprezentančnimi stroški. Zanje je lažje dokazati, da so potrebni. Nikjer ni obdelana povezava znanstvenoraziskovalnega dela z gospodarstvom, katerega bi moralo voditi. Nikjer ni obdelana in nikomur ni jasna *tehnologija te povezave z gospodarskim življenjem, s tehničnim napredkom*. Znanost je pripeljala gospodarstvo tja, kjer je, znanost je voditeljica gospodarstva, dvigati ga mora v strahovitem pospešenem tempu tehnične revolucije našega časa. Takšna znanost bi morala biti vtkana v vse življenje.

Ne mislim pri tem na znanstvene institucije, predvsem na univerzi, ki morajo biti kvalitetne in avtoritativne, z renomejem, kar potrebujejo podjetja, ko iščejo ekspertize, fundamentalne naloge. Gre za znanost v industriji, za primere, ko so vsi ukrepi, vse odločitve vodstva podjetij prežete z znanstveno analizo, ko te odločitve prenehajo biti subjektivne in improvizirane, marveč so diferencialna enačba, v kateri pa so upošteevane prav vse spremenljivke.

Glede tega se vrtimo v začaranem krogu. Po eni strani je industrija objektivno zastarela, da ne potrebuje znanosti, temveč denar, kapital, po drugi strani pa je subjektivno vodilni kader oziroma, lahko bi rekel, vsa sedanja generacija tako konservativna, da ne vidi vloge znanosti. Po mnogih spodletelih poskusih lahko rečemo, da bo sprememba nastopila šele z izmenjavo generacije. Šele mladi, razgledani in kritični intelektualci bodo vzpostavili tisti organski stik med znanostjo in industrijo oziroma bodo dali intelektualnemu delu v industriji tisto vlogo, ki bo omogočila polet industriji in tehničnemu napredku.

Sedanji generaciji je to težko šteti v krivdo. Ni rasla sredi takega napredka kot po svetu, kjer je bila stalno pod tržnim pritiskom ter se je z novimi proizvodnimi napravami tekoče vključevala v napredek. To vprašanje je dovolj kompleksno, je posledica hudih razmer, katerim smo bili izpostavljeni, po drugi strani pa je posledica aktivističnega socializma, kar zadeva njegov odnos do intelektualnega dela in njegovih nosilcev v preteklosti.

Opazujemo nihanje med skrajnostma — po vojni v težki dobi obnove smo imeli utilitaristično proizvodni pogled, ki se je nato, v prehodu na tržni mehanizem proizvodnega delovanja, prenesel na čisto skomercializiranost. Le-ta vidi v trgovini višek vrednosti in odreka veljavo, vrednost in celo koristnost vsem intelektualnim oblikam dela od kulture do znanosti. Ne poznamo tiste srednje poti, v kateri je dano življenje tako tistim, ki želijo prodajati in zaslužiti ter jim je profit edino merilo dejavnosti, kakor tistim, ki ustvarjajo. Nismo ustvarili koristne in opravičljive *simbioze trgovine in tehnike*.

Prišla bo oziroma prihaja generacija, sredi katere izobraženec ne bo čutil krivde pred delavskim razredom, marveč bo kot del proletariata čutil edino veličino svojega poslanstva.

Seveda ne bi želel pri tem posploševati ali delati komur koli med starejšimi krivico. Leta niso važna. Vprašanje je edinole, če si odprt proti zelo kompliciranemu novemu svetu in če čutiš, sprejemaš in sploh priznavaš kompleksna vprašanja tega sveta, ki zahtevajo novih odgovorov. Stari odgovori se sedaj ne sprejemajo ali niso sprejemljivi. Vprašanje je, ali si omejen ali razgledan, in, kar iz tega sledi — dogmatik ali dialektik.

Mislím, da bi morali napraviti bilanco čez našo preteklost. Minili so dokončno časi, ko je bilo mogoče citirati Marxa, pa je bila s tem stvar opravljena in recept tu. To je bila zelo lahka in površna naloga. Sedaj je treba iskati rešitev v novem svetu — vendar z izkušnjami, metodo in znanjem, ki je vsajeno v mentaliteto in ni samo na jeziku. Mladina postavlja sedaj vprašanja, in to z veliko angažiranostjo in strastjo, mi ji moramo dati pošten odgovor, in to ni lahka naloga, kajti odgovor mora biti kreativen.

6. Vloga znanstvenikov pri družbenih odločitvah

Vprašanje krivde za takšno stanje naj razrešujejo sociologi. Vendar bi hotel takoj spodbiti ugovor, da tiči vzrok v denarju. Denar ne more biti več problem v modernem svetu. Problem postane, če ga opazujemo v kratkoročni, ekonomski računici, z glavo kakega računovodje, ki se ne meni za prihodnost, za elemente tehničnega razvoja, ki šteje investicijo po dinarjih in ne po njihovem težko ocenljivem pomenu kot zametku, *kot vložku za bodočnost*. To je vprašanje psihološkega dejanja prioritete.

Pri tem ne mislim na pomanjkanje denarja za znanstvene projekte. Mislim na celoten odnos do problemov našega sveta, ki ni znanstven: oglejmo si nesposobnost in neuspešnost, s katerima se urejajo problemi dokumentacije in informacij, sistem izumov in tehničnih izboljšav vse do vzorcev in modelov, kar vse so izrazito ekonomski vzvodi. Vprašujemo se, koliko znanstvenikov sodeluje pri osnovnih ekonomskih in sistemskih rešitvah, katero področje našega življenja se urejuje z znanstveno fundiranim inštrumentarijem

metod in postopkov analitične prognostike, kateri družbeni premiki potekajo po metodah znanstvenega planiranja.

Problem je v odgovornosti, a le-to prevzame samo tisti, ki ima pregled in znanje. O odgovornosti razpravljamo že nekaj časa, vendar ne moremo priti do dejavne in uspešne rešitve. Bistvo je v tem, kako na vseh ravneh omogočiti tisto znanje, ki bo zmožno začeti nov proces kreativnosti v industrijskem svetu. Tu pa ni problem denarja, temveč inteligence in iznajdljivosti.

Francozi so v enem tednu našli odgovor na problem denarja. Sklenili so, da valuta ni nedotakljiva, ker je služkinja gospodarstva. Čeprav stalno pomlajujoča se z mlado generacijo in z novimi idejami, bo sicer Francija obsojena, da bo ostarela v svojem gospodarstvu. To pa je potrebno na vsak način preprečiti, ker je to zagotovilo bodočnosti. Problem prihodnosti bi morali imeti tudi mi večkrat pred očmi.

7. Naše prihodnje naloge

Pri tem je treba razrešiti mnogo zapletenih, toda bistvenih vprašanj. Jasno je, da imamo delovne skupnosti z različno strukturo — ene bolj, druge manj osveščene. Prve bodo razumele pomen sprememb v odnosu do tehničnega napredka in do ukrepov, ki jih je treba sprejeti, če hočejo napredovati. Imamo pa tudi takšne, kjer bo večina prevladala z mislijo na trenutno korist. Potrebno je razčistiti, kako se dá v okviru samoupravljanja vplivati na delovno skupnost, ki je sicer avtonomna enota. Postavlja se vprašanje, kako razbiti miselni krog, ki oblikuje dejansko mnenje kolektiva, kateremu še na misel ne pride, da bi dovoljeval odstopa v svojo škodo. To bo boj na življenje in smrt med *nazadnjaškim in naprednim konceptom vođenja tehničnega napredka*.

Med plačo in produktivnostjo obstaja matematična odvisnost, ki je občutno ne more spremeniti nobena sila sveta.

Vsi naši napor, da spremenimo nizko stanje osebnih dohodkov, bodo ostali brezuspešni, če jugoslovanska produktivnost ne bo napravila skoka, ki je sorazmeren bremenom.

Produktivnost bo povečalo samo znanje inteligence in nobena druga sila. Edino strokovnjaki bodo dosegli rešitev vseh naših težav; v tem tiči ključ spremembe naše materialne baze. Nov odnos do mladih intelektualcev bo pripeljal strokovnjake v naša podjetja in sprostil njihovo ustvarjalnost. Nič več jih ne bomo neekonomsko prepuščali ekonomsko misleči tujini.

Vpreči v gospodarstvo vse znanstvenotehnične elemente — to je edina kratkoročna in dolgoročna ekonomska računica.

Splošni premik industrije v smeri tehničnega napredka zahteva ne samo zvečanje inteligenčne ravni, temveč tudi moderna proizvodna sredstva, elektronske računalnike za projektiranje, organizacijo, obračun in analizo. To terja denar, ki pa ga delovne organi-

zacije nimajo. Denar se nahaja v bančnem sistemu in v družbenih sredstvih, ki bodo morali najti način sodelovanja. Mentaliteta bančnikov, ki so sedaj usmerjeni izključno na kratkoročno, a donosno vlaganje, se bo morala prilagoditi potrebam raziskovalnega dela.

Prvi pogoj je možnost dialoga med industrijo in izvršno oblastjo ter skupščinskim sistemom na drugi strani. To pri nas obstaja.

Predvsem je važno, da se vsi odločujoči faktorji *zedinijo v tem, kakšna naj bo tehnologija pomika na višjo raven*. A to je najtežji problem.

Naše neposredne naloge so naslednje:

1. Zmanjšati emigracijo mlade inteligence; emigracijo ocenjujem kot politično škodo prve vrste, ker sabotira ves naš nadaljnji razvoj.

2. Pospeseno zamenjavati nestrokovne kadre na vseh ravneh in na vseh področjih z najkvalitetnejšimi mladimi strokovnjaki.

3. Razčistiti vprašanja odgovornosti ne samo teoretično, temveč tudi praktično.

4. Postaviti vsakršno odločanje na ekonomskem, tehničnem ali političnem področju na znanstvenoanalitične temelje.

5. Nosilce takšnih znanstvenih analiz klicati na javno odgovornost, pri čemer naj bo javnost dela eden najmočnejših katalizatorjev nestrokovnosti.

6. Banke obvezati, da svoj kapital nudijo za RR delo pod ugodnimi pogoji.

7. Postaviti minimalno mero od celotnega iznosa proizvodnje, ki jo morajo gospodarske organizacije z ustvarjanjem fondov za RR porabiti za raziskovalnorazvojno delo. Pri tem je potrebno ustvariti sistematično vrednotenja in razvrščanja izdatkov za RR, ki ne vključujejo samo čiste raziskave, temveč tudi izdelavo prototipa in orodja za prototipe.

Smrt boga v Feuerbachovi antropološki koncepciji religije

Feuerbachova prefinjena kulturno-zgodovinska, psihološko-antropološka analiza številnih religiozних predstav je še danes nepogrešljivo izhodišče v dialogu med ateisti in verniki kljub temu, da se zavedamo, da Feuerbach ni dovolj celovito dojel zveze med religijo in družbeno-političnim svetom ter delovnim procesom, čeprav mu tudi ta zveza ni bila popolnoma nepoznana. V načelu Feuerbachov pristop k religiji lepo dopolnjuje makrosociološke analize odnosa med religijo in družbo, ki so pa pregrube in preveč shematične, da bi lahko osvetlile mnoge druge razsežnosti religioznega pojava, v katerih se skriva občačloveška vrednost in privlačna sila za ljudi. V tem pogledu še danes težko najdemo dela, ki bi dosegla Feuerbachov nivo. Feuerbachova analiza religije je filozofska — psihološko etična, ne pa sociološka in ekonomska. Če se Feuerbachu zaradi tega očita enostranost, se prav tako lahko očita tisti metodi, ki upošteva samo sociološko-ekonomsko stran religije in popolnoma ignorira Feuerbachov pristop.

Ksenofan v antiki in Spinoza v moderni dobi sta zanikala boga v njegovi antropološki obliki, osebne boga, toda ne boga sploh, ampak sta ga nasprotno afirmirala kot visoko abstraktno logično-filozofsko kategorijo. Helvetius ali Diderot formulirata geslo »L'homme crée le dieu à son image«. Ta misel živi dalje v Casparju Lavateru, Sylvianu Marechalu, Schillerju, Goetheju, a izčrpno eksplikacijo doživi šele v Feuerbachu. Prosvetljenski ateizem se je pred Feuerbachom bojeval le za zanikanje eksistence boga, ne da bi vedel, kaj naj počne z vsebino boga, in je bil zato prisiljen, da jo razglasi za nesmisel, ki temelji na človekovem neznanju, ali pa za prefinjeno politično sredstvo nekaterih družbenih sil. Ti materialistični prosvetljenci se zadovoljijo s tem, da bog umre, ker pred vsemogočnim sodnim stolom razuma ne morejo dokazati njegove formalno-logične neprotislovnosti s tem razumom. Ne zanima jih veličina in pomen te smrti. To je dostojno izrazila šele nemška teoretična misel.

Feuerbachu je neznanje le negativen pogoj za nastanek religije, pozitiven pogoj pa vidi v človekovi težnji za srečo. Ta težnja pa je prisotna le pri bitju, ki sebe občuti kot pomanjkljivo, omejeno. Težnjo pa absolutizira fantazija, domišljija kot objektivna eksistirajoča rodovna človekova lastnost, ki predstavlja človekovo moč, da se vzdigne, prekorači svoje stvarne, trenutne meje. Religija je proizvod človeškega roda, njegovih najglobljih aspiracij, ne pa osamljenega človeka ali skupin.

Religija je za Feuerbacha prva oblika človekove zavesti o možnosti njegove svobode glede na prirodu. Feuerbach je prvi konkretno pokazal, da je religija na posreden način izrazila prometejske potence, ki dremljejo v človekovem rodu. V tem oziru je že mladi Hegel v svojih zgodnjih teoloških spisih izrekel zrelega Feuerbacha, ko se je spraševal, katero bo tisto stoletje, ki bo imelo moč, da se ne bo samo v teoriji polastilo zakladov, ki so bili razsuti v nebesa.

Po F. Straussu je krščanstvo preseženo v epohi, v kateri se je človeštvo zavedlo svoje vsemoči in s tem je krščanstvo postalo resnejša ovira za polni razcvet samozavesti. Feuerbach pa se je že otrešel tako razumljenega idealnega nasprotja med moderno družbo in krščansko religijo in prišel do spoznanja, da napredovanje človeške kulture opravlja stvarno, torej ne zgolj s samozavedanjem, življenjsko, ne samo teoretično negacijo religije. »Vprašanje, če je bog ali ga ni, nasprotje med teizmom in ateizmom sodi v šestnajsto in sedemnajsto stoletje, ne pa več v devetnajsto stoletje... Vprašanje po biti ali ne biti boga je ravno pri meni le vprašanje po biti ali ne biti človeka.« (1, II, 411.)

Takšno preoblikovanje problema teizma — ateizma je v načelu sprejel tudi Marx: ateizem kot zanikanje nebitvenosti prirode in človeka nima več smisla. Socializem ne potrebuje posredovanja te vrste, ki postavlja človeka z negacijo boga. (2, 546.) Nekateri svobodomiselniki teologi, kot npr. Zahrnt, so sposobni, da odkrijejo bistveno novo kvalitativno stopnjo množičnega ateizma v primerjavi z ateizmom 18. stoletja; ta novi ateizem pravzaprav ni ateizem, ker ga ne posreduje več negacija boga: »Ni več negacija, ampak lastna pozicija. Že samoumevno se izhaja iz njega in se ne prihaja k njemu več skoz težke notranje boje in tvegana družbena razpravljanja. Ne trudi se več, da bi ovrigel boga, ker je že onstran problema boga.« (3, 163—164.) Ne samo socializem, ampak tudi visoko razvita industrijska družba sploh je že v veliki meri onstran problema boga. Marx dokazuje, kako z razvojem človekovega dela praktično postaja nemogoče »vprašanje, ki vključuje priznanje nebitnosti prirode in človeka«. (2, 546.) V pozitivizmu, tako klasičnem kakor modernem, se je prav tako uveljavil napor premagati dilemo ateizem — teizem in sicer tako, da preprosto odklanja samo vprašanje. Toda Marxova redukcija teološke predstave o stvarjenju je superiorna tako nad pozitivistično redukcijo kot nad vsemi mogočimi dokazi iz naravoslovja o absurdnosti predstave o stvarjenju univerzuma. Samoustvarjanje po Marxu edino praktično ovrže teorijo stvarjenja. Za Marxa bo šele zgodovina dejansko proizvedla odklonitev te dileme, ne pa precizna analiza jezika. Zahrnt prihaja do istega sklepa: »Rastoči narejenosti vseh stvari po človeku ustreza naraščajoča odsotnost boga v svetu«. (3, 163.) Feuerbachova intencija je ista, samo s to vsebinsko razliko, da je Feuerbach samoustvarjanje pretežno dojel kot samoopredmetenje v znanosti in umetnosti, ne pa v radikalnem revolucioniranju družbenopolitičnih-delovnih odnosov. Pojav teologije in filozofije religije je že znamenje, da religija človeka ne zadovoljuje več, kajti kjer ga zadovoljuje, tam ga zadovoljujejo neposredne religiozne predstave in nima potrebe po refleksiji. (1, VII, 131—133.) Za Feuerbacha množični ateizem novega veka ni domislica brezbožnih profesorjev filozofije, pač pa so ti izrazili le to, kar že obstoji

¹ Prva številka v oklepaju predstavlja delo v seznamu »Navedene literature«, druga ali tretja pa zvezek oziroma stran navedenega dela.

v življenju. »Izvir neverovanja je ravno protislovje med življenjem in verovanjem. Najprvo je verovanje ovrženo z ravnanjem, potem je šele ovrženo z mislijo.« (1, VII, 91.) Prav v tem stilu zavrača že leta 1839 očitke o nekrščanskosti Heglove filozofije religije. Očitki se po Feuerbachu reducirajo na to, da je to ravno filozofija religije. Za Feuerbacha že sam pojav filozofije religije izgovarja dejstvo, da je religija prenehala biti duhovna moč v narodu in je v njem le še kot spominjanje v domišljiji posameznikov, čeprav še številnih. Religija ni več praktična živčica resnica. (1, II, 84.) Tudi po Nietzscheju tezo o smrti boga prav nič ne ovrže dejstvo, da je v Evropi — kot ugotavlja za svoj čas — le 10 do 20 milijonov ljudi, ki ne verujejo. Pomembno je torej le, da je religija odmrta po bistvu, po principu, ne pa po svojem empiričnem obsegu. Po Nietzscheju bodo mogoče potrebna še stoletja, tisočletja, da bo totalno zginila senca smrti boga. Ta senca je danes že toliko zginila, da naraščajočo svetlobo čutijo že teologi sami. Friedrich Gogarten in Dietrich Bonhoeffer sta zahtevala soočenje krščanskega verovanja s spremenjeno stvarnostjo, ki je postala svetovna. (3, 167) Po Bonhoefferju lahko gledamo sedanjo zahodno podobo krščanstva kot stopnjo pred popolno brezreligioznostjo. (31, 171.)

Teizem že imanentno vsebuje ateizem, kar se kaže v stalno neuspešnem razlikovanju boga po sebi in boga za nas. Bog po sebi, brez predikatov, o katerem se ne more ničesar izreči, je za Feuerbacha najbolj dvomljiva eksistenca in nastane tedaj, ko človek že zgublja okus za religijo. »Zanikanje nekih pozitivnih predikatov božanske biti ni nič drugega kot zanikanje religije, ki pa ima še videz religije za sebe tako, da še ni pripoznana kot zanikanje, — ni pa nič drugega kot subtilni, prikriti ateizem.« (1, 18—19.) Za Feuerbacha je torej prikrit ateizem tako imenovana negativna teologija, tj., da se o bogu lahko reče samo to, kaj bog ni, ne pa to, kaj je. »Eksistenca nasploh, eksistenca brez kvalitete je brezokusna, prislutna eksistenca.« (1, VI, 19.) Kompromis med negativno teologijo in odkritim antropomorfizmom boga predstavlja teorija »analogia entis«: človek res ne more imeti o bogu druge predstave kot človeško in bog se meni ne more drugače javiti kot na človeški način, toda te človeške predstave imajo za boga po sebi samo analogno vrednost. Takšno razlikovanje je za Feuerbacha neutemeljeno in ruši mir religije, ker se ne more nikdar vedeti, če je bog po sebi res nekaj drugega, kar je za nas samo na analogen način. Sodobna protestantska teologija sijajno potrjuje in aktualizira te Feuerbachove ugotovitve. Ena smer teologije (Bultmann, Ebner) je boga priredila človeku, toda izmuznila se ji je objektivna eksistenca boga; nasprotna smer (Barth), ki vztraja pri neskončni distanci med človekom in bogom, se je sicer na videz izognila antropološki smrti boga, toda usmrtila ga je na svoj način, tako da bog neznan, tuj človeku, umre v osamljenosti, daleč proč od človeka, ker človeku ničesar po človeško ne more povedati; tako mu je zagotovljena eksistenca kvečjemu v filozofskih traktatih in subtilnih razlagah zgodovinskih svetopisemskih spisov, ki se sodobnemu človeku zdijo neživljenjski, odmaknjeni. Protestantski teolog K. Barth je trdil, da teologija tako dolgo ne bo imela miru pred Feuerbachom, dokler bo govorila o »bogu« v »človeku«. Po Barthu se niso posrečili poskusi teologov in filozofov religije, da bi ovrgli Feuerbacha in dokazali, da ta »bog v človeku« ni človekova projekcija. Premaganje Feuerbacha vidi v novem »religioznem ponašanju«,

ki bi obstajalo v neskončni kvalitativni razliki (»Verwüstungzone«) med človekom in bogom. Največja oddaljitev človeka od boga bi bila njuna resnična enotnost. V tej fazi je Barth govoril le o »božanskosti boga«. Toda ali ne naredi to novo religiozno ponašanje, ki ne postavlja boga v človeka, ravno s tem boga človeku ljudomrznega in ga tako ubije? Barth sam je bil po štiridesetih letih (1956) prisiljen spregovoriti o »človeškosti boga«. S tem se po Barthu spremeni tudi sama tematika teologije, ki se ne ukvarja več niti z bogom po sebi niti s človekom po sebi, ampak s človekom, ki srečuje boga, in z bogom, ki srečuje človeka. Abstraktni nauk o bogu, teologija, mora postati »theanthropologie«, nauk o bogu in človeku. Moč Feuerbachove destrukcije, ki jo potrjuje sama moderna teologija, ostane: le človekov bog lahko govori človeku in živi v njegovem srcu, toda ravno takšno življenje je njegova smrt, človek odkrije, da obožuje svoje lastno bistvo.

Teologa Hans Ehrenberg in K. Barth sta videla v Feuerbachu človeka, ki je postavil religiozne probleme tja, kamor v resnici spadajo, to je na raven večnih aspiracij človekove prirode. Za slovenskega profesorja teologije pa je Feuerbach »strupen nasprotnik krščanstva...«, ki si je postavil »za svojo življenjsko nalogo, da uniči verstvo in zbudi v človeku zavest, da je človek sam tisto vzvišeno bitje, ki ga je dolžan nadvse ljubiti in se žrtvovati zanj«. (4, 23.) H. Ehrenberg pa je že leta 1922 celo izdal Feuerbachova »Načela filozofije prihodnosti« in videl v njegovi filozofiji »linije prihodnje reforme teologije«. (5, 311) Takšno različno vrednotenje Feuerbacha kaže, kako je slovenska teologija v nekaterih ocenah zaostala in je niso prepojili veliki miselni tokovi sodobne teologije — ali pa takšne ocene preprosto izvirajo iz nepoznavanja.

Negacija boga, smrt boga, pomeni za Feuerbacha realizacijo njegove vsebine v zgodovini kulture, afirmacijo čutne, stvarne, pa tudi politične in socialne pozicije človeka. (1, II, 411.) Smrt boga ne pomeni za Feuerbacha nastop nihilizma, ampak nasprotno, vso koncentracijo človeka na samega sebe. Tudi to je rezultat, ki ga Marx sprejme na svoj način: koren za človeka je človek sam.

Izvajanje destruktivnega nihilizma iz smrti boga, češ da je človek z bogom zgubil vsako oporo, kriterije, izraža samo ujetost v religiozno interpretacijo zgodovine, kakor da je bil bog (metafizični svet) res pravi temelj tega sveta, človeka. Le če bi bog to v resnici bil, bi iz njegove smrti nujno sledil nihilizem. Marxovo pojmovanje zgodovine onemogoča, da bi izvajali nihilizem iz smrti boga. Pri Marxu bi o nihilizmu lahko govorili v tem smislu, da proletarec svojo nebit postavlja kot svojo bit, da denarni kapitalski odnosi rušijo moralne odnose in omogočajo univerzalno substitucijo moralnih kriterijev, kar je na umetniški način izrazil že Shakespeare. Smrt boga ni znamenje za nastop nihilizma, ampak ravno nasprotno. Z njegovo smrtjo se razkrije pravi temelj pretekle in sodobne človeške zgodovine: v bistvu so ljudje vedno izhajali iz sebe in nikdar ni bila religija, bog, temelj njihovega življenja, ampak življenje temelj boga. S smrtjo boga ne zgubi človek nobenega temelja, ker to bog nikdar dejansko ni bil, ampak šele prvič zavestno reflektira neposredni temelj samega sebe: svoje lastno delo. Smrt boga pri Feuerbachu sicer še ne razkrije tega temelja, omogoči pa, da se razkrije z Marxom. Pri Feuerbachu je smrt boga izpeljana z vsemi častmi, tako da razkrije zasluge in pomen pokojnika kot posebnega pokazatelja razvoja človekovega rodu. Pri Nietzscheju naznanja smrt boga prehod

k nadčloveku nove kulture, pri Feuerbachu pa je bog že projicirani nadčlovek, rod, in smrt boga izraža le prehod od te iluzorne eksistence nadčloveka k njegovi dejanski eksistenci. Tudi Marx se je do pokojnika obnašal tako spoštljivo kot Feuerbach. Ni se zadovoljil z odgovorom v stilu Nietzschejeve metafore, češ da bodo vera v svobodo, boga, nesmrtnost odpadle kot mlečni zobje, ampak npr. razkrije, da je meščanska država na političen način realizirala posvetno podlago krščanstva. Če bi uporabil Nietzschejevo metaforo za vsebinski odgovor, bi sklenil: Nietzscheja zanima sam akt odpada mlečnih zob (tj. smrti boga, platonskega metafizičnega sveta) in njegove posledice (nadčlovek), Feuerbach raziskuje naravo teh zob (antropološko vsebino religije), Marx pa razišče čeljusti, v katerih so ti mlečni zobje zrasli in odpadli (zgodovino družbene delitve dela in na njej zgrajeno politično in miselno strukturo družbe).

Filozofske predpostavke antropološke redukcije religije

Sam princip o antropološkem značaju religije ni Feuerbachova originalnost, originalna pa je njegova izvedba in to ni prav nič manj pomembno, nasprotno, sam princip brez izvedbe je mrtvo truplo, šele njegova izvedba pokaže njegovo moč, ker ga predstavi v sistemski povezanosti, v gibanju, v življenju.

Številne običajne razlage Feuerbacha že vzamejo za izhodišče njegovo tezo, da človek ustvarja boga in ne narobe in potem iz tega izvajajo nadaljnjo razčlenitev Feuerbachovega razumevanja religije, toda pri tem se Feuerbachov rezultat postavi za izhodišče Feuerbachove lastne razlage, ne pa le naše, kajti Feuerbach je k temu rezultatu šele prišel od drugega univerzalnejšega stališča.

Pozabljaajo, da Feuerbach uvidi tako notranjo povezanost spekulativne filozofije in teologije, zaradi katere ni mogoče izvršiti kritike ene brez kritike druge. Torej ni naključje, da je kritika Heglove filozofije pred »Bistvom krščanstva«. Pomen tega dela ne moremo zreducirati le na interpretacijo religije. Feuerbach je že sam poudaril, da ima »Bistvo krščanstva« višji filozofski namen in tudi prvo poglavje je filozofski uvod v razumevanje dela. Do zdaj še niso opozorili na to — vsaj kolikor lahko sklepam iz svojega omenjenega pregleda nad literaturo o Feuerbachu —, da ves Feuerbachov prevrat teologije v antropologijo temelji in izhaja iz temeljnega principa Heglove »Fenomenologije duha« o odnosu zavesti in njenega predmeta. Šele v okviru tega izvrši Feuerbach antropološko redukcijo religioznega predmeta na antropološko rodovno zavest, voljo in ljubezen. Heglova teza, da je predmet predmetna bit subjekta oziroma, da je zavest o predmetu samosvest subjekta, je predpostavka Feuerbachove antropološke redukcije. »A predmet, na katerega se subjekt nanaša bitno, nujno, ni nič drugega kot lastno ali opredmeteno bistvo tega subjekta.« (1, VI, 5.) Kljub temu, da je naredil Feuerbach samosvest za razliko od Hegla za samosvest, predikat človeka, je bilo mogoče in plodno preoblikovati Heglov princip v odnos samosvestnega človeka in predmeta: »Po predmetu postane človek zavesten samega sebe: zavest o predmetu je samosvest človeka.« (1, VI, 6.) Šele zdaj je Feuerbach lahko naredil logičen sklep, ki je sprožil ves mehanizem antropološke redukcije: torej tudi religiozni predmet ne more biti nič drugega kot predmetno bistvo človeka. Brez Heglove »Feno-

menologije duha« si »Bistva krščanstva« ne moremo misliti. S tem, ko je Feuerbach omejil odnos predmeta in Heglove univerzalne samosvesti na odnos predmeta in samosvestnega človeka, je lahko direktno obrnil Heglov rezultat o samozavedanju boga v človeku v samozavedanje človeka v iluzorni eksistenci predmeta, v bogu. Kako je bilo mogoče, da je Feuerbach razglasil existenco za iluzorno, a hkrati priznal ves pozitivni smisel vsebine te existence? Feuerbach reši ta problem tako, da razreši odnos med predikatom in subjektom: zanikanje predikatov pomeni hkrati zanikanje subjekta, toda zanikanje subjekta še ne pomeni nujno zanikanje predikatov. Predikati imajo svoj lastni samostojni pomen.

Bog je iluzoren, niso pa iluzorne: ljubezen, dobrota, pravičnost, vsemogočnost, vsevednost. Ko je Feuerbach postavil takšne principe, se je pojavilo vprašanje, kakšen je njihov odnos do zgodovine človeštva. Tu se spet pokažejo posledice nedojemljivosti zgodovinske razsežnosti Heglove misli. V Feuerbachovi analizi so odsotne ravni odnosov med človekom in njegovim religioznim predmetom. Tu Feuerbach ne pride prek prebliskov, katerih pomena se je najbrž še sam premalo zavedel, da bi jih spremenil v analitično načelo. Feuerbach je deklarativno postavil v medsebojno odvisnost religiozno zavest in človeško kulturo, odsotna pa je vsaka nadaljnja konkretizacija. »Tako kot postaja človek iz zgolj fizičnega bitja politično — nasploh bitje, ki se razlikuje od prirode in se koncentrira nase — postaja tudi njegov bog iz zgolj fizičnega bitja politično, od prirode različno bitje« (1, VII, 471). Moči bogov dobijo političen značaj tedaj, ko postane človek občestveno bitje (Gemeinwesen). Namesto prirodnega zakona nastopi pravni, moralni zakon in zakon javnega mnenja. Feuerbach je tu daleč prek svojega principa. V bistvu je odkril kvalitativno različen izvir religioznih predstav v razredni antagonistični in predrazredni — rodovni družbi. V predrazredni družbi ima religija bistven izvir v antagonističnem značaju skupnosti do prirode, v razredni družbi pa je ta podrejen antagonizmu znotraj same skupnosti. Bistvena odvisnost postaja politična odvisnost, odvisnost od človeka. Kako je ta misel za Feuerbacha naključna, se kaže že v tem, da ne čuti potrebe, da bi spremenil svojo nenehno ponavljajočo se trditev, da religija izvira iz občutja odvisnosti od prirode in iz fantazije, da bi človek popolnoma premagal to odvisnost in se naredil srečnega. Težnja za srečo mu je primarni izvir religije, ne pa fantazija, domišljija (Einbildung). Človek brez želja, četudi bi imel fantazijo, ne bi imel religije. Fantazija torej izvira iz želje, ne pa želja iz fantazije.

Feuerbach ima delno prav, ko trdi, da je zgodovina boga zgodovina človeka, toda na žalost je to kolikor toliko fragmentarno uspešno pokazal le za prehod od nekrščanskih religij v krščanstvo, ne pa za vmesne stopnje znotraj razvoja samega krščanstva in za »prirodne religije«. Sijajno je Feuerbach pojasnil, kaj pomeni krščanski bog za zavest človeka o svobodi kot nasprotje prirodnim bogovom. Pomembno je to, da je poskušal ta kvalitativni skok v človekovi zavesti razložiti s spremembo v načinu življenja ljudi. Ponazarja ga z odnosom med vzhodnjakom in zahodnjakom kot odnosom med podeželanom in meščanom. Prvi je odvisen od prirode, drugi od človeka. (1, VII, 474.) Krščanski bog je postal stvarnik nebes in zemlje, poganski bogovi pa to še niso bili, ampak jih je človek postavljal le kot gospodarje nad tem, kar je bilo že dano. (1, VII, 471.) Feuerbach vidi zvezo med religiozno predstavo ustvarjanja

in človekovim ustvarjanjem, prinašanjem (hervorbringen). Ni pa se Feuerbach lotil analize kvalitativne spremembe v načinu proizvodjanja, ki je pripomogla k predstavi ustvarjenja. Odnos poganskih bogov do prirode ustreza namreč odnosu pastirskih in poljedelskih ljudstev do prirode, pri katerih se njihov aktivni odnos do prirode omejuje v bistvu na varovanje in gojenje tega, kar je dano že po narodi. Bog postaja stvarnik v tisti meri, kolikor v količinskem in kvalitativnem smislu vse večji del umetno proizvedenih produktov prevladuje nad prirodno pridobljenimi ali v zelo skromnem obsegu modificiranimi. Bog kot stvarnik se oblikuje na podlagi tretje velike družbene delitve dela: obrti in trgovine. Ta prevladujoči proizvodni odnos do prirode je rodil iluzijo, da se materialni svet poraja iz nič, iz predstave, misli, kot se predmetni svet poraja iz zamisli človeka-ustvarjalca. Ta predstava o ustvarjanju je po Feuerbachu izraz moči abstraktnega mišljenja, da si je svet lahko predstavljal kot bivajoče ali nebivajoče. (I, VII, 477.) Je pa še več; teoretičen izraz za samozavedanje človeka o osamosvojitvi dveh bistvenih momentov njegovega delovnega procesa:

- a) možnosti (nebivajoče) in
- b) izvedbe, realizacije (bivajoče).

Predstava o ustvarjanju ni edina posebnost krščanske religije v odnosu do poganskih. Feuerbach je videl bistvene razlike še v temle:

a) S krščanstvom se človek emancipira od prirode in se nima več za bistveno pripadnega svetu.

b) V krščanstvu je bog postal univerzalen, ker so se izbrisale nacionalne in plemenske razlike.

c) Krščanstvo je izrazilo neomejene potrebe, zato je tudi njegov bog neomejen, nepriroden.

Pred Marxom je že M. Hess prevedel Feuerbachovo antropološko redukcijo religije v politično-ekonomsko redukcijo. »To, kar je bog za teoretično življenje, je denar za praktično življenje sprevernjenega sveta: odtujeno bistvo ljudi, njihova prodana aktivnost. Denar je človeška vrednost, izražena v številkah, pečat našega suženjstva.« (5, 110.) Ta odnos med denarjem in bogom na večih mestih izraža tudi Marx, zlasti v »Grundrisse«. Feuerbach tej dimenziji ni več sledil zaradi obče omejenosti svojih nazorov.

NAVEDENA LITERATURA:

1. Feuerbach Ludwig: Sämtliche Werke, neu herausgegeben von Wilhelm Bolin und Friedrich Jodl, zweite unveränderte Auflage, Bd. I—XIII, Fromann Verlag Günther Holzberg 1960.
2. Marx-Engels Werke, Dietz Verlag. Ergänzungsband Erster Teil.
3. Zahrnt Heinz: Die Sache mit Gott — Die protestantische Theologie 20. Jahrhundert. Piper Verlag, München 1967.
4. Janžekovič Janez: Smisel življenja, Mohorjeva družba 1966.
5. Rawidowicz S.: Ludwig Feuerbachs Philosophie. Ursprung und Schicksal, 2. Auflage 1964, Walter de Gruyter, Berlin.
6. Arvon Henri: Ludwig Feuerbach ou la transformation du sacré, Presses Universitaires de France 1957.

Tendence marksistične sociologije v socialističnih deželah

Že od zgodnjih začetkov je marksizem vedno načenjal, si prizadeval in razreševal vrsto problemov, ki jih znanstvena analiza po sedanjih pojmih uvršča v sociologijo. To je povzročilo, da so se konec stoletja pojavile interpretacije, ki so hotele diskusije znotraj marksizma prikazovati kot zmedo med etiko in sociologijo. Stališče je bilo zasnovano na trditvi, da mora sociologija raziskovati »prirodnoznanstveno« resnico in da mora izključevati kakršnokoli vrednostno sodbo na ravni etike.

Za to, seveda zelo sporno interpretacijo, se je izoblikovala težnja, da bi zgradili sociologijo, utemeljeno na Marxu, ki naj bi iz marksizma eliminirala vse vrednostne sodbe, značilne za revolucionarni boj in jo tako povzdignila na raven znanosti. Tak način gledanja se je zelo hitro izkazal za odklon v smeri revizionizma in čisto retoričnega socializma.

V tem času je historični materializem še dalje obstajal in vplival kot odprta teorija, ki se je trudila, da bi ohranjevala enotnost znanstvene vizije, kritično in revolucionarno usmerjenost v odnosu do vrednot. Takšno izhodišče ni le dovoljevalo, ampak tudi impliciralo razvoj na višji ravni. V desetletjih, ki so sledila zmagi oktobrske revolucije, dolgem obdobju, za katero je značilna uradna ideologija, ki je težila k poenostavljanju in vulgariziranju, je za marksistično teorijo nastal nov, kompleksen položaj. Polagoma so izginjale svobodne in živahne debate, ki jih je bilo v začetku mnogo; teoretične pozicije, ki so se spremenile v uradno ideologijo, so dobile dogmatične in apologetske primesi. Ta proces je v tridesetih letih pripeljal do »histmata«,¹ ki je postal splošna sociologija stalinskega obdobja. Nепrestano se je skliceval na svoj znanstveni značaj, zares je pa znanost zanikal do takšne mere, da je odbijal kakršnokoli konfrontacijo med teorijo in družbeno stvarnostjo in da ni priznaval nujnosti razvoja družbenih teorij.

Družbene spremembe, ki so se sredi petdesetih let začele dogajati v evropskih socialističnih deželah (tu nam jih ni mogoče podrobneje analizirati) so tesno povezane s procesom renesanse marksizma. Ta proces bi lahko karakterizirali tako, da bi ga označili z *Lukacsev*im izrazom »dvojno gibanje«: Kar se tiče metodologije: povratek k Marxu;

¹ Historičnega materializma

kar se tiče problematike: napor za marksistično razlago trenutne družbene resničnosti.²

Povratak k stvarnosti po eni strani, po drugi pa k marksistični sociološki tradiciji, je seveda obnovil sociologijo kot posebno družbeno vedo.

Čeprav pomeni ta proces preobrat, je vendar organsko izpeljan iz prejšnjega stanja. Sociologija torej verificira in kritizira tiste pozicije »histmata«, ki so za socializem relativne in ki so bile formulirane v tridesetih letih.

V tej kritiki sta prisotni dve tendenci. Prva, ki nasprotuje vsem aksiomatičnim tezam »histmata« — kar je večkrat lahko razložiti s političnimi motivi — da bi lahko sociologijo osvobodila vsakršne etične orientacije in ji dala znanstveni značaj. To pomeni negacijo bistvene razlike med prirodoslovnimi in družbenimi znanostmi. Z druge strani se pojavlja težnja, ki gre v prid razvoju marksistične teorije družbe. Ta težnja predvsem poudarja, da je nujno zgraditi teoretične pozicije, s katerimi bi se lahko z marksističnim vrednostnim sistemom analizirala in konfrontirala družbena stvarnost. Pozicije s teh izhodišč bi lahko odgovorile na nove probleme, ki jih prinaša družbeni razvoj.

Istočasno se zaradi zgoraj navedenih teženj v nekem smislu začelja proces modernizacije »histmata« z uvajanjem socioloških metod in konceptov.

Bistvene težnje, ki smo jih na kratko označili, za zdaj še niso dobro formulirane in definirane niti ne predstavljajo šol, ki bi imele izdelane koncepte in teoretične pozicije. Težnje si zlasti med seboj nasprotujejo pri vprašanju definiranja vloge in družbenih pozicij sociologije. Razvoj tega vmesnega obdobja bi lahko pripeljal do stapljanja različnih tendenc, prav tako pa tudi do vedno večje diferenciacije. Vsekakor je družbena situacija v evropskih socialističnih deželah takšna, da po našem bolj krepi divergence kot nasprotno procese.³

V teh deželah se je izoblikoval relativno širok sloj, ki sicer ni homogen, a ki v imenu različnih posebnih interesov, resničnih ali suponiranih, ali celo v imenu »skupnih ciljev«, kot se to imenuje, misli, da je najvažnejši cilj družbenih ved obramba teoretičnih pozicij in institucij, ki so že etablirane in obramba upravnih in vodstvenih form.

Od marksističnih sociologov zahtevajo partijnost v strogem pomenu besede, predvsem pa zahtevajo od njih, naj opravljajo apologetsko vlogo.

Začetek te težnje je gotovo povezan z dejstvom, da je bilo treba v začetni fazi socializma braniti nove zmagovite družbene forme v težavnem historičnem kontekstu. V tridesetih letih je v Sovjetski zvezi standardni arzenal »histmata« opravljal določeno »obrambno« nalogo. Danes, ko je ta forma že izpeljana in zamrznjena, ji te naloge ni treba

² Glej: *Ob nekaterih problemih miroljubne koeksistence*. Pogovor z G. Lukacsem »Kortash« (Madžarska) 1968; 5.747

³ Do divergenc prihaja na dva načina:

a) v socialističnih deželah, ki se razlikujejo po stopnji razvoja, po politični situaciji in po kulturni tradiciji, postanejo določene težnje odločilne.

b) v vseh teh deželah lahko vendar opazujemo vrsto teženj, ki so si med seboj v mnogih ozirih podobne. Po našem mnenju so s stališča nadaljnega razvoja marksizma bolj zanimive podobnosti, ki jih je lahko zaslediti na mednarodni ravni. Nasprotno mnenje je izrazil R. Roschko v članku, ki ga je objavil v drugi številki slovaške revije Sociologia leta 1968 z naslovom Mednarodna marksistična sociologija.

več opravljati. Od tod različni poskusi perfekcioniranja in moderniziranja.

Najpogosteje modernizirajo tradicionalni material »histmata«; najprej mu dodajo sociološke pojme, ki nikakor ne morejo poseči v osnovne koncepcije niti kakorkoli vplivati na cilj, ki je že vnaprej postavljen. Potem dodajo nekaj empiričnih socioloških raziskav, ki v bistvu samo ilustrirajo že vnaprej postavljene teoretske pozicije. Tako ne pride niti do konfrontacije s stvarnim položajem niti do eksperimentalne verifikacije. Prispevek sociologije uporabljajo predvsem za to, da s statističnimi podatki dokazujejo napredek in vzpon socialističnih dežel. Stališče je na zelo značilen način formulirano v enem izmed člankov akademika Fedosejeva: »Treba je s sociološkimi študijami, ki temeljijo na konkretni stvarnosti, evidentirati realizacije sovjetskega socialističnega sistema.«⁴

Splošna in zelo značilna navada teh teženj je, da dobljene rezultate iz socialistične družbe vedno primerjajo s kapitalistično preteklostjo. Videti je, kot da so vse historične spremembe avtomatična in naravna posledica razvoja socializma; v večini primerov ni nobene konfrontacije s sedanjo historično globalno stvarnostjo.

Ena izmed najvažnejših tem je prikazovanje dviga kulturne ravni družbe ali enega izmed njenih slojev. Dostop množice do kulturnih vrednot naj bi še bolj kot gospodarski napredek dokazoval superiornost socialističnih vlad.⁵

Sklicujoč se na marksistično trditev (v splošnem pravilno, vendar v tem primeru dojetu preveč absolutno), da moramo ljudi soditi po dejanjih in ne po besedah, predstavniki »histmata« niso upoštevali metod za zbiranje informacij, ker so jih ocenjevali za subjektivne. Položaj človeka v odnosu do dela so merili samo z realizacijo norm in drugih ekonomskih kazalcev. To je seveda vodilo do popolnoma napačnih sklepov. Najprej zato, ker je treba ekonomske indekse uporabljati kritično, kajti pogoste so divergence med statističnimi dejstvi in družbenim stanjem (številke, ki kažejo rast delovnega efekta niso nujno posledica intenzivnega dela, lahko pomenijo tudi zniževanje norm); drugič pa zato, ker je lahko temelj delovanja, ki vodi do takšnih rezultatov (na primer realiziranje norm) različno motiviran: težnja po zaslužku s kakršnimkoli sredstvom, občutek družbene koristnosti dela, identifikacija z delom itd.

Takšna usmeritev se seveda ne more izogniti poskusu, da bi razložila različne negativne pojave, ki nastajajo v socializmu (različni aspekti na kriminaliteto, zloraba delovne discipline, odpor religiozne ideologije itd.). Vendar je eksplikacija znova utemeljena na absolutni posplošitvi teze, ne pa na analizi družbenih dejstev, zato je takšna zavest zmeraj v zaostanku za stvarnostjo. To se pravi, da v socialistični ureditvi neprestano ostajajo »ostanki« kapitalizma: v vrednostnem sistemu, v medsebojnih človeških normah itd. To je bil vzrok, da so začeli študirati zavest. Kljub začetni sovražnosti do tako imenovanih subjektivnih metod, so jih le začeli uporabljati, a tudi ta porast »sociologizacije« ni usposobil »histmata« za razreševanje perečih problemov družbene stvarnosti. Kot smo že omenili, se je potreba pokazala najprej na teoretični ravni, s stvar-

⁴ P. N. Fedosejev: *Komunizem in filozofija*, Budimpešta 1964.

⁵ Dober primer te metode je najti v empirično sociološki študiji, ki so jo delali okrog Sverdlovska in je bila publicirana leta 1961 v Moskvi z naslovom: *Dvig tehnično-kulturne ravni sovjetskega delavskega razreda*.

nostjo je bilo treba soočiti teoretične pozicije v socializmu, ki so mnogo-krat proglašale, da je družbeni ideal že dosežen.

Sčasoma se je začela razvijati težnja po racionalnejši organizaciji institucij in po učinkovitejših metodah vodenja v vseh socialističnih de-želah. Vse to je zahtevalo razvoj sociologije in pomoč sociotehnike. Sociologi so se začeli intenzivno ukvarjati z empiričnimi študijami; smer, ki je a priori odklanjala, da bi se ukvarjala z vrednotami, je postajala vedno bolj močna. Po teh objektivnih težnjah naj bi bila sociologija samo »strokovno« empirično raziskovanje, brez orientacije ali utemeljitve v vrednostnem sistemu. Posledica tega stanja je, da pod oznako »empirizem« odslej ne razumemo empiričnega študija družbe, ampak tisto usmeritev, ki opredeljuje sociologijo le kot ateoretično znanost, za katero pomenijo objektivizem, racionalizem in natančnost edino znanstveno merilo. Odnos »histmata« do tako začrtanega sociološkega empirizma je bil kaj različen. Od začetne odkrite sovražnosti je kmalu prešel v fazo dokaj velike tolerance. Pravzaprav nič presenetljivega: najbolj udobna pozicija za »histmat« pomeni končno priznanje eksistence neodvisne empirične socio-logije, ki tako ne posega več v vrednostne pojme v njegovi orientaciji. Njegovo splošno stališče do determinizma, ki ostro omejuje svobodo človeškega delovanja, se prav lahko pomiri z empiristično težnjo, ki utemeljuje celotno sociologijo z modelom prirodoslovnih znanosti. V trenutku, ko empirična sociologija o sebi misli, da izbira in verifikacija vrednot ni njena naloga, zares dela veliko uslugo »histmatu«. Saj ta brani družbeni status quo, se pravi ne samo razvoj socializma, ampak tudi njegovo obstoječo formo.

Zelene luči za empirizem, odrešen ideologije, ne prižiga samo »hist-matična« sociologija, ampak tudi druge družbene znanosti, ki pogosto zahtevajo, naj se sociološka aktivnost omeji na področja, ki so za empirične raziskave še nedotaknjena. Tako onemogočajo, da bi sociologija prodrla v druge discipline in jih načela s kritičnim duhom. V bistvu ji določajo popolnoma drugotno nalogo: oskrbela naj bi jih s »surovim materialom«.

V zadnjem času opažamo znotraj teh teženj, predvsem v Sovjetski zvezi in Poljski, sociološko zelo zanimiv fenomen. Številni predstavniki sociologije, »ki ni usmerjena v vrednotenje«, se oddaljujejo od stvarnih socioloških raziskav, ki pogosto ne obravnavajo pomembnih družbenih problemov (na splošno ostajajo na ravni deskripcije in trenutnega dia-gnosticiranja). Njihov interes je usmerjen izključno v metodološke pro-bleme. Ta preokret se delno hrani iz iluzije, da je možno zgraditi metodologijo marksistične sociologije neodvisno od važnejših družbenih problemov. To deloma pomeni, da se problemov izogibajo, oziroma, da so prepričani, kako jih je mogoče razrešiti s skrbno izdelanimi tehnič-nimi postopki. Empirična tendenca niti najmanj ne pomeni, da je »histmat« nehal obstajati, ker pa se je situirala na popolnoma drugi ravnini, se ni vprašala po svojem teoretičnem temelju.

Vendar se v socialističnih deželah borijo za napredek socializma, kar se kaže v neogibnih nasprotjih med centralizirano družbo in reakcijo proti apologiji obstoječih institucij. Ta boj, ki temelji na marksističnih vrednotah, zahteva resnično analizo obstoječih odnosov. Tako bi se na tej podlagi lahko izbralo pozitivne poti razvoja v prihodnosti. Pojav te smeri omogoča posebno v naši deželi, da se lahko posvečamo kritični

analizi sistema, ki ga imenujemo centralizirani ekonomski sistem in ki je utemeljen s »planom«; odtlej lahko izdelujemo novi model. Seveda nobena izmed teženj sociologije, ki smo jo zgoraj opisovali, ne zastopa takšne usmeritve. V svojem bistvu omogoča »histmatična« sociologija ideološko obrambo institucij, teoretičnih pozicij in ostarelih metod vodenja, kar vse zavira napredek. Kar se tiče empirične težnje, ta v najboljšem primeru pospešuje kritiko in raziskovanje učinkovitosti odnosov in obstoječih institucij. Prav zato je bilo nujno, da se znotraj sociologije pojavi tok, ki ne bo zanikal teorije, bo pa istočasno priznaval pomembnost empiričnih raziskav. Za to težnjo teorija ne pomeni »ideologije« obstoječe stvarnosti, ampak sredstvo za formulacijo hipotez o nadaljnjem razvoju, indikacijo za možno izbiro med različnimi družbenimi cilji in bistvenimi odnosi, ki jih vsebujejo. Ne misli, da je empirično raziskovanje samo družbena tehnika, ampak da je tudi znanstvena metoda, ki omogoča (če vzame za temelj vrednostni sistem, ki smo ga sami izbrali) resnično analizo obstoječih odnosov.

Tak pristop je po našem mnenju najboljši, razen tega leži v temelju razvoja marksistične sociologije. Vendar ta težnja še nima izdelane teorije. Bolj jo odlikuje njena koncepcija o posebni socialni vlogi sociologije kot homogeni teoretični sistem. Koncepcijo o takšni marksistični sociologiji lahko srečamo v mnogih deželah, vendar vidimo, če pogledamo poskuse, ki jih je taka koncepcija rodila, da združujejo mnoge različne tendence. Te obstajajo znotraj marksistične filozofije, čeprav izhajajo iz zelo različnih teoretičnih izhodišč. Tako se na primer za nekatere marksistične sociologe v Jugoslaviji podobna socialna vloga sociologije meša z etično interpretacijo marksizma.⁶ Pri nekaterih poljskih in sovjetskih sociologih se koncepcija zliva z uporabo strukturalističnih ali funkcionalističnih elementov itd...

Za avtorja tega članka se pristop ozko veže s tem, kar imenujemo socio-ontološka tendenca marksistične filozofije, ki izvira iz istih družbenih sil.⁷ Vendar je glavna funkcija filozofije določiti in upravičiti izbrane vrednote, medtem ko ima sociologija nalogo, da na tem temelju vodi sociološko analizo za različne konkretne rešitve in da predvidi družbene posledice različnih variant.

Tako izhaja tretja tendenca marksistične sociologije iz teze, da odpira vsaka historična etapa več stvarnih možnosti, ki se v nadaljnjem razvoju lahko pojavijo. Naj se ljudje zavedajo ali ne, od njih je odvisna izbira takšne ali drugačne možnosti, ki jo bodo z razvojem dopolnjevali. Zato sociologija ne more biti samo »objektivna« znanost, ki naj bi eksaktno predvidela prihodnost, kajti v vsakem opisu ali predvidevanju tvori osvojena pozicija dejavnik prihodnosti. To ne pomeni, da je tip sociologije, ki je usmerjen v vrednote, manj objektivni ali da ima manjšo znanstveno vrednost kot tisti, ki je utemeljen s čistim empiričnim pristopom k problematiki. Ta pozicija se predvsem izkazuje s *kritično analizo obstoječih institucij, procesov, ki jih družba tvori, in možnih poti nadaljnega razvoja na temelju zavestno izbrane poti: v tem primeru socialistične perspektive*. Ali drugače: ne gre samo za optimalni pogled,

⁶ Poti in dileme jugoslovanske sociologije, Žaga Pešič Golubović. Prispevek k simpoziju v Opatiji, decembra 1967.

⁷ Za filozofsko formulacijo te tendence glej članke: Mikail Vaida: Objektivna slika narave in socialne prakse. Revija za filozofijo 1967; D. Markus: Nesporazumi in tendence v marksistični filozofiji, Kortache 1968.

ampak prav tako za humanizacijo socialnih odnosov. Posledica vsega povedanega je, da zasleduje sociologija tega tipa predvsem dva cilja: a) trudi se, da bi podala dovolj stvarno podobo družbe in s tem omogočila ljudem večjo izbiro med možnimi alternativami. Tako prispeva k stvarni humanizaciji človeških odnosov; b) primerja obstoječe institucije in socialne odnose s hipotezo o želenem razvoju. Trudi se, da bi ga proučevala v gibanju, v njegovih nasprotjih, v transformacijah in v cilju zavestno izbrane perspektive.

Tendenca ne zanika smiselnosti in praktične pomembnosti socio-tehničnih metod, vendar zahteva, naj bo njihova aplikacija v skladu z izbranimi alternativami, naj olajšuje njihovo realizacijo in naj ne učinkuje v nasprotni smeri.

Tako so različne težnje, kot smo jih skušali opisati, definirale, kakšna naj bosta cilj in funkcija sociologije v družbi. Težišče njihovih interesov niha glede na možnosti in ritem družbenega razvoja. Ker proučuje vsaka izmed teženj isto družbeno resničnost, gotovo prihaja med njimi do konfrontacije; ena izmed teh teženj mora odgovoriti na vprašanja, ki jih je postavila druga (čeprav so s stališča te težnje vprašanja popolnoma »out«). Tako istočasno, direktno ali indirektno postavlja pod vprašaj svoje lastne metode in teze, včasih celo ves miselni sistem. Kratek pregled nekaterih diskusij,⁸ ki so se pojavljale zadnja leta, bi nam omogočil, da bi na bolj konkreten način pokazali originalnost metod, ki so jih te težnje razvile. Diskusij ne moremo razumeti, če mislimo, da prevajajo nasprotja, ki temeljijo na osebni ravni. Če jih hočemo razumno analizirati, jih ne smemo dojeti le kot miselni sistem, ki je v temelju te tendence, ampak moramo razumeti tudi socialno vlogo, ki so si jo zadale. Diskusije, ki so se začele ob *problemu alienacije*, zelo dobro omogočajo, da se tega zavemo. Najprej so se začele kot predmet filozofije, potem so dobile posebno mesto v marksistični sociologiji. To pa zato, ker odgovor na to vprašanje v veliki meri določa koncepcijo socialne vloge sociologa. Čeprav se problem pojavi kot ena izmed osnovnih kategorij historične in socialne Marxove teorije, popolnoma izgine v nadaljnjem razvoju marksizma, še posebej v teoriji »histmata«.

Šele s splošno renesanso marksizma dobi pravico, da se znova pojavi. Žal bi analiza vzrokov tega procesa preseгла okvir tega članka.

Koncepcija »histmata« je utemeljena na tej tezi: po kratkem prehodnem obdobju socialistična revolucija ustvari družbo, ki se seveda še lahko razvija in izpopolnjuje, *a ki v temelju vendar obsega vse bistvene oznake socializma*. Zaradi tega v tem sistemu ni prostora za pojme, kot so alienacija ali humanizacija, kajti družba ima samo sebe za že humanizirano. In če se v diskusijah beseda alienacija že pojavi, označuje samo nesporne »napake«, v nobenem primeru pa termin ne zajema več kot »ostanke« kapitalizma. Ti seveda ne morejo najti ugodnih tal v socialistični družbi, še manj pa lahko povzročijo oblike alienacije.

»V socializmu kot socio-ekonomskem sistemu ni alienacije,« pravi na primer L. Veresh. »Obstajajo kontradikcije, ne pa antagonizmi. Njihov temelj je v neizenačeni ravni med ekonomskim sistemom in ne dovolj hitrim razvojem, če ga primerjamo z višjo razvojno stopnjo, s komu-

⁸ Kjer so diskusije v zvezi s teoretičnosocialnimi problemi, sodelujeta predvsem prva in tretja težnja. Čeprav so imele diskusije mednarodni pomen, se tukaj nanašamo predvsem na madžarska dela.

nizmom, v praktičnih napakah, političnih in ekonomskih, in tudi v vplivu, ki ga imajo na zavest ostanki preživelega malomeščanstva.«⁹

Čeprav pomeni ta citat izrazito ekstremno definicijo in se sicer težnje te pozicije izražajo mnogo bolj subtilno in delajo pri tem važne koncesije, gre zares samo za dosledno potrditev stališča, po katerem je socialistična družba ukinila privatno lastnino in s tem uničila alienacijo kot fenomen strukture.

To stališče naravnost in precej močno vpliva na sociološke raziskave. Sociologa pri študiju družbenih problemov neizogibno usmerja v nepomembne fenomene, namesto da bi iskal strukturalne vzroke. Posledica je, da skuša ta težnja odpraviti negativne pojave, vendar znotraj že danih institucionalnih struktur. Kot sociološka tehnika lahko ta pristop v nekem smislu razloži družbeni konflikt, vendar ne pomaga pri likvidaciji zastarelih form, niti ne more predlagati novih. Prav narobe, pripeva, da se ohranjajo.

Vprašanje je čisto drugače zastavljeno pri tretji težnji, ki smo jo že skušali definirati. V njenem temelju je ideja, da je socialistična revolucija s tem, ko je odpravila privatno lastnino, odprla novo pot za družbeni razvoj. Kljub temu pomeni samo *možnost in nujni pogoji*, da bi na vseh področjih življenja lahko prišlo do porajanja novih form v družbenih odnosih. Vsekakor je za dosego takšnega cilja potrebna nenehna transformacija družbe, v mnogo ozirih gre pa za bistvene spremembe kvalitativne narave.¹⁰ Da bi bila lahko družba, ki se je rodila s socialistično revolucijo, zares sposobna ohranjati dinamiko razvoja, kar edino lahko jamči za uresničitev takšnih družbenih pogojev, kot si jih je postavila za cilj, mora biti prav tako sposobna kritičnih analiz — tudi glede svojih institucij, ki jih je na novo uveljavila. Posledica je, da usmerja za to težnjo analiza problemov alienacije in humanizacije izbor hipotez v sedANJI razvoj.

Tako olajšuje socialno prakso in omogoča, da izmerimo, kako visoko so se realizirali družbeni cilji, obenem pa določa, kakšne cilje si lahko družba postavi v prihodnosti.

Popolnoma jasno je, da s stališča te koncepcije disfunkcionalnih pojavov, ki nastajajo v socialistični družbi, ne moremo obravnavati kot subjektivne ali tudi objektivne napake, kot slučajne pomanjkljivosti, ki nimajo zveze s sistemom. Narobe, priti moramo do vednosti o njihovih strukturalnih vzrokih in se zavedati, da prihaja v razvoju socializma mnogokrat do novih specifičnih oblik alienacije. Čeprav to nikakor ne pomeni, da se ta težnja identificira s težnjo, ki je tu nismo posebej opisovali. Ta namreč misli, da je treba alienacijo analizirati samo v odnosu do individua in jo uporabljati kot psihološki koncept, s katerim se da reševati konfliktna situacije. Tako koncept alienacije spremeni v magično formulo zunaj zgodovine in tako ne more več pomagati pri razumevanju družbene resnice.

Da bi lahko koncepti alienacije in humanizacije služili kot teoretična orientacija za raziskovanje stvarnih odnosov in pogojev, je potrebno študirati ustrezno resničnost in podobo socialne strukture. Ni slučajno, da se je v marksistični sociologiji, ki se je razvila v zadnjih desetih letih in je bila odprta za problem alienacije, največ pisalo o *analizi nove struk-*

⁹ Glej Anketa o problemih alienacije, poročilo Veresha, Budimpešta, 1965.

¹⁰ Glej Reze Piersh: Družbene posledice ekonomske reforme, Budimpešta, 1968.

ture socialistične družbe; o njenih spremembah in o teoretičnih vprašanjih, ki so s tem v zvezi. Na prvem mestu so pretresali probleme, kot so na primer tile: ali obstajajo družbeni razredi v socialistični družbi; katere so najpomembnejše družbene plasti; s čim se razlikujejo med seboj; v kakšnem razmerju participirajo različne skupine ljudi pri materialnih sredstvih, pri moči in vplivu; do katere točke imamo lahko strukturo socialistične družbe za odprto ali zaprto itd...?

»Histmatična« težnja misli, da je razlika med državno in zadružno lastnino bistveni strukturni element. Eden izmed predstavnikov te težnje Ianosh Blashkovitch piše na primer v knjigi, ki jo je posvetil vprašanjem delavskega razreda: »Na vprašanje, če se je v socializmu pomembnost lastniških odnosov zmanjšala, je treba brez pridržkov odgovoriti negativno.« Res sicer dve vrsti dalje ugotavlja: »Čeprav je eden izmed razlogov, da razložimo razliko med delavskim razredom in kmeti, dvojna oblika socialistične lastnine, sta ta dva razreda v odnosu do lastnine enaka.«¹¹

Vendar na temelju razlike med državno in zadružno lastnino v socialistični družbi razlikujejo dva bistvena razreda: delavski in kmečki razred; in če že priznavajo obstoj drugih strukturnih znakov, na primer razliko med mestom in deželo, med fizičnim in intelektualnim delom, mislijo, da so ti dejavniki drugotni in odvisni od prvih.

Eden izmed najvažnejših problemov te težnje je želja definirati pojem delavskega razreda, kar je že vrsto let predmet razprav na mednarodni ravni. Najbolj obravnavano vprašanje je integracija tehničnega in upravnega kadra v delavski razred. Socialistična optika misli, da je teza o integraciji sprejemljiva, ker ta plast:

- a) v glavnem po poreklu izvira iz delavskega razreda,
- b) pri državni lastnini participira toliko kot delavci,
- c) po svojih dohodkih se bistveno ne razlikuje od dobrega kvalificiranega delavca; njegova vodstvena aktivnost ni v nasprotju z delavci, ker ta kader ne predstavlja kapitalističnega lastnika. Vodstveni položaj pri produkciji zavzema samo zaradi tehnične delitve dela.¹²

Na tem temelju mislijo, da je v socialistični ureditvi ves upravni in strokovni aparat podjetja del delavskega razreda, se pravi, da nima različnih ciljev in interesov kot delavci, ki delajo fizično v dobesednem pomenu besede. Mnogi predstavniki te težnje uvrščajo v delavski razred ljudi, ki so se iz njega povzdignili v hierarhijo in mednje prištevajo tudi tiste, ki zasedajo najvišje upravne položaje. Druga temeljna teza te koncepcije, ki poudarja bistveno vlogo lastniških odnosov pri determiniranju struktur v socialistični družbi, trdi, da tvorijo delavci v kmetijskih zadrukah neodvisni »splošni kmečki razred«, v katerega prav tako uvrščajo kmečko inteligenco. Tako pojmovanje izhaja iz dejstva, da so kmetje, ki jih je ureditev ločila od privatne lastnine, po družbeni reorganizaciji v socialističnem kmetijstvu, združeni v enotni razred zadružnikov, vendar puščajo ob strani diferenciacijo, ki je nastala med člani zadrug zaradi različne narave njihovega dela. Jasna tendenca takšnega pojmovanja razširjanja delavskega in kmečkega razreda je izbrisati »intelektualce«, ki jih izjemoma vključuje kot del, ki je povezan s proizvodnjo, vendar je bistveno, da pripadajo delavskemu ali kmečkemu razredu.

¹¹ Ianosh Blashkovitch: O pojmu delavskega razreda, Budimpešta 1968, str. 9.

¹² Glej diskusijo o pojmu delavskega razreda v Tarskadalmi Semle, Budimpešta, št. 1, str. 71.

V razpravi, ki jo je organiziral tednik *Tarshadalmi Semle* in ki smo jo že citirali, je to stališče formulirano tako: »Polagoma bo treba pustiti iz spomina kategorijo intelektualcev, ki ima, če natančno premislimo, zelo pomembno vlogo.«

Najbolj problematična stran takšnega pristopa je dejstvo, da skušajo v temelju drugačno strukturo socialistične družbe analizirati s terminologijo, kot da bi bila razredna družba. Čeprav se oddaljujejo od definicije razreda, kot ga je označil Lenin, ustvarjajo za ta namen poseben pojem neantagonističnih razredov, obenem pa vedo, »da ti v svojem bistvu niso več razredi.«¹³ Zvestobo tem konceptom je pripisati dejstvu, da bi brez njih ne bilo mogoče braniti koncepcije oblasti, o čemer bomo podrobneje govorili, ko bomo razmišljali o birokraciji.

Druga posledica takšnega stališča je, da odvzem lastnine nad produkcijskimi sredstvi ne pomeni cilja, pač pa šele začetek potrebne revolucije za zavestno transformacijo komunističnih družbenih pogojev. V danih historičnih in socialnih prilikah jemlje ta koncepcija za kriterij družbene razlike, ki obstajajo med ljudmi, mesto, ki ga imajo pri delu. Vse to nujno vodi proti načelom ideologije, ki teži k »egalitarnosti«, k neenaki razdelitvi moči, dohodkov in ugleda.¹⁴

To stališče odpira sociološki analizi široke perspektive in omogoča razkrivanje znanih konfliktov, ki so jih socialne znanosti, ki izhajajo iz strukture, utemeljene na delitvi dela, direktno ali indirektno zanikovale. Iz te strukture v socializmu izhajajo plasti in skupine ljudi, ki imajo različne interese in cilje.

Samo na tej podlagi je mogoče resno analizirati zelo važna vprašanja, kot so: stopnja socialne mobilnosti ali strukturalni vzroki, ki onemogočajo mobilnost, vprašanja moči in dominacije in še drugi podobni problemi.

Iz teh dveh različnih koncepcij, ki sta v zvezi s strukturo socialističnih dežel, rasteta dve viziji, ki si nasprotujeta glede perspektive razvoja v prihodnosti. Če poudarjamo pomembnost vsega, kar loči državno lastnino od zadružne, predpostavljamo: če bi razlike ne bilo več, ali drugače povedano, če bi se zadružna lastnina posplošila na raven vsega ljudstva, bi bil izpolnjen najpomembnejši pogoj za rojstvo kvalitativno drugačne družbe: komunizma. Za težnjo, ki pri kreiranju struktur pripisuje veliko pomembnost prostoru, ki ga zavzemajo ljudje v delitvi dela, se bo novo kvalitativno stanje družbe pojavilo, ko ta vrsta dela ne bo avtomatično determinirala možnosti za razvoj osebnosti in ne bo omejevala osebne avtonomije.

Kar je zgoraj povedano, dokazuje, da se ena izmed najbolj pomembnih divergenc med tendencami, ki trenutno obstajajo v marksistični misli, nanaša na pojem strukture moči v socialistični družbi.

Ob tem vprašanju se sociologija »histmata« utemeljuje na naslednji tezi, ki zanjo sploh ni vprašljiva: vsaka izmed institucij socialistične države, kolikor gre za državo, ki jo vodi delavski razred, služi skupnim interesom. Hegeljska iluzija se ponavlja na višji socialni ravni, samo

¹³ Glej že citirano delo I. Blashkoviticha, str. 20.

¹⁴ Glej Andreas Hegedüs: *Socialna struktura socialistične družbe*, izdala Madžarska Akademija Znanosti 1966. Potem S. Fergé, *Socialna stratifikacija na Madžarskem*, Vadoshagul 1966 in različna dela poljskih, čeških in jugoslovanskih sociologov o strukturi socialistične družbe.

da zdaj ni v zvezi z ustavno monarhijo, ampak s socialistično državo, ki je ukinila privatno lastnino nad proizvodnimi sredstvi. Vendar tej trditvi ne nasprotuje samo znanstvena misel, ampak tudi vsakdanje skušnje.

Posebni interesi vodilnih institucij, ki jih delno spodbuja sama država, da bi pospešila njihovo učinkovitost, se izkazujejo v mnogih nezaželenih oblikah, med njimi so najpogostejše naslednje: težnja, da bi posebne interese prikazovali kot kolektivne; skrivni značaj pogovorov znotraj vodstvenih institucij, o katerih javnost ni obveščena; obramba stroge hierarhije, čeprav ni racionalna in učinkovita in čeprav je komformistična; težnja monopolizirati strokovne dosežke; odpor do razpravljanja o napakah vodstva itd.

Seveda lahko »histmatična« sociologija proučuje strukturo državnega mehanizma, vzroke negativnih pojavov in konfliktov, vendar le, če svojemu osnovnemu aksiomu doda novo tezo. Po tej so negativni pojavi, ki jih je moči opaziti v strukturi oblasti, vedno posledica subjektivnih dejavnikov, osebnih napak ali objektivnih pogojev, ki s samo oblastjo nimajo zveze, v nobenem primeru pa ne morejo biti posledica sistema vodstva in oblasti.

Ta hipoteza seveda omejuje polje socioloških raziskav, predvsem pa potiska v drugi plan sociološki pristop, ki išče v socialnih pojavih predvsem determinantne strukture. V najboljšem primeru omogoča le socio-psihološke raziskave problema.

Kljub temu načinu, ki ostro omejuje raziskovanje strukture oblasti, socialistična praksa uveljavlja kritično analizo in se zaveda dejstva, da različne institucije socialistične države ne pomenijo samo skupnih interesov, ampak direktno ali indirektno tudi posebne interese, ki jih na splošno kažejo kot skupne interese vse družbe. Zaradi tega se v vodstvenem aparatu socialistične družbe oblikujejo birokratski odnosi v marksističnem pomenu besede. Kot smo dokazali, je vzrok za to v pojavih strukture, ne pa v subjektivnih napakah. Zavest o tem dejstvu znatno razširja aplikativno polje socioloških analiz in omogoča resnične študije institucij državnega aparata, ki ga je tako moči videti kot prostor, kjer se izražajo interesi različnih družbenih plasti. Analiza lahko prav tako seže do vprašanj, ki so važna za razvoj socializma: do kakšne mere lahko oblika obstoječih institucij omogoči celotni družbi nadzorovati oblast voditeljev, na kakšen način se lahko uresniči odvisnost različnih državnih aparatov do celotne družbe neposrednih proizvajalcev?

Še enkrat bi radi poudarili, da ni nobena izmed tukaj obravnavanih teženj homogena. Bolj poglobljena analiza bi nam omogočila, da bi v njih samih odkrili več protislovij. Kljub temu se nam zdi važno poudariti nasprotja, ki med njimi obstojijo. Saj jih je nujno treba razumeti, če hočemo razumno interpretirati nadaljnji razvoj marksizma. Brez tega se ne bi mogli izogniti kompromisom in eklekticizmu, zaradi katerih bi bilo zaman pričakovati renesanso marksistične družbene teorije.

Namenoma smo obšli težnje, ki imajo izvor v meščanstvu in ki tudi na sociologijo v socialističnih deželah precej močno vplivajo. Marksistična sociologija se mora z njimi boriti vsak dan. Temu vprašanju bi bilo treba posvetiti poseben članek. Če bi ga obravnavali tu, brez poglobljene analize, bi lahko samo obtežili obravnavanje bistvenega predmeta.

Prevedel: TOMAŽ ŠALAMUN

Petnajst let sporazuma o tržaškem vprašanju

Jugoslovansko-italijanski odnosi — Položaj slovenske narodne skupnosti
v Italiji

Bratstvo duhov je najbolj nepogrešljiv
ključ do modrosti. Posamezno ne mo-
remo ničesar.

(F. Schiller)

Uradni obisk (od 2. do 6. oktobra 1969) predsednika italijanske republike
Giuseppa Saragata, prekaljenega antifašista (od leta 1926 v izgnanstvu)
in prvega predsednika demokratičnega parlamenta (konstituante) po zlomu
fašizma, pomeni iz vsebinske, pa tudi formalne plati vrh v prizadevanjih
za oblikovanje odprtega, zdravega sosedstva. »Zapečatil je novo prija-
teljstvo med obema državama«, tako je to med drugim označil italijanski
zunanji minister Aldo Moro v svojem ekspoziju v poslanski zbornici
21. oktobra 1969. Upravičeno je torej domnevati, da gre za konec ene
in začetek druge, vsebinsko še bolj dognane faze v bilateralnih odnosih.¹
Dovolj je v duhu obnoviti minulih petdeset let medsebojnih stikov, je ta
razvoj poskušal historično ponazoriti diplomatski uvodničar v italijanski
poluradni reviji za mednarodno politiko, da bi lahko ovrednotili stvarni
domet tega dogodka.²

Pridružil bi se tistim ocenam, ki temu vrhunskemu srečanju pripisuje
bolj zgodovinski (to je prvi obisk kakega šefa italijanske države
pri nas) kot neposreden politični pomen; vendar pa nikakor ni moj
namen zmanjševati pomen tega dogodka tudi za hitrejšo reševanje še
nerešenih problemov med sosednjima državama. Velika večina naše, se
pravi, slovenske in jugoslovanske javnosti se namreč zaveda, da sedanje
plodnejše jadransko sosedstvo ne pomeni nemara zgolj sinonima za med-

¹ Po rešitvi tržaškega vprašanja 5. oktobra 1954 je prvi od italijanskih vladnih
predstavnikov obiskal našo državo Alberto Folchi novembra 1959. Ze naslednje leto
so se ti stiki nadaljevali na ravni zunanjih ministrov: decembra 1960 je bil v Rimu
Koča Popović, nato pa junija 1961 Antonio Segni v Beogradu.

Novo stopnjo v medsebojnih stikih je pomenil prihod takratnega predsednika
italijanske vlade Alda Mora novembra 1965 v našo državo in pogovori Mike Špiljaka
v Rimu januarja 1968. Vsebinsko sodi v ta okvir tudi obisk takratnega italijanskega
zunanjega ministra Pietra Nennija maja 1969 v Beogradu.

² Franco Soglian, »Conferme tra Italia e Jugoslavia«, »Relazioni internazionali«,
št. 41, 11. oktobra 1969.

sebojno gospodarsko sodelovanje (Italija je prva na listi jugoslovanskih zunanjetrgovinskih partnerjev, saj se je blagovna menjava ne glede na nekatere težave v primerjavi z letom 1962 več kot podvojila)³ ali pa za druge raznotere stike na političnem, kulturnem, turističnem in drugih področjih,⁴ marveč da je to v širšem smislu hkrati tudi uresničevanje humane komponente (na ta vidik je opozoril tudi italijanski zunanji minister A. Moro v svojem govoru v generalni skupščini OZN) v tako zasnovani politiki, ki si prizadeva pokopati ujme preteklosti in vse tisto, kar je svoj čas dušilo medsebojne odnose, pri čemer pa je treba smisel za realnost ustvarjalno dopolnjevati s smislom za prihodnost.

V sodobnem svetu je namreč (bolj poudarjeno kot kdaj prej) poglavito merilo za demokratičnost in naprednost katerekoli dežele prav to, koliko je pripravljena sodelovati z drugimi, ne glede na različne druž-

³ Potek blagovne menjave z Italijo.

Izvoz	SFRJ	% od skup. izvoza	SRS	% od skup. izvoza	% del. SRS/SFRJ	v 000 N din	
						Indeks rasti 1962 = 100 SFRJ	SRS
1962	1,204.346	13,9	328.245	32,6	27,3	100,0	100,0
1963	1,979.283	20,0	498.735	36,6	25,2	164,3	151,9
1964	1,649.340	14,8	377.173	19,8	22,8	136,9	114,9
1965	1,803.228	13,2	443.710	19,2	24,6	149,7	135,2
1966	2,163.097	14,2	523.217	20,3	24,2	180,0	159,4
1967	2,816.656	18,0	612.367	22,2	21,7	233,8	186,6
1968	2,206.808	14,0	535.743	18,2	24,3	183,2	163,2
Uvoz							
1962	1,307.521	11,8	233.841	15,8	17,9	100,0	100,0
1963	1,412.071	10,7	312.934	18,3	22,2	107,9	133,8
1964	2.181.049	13,2	407.740	16,0	18,7	166,8	174,4
1965	1,719.345	10,7	272.520	18,5	21,7	131,5	159,3
1966	2,106.050	10,7	557.020	18,5	26,6	160,9	238,2
1967	2,848.585	13,3	848.738	20,6	29,8	217,9	362,9
1968	3,358.522	15,0	932.548	21,8	27,8	256,9	398,8

(Građivo gospodarske zbornice SRS)

⁴ Kljub sedanjim sorazmerno občutnim težavam v blagovni menjavi (večanje našega deficita, ki je dosegel leta 1968 92,2, letos pa že 70 milijonov dolarjev) zavoljo zunanjih dejavnikov — restrikcij Skupnega evropskega trga (Italija podpira našo zahtevo za sklenitev posebne pogodbe s SET, s katero naj bi premostili te težave) — je več pozitivnih postavk v sedanjih jugoslovansko-italijanskih gospodarskih odnosih.

Ob tem velja med drugim omeniti prizadevanja za nadaljnjo razširitev industrijskega sodelovanja; še precej je tudi neizkoriščenih možnosti, kakor na primer morebitni dogovor med ENI in Jugoslavijo o izkoriščanju petrolejskih ležišč na dnu jadranskega morja, pa morebitno sodelovanje pri gradnji hitrih cest in podobno.

V pozitivno bilanco naj uvrstimo še obnovljeno pogodbo o ribolovu v naših ozemelskih vodah in dogovor aprila letos, ko je Italija obnovila finančno posojilo naši državi, ter sporazum o epikontinentalnem pasu.

»Industrijsko-proizvodno sodelovanje«, je izjavil državni sekretar za zunanje zadeve Mirko Tepavac v poročilu v zvezni skupščini (11. novembra 1969), »skupno vlaganje kapitala v proizvodne in turistične namene kakor tudi razvoj sodelovanja na obmejnem in obalnem območju dajejo gospodarstvenikom obeh držav nove možnosti za dolgoročneje načrte in realizacije.«

bene sisteme, in pa koliko je sposobna doumeti zahteve časa.⁵ Sicer pa je bistvo razumne politike in razsodnega ravnanja v mednarodnih odnosih sploh tenak posluh za stvarne možnosti, za postopno »dozorevanje«, in je torej poglavitno — ugotoviti primeren trenutek za plodno akcijo, pri čemer pa je splošno razumevanje in zaupanje v partnerja prav tako pomembno kot nujnost videti vsaj korak dalje od morebitnih težav vsakdanjosti.

Naj poskusim to nekoliko bolj jedrnato opredeliti: meddržavni odnosi med Jugoslavijo in Italijo so po sklenitvi tržaškega sporazuma (1954), ne glede na nekatera občasna nihanja, v marsikaterem pogledu razmeroma izjemen primer dokaj daljnosežnih možnosti korektnega, dobrega sosledstva. Obojestransko koristen splošen razvoj medsebojnih stikov v minulih letih je tehtna potrditev vsakdanje učinkovitosti politike aktivne koeksistence, kar pomeni ob vzajemni strpnosti in predvsem realizmu ustvarjalno usmeritev k sodelovanju na vseh področjih, ki so v trajnem skupnem interesu prebivalstva (humana komponenta) obeh dežel.

Ta politika, ki temelji na doslednem spoštovanju načel enakopravnosti in nevmešavanja (ne glede na različni družbeni ureditvi in različna ideološka izhodišča), je plod na pozitivnih izkušnjah zasnovanega spoznanja, da je to v sedanjih razmerah (zunanjih in notranjih v obeh deželah) edina perspektivna alternativa, ki lahko še naprej pogloblja proces medsebojnega prijateljskega zblíževanja, obenem pa dejansko prispeva k utrditvi miru in splošne mednarodne stabilnosti, še posebej na evropskem in sredozemskem območju.⁶

Seveda ta globalna, če uporabim ta izraz, pozitivna ocena ne pomeni nemara kakega idealiziranja ali enostranske zaverovanosti, še manj pa pričakovanja, da bo teklo odslej vse gladko, brez zadreg (spomnimo se krize v prvem polletju 1967); vendar bi bilo ne samo trenutno politično, temveč še zlasti z vidika zgodovinskih izkušenj in perspektive pa sodobnih naprednih mednarodnih in družbenih tokov tudi dokaj kratkovidno zanikati doseženo, ne glede na minule in sedanje težave ter še nerešena (tudi občutljiva) vprašanja.

Človeško razumljiv in prepričljiv pozitivni dokaz je med drugim pač sorazmerna naglica, s katero se je meja nekdanj nakopičenega šovinističnega egoizma in eksplozivnosti postopoma spremenila v živahno križišče

---

⁵ Glej podrobneje: A. Vratuša, »Perspektive jugoslovansko-italijanskega sodelovanja v okviru evropske politike«, Ljubljana, CZ (leto izdaje ni navedeno).

Podobno to splošno opredeljuje V. Benko (Anthropos I-II, 1969), ko sodi, »da je pomen politike neuvrščeniosti za slovenski narod zlasti v tem, ker vzpodbuja zunanje stike, ki bi jih v blokovski politiki ne mogli razvijati glede na tendence zavestne izolacije od tistih, nasproti katerim se katera država blokovsko razvršča. V našem konkretnem primeru bi takšna izolacija pomenila intelektualno osiromašitev, skrajno omejene možnosti za izmenjavo idej in izkušenj, capljanje za tehnologijami razvitejših narodov, nizko produktivnost in v skrajni konsekvenci skrivanje lastne inferiornosti v vase zaverovani nacionalizem.«

⁶ Podobna splošna izhodišča sem zagovarjal med drugim v prispevkih: »Nekaj elementov o položaju na ozemlju, kjer se stikata dve različni narodnosti ob zahodni meji SFRJ«, Razprave in gradivo INV, št. 4-5, 1966; »Premik v pozitivni smeri«, »Teorija in praksa«, št. 10, 1965, pa »Premiki v miselnosti«, Sodobnost, št. 8-9, 10, 11 in 12, 1966.

dokaj vsestranskih stikov.⁷ Gre za razmeroma razvejano torišče: od sicer precej nihajoče obmejne blagovne izmenjave (na splošno vzeto, še skromne v primerjavi z dejanskimi možnostmi)⁸ do čedalje bolj pristnih osebnih stikov (samo v minulem letu je s prepustnicami prestopilo mejo 26 milijonov oseb iz obmejnega področja). K temu je treba vsekakor dodati pogosta krajevnim posebnostim prilagojena politična srečanja na raznih ravneh in sedanjo čedalje bolj obojestransko zaželeno kulturno izmenjavo.⁹ Pač povsem nemogoče bi si bilo, denimo, še pred nekaj leti zamisliti, da bo celo njega dni tako nacionalistično enostransko usmerjeni videmski dnevnik danes med drugim ugotavljal, da je sedanje stanje ob meji »čudež« (un miracolo), če se pomisli na tisto, kar se je tod zgodilo pred nekaj desetletji in da se lahko tu naučijo »gospodje iz OZN«, kako je mogoče živeti v miru vzdolž najbolj odprte meje v Evropi.^{9a}

⁷ V ekspoziciji v poslanski zbornici (21. oktobra 1969) je italijanski zunanji minister A. Moro med drugim posebej naglasil odprto mejo med obema državama. Tudi druge italijanske meje, je izjavil, so danes odprte in odnosi z našimi sosedi so izvrstni. Toda gre za meje z državami, ki imajo podobne režime, medtem ko gre v tem primeru za mejo med deželama z različnima političnima in socialnima strukturama, poleg tega pa ju je v preteklosti ločeval hud spor (»Relazioni internazionali«, št. 43, 1969).

⁸ SR Slovenija pripisuje poseben pomen obmejnemu gospodarskemu sodelovanju in trgovinski menjavi, da bi s tem prispevala k splošnemu povečanju blagovne menjave med Jugoslavijo in Italijo, poleg tega pa je tako specifično sodelovanje eden izmed načinov, kako obiti restriktivne tendence SET.

Blagovna menjava po tržaškem in goriškem sporazumu je v razdobju 1957—1968 (po podatkih Gospodarske zbornice SRS) potekala takole:

Izvoz	Goriški sporazum	Tržaški sporazum	V milijonih Lit skupaj
1957	820,0	1.150,0	1.970,0
1963	4.628,0	4.524,5	9.206,5
1964	4.943,2	4.843,0	9.786,2
1965	5.432,1	4.064,6	9.496,7
1966	5.150,6	5.125,8	10.276,4
1967	3.556,7	3.862,4	7.419,1
1968	1.556,6	2.962,0	4.518,6
Uvoz			
1957	920,0	1.126,0	2.046,0
1963	2.716,4	3.505,0	6.221,4
1964	7.890,0	6.325,4	14.215,4
1965	3.034,2	3.945,7	6.979,9
1966	4.876,4	4.409,8	8.286,2
1967	5.714,4	4.380,8	10.095,2
1968	2.315,0	3.266,0	5.581,0

⁹ Ena izmed značilnosti v razvoju dosedanjega kulturnega sodelovanja med Slovenijo in avtonomno deželo Furlanijo-Julijsko krajino je tudi v tem, da so imela osrednja pokrajinska središča (Videm, Gorica, Trst) različna stališča glede pomena in obsega medsebojnih »odpiranj« na tem območju.

Za zdaj ima najbolj pestro tradicijo kulturno sodelovanje s sicer geografsko najbolj oddaljenim Vidmom, sledi Gorica, medtem ko so se razvili ti stiki s Trstom šele prav v zadnjem času, vendar zdaj razmeroma intenzivneje. Isto velja tudi za stike med tržaško in ljubljansko univerzo.

^{9a} Giuseppe Dall' Ongaro, Qui anticipiamo l'Europa, Messaggero Veneto, 21. decembra 1969 (posebna številka).

Ne le za vrednotenje razvoja političnega razpoloženja in miselnosti na obmejnem območju, ampak delno tudi za ponazoritev splošnih premikov v miselnosti je v marsičem značilno, kako si danes pristojni krogi, ne glede na včasih protislovna izhodišča, zamišljajo moderno geopolitično (če se namenoma omejim na ta vidik) funkcijo Trsta, še posebej do njegovega naravnega neposrednega slovenskega in jugoslovankega zaledja in širšega srednjeevropskega »hinterlanda«. Minilo je namreč komaj pet desetletij od takrat, ko so bile faurovsko-albertijevske različice o Trstu kot nacionalistično agresivni »porta orientales« nedorazumljiva dogma, ki je ideološko in operativno opredeljevala italijansko »vzhodno« politiko, če s tem začnem ta kratek izsek iz te poučne geneze.¹⁰

Prvi korak v tej smeri pa naj bi bila zagotovitev italijanske nadvlade na Jadranu.¹¹ Pač v skladu z maksimalističnimi pretenzijami Sonnininovega londonskega pakta (1915), ko je takratna Italija hotela prigrabiti tudi na drugi strani Jadrana postojanke, ki bi praktično spremenile jadransko morje v zaprto »italijansko jezero«. Nič niso pomagala opozorila in opomini, »da je nesmiselno izvajati ekspanzionistično politiko nasproti narodu, ki se je prebudil in ki iz dneva v dan oblikuje bolj dognano zavest o svojem narodnem dostojanstvu, »kakor ponazarja to temeljno razpotje pred izbruhom prve svetovne vojne F. Catalano in se pri tem sklicuje na republikanca A. Ghislerija, ki se je zavzemal za demokratični sporazum z vsemi »žrtvovanimi narodi«, za skupno osvobodilno akcijo, ki je bila humani smoter napredno usmerjenih pobudnikov risorgimenta.¹²

Geslo nacionalističnih krogov pred prvo svetovno vojno: »Naj raste trava po tržaškem pristanišču, hočemo k Italiji«, v marsičem natančno ponazarja nepremostljivo protislovje med gospodarskimi, življenjskimi interesi in politiko. Sicer pa je antiteza med gospodarskim in »nacionalnim«, kakor je to izhodiščno povzel A. Vivante, rdeča nit, ki se vleče skozi vso tržaško zgodovino. Ta primarni konflikt, svojevrsten dualizem, je med obema vojnama vsilil Trstu uničujočo nacionalistično usmeritev z vsemi znanimi tragičnimi posledicami. Po koncu zadnje vojne pa naj bi se to veliko jadransko pristanišče prelevilo v nekakšno »porto occidentale«, naprej potisnjeno postojanko Zahoda proti socialističnim državam, ki so se začele oblikovati v njegovem tradicionalnem zaledju. »Morganova črta« (1945) je Trst le dokončno odrezala od njegovega neposrednega zaledja, kar je »bilo zapečatenost z mednarodnimi nasprotji med Vzhodom in Zahodom«;¹³ pri tem je bil vse do leta 1954 bolj ali manj dušeče, za načrte drugih vklenjen v nesmiselne igre hladne vojne.

Še po splošni odjugi, ki je prihajala postopoma kot posledica tržaškega sporazuma, so si nekateri (povečini bolj nacionalistično razpoloženi) krogi na razne načine prizadevali, da bi zdaj »italijanski Trst«

¹⁰ Nacionalistični ideolog R. Fauro je Trst odkrito razglasil za ključ imperialistične ekspanzije, kar se je kasneje tudi delno izpolnilo, saj je bil Trst (1941) važen člen v agresiji proti Jugoslaviji.

¹¹ Vprašanje Jadrana, je pisal M. Alberti (»Trieste ed il problema adriatico«), se rešuje integralno ali sploh ne. Na Jadranu ne more biti dveh gospodarjev, dveh odvisnosti, dveh avtonomij. Na Jadranu ni možno sodelovanje, razdelitev oblasti. Tu je bil vselej eden gospodar, drugi pa so bili podložni njegovemu gospodarstvu.

¹² Gl. Franco Catalano, »Una travagliatissima storia«, »La Jugoslavia oggi«, Milano 1969.

¹³ »The Times«, 18. julija 1966.

spremenili v nekakšen »Zahodni Berlin na Jadranu« z očitnimi političnimi in ideološkimi ostmi. Tako je celo D. De Castro še leta 1960 pisal ob omenjeni primerjavi z Zahodnim Berlinom, »da obe mesti pomenita dva skrajna mejnika zahodnega sveta, saj segata najgloblje v vzhodni svet, skrajna mejnika med krščanskim svetom in nekrščanskim, med demokratičnim in komunističnim svetom.«¹⁴

Ne glede na prizadevanja v komaj minulem razdobju, da bi Trst čim vabljujeve aranžirali kot nekakšno »izložbeno okno« Zahoda, pa je bilo mesto pri vsem tem bolj objekt kot suveren subjekt svoje usode.¹⁵ Po letu 1954, ko je Trst spet postal eno izmed srednje velikih italijanskih mest, je pod pritiskom vsakdanjih razmer prišlo polagoma do iztrezitve tudi v politični sferi. Kljub »dvojni duši« Trsta (prisopodoba S. Slataperja) ga je nezadržni tok dogodkov čedalje bolj silil k stvarni presoji, kar je med drugim predvsem pomenilo obračun z zgodovinsko preživelim ozkosrčnim in malomeščanskim provincialnomunicipalističnim šovinizmom in njegovimi dostikrat prav nesmiselnimi derivati, kar je terjalo na eni strani čim hitrejšo »odpiranje« nasproti tradicionalnemu zaledju in na drugi strani priznanje vsaj minimalnih narodnostnih pravic avtohtonim someščanom slovenske narodnosti. Že pred tremi leti je takratni italijanski minister za zunanjo trgovino Giusto Tolloy, po rodu Tržačan, zapisal, »da Trst ne more biti predmet čustvenih in romantičnih špekulacij, ampak ga je treba vključiti v okvir splošnega načrtovanja, da bi se tako v nacionalnem interesu najbolj izkoristili njegova tradicija, sposobnost in tudi njegov geografski položaj, ki kljub okrnitvam lahko veliko pomeni v pozitivnem smislu.«¹⁶

Danes pa se Trst ničesar bolj ne boji kot izoliranosti, tega, da bi ga obšli sodobni gospodarski in drugi tokovi. Da bi se izognil »zaprtosti«, bi zdaj Trst rad postal največje evropsko pristanišče za nafto in plin, največje trgovsko skladišče za kavo, sadje in zelenjavo, najmočnejše znanstveno središče dežele, specializirano za atomsko fiziko. Izgubo ladjedelnštva naj Trstu nadomesti industrija »velikih motorjev« in aluminija.¹⁷ Če pa ostanem pri političnem vidiku te dokaj kompleksne problematike, velja pristaviti, da v sedanjih javnih nastopih odločujočih političnih in drugih dejavnikov domala ni več zaslediti kake ideološkokrižarske vneme. Prejšnje nazore so večidel nadomestile bolj ali manj izvirne teze o »nepristranskem stičišču«, če naj tako poenostavim, vzhodnih in zahodnih kulturnih in drugih tokov, še posebej pa so prejšnje nazore nadomestili upi, da bi utegnil postati Trst zavoljo svoje zemljepisne lege in drugih posebnosti mesto srečanj in miroljubnega dialoga, ko bi lahko nemara ustvarjalno dopolnjevanje romanske, slovanske in germanske omike oblikovalo tudi novo splošno kvaliteto, pozitivno in zanimivo za širši evropski prostor.

Kar pa se tiče nas neposredno: letošnji (1969) obiski iz Trsta in obiski predstavnikov deželne vlade Furlanije-Juljske krajine v Ljubljani, v Kopru in drugod pa mnenja, izražena pri raznih »okroglih mizah«, na

¹⁴ »Trieste e Berlino«, revija »Trieste«, št. 40, 1960.

¹⁵ Carlo Schiffrer, »Trieste primo porto petrolifero dell'Europa«, revija »Trieste«, št. 73, 1966.

¹⁶ »Una politica globale per i problemi triestini«, »Trieste«, št. 74, 1966.

¹⁷ Glej: Bojan Danev, »V senci mrtvega kota«, »Teorija in praks«, št. 1, 1968.

specializiranih posvetih in drugod, pač potrjujejo sedanje bistveno povečano zanimanje Trsta tudi za svoje neposredno slovensko zaledje. »Izrazito pozitiven pojav pomenijo naši novi odnosi z Jugoslavijo,« je dejal pri okrogli mizi, ki jo je organiziral torinski dnevnik »La Stampa«, tržaški župan M. Spaccini, »v loku od Gorice do Trsta doseže število prehodov meje na leto do 30 milijonov«; k temu naj še kot povzetek dodam hipotezo že citiranega De Castra, da v takem sodelovanju z neposrednim naravnim zaledjem ne bi bilo težko uskladiti interesov.¹⁸ Seveda pa si je tako povezavo, sodelovanje v ustvarjalnem, perspektivnem smislu moč zamisliti le ob doslednem spoštovanju dveh prvin: slovensko zaledje mora biti dejansko enakovreden in odločujoč partner v morebitnem takem sodelovanju, pri čemer je neizogibno treba upoštevati vse njegove specifičnosti, in drugič, slovenski živelj Trsta mora biti v skladu s svojimi prednostmi in sposobnostmi organsko pritegnjen v taka prizadevanja.¹⁹

Še nekaj bi rad k temu splošnega pripomnil: nacionalistična doktrina, vsaj v svoji politični različici, kakršno smo poznali od prelomnice stoletja (Corradini, Federzoni, Forges-Davanzati, Rocco) naprej, je danes v razkroju. Razen skrajne desnice ter nekaterih drugih konservativcev in nepopravljivih nostalgikov sodobna italijanska politika ob podpori široke javnosti zavrača te in podobne enostranske sheme. K temu preobratu so bistveno prispevala demokratična izročila rezistence in vsakdanji boj naprednih (delavskih) političnih sil, ki so prav zadnja leta v nenehnem vzponu, kakor tudi pogumne pobude širokega kroga izobražencev (strokovnjakov), ki so v zgodoviniopisju, strokovni in drugi publicistiki začeli korenito obračunavati z nedotakljivimi dogmami polpreteklega obdobja.²⁰

Sicer pa sedanje italijanske notranje razmere ob polemično priostrenem dialogu o perečih problemih, sedanji način življenja, psihološka atmosfera, spremenjena miselnost in z vsem tem povezani procesi na splošno ne ustvarjajo ugodnih pogojev za obujanje in gojitev nacionalistične apologetike, če izvezamo seveda »kombatentistične«, begunske in podobne revizionistično usmerjene organizacije. Ta ocena velja večidel tudi za mejno območje, kjer pa so se prej omenjeni bolj zdravi

¹⁸ »Se Trieste e la Slovenia collaborassero i vantaggi sarebbero tanti (e per tutti).« »La Stampa«, 1. oktobra 1969.

Opozoriti velja še na zadnji De Castrov članek iz te problematike (La regine: continuare con coraggio, Messaggero Veneto, št. 294, 21. decembra 1969), v katerem se med drugim zavzema, da bi skupaj z obmejnimi državami in deželami izoblikovali majhno lokalno skupnost mednarodnega pomena (una piccola comunità locale di carattere internazionale) s posebnimi gospodarskimi nalogami.

¹⁹ Tako C. Schiffrer zagovarja mnenje (»Trieste«, št. 73, 1966), da bi se lahko soobčani slovenskega jezika, kakor jih imenuje, zelo aktivno vključili v te procese, saj med drugim mnogo laže razumejo slovanske jezike, kar bi olajšalo odnose z vzhodnimi slovanskimi državami.

²⁰ Med taka pozitivna prizadevanja je moč uvrstiti tudi letos izišlo knjigo »La Jugoslavia oggi« (»Quaderni dell'osservatore«, Milano 1969), ki poskuša na skoraj tristo straneh pred italijanskim bralcem objektivno in dokumentirano razgrniti ne le nekatere pomembnejše prvine, razpوتا iz pogostokrat konfliktno zgodovine medsebojnih stikov — od Mazzinijevih zanosnih pridig o usojenem sodelovanju narodov na obeh straneh Jadrana v času kipenja risorgimenta do nacionalistične hipertrofije izza prve svetovne vojne, marveč tudi strokovno podprto razčleniti osrednje silnice sodobnega jugoslovanskega razvoja.

nazori zaradi nekaterih posebnosti²¹ in zavoljo do leta 1954 nerešenega tržaškega vprašanja stvarneje uveljavili s precejšnjo zamudo.²²

Obračun s šovinističnimi pojmovanji v širši javnosti²³ je tudi na obmejnem območju v marsičem otežil dejavnost tako imenovanih begunskih organizacij,²⁴ ki si prizadevajo izrabiti sleherno priložnost, da bi razbile obroč čedalje večje mlačnosti javnosti do njihovih stališč. Eden izmed zadnjih takih primerov je propagandna gonja, stereotipno revizionistično intonirana, ki so jo sprožila begunska glasila ob obisku predsednika italijanske republike G. Saragata v naši državi. Na občnem zboru (4. novembra 1969) »Istrske unije« (Unione degli Istriani, libera provincia dell'Istria in esilio) v Benetkah pa so vnovič (kot že tolikokrat v podobnih primerih) nastopili z zahtevo po »svobodnem plebiscitu v Istri« (se pravi, na območju, ki ga je z mirovno pogodbo leta 1947 dobila Jugoslavija) in z zahtevo, da se vrne »legitimna italijanska uprava« v nekdanjo cono B, sklicujoč se na to, da ni ugasnila italijanska vrhovnost (suverenost) nad tem območjem.²⁵

Ne da bi podcenjevali, pa tudi ne precenjevali pomen takih revizionističnih napadov, bo pač treba tudi v prihodnje stvarno računati s tako in podobno dejavnostjo teh organizacij kot s stalnim negativnim elementom, še posebej zavoljo zvez, ki jih imajo nekateri eksponenti z veljavnejšimi posamezniki v sedanjih vodilnih političnih, upravnih in drugih krogih. V ponazoritev naj navedem že citirani primer iz leta 1967, ko so prav podobne »begunske« spletke povzročile, da so se pretrgala

²¹ Ena izmed značilnosti obmejnega šovinizma je bila njegova moralna izmalicečnost. Obmejni nacionalist, je skušal to psihološko razložiti Enzo Bettiza (»Il fantasma di Trieste«), je siromašen, razdedinjen in ne preostaja mu nič drugega kot prazna jedkost lastnih občutkov... On ni Italijan, le odločil se je, da bo italianissimo, in v tem svojem sklepu pretirava do te mere, da se mu v nekaterih trenutkih zdi, kakor da je sam napisal »Divino commedio«. Italijani, ki pa so jo zares napisali, tisti pravi s polotoka, pa se mu zdijo lažni, premalo Italijani. A ker se je že odločil, da bo eden izmed njih, da jim bo podoben, jih začenja na tiho v sebi prezirati, vendar si ne upa tega prezira jasno in glasno povedati, saj če bi to storil, bi jasno pokazal svoj prezir in tako zrušil vso zgradbo. Tako udarja na površino še globlji zlom njegove osebnosti, ki je še naprej razpeta na protislovju, ki je značilno za naše področje in ki prihaja do veljave v preziru do Slovencev in do Italijanov.

²² Kot pozitivno komponento bi omenil dela strokovnjakov iz obmejnega območja (med drugimi Apiha, Pacorja, Maseratija, Silvestrija), ki pomenijo v prenekaterem pogledu dokaj radikalen obračun s šovinistično statističnostjo minulega razdobja in si prizadevajo tudi glede »delikatnih vprašanj« izluščiti stvarno podobo.

²³ Kot prelom v dosednji praksi je moč označiti izvolitev Slovence D. Hreščaka 22. julija 1965 v tržaški občinski odbor. Tako je bila takrat Botterijeva struja v tržaški krščanski demokraciji prisiljena skupaj s takratnim županom M. Franzilom tvegati znotraj vodstva odkrit spopad s predstavniki nacionalističnih koncepcij (na primer, z bivšim tržaškim županom Bartolijem in pa seveda tržaškim škofom Santinom, ki pa se je ob podpori osrednjega vodstva demokristjanske stranke (F. Piccoli) končal v prid progresistov.

²⁴ Kakor navaja A. Clemente (»Arena di Pola«, 2. junija 1969), se je npr. v Trstu za stalno naselilo 50.589 beguncev (to je za Zahodnim Berlinom najvišji odstotek v primerjavi s celotnim prebivalstvom), v videmski pokrajini 6960 in na Goriškem 8393 beguncev. Poklicno-socialna struktura teh beguncev pa je takale: 5,7 odst. svobodni poklici, 17,6 odst. uradniki, 7,7 odst. obrtniki in trgovci, 45,6 odst. delavci, medtem ko ostanek zajema druge kategorije.

²⁵ Glej: »Gli istriani in esilio riaffermano i diritti dell'Italia sulla Zona B«, »Il Piccolo«, 5. novembra 1969.

takratna jugoslovansko-italijanska trgovinska pogajanja. Ob vsem tem pa vendarle velja ugotoviti, da te, sicer razmeroma številne, vendar med seboj slabo povezane organizacije že dlje časa preživljajo ideološko in organizacijsko krizo.²⁶ Upoštevač omenjene objektivne razmere in subjektivne vidike, pač njihove revizionistične dejavnosti (na splošno vzeto) po nevarnosti ni moč, denimo, primerjati z dejavnostjo sudetskih ali podobnih revanšističnih organizacij v Zahodni Nemčiji. Pridružil bi se sodbi odličnega poznavalca te problematike I. Mihoviloviča (poleg drugega je napisal tudi 208 strani obsegajočo monografijo »Italijanska ekspanzionistična politika prema Istri, Rijeci i Dalmaciji«, Beograd 1954), ko glede iredentističnih manifestacij med drugim povzema, prvič, da je današnji iredentizem po številu tistih, ki jih angažira, zelo omejen in da se še to število nenehno zmanjšuje, ker je mlajša begunska generacija bolj mlačna do občutkov svojih očetov, in drugič, da iredentizem šibko odmeva v sedanjem italijanskem okolju, če se omejim na ti posplošitvi.²⁷

Obe državi bosta pač morali v svoji vsakdanji politiki, v svojem ravnanju upoštevati, da skuša ta anahronistični revizionizem podirati tisto, kar so v minulih letih s precej potrpljenja ustvarili na obeh straneh tisti, ki jim je res pri srcu prijateljsko sosedstvo na Jadranu. Glede urejanja še nerešenih vprašanj²⁸ med obema državama pa je lahko za vodilno misel, ki jo je zapisal sedanji predsednik italijanske republike G. Saragat leta 1964 (takrat je bil zunanji minister): »Mi ne moremo, na primer, vplivati na odnose med SZ in Kitajsko, na spopad med Adenauerjem in Erhardtom, lahko pa uredimo hitro, dokončno in pošteno naše odnose z Jugoslavijo in Avstrijo, če se otresemo nacionalistične shizofrenije.«²⁹ Večina javnosti na obeh straneh bi zanesljivo podprla tak demokratični način urejanja, saj je na primer v anketi, ki jo je leta 1966 izvedla tržaška univerza med poldrugim tisočem meščanov, na vprašanje, ali se jim zdi pomembno, da se jugoslovansko-italijanski odnosi izboljšajo, 52,2 % anketiranih odgovorilo, da je to zelo pomembno, 32,6 % — da je to precej važno, in samo 4,1 % vprašanih je menilo, da to ni pomembno. Zanimivi so bili odgovori še na dve vprašanji v anketi: na vprašanje, ali štejete za možno miroljubno sožitje med Italijani in Slovenci, je 75,5 % odgovorilo pritrdilno in le 17,9 % negativno; na vprašanje: »Mislite, da se bodo odnosi med Italijo in Jugoslavijo izboljšali ali poslabšali«, je 83,7 % odgovorilo, da se bodo izboljšali, in zgolj 2,8 % je sodilo, da se bodo poslabšali.³⁰

²⁶ Voditelji begunskih organizacij zlasti pozivajo k enotnosti, pri čemer pa se očitno zavedajo težavnosti te naloge. »Želimo enotnost«, piše med drugim tržaški poslanec G. Bologna (»La voce giuliana«, 1. septembra 1969), »toda to je mogoče doseči postopoma, realistično.« Predsednik ANGVĐ poslanec P. Barbi pa je pred kongresom svoje organizacije poudaril poleg nujne enotnosti še dolžnost »ohraniti italijanstvo na vzhodni strani Jadrana s trdno vero v veljavnost naših kulturnih in civilizacijskih vrednot« (»Il Piccolo«, 24. avgusta 1969).

²⁷ Glej: »Na marginama istarske obljete«, »Telegram«, 4. oktobra 1968.

²⁸ Med nerešenimi vprašanji je tudi problem dokončnega fiksiranja mejne črte na morju v tržaškem zalivu, potem na območju Sežane, mesta Nova Gorica, Sabotina in Kolovrata; pri tem je treba upoštevati tudi vprašanje tranzitne cestne povezave Nova Gorica—Goriška Brda.

²⁹ Gre za članek, ki ga je G. Saragat napisal za socialdemokratski list »Demokratska agencija«; povzeto po »Borbi«, 16. novembra 1964.

³⁰ »La Stampa«, 14. oktobra 1966.

Za sedanji dialog o usodi naših rojakov onstran naše zahodne meje se mi zdi vendarle posebej značilno, da v njem skorajda ni bilo stvarneje načeto kompleksno vprašanje, koliko je pravzaprav danes v Italiji Slovencev, ki se zavestno, javno še prištevajo k slovenski skupnosti, do kakih vse sprememb je, denimo, prišlo v povojnih letih v gospodarski in socialni strukturi slovenske narodne skupnosti, kaj pospešuje in kaj ovira te usodne premike? Trenutno smo namreč glede vsega tega večidel v položaju, ko bolj ali manj lahko sledimo nekaterim pomembnejšim elementom le delno, sporadično, približno, ko tudi o relativni natančnosti lahko govorimo samo v parcialnih primerih, kar pa vse vodi k ad hoc improviziranju, svojevrstnemu rutinerstvu in k včasih zelo dvomljivim poenostavljanjem, od tod pa je do napačnih posploševanj in ukrepov le še kratek korak. Čemu toliko poudarjam, kako nujno je, da bi se čimprej dokopali vsaj do poglavitnih obrisov dejanskega položaja avtohtone slovenske skupnosti na Tržaškem, Goriškem in v Beneški Sloveniji? Sodim namreč, da celo ob dobri volji in programu, ki skuša upoštevati tudi prihodnost, ni mogoča uspešna in perspektivna »manjšinska politika«, če ves ta splet tehnično označim, brez strokovno utemeljenga prereza temeljnih procesov (gospodarskih, socioloških, političnih in drugih), ki so organsko povezani z narodnostno ohranitvijo našega življa.

Slovenska zamejska skupnost je sicer suveren subjekt, vendar pa je hkrati tudi del slovenskega naroda, ki ima pač poseben in razumljiv interes, da se ohrani in utrdi ta najbolj izpostavljeni ud njegovega narodnega telesa. Najprej si je pač treba ustvariti realno podobo o številčni konsistenci slovenske skupnosti, saj se je težko opirati na statistično ravnovesje iz časa pred petdesetimi in več leti, medtem ko ogledalo, ki ga manjšini nastavljajo in ponujajo drugi, domala praviloma ne pokaže vsega ali pa pogostokrat v tako popačenih, izmaličenih obrisih, da omogoča v brk dejanskim razmeram tudi popolnoma nenatančne dedukcije. Med take poskuse sodijo na italijanski strani prizadevanja, da bi javno,³¹ in kar je še važnejše, pri »doziranju« stvarnih ukrepov valorizirali rezultate samovoljno dodane jezikovne ankete med rednim popisom prebivalstva leta 1961, ko so na tržaškem področju ugotovili 25.582 oseb, »ki v družini običajno govorijo slovensko«, kar naj bi pomenilo, da je Slovencev le 8,6 % prebivalstva na tem območju.

Kolikor bi to ustrezalo dejanskemu stanju (v tem okviru pač ne moremo razpravljati o hibah popisa iz leta 1961³²), bi to pomenilo, če

³¹ Glej: »Il gruppo etnico sloveno nel territorio di Trieste«, »Vita italiana« (publikacija predsedstva italijanske vlade), št. 8, 1967.

³² V sklepu razprave (»Izkrivljena resnica«, »Sodobnost«, št. 6 in 7, 1966) sem opozoril, da bi bilo za stvarno, objektivno narodnostno anketo nujno izpolniti tri temeljne pogoje: 1. ustvariti take splošne razmere na anketiranem območju, da pripadnik manjšine ne bo čutil niti najmanjše bojzani, če se neposredno ali posredno označi za člana manjšinske narodnostne skupnosti; 2. ustrezna metoda, s katero pa mora predvsem soglašati prizadeta manjšina, in 3. integralna, enakopravna udeležba predstavnikov manjšine v vseh fazah postopka pri popisu. Pri omenjenem popisu na Tržaškem (oktobra 1961) ni bil dejansko izpolnjen niti eden izmed teh elementov, zato rezultatom tako izvedene ankete ni mogoče pripisovati niti vrednosti docela približnega kazalca o narodnostnem ravnovesju na anketiranem območju.

navajam približne številke, da je na Tržaškem 45.000 Slovencev manj, kakor so jih našli leta 1910,³³ 38.000 manj v primerjavi z oceno anglo-ameriške vojaške uprave iz leta 1950³⁴ in celo 15.000 manj, kakor so v istem razdobju presojali etnične razmere italijanski uradni krogi.³⁵

Podobne »statistične premike« so zaznamovali tudi na Goriškem in v Beneški Sloveniji. Po štetju leta 1910 je bilo v sedanji goriški pokrajini 20.666 oseb, ki jim je bila slovenščina občevalni jezik. Že omenjeno italijansko vrednotenje pa omenja na Goriškem 10.984 oseb »slovenskega rodu«. ³⁶ Po anketi, ki jo je izvedla leta 1953 Demokratična fronta Slovencev (DFS), naj bi bilo na Goriškem 17.479 Slovencev.³⁷

V videmski pokrajini naj bi bilo po italijanskem popisu leta 1911 36.171 oseb, govorečih slovenski jezik, po podatkih DFS 31.067 in po že omenjeni italijanski uradni oceni 22.936, na kar velja še posebej opozoriti.³⁸ V Kanalski dolini so leta 1910 našli 1.682 oseb, ki jim je bila slovenščina občevalni jezik, anketa DFS pa je ugotovila vsega skupaj 2.085 Slovencev.³⁹

Naša strokovna dela iz tega območja kakor tudi nekateri tuji strokovni avtorji⁴⁰ sodijo, da sedanjemu dejanskemu stanju še najbolj ustrezajo starejši statistični kazalci. Toda od takrat je prišlo v splošni strukturi do nekaterih tehtnejših premikov. Za ponazoritev se bom omejil le na

³³ Takrat so ugotovili, da je v mestu 56.916 oziroma na današnjem tržaškem območju 70.032 oseb s slovenskim občevalnim jezikom.

Glede razporejenosti slovenskega elementa je zanimivo, da so v tako imenovanem ožjem mestu takrat našli 12,6 odst. prebivalstva slovenske narodnosti, v predmestjih skoraj polovico (47,6 odst.) in v zgornji okolici 91,7 odstotka.

Posebno občuten je bil takrat slovenski delež v nekaterih najhitreje rastočih predmestjih: tri četrtnine v Barkovljah, več kot polovica v Rojanu, Kolonji, Vrdeli, Sv. Mariji Magdaleni in Škednju ter več kot tretjini v Greti, Škorklji in Rocolu.

Slovenski živelj v Trstu se je namreč takrat nenehno krepil z demografskim dotokom iz neposrednega slovenskega zaledja.

³⁴ Angloameriška vojaška uprava je namreč sodila, da je bilo v mestu 50 tisoč in na vsem območju takratne cone A STO 63 tisoč slovenskih prebivalcev. Natančnejša podoba etničnega ravnovesja naj bi po tej oceni bila takšnale: V Dolini 4500 Slovencev, v Zgoniku 1300, v Repentabru 700, v občini Devin-Nabrežina 3500, v Miljah 3000 (»Trieste Handbook 1950«, »Information and public relations division of Allied Military Government. British — United States zone 1950«).

³⁵ Po teh podatkih naj bi bilo v Trstu 27.525 rezidentnih Slovencev ali 10,10 odst. vsega prebivalstva; v Miljah 1435 Slovencev ali 11,37 odst.; v Devinu-Nabrežini 3476 oziroma 76,5 odst.; v Dolini 4821 Slovencev in nobenega Italijana; v Zgoniku 1316 Slovencev in nobenega Italijana ter v Repentabru 572 Slovencev in nobenega Italijana. Skupaj torej na celotnem področju takratne cone A STO 39.145 Slovencev ali 13,18 odstotka vsega prebivalstva (»Documenti di vita italiana«, št. 28, 1954).

³⁶ »Documenti di vita italiana«, št. 28, 1954.

³⁷ Po tej anketi naj bi bilo v Trziču 620, Doberdolu 1512, Sovodnjah 1860, Gorici 11.120, Števerjanu 995, Krmini 392, Dolenjah 380 in Štrancanu 600 Slovencev.

³⁸ Natančnejša etnična podoba naj bi bila takšnale: Ahten 651, Dreka 1330, Fojda 1110, Grmek 1380, Praprotno 974, Podbonesec 3143, št. Lenart 2038, St. Peter Slovenov 2340, Sovodnje 1914, Srednje 1650, Tavorjana 1652, Brdo 1976, Fojda 1835, Neme 740 in Gorjani 502 oseb »slovenskega rodu« (»Documenti di vita italiana«, št. 28, 1954).

³⁹ Tako so našli v Trbižu 1324, Naborjetu-Ovčji vesi 740 in v Pontablju-Lipalji vesi 21 Slovencev.

dva elementa: po prvi svetovni vojni je usahnil naravni demografski dotok iz neposrednega slovenskega zaledja (Trst, Gorica), kar se ni spremenilo tudi po koncu druge svetovne vojne, čeprav so bili migracijski tokovi na tem prehodnem območju dokaj izraziti. Čez dve leti (1971) bo v Italiji spet reden popis prebivalstva. To bi lahko bila priložnost, da bi hkrati tudi slovenska narodna skupnost poskušala po svojih možnostih spričo sedanjega precej bolj odprtega in strpnega ozračja nasploh, kot je bilo še pred desetimi leti, zbrati podatke o stvarnejšem narodnostnem ravnovesju na tržaškem področju (za goriško in videmsko pokrajino namreč leta 1961 ni veljalo dodatno vprašanje o »jeziku v družini«).

Še bolj zamotan, hipotetičen pa je položaj, če bi hoteli izluščiti podobo sedanje strukture slovenske narodne skupnosti v Italiji. Iz neposrednih slovenskih virov imamo le nekaj približnih in delnih podatkov in se bomo zavaljo tega tudi delno oprli na statistično obdelavo že omenjenega jezikovnega popisa 15. oktobra 1961.⁴¹ Naj vnovič poudarim, da osrednja ugotovitev tega popisa (25.582 oseb, ki v družini govorijo slovensko) ne ustreza dejanskemu stanju. Če pa te podatke pomnožimo s faktorjem dve, bomo dobili delni vpogled v posamezne dele sedanje strukture slovenske narodne skupnosti na Tržaškem; pri tem so še posebej zanimive statistične razčlemba poklicne strukture in stopnja izobrazbe. V mestu je večina Slovencev delavcev, sledijo manjši trgovci in obrtniki, medtem ko večjih podjetnikov skoraj ni,⁴² zatem uslužbenci (izobraženci);⁴³ v okolici in v vaseh pa še zlasti manjši kmečki posestniki, če ne omenjamo tistih z »dvema poklicema«, ki sicer stalno delajo v mestu, doma pa redno obdelujejo še kak košček zemlje.⁴⁴ Splošno vzeto, pa so Slovenci po svojem položaju v poklicu predvsem (skoraj tri

⁴¹ Tako navaja G. Héraud (»Popoli e lingue d'Europa«, Milano 1966, str. 334), da je 50 tisoč Slovencev v mestu Trstu in 13 tisoč v preostalem delu tržaškega območja, 20 tisoč v goriški in 42 tisoč v videmski pokrajini.

C. Gatterer (»Im Kampf gegen Rom«, Wien-Zürich 1968, str. 1180) pa sodi, da je v Italiji 100 tisoč Slovencev.

⁴² Po tem popisu naj bi bilo v mestu Trstu 15.819 Slovencev, v Devinu-Nabrežini 2992, Repentabru 514, Miljah 972, Zgoniku 1148 in Dolini 4173 Slovencev.

⁴³ Zanimiv je natančnejši pregled (neposreden slovenski vir), ki je bil opravljen na podlagi dosegljive dokumentacije v minulih letih. Na Tržaškem se pokaže tale podoba: 139 jestvinarjev, 27 mesnic in ribarnic, 15 mlekarn, 25 pekarn, 29 prodajaln rož, sadja in zelenjave, 3 zaloge jedil in pijač, 24 manufaktur, 28 prodajaln kuriva, 4 prodajalne čevljev, 4 prodajalne železnine, 2 prodajalni s fotografskim materialom, 4 prodajalne kmetijskih potrebščin, 4 zlatarne, 8 prodajaln gradbenega materiala, 5 prodajaln tobaka, 10 prodajaln električnih predmetov, 12 drogerij, 3 knjigarne in papirnice; dalje, 8 avtoprevoznikov, 24 krojačev in šivilj, 42 čevljarjev, 29 mizarjev, 10 kovačev, 10 mehanikov, 7 brivcev in 163 gostiln in hotelov in končno še 26 izvozno-uvoznih podjetij, 2 transportni podjetji, 1 potovalna agencija, 5 gradbenih podjetij, 3 tiskarne in 1 podjetje za izdelavo elektroakustičnih naprav.

⁴⁴ Samo na slovenskih srednjih šolah na Tržaškem je bilo v šolskem letu 68/69 zaposlenih 156 učnih moči, na osnovnih šolah pa 112. Na srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom (realni in klasični gimnaziji, trgovski akademiji in učiteljskišči) je v razdobju od leta 1945 do šolskega leta 67/68 opravilo zrelostni izpit 1289 kandidatov.

⁴⁵ Ti »partajmerji« se v prostem času ponavadi ob pomoči družinskih članov ukvarjajo s kmetijstvom, ki pa je predvsem namenjeno za trg, ne glede na to, ali gre za vrtnarstvo, cvetličarstvo ali živinorejo.

četrtnine) »odvisni delavci«,⁴⁵ kar ponazarja njihovo, če to tako označimo, pretežno (v širšem smislu) proletarsko socialno strukturo.⁴⁶

Tudi na Goriškem naj bi bili Slovenci zastopani predvsem v obrtništvu, mali trgovini, gostinstvu in prevozništvu. Precej slovenskih malih trgovcev naj bi bilo tudi v Trziču, Krminu in Ronkih, manjših središčih na robu slovenskega etničnega ozemlja. Toda proces italianizacije je bil med temi sloji v teh predelih zelo močan. Kakor smo že omenili, je kmetijstvo, se pravi, neposredna obdelava zemlje na Tržaškem, panoga, ki je skoraj popolnoma v slovenskih rokah. Na Goriškem živi slovensko kmečko prebivalstvo v treh slovenskih občinah (Sovodnje, Števerjan, Doberdob) in v vaseh, ki sodijo pod goriško mestno občino. Slovenske kmete združuje »Kmečka zveza«, kateri se je lani pridružila tudi »Zveza malih posestnikov« (združena organizacija ima več kot tisoč članov). Najmočnejša slovenska splošna gospodarska organizacija je Slovensko-gospodarsko združenje (SGZ), ki združuje vse panoge gospodarske dejavnosti. Najpomembnejši slovenski denarni zavod je Tržaška kreditna banka, ki pa še vedno nima pooblastila za poslovanje s tujino, zatem Slovenska kmečka banka v Gorici pa slovenske hranilnice in posojilnice na Opčinah, v Nabrežini, Sovodnjah in Doberdobu.⁴⁷ Če se v tem decela ilustrativnem in fragmentarnem izseku iz sedanje strukture slovenske

45	OBČINE Občevalni jezik	Položaj v poklicu				
		Podjetniki viš. kadri sv. poklici	Vodje in uradniki	Samostojni delavci	Odvisni delavci	Pomožni delavci
1.	Devin-Nabrežina	29	296	323	1799	42
	italijanski	13	181	141	929	24
	slovenski	16	115	181	866	18
2.	Repentabor	—	20	54	207	16
	italijanski	—	11	2	69	4
	slovenski	—	9	52	138	12
3.	Milje	14	605	493	4053	117
	italijanski	14	592	436	3721	113
	slovenski	—	10	57	327	4
4.	Dolina	5	94	381	1734	76
	italijanski	1	40	50	395	6
	slovenski	4	54	331	1337	70
5.	Zgonik	1	36	93	380	12
	italijanski	1	16	1	71	1
	slovenski	—	20	92	309	11
6.	Trst	2265	29997	11666	63319	1560
	italijanski	2141	29063	10623	58915	1439
	slovenski	100	837	1001	4319	109
Skupaj pokrajina		2314	31048	13010	71492	1823
	italijanski	2170	29903	11253	64100	1587
	slovenski	120	1045	1714	7296	224

(»Istituto centrale di statistica«, 10° censimento generale della popolazione 15 ottobre 1961, volume III, fascicolo 32, Provincia di Trieste, Roma 1965, str. 28.)

⁴⁶ V skladu s tako strukturo je tudi politična opredelitev slovenskih volivcev, saj sodijo, da tri četrtnine slovenskega prebivalstva na Tržaškem voli delavske stranke, predvsem KPI, ki naj bi po tem vrednotenju dobila 60 odst. slovenskih glasov, njej pa sledi 15. odst. glasov za socialistično stranko.

⁴⁷ Po ocenah poznavalcev naj bi imeli slovenski denarni zavodi 3—4 milijarde lir vlog, kar pa ne pomeni niti enega odstotka v primerjavi z italijanskim kapitalom na tem področju.

narodne skupnosti v Italiji dotaknem še vidika izobrazbe, velja ugotoviti, da sicer Slovenci po številu visokošolskih in srednješolskih diplom relativno zaostajajo za Italijani, vendar pa prednjačijo (vse to velja za tržaško območje) v temeljni izobrazbi, saj med Slovenci domala ni nepismenih.⁴⁸

Ob vsem tem se seveda nujno zastavlja vprašanje o sedANJI stopnji intenzivnosti asimilacijskega procesa, saj je ta pojav slej ko prej najbolj zanesljivo merilo, če hočemo stvarno presojati splošne narodnostne razmere. V tem okviru ni mogoče podrobneje razmišljati o subjektivnih vzrokih narodnostnega utapljanja. Na zunaj bolj položeno tujstvo s prednostmi, ki so prednosti le za kratkovidne, namreč ni bilo vaba, ki bi ji Slovenci v svoji zgodovini ne nasadali iz različnih vzrokov: od nevednosti, revščine, zbezanosti do utilitarističnega in hlapčevsko pogojenega renegatstva. Ne da bi podcenjevali razloge psihološke, mentalne alienacije manjšin, so tudi v tej subjektivni sferi pomembnejši vzroki materialnega značaja (široka in raznotera lestvica gospodarsko-socialne odvisnosti). Bolj aktualni pa so v sedanjem položaju tako imenovani objektivni razlogi⁴⁹ oziroma nekakšna tehnična asimilacija, kakor jo je označil C. Gatterer.⁵⁰ Predvsem mislim tu na načrtno naseljevanje begunskega elementa v

⁴⁸ OBČINE Občevalni jezik	Diploma visoke šole	Srednje- šolska matura	Spričevalo niž. srednje šole	Spričevalo osnovne šole	Nepismeni
1. Devin-Nabrežina	54	136	1290	3567	70
italijanski	21	63	658	1747	55
slovenski	32	73	632	1814	15
2. Repentabor	1	6	85	458	4
italijanski	—	1	39	65	—
slovenski	1	5	46	392	4
3. Milje	40	198	2319	7564	599
italijanski	40	191	2220	6926	505
slovenski	—	6	96	628	94
4. Dolina	9	50	539	3750	141
italijanski	—	15	138	645	42
slovenski	9	35	399	3102	99
5. Zgonik	1	12	144	973	6
italijanski	—	5	49	84	2
slovenski	1	7	93	886	4
6. Trst	5829	13363	74471	132897	5706
italijanski	5561	12816	70288	123608	5433
slovenski	212	488	3937	9071	250
Skupno pokrajina	5934	13765	78848	149209	6526
italijanski	5622	13091	73392	133075	6037
slovenski	255	614	5203	15893	466

(»Istituto centrale di statistica«, 10° censimento generale della popolazione 15 ottobre 1961, volume III, fascicolo 32, Provincia di Trieste, Roma 1965, str. 26.)

⁴⁹ Med temi naj omenim tudi »instrumente«, ki samodejno delujejo: na primer, sodobna komunikacijska sredstva (televizija) in bogato opremljena italijanska periodika najrazličnejših zvrsti so pomemben zaveznik kulturno in »civilizacijsko« dinamičnega »večinskega naroda« pri tem posrednem, v pisan zunanji lesk zavitem vcep-ljanju drugačnih navad, miselnosti in mentalitete, kot jo prizadeti pozna izza mize domačega ognjišča.

⁵⁰ Op. cit., str. 1201.

povojnih letih,⁵¹ kar je, na primer, že spremenilo narodnostno strukturo obalne slovenske občine Devin-Nabrežina, kjer je bilo še po italijanskem popisu iz leta 1921 3164 Slovencev nasproti 656 Italijanom, medtem ko je popis oktobra 1961 ugotovil 2992 Slovencev nasproti 3152 Italijanom. Gre za »venec«⁵² ezulskih naselij od Miljskega zaliva do Sesljana. Nekateri napovedujejo isto usodo slovenski občini Dolina (leta 1961 4173 Slovencev nasproti 1032 Italijanom) zaradi gradnje tovarne »Veliki motorji«⁵³ v Boljuncu, ki naj bi začela obratovati čez dve leti. Ne gre namreč samo za tovarno, ampak za to, da hkrati gradijo tudi infrastrukture. Dolinskim predstavnikom so menda zagotovili, da bodo gradili te objekte (stanovanja) zunaj občine, kar naj bi ohranilo sedanje etnično ravnovesje. Podobno je z nameravano gradnjo jedrskega pospeševalnika v Doberdolu, ki pa naj bi, če bo seveda do tega prišlo, neposredno in posredno zaposlil precej večje število ljudi. Poglavitni konflikt pri vsem tem namreč je, če se tega le na kratko dotaknem, kako uskladiti za slovensko manjšino in njeno ohranitev pač razumljive interese, da bi obdržala svojo zemljo (ohranitev ozemlja je najtesneje povezana z determinacijo manjšine), in pa nujnost splošnega gospodarskega in s tem povezanega socialnega napredka. Morebitna zgraditev npr. protosinhrotrona v Doberdolu ima, upoštevajoč širše interese, pač kopico nespornih prednosti, vendar je zadeva z narodnostnega vidika vseeno dokaj boleča. Podobno bi lahko označili odprte probleme urbanističnega načrtovanja oziroma regulacijskega načrta, ko naj bi po prvotni zasnovi tržaške občine na Krasu (vštevši obalni pas severno od mesta) naselili sto tisoč, po reviziji deželnih organov pa 45 tisoč novih prebivalcev. Seveda bo vse to precej spremenilo sedanjo splošno podobo tega območja in, seveda, prišlo ustrezno do izraza tudi v etnični konfiguraciji na tem prostoru.

Če bi skušal povzeti: »talilni lonec«⁵⁴ se še ni popolnoma ohladil, če citiram mnenje B. Raceta iz ankete o tej občutljivi problematiki,⁵² čeprav je danes mogoče na Tržaškem in Goriškem zaznamovati nekaj pozitivnejših elementov (od tega, da vpisi v šole s slovenskim učnim jezikom⁵³ ne nazadujejo več, do nekaterih manifestacij večje narodnostne

⁵¹ Kot izhodišče za raziskavo tega fenomena bi lahko bila študija Z. Jelinčiča (Inštitut za narodnostna vprašanja, vodja raziskave J. Jeri, finančni sklad B. Kidriča) »Elementi kolonizacije in demografskega gibanja na tržaškem območju od maja 1945 do decembra 1960« (412 str.)

⁵² Anketa »Usoda slovenske narodne skupnosti v Italiji« (»Sodobnost«, št. 8—9, 1969) je zastavila tudi vprašanje: Kako vrednotite narodnostne razmere (v kakšnem obsegu in obliki se danes manifestira asimilacijski proces) in kaj po vaši sodbi pogojitno ovira skladen razvoj slovenske narodne skupnosti v Italiji?

Zajela je najpomembnejše predstavnike Slovencev v Italiji vseh političnih smeri in nekatere poznavalce teh vprašanj pri nas: F. Benedetiča, L. Berceta, L. Čermelja, J. Jerija, Č. Kolenca, G. Kušjeja, S. Peterina, B. Raceta, S. Renka, A. Škerka, D. Stoko in F. Tončiča.

⁵³ Če zajamemo le razdobje 1965/70, je bilo gibanje vpisov takšnole:

Tržaško območje

Solsko leto	Osnovne šole	Srednje šole	Skupaj
1965/1966	1034 (— 5)	1023 (—27)	2057
1966/1967	1058 (+24)	996 (—27)	2054
1967/1968	1049 (— 9)	1019 (+23)	2068
1968/1969	1063 (+14)	1054 (+25)	2117
1969/1970	1114 (+51)	1026 (—28)	2140

in kulturne samozavesti), po katerih bi bilo moč delno sklepati, da je v narodnostnem pogledu »mrtva točka« premagana in da se nemara le bližamo razmeram, ko bo dokaj strma negativna narodnostna krivulja minulih let večidel zaustavljena. Seveda pa je to oceno spričo pomanjkanja tehtnejših kazalcev jemati z ustrežno rezervo. Spričo vsega tega skoraj ni mogoče dovolj poudariti, kako nujno je, da bi za začetek ustvarili okostje narodnostnega katastra in zbrali stvarne podatke iz prve roke (popis leta 1971) vsaj za tista območja, ki so usodnega pomena za narodno ohranitev in skladno rast slovenske zamejske skupnosti. Dolžnost matične dežele je, da s svojimi znanstvenimi in drugimi institucijami takim prizadevanjem pomaga, kolikor more. Zadnji čas je namreč, da bi se čimprej dokopali do strokovno dognanega prereza vsaj najbolj v živo zarezanih vprašanj, med katera nedvomno sodi tudi vprašanje geneze in stopenj (obsega) asimilacije v novejšem razdobju. Kakor koli se utegnejo zdeti npr. zgodovinske študije kot primerjava zanimive tudi za današnji čas, bi vendarle, upoštevajoč sedanje razmere, v katerih živi slovenska skupnost v zamejstvu, dal vso prednost modernim sociološkim, ekonomskim, pravnim in politološkim raziskavam aktualnega dogajanja.

Kako se zavarovati pred temi, z narodnostnega vidika negativnimi procesi? Sorazmerno učinkovita se mi zdita predvsem dva »instrumenta«: okrepitev ekonomske hrbtenice našega življenja, da bi bilo tako kos modernim variantam asimilacije, in pa razvejana posebna (skupinska) narodnostna zaščita, kar pa je predvsem odvisno od razumevanja in politične dobre volje odločujočih krogov večinskega naroda. Če se omejimo na kratko genezo drugega vidika: kljub nekaterim občasnim zastojem je mogoče tudi na »manjšinskem« torišču označiti sklenitev tržaškega sporazuma za začetek pozitivnejših premikov, ki so sicer bili postopni in zlasti v prvi fazi obremenjeni z mnogimi mentalnimi rezervacijami. Do razmeroma hitrejšega razpleta je prišlo šele v drugi fazi (po letu 1965 — primer Hreščak). Če podrobneje ne omenjamo stališč delavskih, levo usmerjenih strank (KPI in PSI),⁵⁴ ki načelno zagovarjajo progresivna stališča v narodnostnih, manjšinskih vprašanjih, je predvsem pomembno, da je tudi »večinska« krščanska demokracija opustila nekda-

Goriško območje

Solsko leto	Osnovne šole	Srednje šole	Skupaj
1965/1966	403 (+15)	263 (+15)	666
1966/1967	437 (+34)	243 (—20)	670
1967/1968	457 (+20)	265 (+22)	722
1968/1969	458 (+ 1)	281 (+16)	739
1969/1970	465 (+ 7)	300 (+19)	764

(Podatki so neavtorizirani)

⁵⁴ Tako dokument vodstva KPI (24. maja 1961) med drugim zahteva, da je treba zagotoviti popolno enakopravnost v pravicah med Italijani in Slovenci na vseh področjih gospodarskega, socialnega, političnega in kulturnega življenja; da je treba zajamčiti slovenskemu jeziku enakopravnost z italijanskim v krajih, kjer žive Italijani in Slovenci, in da je treba razveljaviti vse fašistične predpise, ki to prepovedujejo; poleg tega pa je treba zagotoviti Slovincem pravico do uporabe njihovega jezika v državnih uradih, ustanovah in na sodiščih ter poskrbeti, da se v javnih uradih namestijo funkcionarji in uradniki, ki obvladajo slovenščino, kakor tudi dvojezičnost v dokumentih, potrdilih in uradnih obvestilih. Poleg tega je treba odstraniti vse, kar ovira razvoj slovenske manjšine na političnem, gospodarskem in kulturnem področju.

nje nazore, da so manjšine tujek v enotnem narodnem telesu, in v skladu s tem, da torej tudi slovenska manjšina kot narodnostna, moralna in kulturna skupnost ne pomeni kake nevarnosti za celovitost italijanske države. Poleg tega pa je tudi liberalnejše ravnanje z manjšinama v prid povojni italijanski demokraciji, saj moderni pogledi na demokratično upravljanje državo niso združljivi z narodnostno nestrpnostjo in njenimi izpeljavami.

Tri prvine so predvsem vplivale na te spremembe: splošno notranje demokratično zorenje v sedanji italijanski družbi in rastoči vpliv delavskih sil, potem zavest (to velja tudi za obmejno področje), da ni mogoča politika dobrega sosedstva z Jugoslavijo brez odprtosti do narodnostnih zahtev avtohtone slovenske manjšine, in naposled — še do pred kratkim odprto južnotirolsko vprašanje (13 let po sklenitvi sporazuma De Gasperi-Gruber), ko so se bili italijanski pristojni krogi prisiljeni teoretično in praktično spoprijeti z »manjšinskimi« zadevami. Res je namreč, da je problem manjšine predvsem vprašanje večine, ki ima na razpolago pač dovolj instrumentov, da ustvari takšne splošne pogoje in ozračje, da se bo pripadnik manjšine počutil zares enakovrednega, da ima sicer iste dolžnosti, pa tudi možnosti kot pripadnik tako imenovanega večinskega naroda.

V teh miselnih premikih pomeni v marsikaterem pogledu, kar se tiče slovenske skupnosti, novo kvaliteto izjava predsednika deželnega zbora Furlanije-Julijske krajine A. Berzantija (ob obisku delegacije IS SRS 22. septembra 1969), »da je treba pripadnikom manjšine zagamčiti poleg absolutne enakopravnosti tudi tiste oblike posebnega varstva, ki lahko zagotovijo posebne etnične, jezikovne in kulturne značilnosti«. Ob tem velja vendarle še zabeležiti resolucijo (23. decembra 1969) goriškega občinskega sveta (sprejele so jo vse politične skupine razen profašistične MSI), ki se zavzema za »dejanske ukrepe« in za ustanovitev »mestne konzulte«, ki naj bi bila koordinator in pobudnik ukrepov v prid slovenske narodne skupnosti.

Bistvo moderne, humane, napredno usmerjene »manjšinske politike« pa so prav posebna, notranje demokratična in pravno učinkovito (zakonsko) sankcionirana jamstva,⁵⁵ ki predvsem manjšini kot celoti, pa tudi njenim pripadnikom kot posameznikom zagotavljajo v narodnostnem pogledu neoviran, skladen razvoj. Ne glede na nekatere pozitivne rešitve v zadnjem času: posamezni pozitivni ukrepi na jezikovnem področju (možnost uporabe slovenščine v rajonskih konzultah tržaške občine, širše pojmovanje dvojezičnosti) pa večja pomoč slovenskim kulturnim in drugim organizacijam in zagotovilo, da bodo v prihodnjem letu slednjič v Trstu le odprli slovensko strokovno šolo industrijske smeri, smo vendarle šele na začetku poti in primerjavi s splošno kvaliteto (to bi želel posebej poudariti), ki jo je posebno manjšinsko varstvo že doseglo v Dolini Aoste in na Južnem Tirolskem, če sploh ne omenim novih narodnostnih jamstev, o katerih so se prizadeti letos decembra sporazumeli in ki v pozitivnem smislu presegajo koncept o jezikovno-kulturni avtonomiji. Kolikor bi poizkušali ta nov, izvirnejši pristop »presaditi« na slovenske

⁵⁵ Tako eden izmed starejših italijanskih manjšinskih teoretikov A. Messineo med drugim sodi, da država ni samo dolžna spoštovati in varovati pravic manjšin, marveč mora tudi neposredno intervenirati, da jim zagotovi stvarno, dejansko enakopravnost, ali kakor pravi Messineo, »perfektno enakopravnost«.

razmere, je moč pritrditi splošnemu izhodišču, da tisto, kar je za eno narodnostno skupino prav, ne more biti napak za drugo. Seveda pa to ne pomeni posnemanja, temveč gre (raznotere posebnosti položaja nemške manjšine na Južnem Tirolskem) za vsebinska izhodišča, notranjo razsežnost posebnega manjšinskega varstva, kar vse pa ne prenese dvojnih meril. Tega osnovnega razpotja so se že pred leti zavedali tudi nekateri italijanski pravniki, na primer deželni svetovalec Ginaldi (1966), ki se je zavzel za pot enakega pravnega obravnavanja različnih narodnostnih skupin znotraj iste države, ker je edino tako mogoče pri koreninah rešiti vprašanje medsebojnih odnosov in miroljubnega sožitja.

Slovenska narodna skupnost pa je glede bistvenih stvari (normativna ureditev) še pravi pravcati pastorek: posebni statut (integralni del londonske spomenice o soglasju) je bil le delno izpolnjen in ni bil uveljavljen »via legis«. Doslej je bil sprejet le en poseben zakon neposredno v prid slovenski skupnosti, in sicer zakon za šole s slovenskim učnim jezikom (št. 1012, 1961). V tem okviru naj omenim še zakon (št. 1065-201 A, 23. junija 1966), ki je razveljavil fašistični odlok in tako omogočil, da lahko Slovenci spet dajejo svojim otrokom slovenska krstna imena. Deželni svet je letos vnovič izglasoval predlog osrednjemu parlamentu za »bis« k členu kazenskega zakonika, s katerim bi bilo prepovedano netenje narodnostnega sovraštva, medtem ko je letos maja poslanska zbornica po vztrajnem prizadevanju poslanca A. Škerka (izvoljen na listi KPI) v domeni splošne revizije kazenskega zbornika sprejela tudi predlog za modifikacijo člena 137 KZ, ki je prepovedoval (preprosto povedano) rabo slovenščine na sodiščih.

Kako torej sedanjo spodbudnejšo deklarativnost preleti v konkretna dejanja? Anketa, ki smo jo že omenili, je pokazala, da dajejo kvalificirani predstavniki manjšine prednost posameznim normativnim ukrepom, pri čemer bi bilo pač najbolje, da bi se osrednja (osrednji organi namreč kategorično vztrajajo, da gre le njim pristojnost odločati o »manjšinskih« zadevah) in deželna akcija, če to tako označimo, medsebojno ustvarjalno dopolnjevali. Bistvenega pomena je namreč politična volja, da se nadomesti zamujeno, in tega je v zvezi s slovensko manjšino obilo, na način, ki bo ne le s formalnega, temveč stvarno, dejansko zagotovil slovenskim sodržavljanom popolno narodnostno enakopravnost.

Spričo sedanjih spremenjenih razmer namreč niso tudi na manjšinskem področju več mogoče ad hoc improvizacije, rutinerstvo in si torej pozitivne, plodotvorne akcije ni moč zamisliti brez podrobno obdelanih kratkoročnih in dolgoročnega programa ob nujni strokovni dognanosti, inventivnosti, predvsem pa iskreni zavzetosti, ki v narodnem delu a priori izključuje razne egoizme in postranske, narodnostnim dilemam pogostokrat povsem tuje probleme in interese. To pa terja tudi novo kvaliteto v enotnem nastopanju Slovencev glede osnovnih narodnostnih zahtev, nenehno, dinamično in vsklajeno akcijo (tudi prek »klasičnih okvirov«), ki bo organsko zajela vse, kar premoremo: od političnih predstavništev, gospodarskih in kulturnih organizacij do zadnjega prosvetnega društva in vaše knjižnice. Predvsem pa je v sedanjem trenutku nujno, da predstavniki slovenske narodne skupnosti čimprej in čimbolj popolno opredelijo svoj »paket« narodnostnih zahtev, kar med drugim zajema jamstvo do vsestranske uporabe materinega jezika povsod v javnosti, pravično sodelovanje Slovencev v javnih organih, stalno in ustrezno pomoč slovenskim kulturnim in drugim organizacijam, zagotovitev dejanske enako-

pravnosti na gospodarskem in socialnem področju, dalje za začetek »uvodne ukrepe«, ki naj olajšajo narodnostno emancipacijo Slovencev v videmski pokrajini (med drugim redne ure slovenščine pri pouku), pri čemer pa mora biti temeljno izhodišče — odpraviti dosedanjo različno obravnavanje slovenske narodne skupnosti na Tržaškem, Goriškem in v Benečiji. Na vseh ravneh velja pospešiti sedanji konstruktivnejši »manjšinski dialog« za rešitev še odprtih vprašanj, pri čemer bi bila nujna ustanovitev komisije ali podobnega organa (na predstavniško-parlamentarni ali kombinirani ravni), ki bi enakovredno vključevala kvalificirane slovenske in italijanske predstavnike.

Za uresničenje vsega tega je torej nujna dosledna programska enotnost slovenske skupnosti glede temeljnih narodnostnih zahtev, politična dobra volja italijanskega sobesednika in, seveda, popolna in vsestranska podpora matične dežele tem prizadevanjem. V resnično demokratični zasnovi namreč ne more biti protislovja med politiko čedalje boljšega sosedstva in naperi matice za čimbolj svobodni, humani narodnostni razvoj rojakov, ki so ostali onstran zahodnega praga naše skupne domovine. Če parafraziram uvodni moto: »bratstvo duhov«, pri čemer mislim predvsem na širokosrčno medsebojno strpnost in razumevanje, je pač nepogrešljiv ključ do nove obojestransko koristne in plodne sinteze.

December 1969

Radovan Vukadinović

SEV: integracija ali sodelovanje?

Pretečena dvajsetletna dejavnost Zveze za medsebojno gospodarsko pomoč (SEV) nam kaže, da so doseženi uspehi mnogo manjši kot pa vsa dosedanja prizadevanja.¹ Razlogi za to izrazito nezadostno ekonomsko povezovanje držav članic so različni; mnoge od članic so večkrat skušale najti opravičilo za tako stopnjo in smer razvoja. Med drugim so navajale, da je del glavnih razlogov, ki zadržujejo dinamiko skupnega razvoja,

¹ Po sovjetskih virih pride danes na članice SEV približno ena tretjina svetovne industrijske proizvodnje; delež te skupine držav v svetovni trgovinski menjavi pa je precej manjši, namreč približno 10 % (I. Ikonikov, »Rol' SEV v sotrudničestvo stran socializma«, »Meždunarodnaja žizn«, št. 4, 1969, s. 41.)

povezan z dano stopnjo proizvodjalnih sil, različno ekonomsko ravnijo,² z razliko v narodnogospodarskih območjih, s sistemom vodenja narodnih gospodarstev itd.; toda včasih popolnoma jasno ugotavljajo, da je treba vzroke za neustrezní razvoj iskati predvsem v tem, da ima pri obravnavanju ekonomskih problemov prednost politično izhodišče, ki je v zgodovini SEV pogosto zares prevladovalo. Popolno prevladovanje političnih sredstev kot tudi predvsem politično določanje končnih ciljev je prav gotovo ena najbolj opaznih značilnosti v razvoju organizacije, zlasti v njenih posameznih fazah. Vzporedno z nihanji v splošnem spletu odnosov med evropskimi socialističnimi državami se pojavljajo ti politični instrumenti in končni cilji kot dodatni korektivi, ki skušajo ekonomsko učinkovitost otopiti oziroma zavreti, da bi dosegali po poti političnih odločitev čim večjo ekonomsko strnjenost — ne glede na možnosti in dejansko ekonomsko ceno takega povezovanja.

Poleg naštetih političnih dejavnikov, ki so sestavni del splošne politike Sovjetske zveze do Vzhodne Evrope in ki močno opredeljujejo tudi sodelovanje znotraj SEV, so tudi nekateri objektivni elementi, ki po svoji strani prav tako zavirajo proces hitrejšega povezovanja gospodarstev držav članic. SEV je pravi vzorec za tako imenovano asimetrično sodelovanje, saj so ekonomske razlike med ZSSR, največjo državo, in drugimi članicami izredno velike;³ to seveda vpliva na različno dojemanje potreb in koristnosti sodelovanja, zlasti pa na konkretne oblike medsebojnega sodelovanja. Za tako veliko državo, kot je npr. Sovjetska zveza, je mednarodna delitev dela precej nepomembna, medtem ko je za druge, manjše članice delitev dela pogoj in poročstvo za uspešen gospodarski razvoj.⁴ Prav od tega, koliko so njihova gospodarstva vključena v mednarodno delitev dela, so odvisne tudi možnosti za njihov splošni razvoj. Zaradi tega se zdi logično, da bi lahko manjše države predvsem z močnejšim medsebojnim povezovanjem dosegale boljše gospodarske uspehe in da bi bilo tako sodelovanje veliko bolj simetrično.⁵

² Za ponazoritev bo koristno primerjati gibanje narodnega dohodka na prebivalca; kaže nam pomemben trend rasti v manj razvitih deželah, obenem pa tudi občutno neenakomernost, ki povzroča velike razlike znotraj skupine članic:

Narodni dohodek na prebivalca (Poljska = 100)

	1950	1965
Romunija	48	82
Bolgarija	53	83
ZSSR	82	115
Madžarska	104	100
DR Nemčija	115	165
ČSSR	151	144
Poljska	100	100

Vir: K. Laski, »Z zagadnieni Wzrostu Gospodarczego Krajow Socialistycznych, »Nowe Drogi«, 1968, št. 1, str. 89.

³ Naj opozorimo, da pride na ZSSR približno 70 % industrijske proizvodnje celotne regije SEV, medtem ko druge članice sodelujejo s približno 30 %. (A. Bodnar, »Samodzielność a integracja«, Warszawa 1967, str. 83.)

⁴ V ZSSR znaša izvoz le 4–5 % vrednosti narodnega dohodka, v drugih državah članicah pa znaša med 10–20 %. (A. Bodnar, »Samodzielność...«, op. cit., str. 91.)

⁵ Tudi če izločimo iz skupine vzhodnoevropskih držav Sovjetsko zvezo, so razlike zelo občutne. Glede na različno velikost državnega ozemlja je razmerje 1 : 3,4, v pogledu števila prebivalcev 1 : 3,8, v industrijski proizvodnji je razmerje 1 : 3,5, v

Toda ves dosedanji razvoj od prvih povojnih dni je tekel prav v nasprotno smer, namreč k čedalje močnejšemu povezovanju vzhodnoevropskih gospodarstev s Sovjetsko zvezo. Ustvarjanje velikih industrijskih območij širom po Vzhodni Evropi, ki so se napajala s sovjetskimi surovinami — prodajo velikih količin končnih izdelkov pa so zagotavljala z izvozom v ZSSR — je opredeljevalo za daljše obdobje poglavitna vprašanja nadaljnega razvoja vzhodnoevropskih držav; seveda ne brez neugodnih posledic in vse bolj opaznega zaostajanja. Zadovoljevanje velikih potreb Sovjetske zveze tudi zdaj v velikem obsegu navezuje gospodarstva držav članic na ZSSR; s tem pa seveda nastajajo nadaljnja nasprotja med potrebo po oblikovanju optimalnih gospodarskih struktur pri manjših državah članicah in konkretnimi rezultati mednarodne delitve dela v mejah SEV.

Med objektivno prisotne dejavnike, ki so zelo opazni, sodi vsekakor tudi problem neenakih stopenj v razvoju proizvodnih sil v deželah, ki imajo predvsem različno ekonomsko osnovo. To je ena najbolj pomembnih značilnosti Zveze za medsebojno gospodarsko pomoč in to značilnost bodo morale članice organizacije obvezno upoštevati še dolgo vrsto let. Le s pazljivim in zelo previdnim usklajevanjem različnih — včasih docela nasprotnih — interesov bi se dalo v teh razmerah ustvariti podlago za sodelovanje; seveda s pogojem, da vsi dosledno upoštevajo načelo enakopravnega sodelovanja.

Zadnja leta je prišlo v razvoju sodelovanja očitno do občutnega zaostajanja, ki vsekakor ni le odsev prehodnih težav, ampak ima mnogo globlje korenine. Primer ČSSR in njenega zelo upočasnjenega razvoja lahko najboljše ponazori to stanje. Pri tem je vsekakor razumljivo, da vzroki za tako stanje niso le v oblikah dejavnosti Zveze za medsebojno gospodarsko pomoč kot mednarodne ekonomske organizacije, marveč izhajajo predvsem iz notranje organizacije gospodarstva, iz subjektivnih napak in neustreznih pogojev za učinkovitost proizvajalcev; ti pogoji vsekakor niso prilagojeni zahtevam in potrebam češkoslovaškega ekonomskega razvoja.⁶ V nekaterih drugih vzhodnoevropskih državah je stanje drugačno; in čeprav češkoslovaškega primera gospodarske stagnacije ni jemati kot splošno veljavno pravilo, ni nemogoče, da ne bi kmalu prišlo prav zaradi nerazvitih notranjih ekonomskih dejavnikov do podobnih neviščnosti — v manjših ali širših razmerjih — tudi v drugih državah članicah SEV.

Poleg tega notranjega razvoja, ki poteka v znamenju iskanja večjih ali manjših gospodarskih razrešitev, je prišlo tudi v tako imenovanih zunanjih pogojih učinkovitosti SEV do precejšnjih sprememb. V praksi so se začele postopno spreminjati teze o razvoju tako imenovanega svetovnega socialističnega sistema kot skupine držav, med katerimi ni konfliktov. Do teh sprememb prihaja po vse bolj izrazitih protislovjih, nasprotjih in odkritih konfliktih med socialističnimi državami. Zlasti je to očitno na ekonomskem področju, kjer si lahko ogledamo, kako se je vsako leto gibal trgovinska menjava članic SEV z drugimi socialističnimi

---

pogledu nacionalnega dohodka 1 : 2, v vrednosti zunanje trgovine pa je razmerje celo 1 : 5. (D. Fikus, »Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej«, Warszawa 1967, str. 100.)

⁶ J. Lašek, »Dvacet let RVHP«, »Nova mysl«, 1969, št. 3, str. 288.

državami, ki niso članice te organizacije.⁷ Iz tega trenda spet lahko ugotovimo, da je bil najbolj odločilen le politični vidik in da so se prilagajala nihanjem v političnih odnosih tudi gospodarska gibanja — čeprav so doslej pogosto poudarjali, da je treba tako imenovano državno plat odnosov razločevati od ideološko-politične strani. To se v praksi seveda ne uresničuje.

Tudi v trgovinski menjavi s kapitalističnimi državami se je stanje precej spremenilo. Nekdanjo okorelo politiko embarga, ki je pravzaprav precej pripomogla k stalinstičnim oblikam strjevanja vrst, postopno opuščajo in cela vrsta zahodnih držav je danes živo zainteresiranih za sodelovanje z Vzhodno Evropo. Celo intervencija v ČSSR ni občutneje zaustavila tega procesa; docela jasno je, da je tudi Sovjetski zvezi do tega, da se še naprej krepijo ekonomske zveze med Vzhodom in Zahodom. Prav tako je očitno, da si tudi ZSSR prizadeva uskladiti možnosti takega gospodarskega povezovanja s svojimi nacionalnimi interesi. Seveda pa ni dopustno tako spletnje zvez posamičnih držav ali vseh držav Vzhodne Evrope, ki bi bilo v nasprotju s sovjetskimi interesi in ZSSR je pripravljena in še vedno sposobna take stike omejiti.

Glede na doseženo raven ekonomskega razvoja in možnosti gospodarskih stikov so članice SEV v odnosu do razvitih industrijskih držav Zahoda v precej zamotanem položaju. To, da so v težavah za ustrezen ekvivalent, bodisi za devize ali kvalitetna in interesantna blaga in proizvode, še vedno močno zavira možni razvoj trgovinskih zvez. Članice SEV so tudi še vedno daleč od tega, da bi lahko do Zahoda nastopale kot strnjena celota ter tako realizirale določene prednosti. Glede na pomen, ki ga imajo za SEV zveze z zahodnimi državami, je docela zanesljivo, da pričakujejo v mejah širšega dialoga Vzhod—Zahod predvsem krepitev trgovinske menjave in ekonomske sodelovanje, ki si ga žele socialistične države celo bolj kot kdaj prej. Na trgovino s kapitalističnimi državami Zahoda pride danes približno 24 %⁸ vrednosti celotne trgovinske zamenjave s SEV; in čeprav je v primerjavi s pretečenimi leti ta odstotek višji, socialistične države z njim niso zadovoljne in dejansko tudi ne ustreza njihovim gospodarskim zmožnostim.⁹

ZSSR prav gotovo ne bo trpela, da bi se države članice bolj povezovale z zahodnimi državami; vendar je treba upoštevati nekatera dejstva, ki vplivajo, da so sovjetska stališča takšna. Predvsem dejstvo, da je del proizvodov in opreme na Zahodu na precej višji ravni kot na Vzhodu; in če hočejo socialistične države in tudi sama ZSSR moderni-

⁷ Letna rast zunanjetrgovinske menjave članic SEV s socialističnimi državami, ki niso članice organizacije:

1951	53,0	1956	13,5	1961	— 15
1952	16,3	1957	— 5,0	1962	— 8
1953	22,8	1958	18,8	1963	— 1
1954	17,1	1959	20,9	1964	1
1955	8,5	1960	— 9,2	1965	11

Vir: J. Lašek, »Dvacet . . .«, op. cit., str. 290.

⁸ A. Hermann, »Can COMECON integrate?«, »East Europe«, 1969, št. 5, str. 16.

⁹ Podrobneje o možnostih za razvoj trgovinskih zvez Vzhod—Zahod glej pri: V. Velebit, »The Future of East—West Trade«, »International Affairs«, 1968, št. 1, str. 79—86.

zirati svoje gospodarstvo, so ekonomske zveze z Zahodom neizogibne. Poleg tega je Sovjetska zveza prepričana, da je prav zaradi dosedanjega celotnega gospodarskega razvoja vzhodnoevropskih držav in navezanosti na ZSSR danes Vzhodna Evropa zadosti oddaljena od Zahoda ter da bi se bilo posameznim državam že iz objektivnih razlogov izredno težavno preusmeriti od ZSSR kot najbolj pomembnega gospodarskega partnerja k zahodnim državam. Sicer pa celo Romunija, ki ima vrsto objektivnih prednosti v odnosih do Zahoda, še vedno več kot 50 % svoje trgovinske zamenjave¹⁰ opravlja s Sovjetsko zvezo; pri drugih državah so ti odstotki še precej večji. In končno, če hoče ZSSR dosledno po poti popuščanja in evropskega sodelovanja (k taki poti pa vedno teži kljub intervenciji v ČSSR), mora zunanja politika Sovjetske zveze vztrajati pri krepitvi gospodarskih zvez med Zahodom in Vzhodom; s tem pa se odpirajo možnosti za počasno in postopno krepitev gospodarskih zvez vzhodnoevropskih držav z Zahodom.

V fazi, ko je sodelovanje v SEV začelo pojemati, ko je prišlo do pomembnejših sporov, ko je češkoslovaški preporod doživel obsodbo, kasneje pa je prišlo tudi do oborožene vojaške intervencije, se je začela v Zvezi za medsebojno gospodarsko pomoč nova velika polemika o tem, v čem so razlogi, da sodelovanje ni učinkovito, ter o nujnih ukrepih, da bi SEV prerasel v učinkovit organizem ne le za ekonomsko, marveč tudi za skupno politično dejavnost. Čeprav je potekala vsa razprava pretežno v senci češkoslovaških dogodkov, končni rezultat te velike debate ni zadovoljil niti ekonomskih niti političnih pričakovanj. Privržencem samodejnih rešitev se ni posrečilo, da bi vsilili svoj koncept povezovanja; to pa je prepričljiv dokaz, da v odnosih znotraj SEV danes kljub uporabi orožja v ČSSR ni mogoče diktirati ukrepov, ki ne bi bili ekonomsko in politično upravičljivi.

Zaradi poskusa, da bi medsebojno gospodarsko sodelovanje vzhodnoevropskih socialističnih držav bodisi iz docela ekonomskih ali pa vse bolj pričujočih političnih razlogov potisnili na višjo raven, ki bi zagotavljala skladnejšo perspektivo razvoja, je postala v zadnjem obdobju razvoja SEV integracija v mejah te organizacije spet zelo aktualna tema. Nekdaj neuspeli poskus Hruščova iz leta 1962 še ni pozabljen; bolje rečeno, ta velikopotezni načrt o ustanovitvi enotnega gospodarskega kompleksa znotraj Zveze za medsebojno gospodarsko pomoč postaja v nekaterih obdobjih pomembnejši. Hkrati s tem postaja jasno, da ima SEV kot mehanizem za organizirano zbiranje vzhodnoevropskih držav okoli Sovjetske zveze še vedno zelo pomembno politično vlogo. Prav v kritičnih trenutkih, ko začne spet poudarjati potrebo, da se ohrani enotnost socialističnih sil oziroma predvsem enotnost evropskih socialističnih držav, se začno razraščati projekti o integraciji v SEV.

Toda kot v preteklih letih se tudi sedanjí poskusi integriranja znotraj SEV srečujejo z najrazličnejšimi ovirami; njihovi glasniki so zelo različni, vendar pa drži, da vsi dosedanji poskusi, čeprav v obliki razprav, odpirajo prostor za še večjo polarizacijo v skupini držav članic. Vendar pa se zdi, da se v primerjavi z nekdanjimi kategoričnimi izjavami predstavnikov vzhodnoevropskih držav, ki so odločno odklanjali ideje o možnosti integracije, sedanje razprave o integracijski vlogi SEV mnogo

¹⁰ A. Hermann, »Can COMECON...«, op. cit., str. 16.

bližje tem poskusom. V ponazoritev naj navedemo odgovor Janosa Kadarja, ko se je leta 1966 pogovarjal s predstavnikom agencije UPI; takrat je prvi sekretar madžarske partije na vprašanje, ali je možna integracija ali koordinacija gospodarstev socialističnih držav, odgovoril: »Združevanje, integracija narodnih gospodarstev socialističnih dežel je neaktualno vprašanje, ki ni na dnevnem redu. S takimi načrti ali nameni se ne ukvarja nobena socialistična država. Kolikor zadeva države SEV, kot sem že dejal, integracija gospodarstev teh držav ni na dnevnem redu — niti v celoti niti v omejenem obsegu.«¹¹

Čprav je tudi na naslednje vprašanje, ali lahko v bližnji prihodnosti pričakujemo, da se bodo perspektive spremenile, Kadar odgovoril nikalno, so postale težnje k integraciji v SEV v zadnjem času vse bolj izrazite.

Obenem je dobilo v novih razmerah to opredeljevanje »za« ali »proti« integraciji — zlasti takoj po češkoslovaških dogodkih — ne le gospodarski pomen, marveč tudi izrazito pomembno in občutljivo politično vsebino. Krepitev novih oblik dejavnosti SEV oziroma izjasnjevanje za dosedanje oblike ali integracijo je sprožilo mnogo bolj zapletene probleme medsebojnih odnosov evropskih socialističnih držav, zlasti pa njihov odnos do Sovjetske zveze. Po intervenciji sil varšavskega sporazuma v ČSSR in prizadevanjih, da bi s tako imenovano teorijo omejene suverenosti opravičili ta korak, so dobile razprave o integraciji v SEV nov pomen in mnogo širši politični smisel. Začetek razpravljanja, ki je kdaj pa kdaj prehajalo v ostro polemiko, je več kot simptomatičen, prav tako pa sta značilna tudi nosilca docela nasprotnih politično-ekonomskih usmeritev.

Prve odkrite zahteve po kreptivi organizacije in sodelovanja v SEV na novem temelju so prišle iz Poljske; od tam so se začeli tudi tokrat popolnoma odkriti napadi na romunska stališča. Poljska je ostala zvesta prejšnjim zamislim, da je treba organizacijo neizogibno povzdigniti na višjo politično in ekonomsko raven; zato je prišla kmalu v konflikt z romunsko politično linijo, ki je izhajala iz docela nasprotnih stališč. Romunsko odklanjanje rešitev, ki so težile za tem, da bi se povzdignila vloga SEV ali morebiti zasnovala supranacionalna organizacija, je imelo seveda v novonastalih razmerah drugačen pomen. Po češkoslovaškem preporodu in marčnih študentskih nemirih na Poljskem je postalo gospodarsko sodelovanje v mejah SEV za poljske voditelje tako politično kot gospodarsko izredno pomembno. Poljski državni in partijski voditelji, zlasti pa Wladislaw Gomulka, so ob možnosti, da bi koherentnost evropskih socialističnih držav pojemala, spet stavili vse upe v Zvezo za medsebojno gospodarsko pomoč kot organ, ki zmore obraniti enotnost evropskih socialističnih držav, obenem pa omogočiti reševanje konkretnih gospodarskih problemov. V fazi novega razvoja vzhodne Evrope in dileme, ki jo je za sovjetsko vodstvo odprla češkoslovaška pot graditve socialistične družbe, so bile energične zahteve Gomulke po hitrejši in popolnejši gospodarski integraciji deležne neposredne podpore ZSSR.

Tako je postala Poljska tudi tokrat začetnik akcije in najbolj izraziti zagovornik hitrejšega gospodarskega povezovanja evropskih socialističnih držav. To je seveda delno tudi odraz poprejšnjih poljskih koncepcij, ki

¹¹ Cit. po: J. Lašek, »Dvacet...«, op. cit., str. 291.

so sodelovanje znotraj SEV obravnavale kot trajno bazo za združeno dejavnost socialističnih držav. Poljski voditelji z Gomulko na čelu so si že od leta 1957 prizadevali, da bi se utrdila medsebojna dejavnost in poiskale nove oblike dela, kot tudi za sodelovanje v SEV na precej višji, domala supranacionalni ravni.

S političnega vidika je ta koncepcija izhajala iz neprikrite težnje, da bi po burnih dogodkih na Poljskem in Madžarskem leta 1956 zasnovali odnose med socialističnimi državami na bolj enakopravni osnovi ter da bi z dejavnostjo v organiziranih telesih ter po natančno zarisanih načelih sodelovanja onemogočili, da bi se ponavljale stalinske napake iz bližnje preteklosti. Novi poljski predlogi izhajajo v sedanji fazi iz drugačnih pozicij. Težnja h krepitvi in ohranitvi evropske skupine socialističnih držav pod vodstvom Sovjetske zveze so poglavitni temelj za celotno poljsko politično akcijo, v kateri ima SEV kot ekonomska organizacija primarno vlogo.

Toda tudi docela ekonomski razlogi so za Poljsko zelo pomembni. Gospodarstvo na Poljskem, ki ima fazo intenzivnega razvoja že za seboj, se iz dneva v dan srečuje s težavnejšimi problemi, katerih ne more več urediti le z lastnimi sredstvi. Sicer pa je Poljska že v preteklih letih prav v združevanju ekonomskih sredstev videla možnost za nadaljnji gospodarski razvoj. Zato so tudi pobude za ustanavljanje podjetij v mednarodnem lastništvu, za skupno financiranje pomembnih projektov, za ustanavljanje medsektorskih združenj več držav dajali vedno Poljaki.

Po intervenciji v ČSSR in med pripravami na V. kongres Poljske združene delavske partije je postalo nadaljnje sodelovanje v SEV ena njenih glavnih družbenopolitičnih tem, obenem pa je začela tudi z odkritimi napadi na politiko Romunije. Ena najbolj ostrih kritik romunske gospodarske politike in njene celotne zunanje politike (čeprav te zadnje eksplicitno ne omenja) je prišla takoj po intervenciji sil varšavskega sporazuma v ČSSR, ko so se Romuni uprli takemu položaju. Glede odnosa do nacionalne suverenosti in potreb po medsebojnem sodelovanju socialističnih dežel se kritiki v celoti ne strinjajo z romunsko politiko in njenimi odnosi do SEV: »Ker nepravilno pojmuje problem nacionalne suverenosti, zavira vodstvo gospodarskega življenja Romunije nadaljnji razvoj sodelovanja med državami SEV. To se kaže v tem, da dela težave industrijski kooperaciji in specializaciji v mejah SEV; romunski predstavniki so blokirali sklepe, ki so bili sprejeti na zasedanjih organov te organizacije. Taka dejavnost seveda ne pospešuje gospodarskega sistema socialističnih držav.«¹²

Podobno je pisal tudi A. Strug: »Ko se bori Romunija za tako imenovano gospodarsko 'samostojnost' in ta argument brani pred socialističnimi partnerji, dejansko zapada v odvisnost od zahodnonemškega kapitala. Taka interpretacija pojmovanja enotnosti in solidarnosti je zelo zanimiva.«¹³

S temi stališči so dovolj razločno sporočili — seveda ne le Romunom — da se bo Poljska še naprej borila za krepitev sodelovanja v SEV in na tej podlagi tudi za nov odnos organizacije do držav članic; V. kongres PZDP je bil prvi večji zbor voditeljev socialističnih držav, kjer naj

¹² Rynki Zagraniczne, 5. IX. 1968.

¹³ A. Strug, »Sztandar Młodych«, 9. IX. 1968.

bi povedali, kaj mislijo o novih predlogih. Pričakovali so, da bo prav odločitev »za« integracijo ali »proti« njej odločilno vplivala na nadaljnjo usmeritev razprav o organih SEV. Precejšen del referata Wladislawa Gomułke, pa tudi razprave so bile posvečene zahtevam po krepitvi integracije v SEV, iskanju poti, da bi odpravili ovire, ki nastajajo v sodelovanju, ter zanesljivim pripravam za utrditev terena za integracijo gospodarske socialističnih držav. V uradnem gradivu V. kongresa PZDP je prvokrat omenjen termin »integracija«, ki so ga poljski avtorji sicer že uporabljali, vendar dotlej vedno le v delih teoretične narave. To, da odkrito poudarjajo, kako nujna je integracija gospodarstev v mejah SEV, ne kaže le pripravljenosti Poljske, da se bo z vsemi silami prizadevala za tak koncept razvoja SEV, marveč je bilo takoj tudi očitno, da poljske predloge odkrito podpira Sovjetska zveza. Ta skupna stališča so popolnoma jasno izražena v uradnem partijskem dokumentu, kjer med drugim piše: »Poljska bo v vse večjem obsegu sodelovala v mednarodni delitvi dela prek integracije v SEV. Samo tako moremo uresničiti življenjske in temeljne interese gospodarskega razvoja, kajti v državah SEV so dodatne rezerve naravnih bogastev, v katerih se lahko dopolnjujemo; na področju industrijske proizvodnje obstajajo široke možnosti za specializacijo in kooperacijo, ki temelje na planskem značaju gospodarstva. Poglobljanje gospodarskega sodelovanja je temeljni dejavnik enotnosti držav SEV.«¹⁴

Sovjetska zveza je poljska stališča, ki niso prezrla oblik kombiniranja politično-ekonomskih motivov za ohranitev enotnosti, podprla že na kongresu samem. Sovjetska zveza, ki se mora ukvarjati z razvojem položaja po intervenciji v ČSSR, z neurejenimi vprašanji, ki jih je povzročila intervencija v nekaterih državah Vzhodne Evrope, s kitajskimi kritikami in obsodbami iz vrst zahodnih komunističnih in delavskih partij, je želela kar najhitreje izrabiti vsa sredstva, ki so ji na voljo, da bi utrdila položaj v tako imenovani skupnosti socialističnih držav. Zategadelj je poljski predlog o krepitvi organizacije in začetnih korakih k neposredni integraciji doživel vso podporo Sovjetske zveze. Ko je Brežnjev govoril za kongresnim govorniškim odrom, je med drugim dejal: »Naloge pri nadaljnji krepitvi gospodarstva socialistične skupnosti v razmerah sedanje znanstveno-tehnične revolucije terjajo, da se konkretno lotimo vprašanja poglobljanja in izpopolnjevanja ekonomskih zvez med našimi deželami. To je dobro razloženo v referatu tovariša Gomułke. Te nove probleme bi morali kmalu obravnavati na posvetu predstavnikov partij in vlad socialističnih držav, članic Zveze za medsebojno gospodarsko pomoč.«¹⁵

Sovjetskega partijskega šefa so na kongresu podprli Ulbricht, Živkov in Lenart; poudarili so pripravljenost svojih dežel, da bi sodelovale v procesu dinamiziranja in kvalitetne krepitve sodelovanja v SEV. Glede na te nastope lahko domnevamo, da je znotraj skupine teh držav že sprejeta linija nadaljnje krepitve medsebojnega gospodarskega povezovanja ter da je obenem ocenjena tudi kot pomembna oblika političnega združevanja.

Madžarska stališča glede prizadevanj za integracijo niso bila popolnoma jasna. V času izvajanja gospodarske reforme, ki je po nekaterih ocenah na Zahodu¹⁶ segla celo dalj kot nekdanji češkoslovaški načrti,

¹⁴ Cit. po: D. Fikus, »Szansa integracji«, *Polityka*, št. 47, 1968, str. 9.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ »Newsweek«, 16. VI. 1969, str. 27.

so se povečale tudi splošne ambicije na Madžarskem. Gospodarska reforma v tej deželi je zasnovana kot težnja, da se druga ob drugi hkrati odpravljajo mnoge pomanjkljivosti — ne le ekonomske, marveč tudi družbenopolitične narave; zato je bilo madžarskim voditeljem zlasti od tega, da predvidno ocenijo možne trende v razvoju sodelovanja v SEV ter njihov vpliv na madžarske razmere.

Romunija je bila edina članica, ki se je popolnoma nedvoumno izjasnila, da ima proces integracije znotraj SEV z vsemi nujnimi ekonomskimi in političnimi posledicami v sedanjem trenutku za nepotreben in nekoristen ukrep. Reakcije Romunije na napovedano posvetovanje, na katerem naj bi spremenili tako tempo kot tudi obliko sodelovanja, so prišle zelo hitro. Ko je Nicolae Ceausescu govoril v ljudski skupščini, je odkrito napovedal, da Romunija kljub pritiskom ne namerava spremeniti svojih stališč glede sodelovanja v SEV. Prvi sekretar KP Romunije je dejal: »Po naši sodbi omogoča statut SEV široke možnosti za učinkovito sodelovanje med državami članicami, menimo, da v celoti ustreza aktualnim in perspektivnim potrebam razvoja sodelovanja med socialističnimi državami. V nobenem primeru ne moremo privoliti v to, da bi opustili temeljna načela statuta, ne moremo se strinjati s tistimi, ki poudarjajo nekatere teze in predloge za 'integracijo' držav članic SEV, ki hočejo zaupati tej organizaciji naddržavne funkcije, ki žele ustanavljati v njej naddržavne ekonomske organe. Taki ukrepi bi prizadeli suverenost in neodvisnost držav; lahko le škodujejo sodelovanju med članicami ter negativno vplivajo na privlačnost in ugled socializma v svetu.«¹⁷

Po tem odločnem stališču Romunije v fazi, ko so pripravljali najavljeno posvetovanje, in po očitnih prizadevanjih Sovjetske zveze, da bi se položaj v Vzhodni Evropi umiril, se polemika ni nadaljevala. V okviru bilateralnih srečanj, do katerih je prišlo kmalu po tem, so poskušali pripraviti ozračje, da bi bili sprejeti novi ukrepi — vendar z očitnim namenom, da se prej doseže enotnost. Celo nova poljska stališča, ki jih je razlagal eden najboljših poznavalcev problematike SEV D. Fikus, so bila brez polemične ostrine. Ko je pojasnjeval romunsko stališče in pa dejstvo, da se Romunija že od leta 1964 upira vključevanju v mešana podjetja, združenju gospodarskih vej in višjim oblikam koordinacije načrtov, je D. Fikus poskušal razložiti poljska stališča: »Mi gledamo na te stvari drugače. Poljska je dežela, ki se docela zaveda, kaj je to suverenost; navsezadnje je med zadnjo svetovno vojno pokazala, kako se je treba za to suverenost boriti. Vendar pa gre svet naprej. Danes so gospodarske integracijske vezi nujnost, ki jih terjata tehnika in znanost. Ne da bi opustili temeljne atribute državne suverenosti, hočemo vendar izrabiti možnosti, ki nam jih ponuja socialistična integracija.«¹⁸ Vendar pa Fikusov sklep v primerjavi z dotodanjim pisanjem poljskega tiska ni bil tako oster. Ko je poljski avtor ugotovil, da so razlike v pogledih normalen pojav in da so prav te razlike ferment, ki pomaga stvarnem do uspeha, je opozoril tudi na vso zapletenost sedanjega stanja, v katerem je treba postopno spreminjati oblike dejavnosti SEV — vendar »skladno z novimi gospodarskimi in političnimi razmerami«.

¹⁷ Cit. po: D. Fikus, »Wspolpraca czy integracja«, »Polityka«, 7. XII. 1968, str. 2.

¹⁸ Ibidem.

Že sam položaj, ki je nastal pred XXIII. izrednim zasedanjem Zveze za medsebojno gospodarsko pomoč, je napovedal, da bo ta izbor izredno pomemben; po budimpeštanskem zasedanju politično-posvetovalnega komiteja varšavskega sporazuma naj bi bil nadaljnji odločilni korak k normalizaciji odnosov po intervenciji v ČSSR. Sestanek najvišjih državnih in političnih voditeljev evropskih socialističnih držav je bil sklican tudi tokrat na pobudo Poljske.¹⁹ Poglavitna stališča posameznih držav se niso spremenila,²⁰ vendar pa je prišlo znotraj nasprotnih polov do določenih premikov v ocenjevanju, kaj je bolj koristno: integracija ali ohranitev sodelovanja na doseženi ravni.

V političnem pogledu je pomembno predvsem to, da Romunija ni spremenila svojih dotedanjih nazorov; dosledno se je uprla poskusom, da bi osnovali supranacionalna telesa, in konkretnim ukrepom, ki bi lahko pripeljali v integracijo. Sicer pa termin integracija, ki so ga v pripravljanih razgovorih in razpravah pred sklicem XXIII. zasedanja SEV zelo odkrito uporabljali, v uradnem sporočilu z zasedanja tudi tokrat ni bil uporabljen. Države članice so ugotovile le »potrebo po izpopolnjevanju sedanjih in iskanju novih učinkovitih oblik ter metod gospodarskega sodelovanja. Važno je to, da postane sodelovanje še bolj učinkovito, da bi še več prispevalo k urejanju nalog, ki čakajo vsako državo in celotno skupnost držav članic SEV — zlasti na področju večanja produktivnosti dela, zblíževanja in postopnega izravnavanja ravni njihovega gospodarskega razvoja, zmagovite graditve socializma in komunizma, krepitve enotnosti socialističnih držav kot svobodnih, suverenih in enakopravnih držav.«²¹

Ker je kompletno gradivo z zasedanja nedostopno, je možno le na podlagi objavljenih izvlečkov opozoriti na nekatere značilnosti zasedanja, ki se je vsekakor končalo s kompromisom. Tudi poprejšnja zasedanja najvišjih organov SEV (celo tista, ki so jih pripravljali v precej drugačnem in umirjenem ozračju) se niso končala drugače; zato je popolnoma razumljivo, da je tudi XXIII. izredno zasedanje lahko rodilo le polovičen uspeh.

Sovjetska zveza je zase lahko zadovoljna z izidom zasedanja. Spor z Romunijo se ni poglobil, romunsko nasprotovanje morebitnim supranacionalnim odločitvam pa ni prišlo na dan v ostrejši obliki. Poleg tega so najvišji romunski voditelji potrdili pripravljenost, da še nadalje aktivno sodelujejo v delu SEV, ter s tem spodbili špekulacije, ali Romunija ne bi utegnila zapustiti te organizacije. Romunska delegacija je nedvoumno sporočila, da se strinja, da je nujno izpopolnjevati metode in oblike gospodarske kooperacije držav članic, vendar pa se še nadalje odločno upira načrtom za integracijo v mejah SEV, ker sodi, da bi bila taka

¹⁹ »Trybuna Ludu«, 30. IV. 1969.

²⁰ Pred sestankom v Moskvi je prvi sekretar KP Romunije N. Ceausescu odkrito govoril o romunskih stališčih, od katerih v Moskvi ni odstopil: »Namen sestanka je izmenjati mnenja o dejavnosti SEV in izpopolnjevanju njegovega dela... V nekaterih deželah, ki so članice te organizacije, ugotavljajo potrebo po meddržavnih organih. Romunija želi prispevati k izpopolnjevanju SEV, razvoju sodelovanja in h kooperaciji med državami članicami, ni pa privrženka integracije in ne želi sodelovati v meddržavnih organih.« (»Polityka«, 26. IV. 1969.)

²¹ D. Fikus, »Gospodarczy szczyt«, »Polityka«, 3. V. 1969.

dejavnost v sedanjem trenutku ekonomsko in politično nepotrebna in celo škodljiva.

Stališča drugih držav so bila na tem sestanku nekoliko drugačna, kot so bila na poljskem kongresu. Poljskih pobud za pripravljane terena za integracijo niso npr. odločneje podprli predstavniki DR Nemčije, ki so bili do nedavnega najbolj goreči zagovorniki krepitve organizacije. Vzhodnonemški gospodarstveniki so — nezadovoljni z valutnim položajem v SEV in počasnim snovanjem trdnejše valute, ki bi bila bolj učinkovita in mnogo bolj stimulatívna kot dosedanji »valutni rubelj« — začeli dajati prednost bilateralnim aranžmajem; prepričani so, da je položaj v SEV zelo zapleten in da je težko pričakovati nagle ukrepe, ki bi pripeljali k integraciji. Seveda tega odnosa do bilateralnega sodelovanja na gospodarskem področju, če ga primerjamo s političnimi nazori in splošnim konceptom razvoja DR Nemčije, ni mogoče uskladiti; kaže pa na to, da je najnovejši razvoj organizacije in notranjih odnosov v SEV prispeval k temu, da se obrača DR Nemčija vse bolj k nacionalnim gospodarskim potrebam.²² Pri tem je zanimivo, da so imeli prav predstavniki Poljske in DR Nemčije pred sestankom v Moskvi vrsto razgovorov na najvišji ravni, na katerih so prevladovala vprašanja o krepitvi bilateralnega sodelovanja. Po končanem obisku Gomulke v Berlinu je »Trybuna Ludu« zapisal: »Zanimiv in pomemben dogodek je najavljeno obravnavanje usklajenih prognoz razvoja, koordiniranja planov obeh dežel za obdobje 1971—1975 — in sicer na najvišji ravni med predstavnikoma planskih komisij.«²³ Ideja o trdnejšem povezovanju dežel tako imenovanega »severnega trikotnika« ni preveč nova; rodila se je v začetku šestdesetih let, ko so sodili, da lahko ČSSR, DR Nemčija in Poljska postanejo zelo uspešna gospodarska celota. Značilno je, da so prav te tri dežele najbolj nastopale s predlogi, naj se okrepi oblast organizacije SEV in poveča sodelovanje. Toda v sedanjem položaju, ko je dosegla DR Nemčija na gospodarskem in znanstveno-tehničnem področju pomembne uspehe, zanimanje za takšno triangularno sodelovanje vidno pojema — zlasti zaradi položaja v ČSSR. Tako ostaja Poljska najbolj zvesti partner, s katerim želi DR Nemčija okrepiti ekonomske zveze, da bi še utrdila tudi sicer zelo podobna politična stališča. Iz tega lahko sklepamo, da bo poljsko-vzhodnonemško sodelovanje v novih razmerah še uspešnejše in še bolj vsestransko.

Poleg Sovjetske zveze so poljske predloge podpirali tudi Madžari, ki so prišli do spoznanja, da bi bil močnejši mehanizem gospodarskega sodelovanja lahko zanje ugoden. Podpora ČSSR pa je bila precej umirjena,²⁴ kar velja tudi za Bolgarijo. Gospodarski položaj v ČSSR po intervenciji sil varšavskega sporazuma ni tak, da bi se mogla ta dežela kaj bolj eksponirati; nekdanj je bila ČSSR eden od stebrov SEV in velik

²² Podrobneje o sodelovanju DR Nemčije v SEV glej pri: G. Wyschka-H. König. »The GDR within the Council for Mutual Economic Assistance — Prospect Problems and Tasks of the Foreign Economy«, German Foreign Policy, 1969, št. 2, str. 83—91.

²³ »Trybuna Ludu«, 13. IV. 1969.

²⁴ Zdi se, da je v zadnjem času v ČSSR prevladalo mnenje, da daje sodelovanje na podlagi sedanjega statuta SEV dovolj možnosti in da tudi proizvajalne sile še niso dozorele za sklepanje integracij. To stanje primerjajo z letom 1962, ko je prišel predlog N. Hruščeva prav tako prezgodaj. Sodijo, da se odtlej stvari niso bistveno spremenile. O tem glej mnenja J. Laške, »Dvacet...«, op. cit., str. 285.

zagovornik krepitve zvez. Bolgarija je hkrati s soglasjem k novim ukrepom izrazila tudi dokajšnje nezadovoljstvo zaradi neurejenega vprašanja cen za kmetijske proizvode in surovine, kar imajo v tej deželi za najbolj pomembno vprašanje nadaljnjega uspešnega sodelovanja v SEV.

Štiridnevno zasedanje najvišjih voditeljev Vzhodne Evrope je potekalo v iskanju, pripravljanju možnosti za nadaljnje izpopolnjevanje mehanizma organizacije in snovanje prvih ukrepov, ki bi izboljšali učinkovitost delitve dela v SEV; v takem ozračju bi bilo seveda težko pričakovati, da bodo sprejeli kakršne koli pomembnejše sklepe, zlasti pa take, ki bi jih lahko že v bližnji prihodnosti uresničili. Vendar se zdi, da so glede nekaterih pomembnih vprašanj dosegli večjo enotnost; čeprav so predvideni načrti daleč od poprej zamišljene integracije in supranacionalnih pristojnosti SEV, so vendar pozitiven korak dalje. Udeleženci zasedanja so vnovič poudarili pomembnost, ki jo imajo za SEV koordinacijski načrti gospodarskega razvoja, ki naj bi bili tudi v prihodnje glavna dejavnost organizacije in eno najpomembnejših konkretnih področij skupnega dela. Petletni načrt za obdobje 1971—1975 bodo že upoštevali dolgoročnejšo koordinacijo posameznih planov držav. To naj bi pripomoglo, da bi se investicijska sredstva učinkoviteje razdeljevala, da bi preprečili podvajanje proizvodnje in skupaj nastopali na tistih področjih, kjer je možno uresničiti optimalno učinkovitost. Poleg tega je bilo predvideno, da bi v usklajevanje ne zajeli le temeljnih industrijskih in energetskih vej, kot je bilo doslej, marveč bi tovrstno dejavnost organizacije razširili tudi na predelovalno industrijo in s tem pospešili modernizacijo in velikoserijsko proizvodnjo.

Sporazum predvideva tudi boljše znanstveno-tehnično sodelovanje oziroma višjo raven učinkovitosti skupnega znanstveno-tehničnega programiranja. V pogledu cen, ki so bile v gradivu za posvetovanja dolga leta zelo občutljiv problem, so na posvetovanju poudarili, da temelje trgovinske zveze med državami članicami na pogodbah, ki upoštevajo svetovne cene. Pozneje naj bi te svetovne cene sprejeli tudi v celo vrsto sporazumov, s katerimi izmenjujejo blago zunaj rednih kontingentov; s tem bi se znotraj SEV precej razširili vplivi svetovnih razmerij.

Glede tako imenovanega »mednarodnega socialističnega denarja«,²⁵ ki naj bi postal v dvostranskih in večstranskih odnosih plačilno sredstvo, je bilo rečeno, da je treba aktivno uveljavljati valutno-finančne odnose, da terja ta proces daljši čas, kar pomeni, da je uresničitev poljskega predloga za to področje odložena. Poleg teh komaj nakazanih ukrepov precej splošnega značaja (praksa marsikaterega med njimi ne bo sprejela ali pa jih bodo uresničevali zelo počasi) pa je zasedanje sprejelo sklep, ki pomeni zares novo potezo. V razpravi o tem, da je treba nadalje izpopolnjevati mednarodno banko za gospodarsko sodelovanje in da mora le-ta bolj prožno poslovati, so udeleženci zelo enotno podprli sklep o ustanovitvi investicijske banke SEV, ki naj bi »kreditirala investicije, vezane na mednarodno delitev dela, na kooperacijo in specializacijo, ki jo delitev dela narekuje.«²⁶

Za zdaj je še nemogoče v celoti oceniti pomembnost moskovskega sestanka ter smer bodočega sodelovanja v SEV. Kljub temu pa že lahko

²⁵ M. Mazurski, »Po sesji w Moskwie«, »Polityka«, 10. V. 1969.

²⁶ »Trybuna Ludu«, 30. IV. 1969.

trdimo, da v samem mehanizmu organizacije, v njenih pristojnostih in nalogah ne bodo nastale bistvene novosti, zlasti ne supranacionalnega pomena. K takemu razvoju brez dvoma prispevajo tudi ekonomski razlogi in zelo verjetno je, da medsebojno gospodarsko sodelovanje po sestanku ne bo potekalo mnogo bolje kot doslej. Izpopolnjevanje dela organizacije, sklepi za dolgoročneje in obsežnejše skupno investiranje so bržkone temeljna vprašanja, ki jih bo v prihodnje reševal SEV. Poljski načrti za integracijo bodo spet odloženi in težko je napovedati, kakšna bo njihova nadaljnja usoda.

Sestanek v Moskvi kot tudi zasedanje politično-posvetovalnega komiteja varšavskega sporazuma v Budimpešti sta jasno pokazala, da kljub sovjetskimi prizadevanjem v razmerah, ki so nastopile po intervenciji v ČSSR, ni možno vsiliti načrtov, ki jih ne bi sprejele vse države članice. To dejstvo opozarja na nov položaj v Vzhodni Evropi, ki bo tudi v prihodnje vplival na vse oblike povezovanja med evropskimi socialističnimi državami.

Čeprav zveni presenetljivo, je vendarle res, da takoj po prihodu sil varšavskega sporazuma v ČSSR (s tem je Sovjetska zveza popolnoma nedvoumno naznanila, da v vzhodnoevropskih državah ne bo trpela nikakršnih nacionalnih poti, ki bi škodovala sovjetskemu interesu oziroma sovjetski verziji socialistične družbe) Sovjetska zveza v Zvezi za medsebojno gospodarsko pomoč ni mogla izsiliti ukrepov, ki bi ji vsekakor ustrezali. Poskusi, da bi teorijo o omejeni suverenosti razširili na področje ekonomske suverenosti širše, tako imenovane socialistične skupnosti, so pripravljali teren za poteze, ki bi utrdile sovjetski vpliv na tem važnem sektorju Vzhodne Evrope. Tudi poljski načrt za integracijo vzhodnoevropskih držav je bil popolnoma usklajen s sovjetskimi prizadevanji in močna podpora sovjedom za pritegovanje vzhodnoevropskih držav.

Konkretni rezultati posvetovanja so demantirali pričakovanja, da bo Sovjetska zveza s sestankom v Moskvi razrešila vsa vprašanja ekonomskih odnosov ter da bo zgradila temelje za mnogo bolj dosledno obvladovanje procesov v Vzhodni Evropi. To, da se je Sovjetska zveza sprijaznila s takim rezultatom posveta, si lahko razlagamo z več dejavniki, od katerih je vsak po svoje vplival na oceno položaja in možnosti, s katerimi je ZSSR lahko računala. Prvi od teh je prav gotovo hotenje Sovjetske zveze, da ne bi zaostrovala odnosov v Vzhodni Evropi ter s tem ne pospešila nadaljnje polarizacije vzhodnoevropskih sil. Z odločnim odporom Romunije zoper integracijske načrte ter ob nekoliko manj opaznih nasprotovanjih nekaterih drugih držav je nastal položaj, v katerem si Sovjetska zveza ni upala tvegati prisilnih ukrepov, ki bi imeli lahko nezaželene reakcije.

Možna je tudi domneva, da ZSSR še vedno ni pripravljena ekonomsko in politično uskladiti svojih načrtov o integraciji vzhodnoevropskega področja; za sovjetsko gospodarstvo, pa tudi za družbo kot celoto, bi bili integracijski prijemi pomemben novum, ki si ga sedanja sovjetska politična ekipa še vedno ne želi.

S tem da se odnosi v organiziranih oblikah sodelovanja razvijajo postopno in po dogovorjenih načelih, je želela Sovjetska zveza prav gotovo pokazati svetovni javnosti dokaz o složnem sodelovanju, ki je celo po nekaj hujših sporih še vedno v mejah »bratskega prijateljstva in razumevanja«. Poleg tega, kako bi taka politika učinkovala na Zahodu,

je SZ zlasti upoštevala še to, da kitajski stráni ne bi ponudila novih možnosti za odkrite napade na oblike organizirane dejavnosti evropskih socialističnih držav in politike Sovjetske zveze. Postaja tudi očitno, da je v času vse bolj zaostrenega in celo prvega vojaškega spopada s Kitajsko Sovjetski zvezi Vzhodna Evropa iz političnih, gospodarskih in docela vojaško-strateških razlogov vse bolj potrebna. Zato lahko predvidevamo v odnosih Sovjetska zveza—Vzhodna Evropa tudi bolj prožne odnose, ki seveda ne bodo dovoljevali popolnega razmaha suverenosti, pa tudi ne nadaljnega omejevanja suverenosti.

Ker je bil moskovski sestanek tik pred III. posvetom komunističnih in delavskih partij, je dokaj razumljivo, da Sovjetska zveza ni želela vsiljevati nikakršnih odločitev, ki bi lahko vplivale, da Vzhodna Evropa na moskovskem partijskem vrhunskem sestanku ne bi nastopala enotno; ta sestanek ima namreč za ZSSR v sedanjih razmerah izreden pomen.

Ob vseh teh zunanjih in notranjih dejavnikih pa je prav gotovo, da so tako gospodarski kot politični tokovi dejavnosti Zveze za medsebojno gospodarsko pomoč odvisni predvsem od razvoja političnih koncepcij sovjetskega vodstva in njegovih konkretnih političnih potez.

SEV je nastal pred dvajsetimi leti na podlagi »načela suverene enakosti vseh držav članic«; v dosedanjem razvoju pa se je pokazalo, da je bila ta enakost pretežno v znamenju prevlade sovjetskih interesov, zlasti v posameznih preteklih razvojnih fazah organizacije. Ekonomski in politični interesi Sovjetske zveze, njena fizična prisotnost v Vzhodni Evropi, njena naravnost k dušenju vseh nacionalnih potez, ki bi lahko spremenile sedanjo stopnjo povezanosti z Moskvo, bodo še nadalje podlaga vseh vzhodnoevropskih gibanj. Kljub nekaterim korektivom, v katere jo sili mednarodni položaj, predvsem vse ostrejša konfrontacija z LR Kitajsko, je docela jasno, da sovjetsko državno in partijsko vodstvo ne namerava v Vzhodni Evropi bistveneje popuščati. Obenem pa prav isto vodstvo ni zmožno najti boljših oblik povezovanja, kot so sedanje, speljati učinkovitejše politične in gospodarske integracije, h kateri prav gotovo teži. V takih razmerah bo ostal SEV še vnaprej instrument, ki se bo zelo počasi razvijal in ki za zdaj še ne more učinkoviteje vplivati na razreševanje ekonomskih vprašanj prihodnje usmeritve Vzhodne Evrope.

Ob teh političnih dejavnikih še številna neurejena vprašanja docela ekonomske narave močno otežujejo delo organizacije, ki bi sicer lahko močnejše vplivala na gospodarski razvoj vzhodnoevropskih dežel in na boljšo izrabo njihovih sredstev v mejah širše mednarodne delitve dela; seveda, če bi bila ta delitev zasnovana na jasno opredeljenih političnih vidikih enakopravnosti, nevmešavanja v notranje zadeve, neodvisnosti in skupne koristnosti. V takih razmerah bi lahko postal SEV pomemben dejavnik nadaljnega razvoja Vzhodne Evrope in gospodarstva držav članic.

SAMO ETIKA ALI ŠE KAJ DRUGEGA?

Razmišljanje o glosi »Nemoč cerkve« (»Družina«, 23. nov. 1969)

Pretirano polemiziranje v obliki odgovora na odmev na neki članek mi ni všeč. Sobesednika nastopata s popolnoma različnih plati in je njun dialog temu primerno čedalje bolj oddaljen od cilja, ki sta ga želela doseči. Toda v odmevu verskega lista »Družine« (23/XVIII) na moj prispevek v reviji »Teorija in praksa« (10/1969) je nekaj neljubih izkrivljanj moje misli, zato bi želela še enkrat opredeliti smisel zapisa.

Naj samo na kratko povzamem misel, ki jo je razvila »Družina« na temelju podatkov o brezbriznosti političnih dejavnikov v velikih človeških tragedijah na afriški celini. »Družina« namreč trdi, da Cerkev sama stori vse, kar je mogoče, da pa politično ne more vplivati, ker rešuje vprašanja samo z etične plati. Da se je v zgodovini vedno, kadar je skušala storiti »kaj več«, to potem izkazalo za slabo. Da je v tem moč katoliške cerkve in hkrati njena nemoč.

V svojem zapisu seveda sploh nisem nameravala raziskovati vlogo moči Cerkve v konkretnih mednarodnih problemih. Ost je bila usmerjena proti vsem tistim demagogom, ki s pomočjo vere, čeprav to ni edini element, vojujejo boj za svoje omejene cilje. Napisala sem tudi, da gre le slučajno v vseh treh primerih (biafrskem, sudanskem in irskem) za okvirno enake pripadnike iste veroizpovedi, da pa ne gre za vero ali proti njej, ampak za možnost nacionalnega odločanja, za enakopravnost narodov na vseh področjih, ne glede na njihovo velikost in druge elemente.

Navsezadnje pa bi se tudi lahko zgodilo, kljub spremenjenim okoliščinam moderne katoliške cerkve, da bi se v drugačnem primeru pripadniki njene vere znašli na drugi strani, to je na strani nekompromisnega zatiralca manjšine in njenih zahtev. To se je že zgodilo, zato je navajanje v »Družini«, da Cerkev rešuje vprašanja »načelno, etično in človečansko« (sklepam, da misli s tem — vedno in vselej) in da ni mogla odpravljati bistvenih krivic in različnosti v preteklosti, le igračkanje z besedami, da ne rečem farizejstvo. Prav v tam navedenih primerih (fevdalizem, tlačanstvo, izkoriščanje delavcev) je bila namreč katoliška cerkev politična sila številka ena. V določenem obdobju je lahko imela tudi svojo vojsko in selila evropsko miselnost tudi drugam. Menda je zgodovina dovolj natančno pokazala, da krščanstvo ni ostalo v svoji prvotni obliki dajanja ubogim in lajšanja ran, ampak je razvilo hierarhične lestvice različne vrednosti ljudi do nesluteni oblik v državnih tvorbah. Tedaj, ko je zlasti katoliška cerkev **bila** politična sila in **bi bila** lahko vplivala na bistvo odnosov, tega ni storila, preprosto zato ne, ker je najvišji sloj cerkvenih dostojanstvenikov spadal med fevdalne in

pozneje kapitalistične vrhove. Trditev »Družine«, da se je vedno, ko je »Cerkev hotela storiti kaj več, izkazalo za slabo« je zato samo dvoumen pregled zgodovinskih dejstev. V tem kontekstu bi iz tega stavka namreč sledilo, da je vedno **hotela storiti »kaj več«** (narekuje je uporabila »Družina«) za odpravo bistvenih problemov določenega obdobja, vendar pa zaradi objektivne maksime katoliške cerkve (da rešuje vprašanja načelno etično) tega ni mogla. Če so se razmerja v svetu spremenila in odnosi tudi, tako da Cerkev danes nima prvenstvene politične moči v mednarodnem merilu, ni sama k temu nič kaj pripomogla, niti si ni za to posebno prizadevala. Prilagodila se je pač danemu položaju, ki ji v dobi jedrskega orožja ne dovoljuje najemanja vojska in križarskih pohodov proti nevernikom.

S svojim člankom sem sicer poudarila pomen pomoči, ki jo dajejo cerkvene dobrodelne organizacije, pa ne zato, ker bi hotela poudariti izključnost te pomoči, ampak da bi jo postavila v čim večje nasprotje z reševanjem, ali bolje nepripravljenostjo, političnih dejavnikov za reševanje bistvenih problemov v vseh velikih sodobnih spopadih, kjer obrisi niso jasni in se prepleta nekaj različnih elementov.

Ne morem se hkrati znebiti občutka, da je izrazita caritas odločen izgovor za drugačno vlogo Cerkve v novih razmerah. Njen uradni družbeni nauk je bolj ali manj poudarjeno vedno zapovedoval pokorščino po načelu »cesarju, kar je cesarjevega, Bogu, kar je božjega...« V pogojih drastičnega osvobajanja človeka v vseh oblikah in na vseh ravneh življenja je slepa pokorščina postala nepopularna, zato jo je Cerkev korigirala, toda od temeljnih stališč svojega družbenega nauka ni nikoli odstopila. V spremembo družbenih odnosov se ne bo vtikala, tudi tam ne, kjer bi se lahko, še naprej bo blažila le posledice. Če uporabim primer: če bi Cerkev hotela, bi zaradi svojega tradicionalnega vpliva v Latinski Ameriki lahko bistveno prispevala k temu, da se tam odpravi skoraj neverjetno izkoriščanje človeka po človeku. Tega do zdaj ni storila (morda jo bo kdaj pozneje val pritiska prisilil v drugačna stališča). Latinske Amerike pa tudi ne postavlja v vrh svoje dejavnosti. Morda je k temu še vredno dodati, da v Braziliji, zvesti katoliški državi, prav zaradi udarcev rasistične politike dobesedno pred očmi sveta izginja narod prvotnih naseljencev — Indijancev — in gre za genocid v najčistejšem pomenu besede. V Sudanu katoliška cerkev v resnici ne more ničesar opraviti s svojim političnim vplivom, v Braziliji bi lahko, pa tudi ne stori ničesar. Če torej trdi, da ji njena vloga ne dovoljuje storiti kaj bistvenega, je to samo deloma res. Deloma pa je to tudi propagandno geslo, ki je zelo primerno, ker osvobajajo odgovornosti, v vernikih pa ustvarja občutek izredne zavzetosti za odpravljjanje družbenih krivic. Ponavljam, v afriških primerih je pomoč Cerkve silno dragocena, toda ravno tako dragocena tudi za propagandno krepitev cerkvene organizacije.

Navsezadnje pa je treba omeniti še nekaj. Primerjava z Rdečim križem je najbrž zgrešena. To je bila od vsega začetka dobrodelna organizacija, kjer verski predznak ne bi smel igrati odločilne vloge. Včasih je bila tudi politično pobarvana, a vsaj formalno nikoli ni hotela biti drugega kot blažilec posledic. Najbrž s katoliško cerkvijo ni tako, ker ima možnosti politično vplivati na vernike, ki potem delujejo v svojih okvirih. Navsezadnje, če bi bila vloga katoliške cerkve samo dobrodelnega značaja, bi to dejavnost lahko usmerjala prek Rdečega križa, ki je

specializirana organizacija za to. Če ne bi torej le iskala poti političnega vpliva, seveda takega, ki ga mednarodne okoliščine dovoljujejo in ki ustreza moderni vlogi katoliške cerkve.

Vse, kar sem napisala, seveda ni plod subjektivne ocene, tudi ni bilo namenjeno samo konkretnemu uvodniku v »Družini«, ampak sem se analize lotila zato, ker menim, da potvarjanje dejstev lahko zmede neobveščene in je zato v širšem družbenem interesu, da se razgrne pravo ozadje.

MOJCA DRČAR-MURKO

KDO LOVI?

Vlado Vodopivec me je (v Teoriji in praksi, št. 11/12, leto 1969) označil za nekakšnega lovca, ki s psi gonjači preganja ideologije po Slovenskem. Dodal je še, da je ta lov (brakada) že nekoliko nadležen. Ne da bi razmišljal o različnih nadležnih implikacijah tega Vodopivčevega naznani, ki je skoraj podobno politični kvalifikaciji, saj vemo, da se zadnje čase »preganjanje« ideologij zelo rado tolmači predvsem kot opozicija tako imenovani »prevladujoči ideologiji«, bom poskušal pojasniti nekatera svoja stališča, ki jih je Vlado Vodopivec prezrl, ko je gradil svojo (morda vendarle neutemeljeno) predpostavko. Najprej naj opozorim na trditve, ki so se Vodopivcu zapisale brez moje pomoči. Nekaj vrsticam, ki sem jih zapisal o najnovejši Zupanovi knjigi v Naših razgledih, je namreč dodal še nekaj svojih vrstic, ki niso v sosledju z mojimi stališči. Ko razpravlja o mojem mnenju, da je delo, o katerem je govor, v temelju ideološke narave, Vodopivec dodaja naslednjo ne-mojjo misel: da takšna struktura, kot jo razodeva omenjena literatura, »nedvomno pomeni mistiko, zablodo...«. Malo niže nadaljuje na podoben način: kdor kliče boga, »je zmeden ali pa živi nekaj sto let zadaj«. Tudi tega nisem nikjer zapisal. Vodopivec je tedaj na podlagi neke predpostavljene ali umišljene predstave o mojih stališčih sklenil, da zavračam, zanikam in obsojam ideološko pisanje, da lovim ideologije in tej svoji predstavi je dal zelo slikovito podobo pogona s psi. Ker ne zanikam nekaterih svojih pomanjkljivih, nedorečenih ali preskopih formulacij in ker se zavedam, da pisanje, ki ga narekujejo tiskarski stroji, po neki notranji logiki sili v redkobesednost in slabo kontekstualno razvidnost, bom poskusil tu, sicer še vedno na kratko in nesklenjeno, vsaj v grobem določiti svoj odnos do t. i. ideološke literature.

Vodopivec je v kontekst mojega razmišljanja o razlikah pa o podobnostih literarnih oblik vnesel izrazito negativistično, zanikujočo barvo. Moja razlaga romaneskne ali epične literarne tvorbe je tako dobila pomen vrednostnega — ali z drugo besedo — ideološkega pisanja. Seveda ne mislim, da se je v pisanju o pisanju mogoče popolnoma izogniti ideološkim redukcijam, pa tega tudi nisem nikdar trdil. Vendar ni moj namen, da bi katerokoli tuje pisanje ideologiziral; še manj pa

se mi zdi posrečena superideologizacija, ki jo vrši Vlado Vodopivec s svojimi poenostavljenimi in reduciranimi ideološkimi delikatesami na tekstu, ki se mora načelno ukvarjati s **pregledovanjem** in razlaganjem idej in struktur v nekem tretjem tekstu. Razlaga, ki je razbiral razliko med določenimi literarnimi strukturami in ki je poskušala razmišljati v avtorjevem jeziku na podlagi konkretnega literarnega teksta (novela Praznina), je tako po Vodopivčevi zaslugi postala nekakšen manifest, iz katerega naj bi bilo razvidno, da je romaneskna forma (tj. forma, o kateri je Georg Lukács zapisal, da je epopeja sveta, ki ga je bog zapustil) mistična, blodna, zmedena in da je nekaj sto let zadaj. Očitno je ta interpretacija božanskega sveta v Vodopivčevi zavesti tako močna, da se mu je zapisala kar sama od sebe, kajti sam nisem takšni strukturi dajal nobene vrednostne ocene in se mi tudi ne zdi potrebna. Predvsem pa ni potrebna in ustrezna za okvir mojega pisanja v Naših razgledih, ki si prizadeva biti strpno do različnih konceptov literarnega ustvarjanja in nikogar ne preganja s psi. Da pa ta ali ona literatura skriva to ali ono ideologijo, in da se je povrh ne zaveda popolnoma, je menda vsakomur jasno. Sicer pa ne more biti naloga pisatelja, da ugotavlja svojo ideologijo ali strukturo svojega pisanja, to naj bo prejkoslej naloga onih, ki o literaturi razmišljajo in pišejo. V tem smislu je bil že večkrat razložen namen in okvir mojega literarnega pregledovanja oz. pregledovalstva.

Da je moje »nevtralnno« stališče do literature mišljeno resno, priča tudi zaključek mojega zapisa o Zupanovi knjigi, o kateri med drugim mislim, da je izvrsten primer za razmišljanje o naporih sodobne slovenske književnosti in da torej nikakor ne more biti slaba knjiga, kot morda tolmači Vodopivec, ampak usodno in zakonito pričevanje o »božanski« strukturi slovenske družbene stvarnosti. Tu citiram zaključek svojega zapisa: »Zupanova proza je v temelju ideološka, saj zahteva novo ureditev sveta in celo pripoveduje o tem, kako naj bi se ta svet uredil. To ni roman, ki pripoveduje o smešnosti in tragičnosti spreminjanja sveta, ampak je klicanje boga, kot se to dogaja v epopeji. Po vrnitvi boga bo svet spet dober in tudi pesniki bodo lahko zapeli s polnimi pljuči. To pa je tudi Zupanov poslednji namen: konstituirati svet, v katerem bo beseda dobila nazaj svoj nekdanji pomen in veljavo. Tu bi se lahko začela polemika, saj beseda hkrati s smislom nosi še marsikaj drugega, vendar bi takšna polemika preseгла okvir rubrike, kot je zamišljen«. O tej posebni in konkretni prozi, predvsem o noveli Praznina, sem torej zapisal, da si želi v čase epopeje, v čase, ko junak ne more biti posameznik, ampak je v središču prejkoslej usoda celotne skupnosti, ko junak ne tava v **praznem**, ampak intenzivno živi svet, ki je utemeljen v »bogu«. Kot je razvidno iz citiranega teksta, mi ni do **polemike** z vizijo, kakršna je razložena v Zupanovi knjigi, moja »ideologija« ne **izganja** Zupanove »ideologije«, kvečjemu je prva postavljena poleg druge in si jo ogleduje ter jo misli. Vodopivec si je izbral nesrečen tekst, da bi mi dokazal »brakado«, sicer pa česa takega ne bi mogel dokazati niti na bolj **polemичnem** tekstu. Seveda smatram, da je polemika prisluškovanje mislim sogovornika, premišljanje in eksplikacija lastnih stališč. Diskvalifikacija nasprotnika in samoumevnost lastnega nazora pa je resnično izganjanje in lov, ki meji na uničevanje in likvidacijo, to je način mišljenja, ki ne more živeti z drugimi, ampak lahko obstaja samo tedaj, če vse priliči sebi.

Vodopivec je seveda zmotno predpostavil tudi to, da si domišljam, da je mogoče ustvariti brezideološko stanje, pač pa je res, da sem si često prizadeval, da bi ideologije, ki jih srečujem, postale čimbolj prozorne, da bi opozoril na njihove konsekvence in implikacije. Ideologija, ki ne premisli svojih temeljev, se lahko namreč kaj hitro znajde na položaju slepega eksekutorja in »lovca s psi«. Da bi na tem mestu razlagal okvire in stike svojega mišljenja, najbrž ni mogoče, vsekakor pa je vprašljivo, zakaj ni svojega mišljenja razvil Vlado Vodopivec, ki v svojem spisu prizadeto stopa na stran preganjanih ideologij. Pa ne da se mu kaže njegova pozicija samoumevna? Zdi se namreč, da le on uprizarja lov na nevernike, ki ne priznavajo samoumevnosti, da išče nekakšno monstrozno ideologijo, po kateri bi se lahko potrdil in preko zanikanja premišljanja in kritike ideologij dosegel odrešilno bistvo. Ali se sme domnevati, da Vodopivec razpravlja o lovu, ker ne želi definirati svojega položaja in ker je v razbiranju lastnih temeljev naletel na neodgovorljiva vprašanja o mističnosti, blodnosti, zmedenosti in anahronističnosti neke dogmatične ideologije? V tej točki pa se odpirajo res bistvena in neodločljiva vprašanja, o katerih se je nujno pogovarjati. Interes je bržkone splošen.

DIMITRIJ RUPEL

ALI SE MOTIMO?

(Ob podelitvi nagrad Borisa Kraigherja)

V lanskem letu smo lahko brali razne statistične podatke, ki kažejo, kako neustrezno mesto ima izobrazba v naši družbi in izobraženec celo zapostavljen položaj. V Sloveniji je to vprašanje med vsemi republikami v Jugoslaviji najbolj pereče, saj kažejo podatki, da je ravno v Sloveniji največ direktorjev podjetij z osnovnošolsko izobrazbo. Prav tako opažamo v Sloveniji, da ima velik del podrejenih oseb v raznih zaposlitvah višjo šolsko izobrazbo, kot jo imajo osebe na višjih mestih.

Sodili bi, da pomenijo takšne ugotovitve alarm, da je treba takšno stanje čimprej odpraviti. In res je že kazalo, da smo se slednjič le zavedeli pomembnosti izobrazbe in znanstvenoraziskovalnega dela ter da bo izobraženec dobil v naši družbi tisto mesto, ki mu dejansko pripada. Spomnimo se samo na nedavno proslavo ob 50-letnici univerze v Ljubljani, kjer smo lahko ob raznih zapisih ob slovenskem narodnem jubileju in različnih govorih zaslutili, da se obetajo lepši časi za naše izobražence. Toda hudo smo se zmotili in že po zelo kratkem času ugotovili, da ni tako. Dober mesec zatem, ko smo slavili jubilej alme mater, ko smo poudarjali pomen znanstvenoraziskovalnega dela, pomen izobraženca v naši družbi in poveličevali našo mater — hraniteljico-univerzo — je prišlo do podelitve nagrad Borisa Kraigherja, ki jih vsako leto podeljuje Gospodarska zbornica Slovenije. Po sklepu komisije so dobili nagrado v višini 20.000 dinarjev razni direktorji gospodarskih

organizacij, medtem ko je edini znanstvenik, ki je bil tudi nagrajen, dobil le polovico tolikšno nagrado kakor drugi nagrajenci. S tem ne mislimo, da ni upravičeno nagrajevanje poslovnosti. Nasprotno, sodimo, da je potrebno poslovnost v našem ekonomskem sistemu še bolj ceniti in nagrajevati. Opozoriti smo hoteli le na nesorazmerje v nagrajevanju poslovnosti in znanosti. Ali ni zapostavljanje nagrajevanja znanosti v času, ko lahko povsod beremo, da je znanost odločujoči proizvodni dejavnik, skorajda nedopusten spodrsrljaj? Ali pa kaže, da je izobraženec v naši družbi še vedno zapostavljen in da veliko bolj cenimo vse druge kot pa uspehe znanstvenega in raziskovalnega dela?

Morda je sam namen nagrajevanja drugačen, kot si mi mislimo? Toda če povzamemo iz dnevnih časopisov, da je zbornica ustanovila nagrado Borisa Kraigherja kot družbeno priznanje vodilnim in drugim strokovnjakom za izjemne dosežke trajnejšega pomena pri organizaciji in vodenju podjetij, ni mogoče dvomiti, da gre za nagrajevanje tako znanstvenih in raziskovalnih uspehov kot tudi drugih uspehov pri organizaciji in vodenju gospodarskih organizacij. Prav zaradi tega sta nas višina nagrad in vrstni red nagrajencev nemalo presenetila.

Podeljevanje nagrad Borisa Kraigherja je ponoven dokaz, da v resolucijah, raznih dokumentih ter v govorih ob različnih priložnostih govorimo in pišemo nekaj, delamo pa drugače. Ta dvojnost je v tem konkretnem primeru tem bolj zaskrbljujoča, ker gre za zapostavljanje enega izmed najpomembnejših dejavnikov gospodarskega in družbenega razvoja — znanosti. Zavedati se je treba, da je danes znanost odločujoči ekonomski dejavnik in sestavni del proizvodnega procesa. Brez znanosti v sedanjem času ni napredka. Zaradi tega se moramo vprašati, kakšen bo prihodnji razvoj naše družbe, če še vedno tako mačehovsko ravnamo z znanostjo in ji ne damo ustreznega mesta. Razdeljene nagrade Borisa Kraigherja za leto 1969 nas na to vprašanje jasno opozarjajo.

J. Š.

UČINKOVIT UKREP ALI LOV NA ČAROVNICE?

Razpravam in razgovorom o našem zobozdravstvu ni bilo v preteklem letu ne konca in ne kraja. Nič čudnega, zobobol je huda zadeva. Če je množičen in se ne rešuje s kleščami in zobarskimi instrumenti, pač pa z razpravami, je toliko hujši. Precej dlje namreč traja — dokler zob ne segnije. Ne vem, ali se je v javno razpravo o kakšni drugi zadevi naš delovni človek tako množično vključil kot prav v to zobobolsko in zobozdravstveno.

Zdaj pa, kot kaže, je vseh razprav konec. Po mnogih posvetovanjih in sejanju smo dobili sklepe in priporočila in lahko upamo, da bo v letošnjem letu ta zadeva drugače urejena. Ne vem sicer, ali kaj dosti bolje za tiste, ki so zobozdravniške pomoči potrebni, pa tudi za one, ki

pomagajo vsekakor vsaj za tiste, ki o »tej materiji« razpravljajo. Zanesljivo, nekaj časa ne bomo razpravljali.

Navsezadnje, ne smemo biti preveč črnogledi in rajši počakajmo v upanju, da bodo nekatera priporočila zalegla in da jih bo vsaj kdo sprejel za svoja in se po njih ravnal. Kako bo v resnici, bomo nadrobneje poučeni čez leto ali dve, ko bodo znova pripravljene gradivo in analize ter bomo znova razpravljali, predlagali, črnili in hvalili.

Med predlaganimi ukrepi so tudi takšni, ki naj odpravijo tako imenovane »črne zobozdravniške ordinacije«, o katerih gre glas, da so se razpasle kot gobe po dežju in da imamo vsakovrstne — od razkošnih in bogato opremljenih do zasilnih, v partizanskih pogojih delujočih v kopalnicah in kleteh. Tudi med lastniki so bojda zveneča imena, navadni zemljani in taki, ki nimajo kvalifikacij za samostojno zoboterapevsko delo. To vse nič ne moti, saj beremo, da ponekod nastavljajo za »zdravnike« tudi nekvalificirane delavce in se ti na svojem delovnem mestu dobro izkažejo. Padarjem pa gre v naši ožji domovini tudi bolje kot visoko kvalificiranim zdravstvenim delavcem. Važno je le to, da ima delovni človek možnost »proste izbire« tistega, ki mu bo ruval ali zdravil zobe. No, in zdaj ta ukrep zoper črne ordinacije. V predlogih in sklepih je namreč črno na belem zapisano, da morajo zoper nje nastopiti vsi dejavniki, od delovnih (zdravstvenih) organizacij, v katerih so »črni privatisti« zaposleni, do strokovnih društev in organizacij in seveda ves upravni aparat.

Če je bilo govoričenje vse doslej bolj podobno farski kot dejanskim ukrepom, ki nekaj obetajo, postaja zadeva odslej resna. Najbrž je to prvi ukrep, kateremu bodo sledili drugi, ne samo v zdravstvu, ampak tudi v gospodarstvu. V kratkem je pričakovati sklepe in priporočila ali resolucijo, s katerimi bo delovnim organizacijam v gospodarstvu naloženo, da morajo izvajati moralni, politični in tudi disciplinski pritisk na vse svoje delavce, ki doma »štancajo« sponke in vijake, ulivajo plastične mase ali vodijo prave male tovarne, v gospodarski organizaciji pa sedijo na ne tako pomembnih stolčkih in razpredajo mreže za plasiranje svojih izdelkov. Strokovnim in drugim društvom in združenjem, seveda tudi gospodarski zbornici, bo naloženo, da iz svojih vrst črtajo vse člane, ki po osemurnem ali sedemurnem delovnem dnevu v mislih ne spremljajo razvoja svojega podjetja ali ustanove, v skrajnem primeru vsaj svoje stroke, ampak delajo še kaj »na črno«.

Takšni ukrepi so namreč popolnoma logični, saj črna praksa v zobozdravstvu ni nič izjemnega ali osamljenega, ampak pojav v celi vrsti enakih ali po svojem končnem učinku še hujših pojavov. Tako bomo imeli vsi polne roke dela. Eni bomo prijavljali, drugi opozarjali, tretji pridigali o moralnosti ali amoralnosti početja, nekateri spet dajali odpovedi in drugi črtali iz seznamov članstva. Vsi, le tisti ne, ki so plačani (ne vem, ali dovolj in ali jih je dosti) za to, da v družbi izvajajo nekakšne predpise in zakone, v katerih je vsaj med vrsticami zapisano, da »črno-proizvodnih odnosov« v tej družbi ne poznamo. Tako sodim zato, ker so tako delali že doslej. Saj najbrž ni občana v tej naši preljubi domovini, ki bi ne vedel vsaj za enega zasebnika »v črni praksi«, pa ne samo v zobozdravstvu, ampak tudi drugje. Med temi občani so tudi tisti, ki jim je dano in naloženo, da te vrste »prakso« preganjajo, kaznujejo in zatirajo. Morda se je kje že zgodilo — vendar meni ni znano — da bi kdo prenehal s črno prakso, ker je bil zaradi nje kaznovan, ali da jo

je prijavil kot legalno ter zdaj za pošteno delo in plačilo tudi plačuje poštene davke.

V zobozdravstvu naj torej preganjajo črno prakso zobozdravniki sami, združeni v strokovni organizaciji. V pomoč naj jim bodo še drugi zdravstveni delavci. In to ob vsem omejevanju in krčenju možnosti za delo na delovnem mestu z redno zaposlitvijo in ob silnih potrebah po zobozdravstveni pomoči. V družbi, ki je strokovnim organizacijam vzela praktično vse druge možnosti in pravice razen pravice, da se združujejo in ne delajo družbi v škodo. Naj pač skrbijo za strokovno izpopolnjevanje in rast svojih strok, naj si organizirajo tečaje, predavanja, seminarje in kongrese, izdajajo svoje strokovne publikacije, učijo morale in etike svojih poklicev in iz leta v leto skrbijo za tistih nekaj dinarjev, s katerimi bodo v naslednjem letu lahko še obdržale tablo strokovnega društva. Po čem drugem jih tako in tako nihče ne vpraša. Zaposlovanje, namestitve na različnih odgovornih delovnih mestih, pravica do samostojnega dela (licenčna pravica — ki je izrednega pomena v drugih državah) — vse to rešuje upravni organ, vštevi to, da daje pravico do zasebne prakse (v zdravstvu) oziroma delavnice. Po svojih pravilih imajo društva možnost kaznovati člane z neko kaznijo (moralne kategorije), ki se je člani preprosto izognejo tako, da že prej izstopijo iz članstva, seveda če so sploh kdaj bili člani. Saj članstvo v strokovnem društvu tako in tako nima nobenega vpliva na vse druge pravice posameznika kot državljana in strokovnjaka. Tudi zdaj je precej strokovnjakov, o katerih se šušlja (žal tega nikoli nihče ne pove naglas), da se ukvarjajo s tem ali onim, zunaj vrst strokovnih društev.

Mi, poštenjaki in naivneži, pa si obetamo od takšnih predlogov in sklepov nekakšne uspehe. Izganjamo hudiča s sveto vodicco. In čez čas se bomo na strokovna društva hudovali, češ ničesar niso ukrenila, čeprav je bilo to zapisano v nekem dokumentu.

V vsaki družbi se zadeve urejajo po sprejetih in za vse obveznih regulativih. Tudi pri nas ne more biti izjeme. Če pa želimo le-te spremeniti in tudi drugim dejavnikom v družbi naložiti neke obveznosti in dolžnosti, potem to tudi storimo. Nič lažjega, kot poiskati si vzor v Angliji, Franciji, Avstriji ali pri katerikoli skandinavski državi. Prenesimo na strokovna društva pravice, nato terjajmo tudi sankcije. Pa ne bomo imeli ne črnih privatistov, ne različnih ekscesov, ki jim zdaj ne moremo do živega. Toda proklamirati eno, delati drugo in zahtevati tretje pač ni čisto upravičeno.

Sicer pa, tudi če to uredimo — kaj bo z zobozdravstvenim varstvom? Odgovora na to vprašanje kljub zagnanosti v preganjanju »črnih zasebnikov« pa še vedno ni. Kdo bo preganjal in kdaj tiste, ki so zobozdravstveno varstvo spravili na tla in vsilili črno zobozdravstveno prakso?

B. S.

KAKO DALJE?

V preteklem letu je bilo v naši družbi veliko naporov, da bi pospešili razvoj samoupravljanja in premagali nekatere kritične točke in ovire, ki so zadrževale njegov napredek. Med družbenopravnimi akti je vsekakor najpomembnejši znani XV. amandma zvezne ustave, ki je imel večji odmev, močnejše angažiral družbene sile, kot so tvorci bržčas pričakovali. Tak obseg razprav, pojmovanj, posvetov in političnih akcij je narekovala potreba, da se dobro zamišljeni ukrep ne bi sprevrgel v svoje nasprotje. Pojavila se je namreč nevarnost, da bi XV. amandma bil v oporo silam, ki dušijo razvoj samoupravljanja, namesto da bi ga omogočal in pospeševal.

Razumljivo je, da so se v teh prizadevanjih močno angažirali politični aktivisti, ki so v zavezništvu s pravniki pojasnjevali namen in pomen amandmaja, vendar je hkrati škoda, da je akcija pretežno izhajala iz teh dveh izhodišč. Po sili razmer so poudarjali to, kar je že dalj časa značilno za družbene akcije na področju samoupravljanja, namreč, da prevladujeta splošno družbenopolitični in pravni vidik. Seveda potrebe po enem ali drugem nihče ne zanika, slabo je le, če izrazito prevladujeta, če v svojih oznakah uporabljata globalne ocene, če se bolj ukvarjata s pojasnjevanjem, razlaganjem kot pa s proučevanjem, zavračanjem slabega in iskanjem novega, doslej zapostavljenega, temelječem na znanstvenih izhodiščih.

Zato se mi zdi zelo primerna ugotovitev: »...upam, da ne bom premočno pretiraval, če povem svoj vtis — da se pri nas še zmerom preveč razpravlja o številnih ideoloških in politično pobarvanih hipotezah, ki napadajo ali branijo družbeno samoupravljanje in s tem povezan sistem ekonomskih odnosov, kakor tudi o tako imenovanem konfliktu med znanostjo in politiko, ki je v bistvu samo zunanji izraz izrazito političnih konfliktov, kot pa o tem, kako bi dobili serijo znanstvenoraziskovalnih projektov, ki so naši družbi potrebni na področju materialne strukture našega gospodarstva in družbenega dela v celoti, kakor tudi kot oblika medsebojne odvisnosti vseh dejavnikov družbenega dela na področju znanstveno tehničnega napredka, in to v pogojih samoupravljanja.« (Edvard Kardelj, »Samoupravljanje in moderna tehnologija«, »Socializem«, 6/1969, stran 765.)

Prav gotovo so politične ocene raznih političnih vodstev potrebne. Kolikor bolj so analitične in konkretne — toliko večja je njihova korist. Vendar pa imajo tudi najboljše le omejen učinek. Z najbolj natančno oceno trenutnega, slabega, lahko opozorimo na nevarnosti, sovražnike, delno paraliziramo njihove namere in akcije, ne dajemo pa napotkov za nasprotno akcijo, kako se temu upreti, kako graditi in ustvarjati boljše. Vizija prihodnosti samoupravljanja ima pri tem velik mobilizacijski pomen, za konkretnjšo akcijo pa so potrebni konkretnjši posegi, na znanstvenih raziskavah ugotovljeni napotki in modeli. Če tega zadnjega ni, je vsaka politična ocena in akcija obsojena le na delen uspeh.

Lahko si za najrazličnejše pomanjkljivosti, ovire samoupravljanju omislimo in ponavljamo oznake: tehokrat, etatist, birokrat, centralist,

konservativcev, sovražnik samoupravljanja, absolutist itd.; toda če bomo ostali le pri takem označevanju, razvoju samoupravljanja ne bomo veliko koristili. Ne gre le za »iskanje« in označevanje sovražnikov, gre predvsem za iskanje takih rešitev in odnosov, ki bodo zagotavljali in krepili samoupravljanje.

Dogaja pa se, da iz ene same skope misli ali prebliska na posvetu, v referatu ljudje že hite sklepati: »Na temelju tega lahko sklepamo, da je...«. Iz enega primera, podatka sledi splošen sklep, ki naj bi imel neizpodbitno veljavo. Nič slabše ni, če sledi splošni opis, kratka, »previdna«, zelo splošna oznaka, ki jo potem javna občila — časniki, radio, televizija — nujno (zaradi omejenega prostora) skrócićjo, včasih zaradi lažjega dela poenostavijo v geslo ali frazo. In to frazo povzamejo bralci časnikov, udeleženci posvetov veliko od povedanega pozabijo, in tako imamo opravka z obilico, s poplavo besed, kratkih oznak, pozivov, stališč, kot bi bilo to že dovolj za uspešno družbeno akcijo. Veliko naporov in družbenih sil je vloženi v resolucije, politične oznake, v splošno, premalo v opredeljene in jasne ocene, premalo v znanstveno proučevanje problemov. Zato tudi na področju samoupravljanja, njegove teorije toliko različnih in ne dovolj domišljenih mnenj in stališč. Prav zato tudi nenehna potreba po novih pojasnjevanjih, po »novih« stališčih o že povedanem, ki je na novo »osvetljeno«, »poudarjeno«.

Če bi dananašnji zbrali skupaj deset predavateljev ali razlagovalcev samoupravljanja, ki naj bi govorili o glavnih problemih in nalogah samoupravljalcev, bi dobili zelo pestro, a neenotno razlago. Pri tem seveda ne gre za to, da bi vsi govorili in mislili natanko enako, gre za to, da so možne pri tem zelo različne in celo nasprotne interpretacije. Predavatelj, pisec lahko poudarja družbenopolitično stran, lahko pravno, ekonomsko, sociološko, organizacijsko. Kakšne sklepe bo iz tega izvedel, ali bo upošteval en sam vidik ali bo skušal razložiti celovitost teh odnosov, to je prepuščeno njemu samemu. Predvsem pa se mu ni treba ukvarjati z rezultati skromnih raziskav, izsledkov, ki so bili o samoupravljanju že izvedeni. Zadostuje splošno, površinsko, enostransko, tudi en sam vidik ali izhodišče. Lahko bi bilo to opozarjanje tudi temeljitejše, vseeno večjega uspeha z njim ne bi dosegli!

Naj še sam navedem analogijo zaradi bolj izostrene primerjave. O nevarnosti rakastih obolenj lahko napišejo zdravniki na tone razprav, opozarjajo, kako so razširjena — dokler ne bodo znanstveniki odkrili, kaj raka povzroča, kako najti uspešno zdravilo, toliko časa bo človeštvo — pred rakom brez moči. Podobno je s samoupravljanjem. Dokler bo težišče na splošnih opisih samoupravnih problemov, dokler ne bomo znanstveno začeli iskati najboljših rešitev, toliko časa tudi ne bomo našli najbolj učinkovitih poti za njegov napredek. Mnenje, da je praksa najboljši učitelj, da bodo samoupravljalci sami spoznali in ubrali najboljše poti, je za marksistično družbeno misel nezadostno.

Poleg družbeno mobilizacijskih akcij, pravnega normiranja bi morali razvoju samoupravljanja pomagati še z bolj natančnim in obsežnejšim znanstvenim proučevanjem. Naj navedem le nekaj misli, katera področja bi bilo treba bolj raziskovati in z izsledki seznanjati samoupravljalce.

Zadnje čase na srečo lahko večkrat beremo članke o tem, da je treba samoupravljalce informirati. Vendar ni dovolj, da na to le opozarjamo. Proučevati bi morali: kakšne oblike obveščanja so najbolj primerne, katere kaže še razvijati, kakšna obvestila potrebuje delovni kolektiv,

katera samoupravni organi. Kljub tovarniškemu časniku, oglasni deski, gradivu za sejo delavskega sveta se lahko dogaja, da na nobeno temeljnih odločitev v podjetju ne morejo vplivati ne samo proizvajalci, marveč celo člani samoupravnih organov ne, čeprav je vpliv enih in drugih lahko pomemben. Pomanjkljiva, enostranska informacija je zelo slab zaveznik samoupravljanja. Z njo je mogoče prikriti resnico, napake, z njo je mogoče izpeljati sklepe, ki so bili napravljeni v zelo ozkem krogu vodilne »elite«. Izgovarjanje, da lahko člani na sejah predlagajo drugo, če se s predlogom ne strinjajo, je namerna igra slepih miši. Ne samo kvalificiran delavec, tudi tehnik, celo inženir ni sposoben v kratkem času, če ni pripravljen sklep iz njegovega področja, podati zadovoljive kritike, toliko manj pa kaj novega predlagati. Takih genijev, ki bi na seji lahko dovolj argumentirano ovrgli to, kar so strokovne službe pripravljale več mesecev, ne samo da nimamo, ampak jih tudi v prihodnje ne bomo imeli. To pa seveda ne pomeni, da bi morali zato odločanje prepustiti vodilni ekipi, ki ima podatke in je najbolj obveščena, ampak je treba le informacijo ustrezno prirediti. Zelo dvomim, da bi se upravni odbor kapitalistične delniške družbe zadovoljil s tem, da bi mu za vse sklepe vodilni uslužbenci pripravili en sam predlog. Napraviti jih morajo več. Razumljivo je, da obvelja najboljši, vendar kakšno odločanje je to, če se lahko proizvajalci odločajo le o enem predlogu? Je to zares odločanje? Ni samo potrjevanje?

Praksa nam pogosto pokaže, da nekatere sprejete rešitve niso bile najboljše. Najbrž zato, ker so bile druge možnosti. In naprej: kako intelektualno, strokovno delo pa je to, če se skupina ves čas ukvarja z eno samo rešitvijo? Le kako bi že vnaprej vedeli, da je najboljša? Jasnovidnost? Zato se vsiljuje sklep, da bomo toliko časa, dokler ne bomo več pozornosti posvetili temu, kdo probleme odbira, kako je obveščen o poteku razprav, o že dognanih izračunih, predlogih, alternacijah, lahko le ugotavljali, da »neke sile« proizvajalcem odtegujejo vpliv na odločitve. Zato — ne le več informiranja, ampak boljše obveščanje, ki omogoča večjo samoupravno odločanje, pobudo in odgovornost.

Če ob tej priložnosti pustimo ob strani, kako poteka samo razpravljanje in odločanje na sejah, bi kazalo opozoriti zlasti na to, kako poteka kontrola že sprejetih sklepov, zlasti še, kako je z odgovornostjo za izvedbo sklepov in za slabe rešitve. Odgovornost bo mogoče toliko bolj razviti, kolikor bolj jasni bodo cilj, poslovna politika podjetja, naloge, ki jih je treba opraviti, organizacija, ki je za to potrebna, konkretne opisane naloge, ki jih imajo posameznik ali skupine, iz njih izpeljane pristojnosti in seveda odgovornost! Dokler ni popolnoma razumljivo in sprejeto, kaj je cilj, kdo ga mora doseči, kdo je za to odgovoren, kakšna pooblastila ima, kdo ga bo pri tem kontroliral, kdo izvajal sankcije, do takrat o sodobni organizaciji podjetja ne moremo govoriti. Pri nas imamo podjetja, ki tem zahtevam že precej ustrezajo, imamo pa tudi takšna, ki so (in kar je pri tem najbolj hudo — lahko so) od teh zahtev zelo oddaljena.

Sodobne organizacijske teorije, sociologija, nam dajejo že preneka-tero konkretno rešitev za izvedbo tako zastavljene naloge. Vprašujemo se le, zakaj jih bolj organizirano, zavestno, z večjo odgovornostjo ne vpeljujemo v naša podjetja? Res je pri tem potrebna kritičnost, marsičesa ni mogoče iz tujega preprosto »presaditi« v naše razmere, treba je upoštevati naše družbene odnose in cilje, vendar bi lahko uvedli že precej

več koristnega, kot pa smo doslej napravili. Pri tem »presajanju« pa bi rad opozoril na neko posebnost, ki postaja že tipična. Pri navajanju tujih avtorjev in sklicevanju na njihove izsledke, pri želji po posploševanju ugotovitev naši pisci zelo radi pozabljajo, da ne kaže pri sklicevanju na izsledke pozabljati, da v kapitalizmu deluje neki zakon, ki pri nas še ne deluje. To je profit, vsakoletni profit, ki ga je managerska skupina dolžna ustvariti. Ta profit, naloga, da poleg plač za delavce in sredstev za razširjeno reprodukcijo ustvarjajo še profit, visi nad managerjem, direktorjem in vodilnimi strokovnjaki kot Damoklov meč.

Če ne izločajo dovolj za razširjeno reprodukcijo, jih konkurenca v nekaj letih prehiti in uniči! Tako zajedanje v razširjeno reprodukcijo ni za kapitalističnega managerja nobena rešitev, je lahko le počasen samomor! Če delavcem ne zagotovi poprečnih plač, če je preveč pod ravniyo v panogi ali pod poprečnimi plačami za podobno kvalifikacijo, pride slej ko prej do fluktuacije, konflikta, delavci se temu uprejo in stavkajo. Če ne zagotovijo stopnje dobička, ki ga delničarji pričakujejo, ali če se delničarji z razlago o težavah ne sprijaznijo, pride neizogibno do zamenjave glavnega managerja ali vse vodilne skupine! To so, lahko bi rekli, nenapisani zakoni kapitalističnega poslovanja.

Delujejo tudi našim razmeram ustrezni, nenapisani zakoni? Delujejo in ne delujejo! Dobri proizvajalci, dobri vodilni kadri tudi v naših podjetjih izločajo dovolj sredstev za razširjeno reprodukcijo, se hitro razvijajo, proizvajalci imajo za naše razmere dobre osebne dohodke, v celoti bi lahko rekli — ustvarjajo dohodek, ki brez »profita« daje podobne in celo boljše rezultate. Vendar imamo tudi podjetja, ki jih ne dajejo! Za kapitalizem je značilno, da gredo takšna podjetja na boben, managerska skupina je odpuščena, očrnjena v vsej deželi in zlepa ne dobi zaposlitve, še manj pa enakega delovnega mesta. In pri nas?

Slaba podjetja še zmerom pričakujejo, da jih bo reševala skupnost! Ob reformi smo zapisali, da bodo slabi propadli. Koliko jih je propadlo, katera med njimi so pomembna podjetja? Pa vemo, nekatera med njimi slabo gospodarijo. Ali lahko pri nas proizvajalci zajedajo v svoje sklade, skoraj ves dohodek razdelijo na plače? Lahko! Primer »Tonose« najbolj drastično kaže, da je to mogoče. Imajo lahko delavci nižje plače od primerljivih poprečij? Lahko! Oglejmo si statistiko o osebnih dohodkih v nekaterih podjetjih. Imamo lahko podjetja, ki ne napredujejo, pa zato ne doživljajo nobenih pretresov? Lahko! Imamo takšna podjetja, kjer delavci že dolga leta prejemajo nizke osebne dohodke, kjer so skladi za razširjeno reprodukcijo prav tako nizki in za zdaj ne obetajo svetlejših časov.

Daleč sem od tega, da bi zdaj zapisal — uvedimo profit, dobiček, in problem bomo razrešili. Prepričan pa sem o nečem: dokler ne bodo imela vsa naša podjetja nujno pred seboj naloge, da morajo vsako leto ustvariti več, kot so prejšnje leto, dokler ne bo to postal nenapisan zakon ali napisan zakon, določilo v statutu, do takrat bodo imeli tudi samoupravljalci v rokah prešibko orožje, da bi vplivali, zahtevali, pritiskali (da, tudi pritiskali!) na boljše rešitve, do takrat bodo pri nas cveteli vsi mogoči izgovori, v dobro bodo vzete vse olajševalne okoliščine, da se upravičijo slabi poslovni uspehi, nizka življenjska raven zaposlenih v podjetjih. Seveda, teža izgovorov bo na »objektivnih« okoliščinah. Ne morem razumeti, zakaj nismo pri tem zahtevnejši, zakaj ne

skušamo uveljaviti tega, kar je naš družbeni interes, in tako pomembno področje prepuščamo popolnoma svobodnim odločitvam?

Poleg tega, da bi s tem dosegali boljše poslovne, gospodarske uspehe, bi to zelo dobro vplivalo tudi na odnose v podjetju! Dokler od nekoga ne zahtevamo večjega, določenega uspeha, se bo manj trudil! Šele razločna zahteva, posledice, ki ga bodo doletele, če tega ne bo izpolnil, ga bodo silile, da bo iskal vsa možna sredstva in zaveznike. Da se bo bolj opiral na svoje sodelavce, da bo rajši prisluhnil vsaki dobri pobudi, ker vendar mora doseči zahtevano, ni treba posebej dokazovati. Tudi teorije o »človeških odnosih« niso nastale iz golega človekoljubja.

Vse to pa navaja še k nekemu sklepu: Za razvoj samoupravljanja je treba pritegniti k sodelovanju vse veje znanosti, ki nam lahko pri tem pomagajo. Verbalizem, govorjenje na pamet, ponavljanje gesel postajajo že prehuda ovira samoupravljanju, ki naj vsrka, prekvasi in obogati vse, kar je znanstvena človeška misel dosegla in bo še dosegla za napredek proizvodnih in pristnih človeških odnosov.

V. TRINKAUS

MAČKA MIŠKO, MIŠ PŠENICO...

Slovenska skupščina je 1968. leta sklenila, da bo v treh letih sanirala nezavidni materialni položaj prosvetnih delavcev in se bodo le-ti tako v skladu z izobrazbo izenačili s prejemki delavcev v gospodarstvu. »Zdravljenje« se je začelo in naj bi se letos tudi končalo. Prednovoletna Resolucija o smernicah ekonomske politike in politike zbiranja ter uporabe sredstev za splošno potrošnjo v letu 1970 ter zakon o proračunu republike sta dobrohotno odmerila šolstvu znatno več sredstev kot lani. Republiška izobraževalna skupnost je glede na sanacijski načrt predlagala sicer 100 milijonov višji predračun, ki pa je v skupščini pristal na 994 milijonih. Glede na priporočilo resolucije, naj ostane proračunska potrošnja v lanskoletnih okvirih, naj družbenopolitične skupnosti ne zvišujejo obveznosti gospodarstvu, naj ne žagajo veje, na kateri sede, sta proračunsko varčevanje in disciplina docela razumljiva. Manj pa je razumljivo, da so se že med proračunsko razpravo mnogi poslanci in odborniki (ki so glasovali za tako resolucijo in tak republiški proračun) zavedali, da bolnik zaradi močnih inflacijskih tokov ne okreva po prognozah, marveč da del dodatnih finančnih injekcij sproti paralizira skokovito naraščanje življenjskih stroškov. Tako so na skupščini republiške izobraževalne skupnosti sindikati ostro kritizirali prenizka predlagana merila za osebne dohodke na osnovnih šolah (konkretno 1200 dinarjev za učitelja s srednješolsko izobrazbo).

Ker je bil po mnogih razpravah »dolga« na republiški ravni pokrit, so se oči proračunskih potrošnikov obrnile k občinam. »Skupščina (RIS, op. p.) je sklenila apelirati na občine, naj bi v vsakem primeru zagotovile toliko sredstev, da bi za letos dogovorjeni sanacijski načrt ob

sodelovanju republiških sredstev mogli izvesti.« (Merila za šolstvo 1970, Delo, 23. XII. 1969.) »V sedanjem položaju je naloga, ki se postavlja pred občine, izredno velika in odgovorna. Od njenih možnosti in političnih odločitev v njih bo precej odvisno, kako bomo ob koncu 1970. leta govorili o obljubi, da je vzgojno izobraževalno področje od tega leta naprej kolikor toliko finančno ozdravljeno.« (Šolsko novo leto, Delo, 29. XII. 1969.)

Tako se je zgodilo, da so se znašle občine med mlinskimi kamni: priporočilom, naj ne spreminjajo prispevnih stopenj iz osebnega dohodka zaposlenih oziroma gospodarstva v celoti, ter med zahtevami temeljnih izobraževalnih skupnosti, ki so predložile znatno višje (celo za 40 %) predračune za svojo dejavnost v letošnjem letu. In tako se je začel lošč dobro zamišljene resolucije luščiti na dnu, ker je ostal svetel in nepokodovan na pokrovki. »Predsednik občinske skupščine Maribor Mirko Zlender je poudaril, da gre za dodatno obremenitev gospodarstva in da prevzema občinska skupščina z zviševanjem prispevne stopnje veliko odgovornost, zlasti še, ker je republiška skupščina z resolucijo priporočila, naj bi občine ne zviševale letos priporočene višine prispevne stopnje. Pojasnil pa je, da bi z dosedanjo višino prispevne stopnje občinski proračun ne mogel kriti večjih obveznosti v šolstvu...« (Zvišana prispevna stopnja, Delo, 27. XII. 1969.) Prispevno stopnjo so zvišale tudi ljubljanske občine. Koliko jih je bilo v Sloveniji, ki so morale prekršiti družbeni dogovor, ne vemo, gotovo pa to niso edini primeri.

Ob vsem tem se vsiljuje misel, da bomo s takim načinom »reševanja« v republiški skupščini sprejetih obveznosti kmalu razvrednotili sleherni družbeni dogovor. Kajti občine nimajo nikakršne možnosti, da bi odredile svoj kos ter pokazale navzdol: zdaj pa je od teh odvisno, ali bo problem rešen ali pa ne. Tu se zadeva ustavi. Republiška skupščina si je, po vseh razpravah sodeč, izredno prizadevala, da bi bil volk sit in koza cela. Storila je vse, da bi ohranila status quo v lanskoletni davčni politiki, da bi ugodila gospodarstvu in šolstvu ter isto svetovala občinam. Ni pa poslala občinam tudi čarovniških palic, če si ne domišlja, da jih lahko uspešno nadomesti resolucija.

B. M.

»SIVO V SIVEM«

Zdaj, ko doživlja jugoslovanska pot v socializem spet ostre »kritike« v različnih dokumentih vzhodnoevropskih komunističnih partij, kakor smo lahko prebrali v dnevnem tisku, ni le priložnost za to, da se poglobljeno študijsko obdelajo obseg, vsebina in funkcije ponovne uveljavitve teoretičnega in praktičnega stalinizma v mednarodnem komunističnem gibanju. Tudi ni samo in predvsem ta priložnost v tem, da se odkrito zastavi vprašanje, do kolikšne mere je tudi naša državna politika do nekaterih vzhodnih socialističnih dežel pod težo t. i. ideoloških hipo-

tek, to je pod bremenom iluzij glede tega, do kolikšne mere so **sedanje vlade nekaterih socialističnih dežel** v resnici pripravljene v praksi spoštovati načela samostojnosti, neodvisnosti in svobode akcije vsaktere med socialističnimi državami. (Sama zastavitev vprašanja še ne pomeni, da trdimo, da ideološke hipoteke so — je le poziv k odkritemu razgovoru o tem.)

Predvsem je pojav »novega vala« stalinizma v svetu priložnost, da se mi sami zavemo tega, kako velik pomen ima za nas in za sodobni svet naša samoupravna, tj. — demokratična pot v socializmu. Ne gre toliko za pomen, povezan z usodo socializma, marveč za to, da nam je dana že zdaj velika možnost, ki omogoča svobodno in demokratično akcijo, sprostitev in iskanje ne le ozkega kroga izbranih, marveč milijonov delavcev, od industrijskih do intelektualnih. Val stalinizma v odnosih med deli mednarodnega delavskega in komunističnega gibanja namreč ne ostaja le na tej ravni, marveč je primarno, najprej prisoten v teh socialističnih deželah samih in se kaže v marsičem: od položaja delavca, ki ostaja v mezdnem odnosu z državo in birokrati, pa do dušenja ustvarjalnega dela vseh intelektualcev.

Vsa neizprosna dušenja človekove svobodne akcije se popolnoma razkrije, če ob tem opomnimo na nekatera Marxova stališča:

— »Birokratski duh je neki vseskozi jezuitski, tehnološki duh. Birokrati so državni jezuitje in državni teologi... **Avtoriteta** je zaradi tega princip njenega vedenja in apoteoza avtoritete je njena **miselnost**«. ¹

— »Vi občudujete očarljivo mnogostranost, neizčrpno bogastvo prirode. Vi ne zahtevate, da mora roža dišati kot vijolica, toda kar je najbogatejše, duh, pa naj bi ostajal le na **en** način? Jaz sem humorist, toda zakon zapoveduje, da se piše resno. Jaz sem drzen, toda zakon ukazuje, da naj bo moj stil zmeren. **Sivo v sivem** je edino dovoljena barva svobode. Vsaka kapljica rose, v kateri se iskri sonce, se lesketa v neizčrpni igri barv, toda duhovno sonce, čeprav se prelamlja preko mnogo individuov in predmetov, sme proizvesti le eno, le **uradno** (oficialno) barvo! Bistvena oblika duha je **vednost**, luč, in vi delate senco za njegovo edino ustrežno pojavljanje.« ²

Marxove besede veljajo tudi kot možnost premisleka v nas samih. Premisleka so potrebni vsi tisti, ki vidijo bistvo in vso ustvarjalno svobodo v tem, da človek vedno, kjerkoli brez vsakršne odgovornosti govori karkoli, pri čemer ni prav nič važno, ali **govorjenju sledi tudi delovanje**. Pa tudi vsi tisti, ki so zaskrbljeni za usodo socializma, če pri nas demokratični dialog postaja pravilo, preden prične organizirana družbena akcija.

O. R

¹ K. Marx, Kritika Heglovega državnega prava, K. Marx-F. Engels, Izbrana dela v petih zvezkih, I. zv., str. 81 in 82, Cankarjeva založba, Ljubljana 1969.

² Marx-Engels, Werke, zv. I, str. 6 (Dietz Verlag 1961).

Vjekoslav
Mikecin

Marksisti i Marx

RTV ZAGREB, 1968*

Knjiga zagrebškega filozofa Vjekoslava Mikecina nas more zanimati iz več razlogov. Prvi je nedvomno utemeljen s tem, da se avtor skozi publicistični način približuje nečemu, kar lahko imenujemo rehabilitacijo Marxa. Mikecin opozarja na številnih mestih v knjigi na zlorabe marksizma, ki so v socialni in politični praksi socialističnih držav in naprednih gibanj na Zahodu najhuje prizadele prav tiste, ki so se vračali na avtentično vsebino Marxove miselne dediščine. Ta misel seveda samo znova govori o dolžini poti in naporu, ki ga bo morala vložiti izvirna marksistična misel, da bo odstranila vso tisto stalinistično plast, ki je popolnoma zastrla jasnost temeljnih Marxovih izhodišč. Prav tako pa v tej knjigi ne gre zgolj za razkrivanje nečesa, kar je bilo žrtev potvorb in dogmatične obarvanosti zunaj našega konkretnega družbenega prostora, temveč je ustvarjal napor smiseln in utemeljen v naši preteklosti in do neke mere tudi sedanjosti.

Zveza med partijskim in državno-oblastniškim subjektom, ki se le počasi rahlja kljub odločnim deklarativnim na-

* Prav spodbudno je dejstvo, da je knjigo objavila ustanova, ki nima na prvi pogled nič skupnega z izdajateljskim poslanstvom. Vsekakor govori to dejstvo o visoki stopnji teoretične kulture na tej instituciji, saj so bili skoraj vsi članki, zbrani v knjigi, na programu RTV Zagreb. Slovenci lahko zaenkrat le zavidamo takšnemu konceptu oziroma upamo, da se bo tudi v naših komunikacijskih sredstvih kdaj spremenilo na bolje v družboslovni publicistiki.

prikazi, recenzije

P

povedim, je zavezovala in v določeni meri še zavezuje Marxovo misel oziroma marksizem na apologijo ali vsaj obrambo vsega politično obstoječega. Manj pa se je Marxova misel uveljavila kot teorija, ki bi kljub vsakodnevni politični vibraciji in oscilaciji (kar je sicer realnost in logika političnega sveta) zadržala dostojanstvo na ravni anticipacije politične prakse in (ne le izenačevanja z njo) futurološke potence. Nesmiselno bi bilo, če bi marksizem iz ene skrajnosti zašel v drugo in storil korak v smeri teorije kritike vsega obstoječega. Smrt, ki je marksizmu nenehno grozila v stalinistični aplikaciji, bi se v tej drugi skrajnosti končno uresničila, saj bi se moral marksizem tedaj odreči temelju, na katerem počiva: tako glavi osvoboditve — filozofiji kot njenemu srcu — proletariatu. Prav tako bi bil tudi v tej različici marksizem še vedno obsojen zgolj na opredeljenost do politične fakticite; za razliko od stalinistične aplikacije, ki je bila apologetsko naravnana, bi imeli sedaj odnos apriorne kritike; marksizem bi ostal skratka znotraj istega vrednostnega odnosa, ki se je glede na zgodovinsko skušnjo že izkazal kot popolnoma neustrezen in devianten.

Ta krajši uvod še ni ekspliciral izhoda oziroma ustvarjalne perspektive, ki stoji pred Marxom in marksizmom, iz današnjega zornega kota; pomeni le skromno skico koordinat, v katere je uklenjeno pričujoče delo. Ne nameravamo priseči na to knjigo kot na tisti tekst, o katerem bi bilo mogoče reči — to je edina in prava interpretacija, nadaljevanje izvirnega Marxa in marksizma. Kljub temu pa skušamo vendarle razumeti, da

pomeni naravnost mišljenja, ki je v tem trenutku predmet našega zanimanja, vendarle neko možnost — legalizacijo ponovnega branja in vračanja k Marxu. Morda je vračanje »izdano« že tisti trenutek, ko presenečeni zapazimo, da stojimo pred novo opredeljenostjo Marxa in marksizma. Ta zahteva glede na dolgo noč in temo vendarle nekoliko zahtevnejše in časovno dalj odmerjeno svetlikanje jutra, ki je odkrivanje Marxa in marksizma, kot pravimo temu že nekaj let nazaj. Vendar se nam takoj zastavi vprašanje, ali je tisto drugo, kar smo si tiho zamišljali, preden smo se že presenečeni znašli pred »odkritim« Marxom, sploh mogoče. Te »čistosti« objektivnega vračanja, ki se ne bi že sproti opredeljevala in vzpostavljala novih zvez, predpostavk in sklepanj, najverjetneje ni mogoče uresničiti, saj bi se moral potemtakem filozof ali katerikoli družboslovec odreči raziskovanju sploh.

Sam naslov knjige Marksisti in Marx nam kaže avtorjev ustvarjalni program v analizi in raziskovanju dveh pojmov, ki sta bila najpogosteje nasilno združena, ne da bi se med njima delala tista delovna razlika, za katero je plediral že Marx, ko se ni štel za marksista. To razločevanje je izpeljano dosledno skozi vso knjigo. Avtorju je omogočilo, da je avtentično premislil tako Marxovo misel kot tudi misel marksistov 20. stoletja, ne da bi se moral zateči na prižnico, s katere bi delil nauke o tem, kdo je in kdo ni pravoveren marksist. Seveda pa tak pristop zopet ne omejuje avtorja, da se ne bi mogel kritično spopasti z nekaterimi marksisti (Althusser, Lukács in Garaudy), ne da bi jih zaradi tega izločil iz široke pahljače sodobne marksistične ustvarjalnosti.

Preden preidemo na prikaz nekaterih (za nas) bistvenih zanimivih stališč, naj priпомnimo le še to, da je knjiga razdeljena v dva dela; za prvi je značilna temeljnija teoretična eksplikacija posameznih filozofskih izhodišč, v drugem delu pa dobijo ta izhodišča aktualnejšo in publicistično težo. Gre predvsem za osvetlitev posameznih filozofov-marksistov, ki so v določenem trenutku postali objekt širšega zanimanja in aktualizacije. Pri tem ostaja Mikecin zvest svojim temeljnim izhodiščem, ne glede na to, s kakšnim drznim miselnim prispevkom in specifikom znotraj marksističnega miš-

ljenja se je kak mislec pojavil. Prvi članek, Problemi marksistične misli danes, poudarja historični značaj marksističnih kategorij. Iz tega sledi bistvena posledica, da so kategorije podvržene nenehni obdelavi in verifikaciji tako v odnosu do konkretne človeške zgodovinske prakse kot tudi do vsakokratnih idejnih tvorb, ki jih omogoča praksa. V tej zvezi se je potrebno ob nedvoumnem dejstvu, da pripada Marxu, Engelsu in Leninu izjemno mesto v izgradnji marksistične teorije, vendarle izogniti trditvi, da so njihove teze enoznačno iste in da se medsebojno skladajo. Vse tri mislece pa je mogoče zoperstaviti Staljinovi konceptiji dialektičnega in zgodovinskega materializma, ki je popolnoma prezrla Marxovo konceptijo svobodnega človeka kot svobodnega bitja prakse, ki ne le odseva objektivni svet na spoznavni način, temveč ga tudi proizvaja, ustvarja. Gre tedaj za dialektično enotnost subjekta in objekta, ki je dana v praksi, to je v praktični miselni dejavnosti konkretnih, zgodovinsko danih ljudi. To pa je že tudi odgovor na vprašanje o ontološko-antropološki oziroma temeljni predpostavki marksizma. Osrednja tema marksistične filozofije je praksa — način bistvovanja človeka kot človeka, v proizvodnji človeka s pomočjo človekovega dela in v nastajanju narode za človeka. Reči tedaj, svoboda je spoznana nujnost, ni marksistično, ker teza izključuje človeško svobodo. Svoboda je nasprotno od tega prav v preseганju meja, ki stoje pred človekovo svobodo in samoustvarjalno dejavnostjo bodisi v družbi ali naravi.

Med marksisti obstajajo večja nesoglasja o marksističnem pojmovanju dialektike, še posebej glede Marxove in Engelsove ocene Heglove dialektike. Mikecin s številnimi citati ugotavlja identičnost Marxove in Engelsovega pogleda na dialektiko, ki je za izhodišče vzel Heglovo dialektiko, potem ko ji je bila odvzeta njena mistična primes. Pri Marxu je potrebno še posebej poudariti dejstvo (ki pri Engelsu le ni tako razvidno), da je dialektiko narave vedno tesno povezoval s človekovo predmetno dejavnostjo. Marx je od Hegla prevzel kategorije celote (totalitete) in obče dialektične oblike gibanja in spreminjanja celote. Za Hegla je kategorija celote v vsaki posamezni zgodovinski fazi šele

manifestacija večnega kroženja absolutnega duha; za Marxa pa je pojem celote vseskupnost proizvodjalnih sil in njim ustreznih proizvodnih odnosov; v središču je človek kot tvorec teh ustvarjalnih sil in tedaj subjekt zgodovinskega dogajanja.

Sele na osnovi delovne eksplikacije kategorije dialektike je mogoče razumeti utemeljenost avtorjevega zanimanja za italijansko filozofijo. Bistveno težo ima v tej zvezi Gramsci, ki je med prvimi (če ne celo prvi) podal temeljito kritiko Buharinove filozofske pozicije (Teorija zgodovinskega materializma); ta se je kasneje v marsičem ponovila v Stalinovi konceptiji dialektičnega materializma. Gramscijev prispevek filozofiji je zadnje čase precej zastrt kljub njegovi popularizaciji ali prav zaradi nje, zaradi političnega, kvečjemu politološkega interpretiranja njegove misli. Pri tem se izgublja izpred oči njegove avantgardne filozofske predpostavke, ki so marsikje že pred štiridesetimi leti zakoličile tisto, kar je danes izpisano na zastavi novelevičarske filozofije oziroma filozofije prakse. Opozoriti je še treba, da je Gramscijevo stališče, da je bit dialektike za razliko od ontoloških predsodkov v vzpostavi odnosa medsebojne odvisnosti in interakcije med človekom in svetom, nastalo v letih, ko Gramsci še ni mogel vedeti za Nemško ideologijo in Ekonomsko-filozofske rokopise. Nadalje govori analiza o sodobnih razpravah italijanskih marksistov, o Gramscijevi ter Heglovi, Leninovi in Marxovi dialektični poziciji. Med imeni izstopajo predvsem Norberto Bobbio, Galvano Della Volpe, Lucio Colletti in Maria Rossi. Polemika med njimi vse bolj konvergira v točko, ki ostaja vseskozi odprta, to je kvalifikacija, da je Marxova pozicija filozofija spreminjanja sveta in se naslanja na dialektiko sprememb, medtem ko je Heglovo stališče filozofija sprejemanja sveta, njena metoda je v dialektiki pomiritev.

Polemika med italijanskimi in sovjetskimi marksisti je tema naslednjega prispevka, v katerem se je pravzaprav samo aktualizirala oziroma poglobila razlika, ki jo je svoj čas ekspliciral že Gramsci v kritiki Buharinovih stališč. Uvod v polemiko je tvorila ostra kritika Garaudyjeve knjige Svoboda, ki je izšla v teoretičnem glasilu KPI, njen avtor je bil Aldo Zanardo. Predmet kritike je bilo Garaudyjevo poenostavljanje odnosa med

bazo in superstrukturo. Tokrat pa so razpravljali predvsem o značaju zgodnjih Marxovih del. Medtem ko so sovjetski marksisti govorili le o dialektični fazi Marxovega razvoja ali največ o biografski zanimivosti, je bilo zanimanje italijanskih marksistov usmerjeno v filozofsko eksplikacijo in njeno konsekventnost v odnosu na dosedanje predstave o marksizmu. Seveda so sovjetski marksisti le redkokdaj presegli raven etiketiranja (revizionizem, buržoazna pozicija, nemarksizem) in političnega mediteranja. Še posebej ostro so sovjetske marksiste prizadele tiste točke, ki so postavljale v ospredje marksističnega programa teze, da je sovjetska misel pozitivistično determinirana, medtem ko je zahodnoevropska podvržena historični dimenziji in povečevanju subjektivnega človeškega dejavnika, ali da je mogoče celo govoriti o več marksizmih. Alienacija in njena realiteta v socialističnih deželah je bila tema, ki so ji sovjetski marksisti zaprli kakršnokoli možnost teoretične razprave. In na koncu naj zaradi naše lastne politične aktualitete poudarimo tezo italijanskega marksista Zanardija: »Enotnost socialistične družbe vključuje tudi neenotnost in razpravo o vsaki avtoriteti.« Marksistični cilj je »demokratična emancipacija od vseh alienacij in pokroviteljstev, tako da nas ne bo nihče peljal z roko v komunizem, temveč da bomo šli sami«. Dialog med ustvarjalno koncepcijo marksizma in marksizmom v službi politične oblasti seveda ni mogel doseči kaj več kot to, da je razvidneje nakazal obe med seboj nasprotujoči si marksistični koncepciji.

Sestavni in celo bistveni del filozofske opredeljenosti, ki jo prinaša ta knjiga, je kategorija alienacije. Zanimanje te problematike je pomenilo potisniti na stran ves humanistični oziroma do znatne mere antropološki kompleks marksistične teorije. Članek pod naslovom Razprava o teoriji alienacije je premislek ob razpravah v francoski personalistični reviji L'Esprit. Avtorjevo stališče se identificira s temeljnimi opredelitvami, ki jih je postavil Henri Lefebvre: a) marksizem se ne more in ne sme odreči teoriji alienacije; b) v odkrivanju novih oblik alienacije v sodobnem svetu je treba iti najprej od Marxa, pri tem je treba poglobljati in obdelati njegove teze; c) precizirati je treba načrte, v okviru katerih se pojavljajo oblike alienacije. Članek O sporu

med »mehanicisti« in »dialektiki« v ZSSR nas informativno uvede v najplodnejše filozofske razmere v ZSSR takoj po oktobrski revoluciji. Po tej diskusiji smo pričra dolgi noči sovjetske marksistične filozofije, v kateri ima glavno besedo Josip Visarionovič Stalin. Na začetku sta bila protagonista spora dialektik Deborin in mehanicist Stepanov. Prvi se je vezal na tradicijo Hegel-Lenin, medtem ko je Stepanov zakone prirodnih ved prenesel na področje družbenega dogajanja. Kljub temu, da je prva zmaga pripadla dialektikom, je bil to šele začetek. Konec je pripadel Stalinu oziroma njegovima zaupnikoma Mitinu in Judinu. Antiteze so bile naslednje: »dialektiki so menjševistvujoči idealisti, trockistično-zinojevska in fašistično-teroristična banda, ki je imela svojo agenturo na filozofski fronti«. Še po današnjih ocenah iz revije Voprosi filozofii zvemo, da so se z intervencijo Stalina v filozofske spore sovjetski filozofiji odprle nove zgodovinske perspektive.

Naslednja dva članka zadevata estetska vprašanja in vprašanja marksistične estetike ter Gramscijeve poglede na to vprašanje. Marksizem je do estetike vsekoli ostajal v insuficientnem odnosu. Tudi uspešne socialistične revolucije niso pomenile večje spodbude v razvijanju marksistične estetike, temveč so prav nasprotno to občutljivo področje potisnile v sfero ignorance ali na raven razprave. Ta je estetskemu fenomenu prisodila kvečjemu mesto v mehanistični interpretaciji baze in nadgradnje. Teoretska razlaga marksistične estetike si od vsega začetka prizadeva razjasniti Heglovo napoved o koncu umetnosti. Pričujoče razmišljanje se giblje v okviru predpostavke, da je bila Heglova napoved v zablodi, s čimer pa je bilo morda prekmalu odpravljeno bistvo tistega, na kar je Hegel resnično mislil. Teorija odraza je dolgo časa pomenila hrbtnico dogmatičnega marksizma o vprašanih estetike. Mikecin išče tudi tukaj zato pot do izvirnega Marxa, kjer je mogoče razbrati, da je umetniško delo proizvajanje sveta, sui generis — nove stvarnosti. Velik prispevek k raziskovanju estetike z marksističnih izhodišč je dal Plehanov, ki je sledil naslednji Marxovi misli: »Toda težava ni v tem, da sta grška umetnost in ep

vezana na določene oblike družbenega življenja. Težava je razumeti dejstvo, da nam dajeta umetniški užitek in ker v določenem pogledu veljata kot norma in nedosežen vzor.« Tudi pri Gramsciju obstoji delitev na zgodnje in starejše obdobje. V prvi fazi je Gramsci pod neposrednim vplivom Croceja, ki ga kasneje zavrže zaradi »idealistične spekulacije«. Gramscijev pristop k estetiki je ontološkega izvora, pri umetniškem spoznavanju gre pri njem za svojevrstno prikazovanje stvarnosti. Odgovor seveda ne gre mimo vprašanja, kdo je človek. Gramsci odgovarja, »da je človek proces, in to prav proces lastnih dejanj«. Med kulturo in politiko obstaja nujno kvalitativna samostojnost; književnik mora imeti manj precizne in odrejene poglede kot politik. Za politiko je vsaka fiksirana podoba že a priori reakcionarna. Politik ne bo s političnega stališča nikoli zadovoljen z umetnikom. Zanj bo umetnik zmeraj človek, ki zaostaja za časom. Pod vplivom Gramscijevih tez so bila tudi številna Togliattijeva stališča.

Drugi, po obsegu mnogo skromnejši del je izrazito publicistično dognan. Gre tedaj za aktualne reakcije in predstavlja nje sodobnih filozofskih osebnosti — marksistov, ki s svojo utvarjalnostjo prispevajo k temu, da ostaja marksistična misel še vedno živa in mnogodimenzionalna. Med ta imena sodijo Lukács, Sartre, Althusser in Garaudy. Iz zgodovine marksistične misli je bilo prav tako treba rehabilitirati imena, ki jih je več desetletij prevladujoča pozitivistično-stalinistična interpretacija marksizma zavrгла kot revizionistična in reakcionarna. To je v prvi vrsti Korsch, manj Labriola. V prikazu se bomo zaustavili pri dveh »samorastnikih« marksistih, od katerih je prvi deloval v izvornemu marksizmu izrazilo nenaklonjenost obdobju (Korsch), in drugi, čigar začetek sovпада z visoko stopnjo emancipacije marksistične misli od tistih vezi, ki so jo obsojale na politično apologetiko (Althusser).

Tako nas more zanimati Karl Korsch zaradi njegovih zgodnjih analiz o zgodovinskem smislu delavskih svetov kot nukleusa ustvarjanja nove kulture in civilizacije, resnično negacijo starega razrednega sveta in njegovih fetišizmov. Zaradi teh stališč je imel nekaj časa intenzivne zveze z delavsko opozicijo v Sovjetski zvezi. Korsch vztraja, da

marksizem ne bi mogel zmagati niti prevladati meščanske filozofije in znanosti, če ne bi sam deloma ohranil znanost in filozofijo v meščanskem smislu; vendar je marksizem zunaj horizonta meščanske filozofije in znanosti. Ostro se zoperstavlja mehaničnemu poenostavljanju baze in nadgradnje, češ da forme zavesti niso le epifenomeni baze, temveč organski del zgodovinsko družbene totalitete.

Posebno pot ubira v sodobnem marksizmu Louis Althusser z reinterpretacijo nekaterih temeljnih Marxovih kategorij. Središče Althusserovega zanimanja je Marxova dialektična metoda kot osrednja točka Marxovega opusa. Althusser ostro loči med humanističnim Marxom in med tistim, ki je po letu 1845 radikalno pretrgal z vsako teorijo, ki snuje zgodovino in politiko na biti človeka. Alienacija, človekova priroda, totalni človek ipd. so zgolj kategorije, ki kažejo pri Marxu na ideološko zablodo in odpovedo pred kakršnokoli znanstveno verifikacijo. Althusser zreducira Marxovo misel na znanost. Mikecinova kritika govori tedaj o tem, da je pri Marxu filozofski moment nedeljiv od znanstvenega. Kljub Althusserovemu distanciranju od dogmatizma meni Mikecin, da se Althusser približuje staremu dogmatizmu v novi preobleki. Althusser na novo vrednoti zgodovinski in dialektični materializem. Zgodovinski materializem ima strogo določeno področje, ki preučuje načine proizvodnje, njeno vzpostavljanje, funkcioniranje ter spremembe. Dialektični materializem se ukvarja s tistim, kar imenuje Engels zgodovino mišljenja. Ločevanje zgodovinskega materializma od dialektičnega nas lahko po Mikecinovi trditvi zapelje le na stališče klasičnega metafizičnega materializma. Mikecinova miselna pozicija stoji na nasprotnem bregu od Althusserove, čeprav to še zdaleč ne pomeni, da je Mikecin dogmatično zaprl dialog na ravni Althusserovega mišljenja.

Iz doslej prikazanega je mogoče brez dvoma ugotoviti, da je knjiga Marx in marksisti znotraj tistega mišljenja, ki prinaša v marksistično filozofijo kritično in ustvarjalno besedo. S tem pa je tudi Mikecin dokazal, da je mogoče delovno razrešiti dilemo, ki loči publicistični pristop od neposrednega filozofskega, strokovnega interesa.

RUDI RIZMAN

Dr. Ivan Turk

Ekonomika podjetja

Čeprav imamo v Sloveniji v okviru Jugoslavije nedvomno najbolj razvito gospodarstvo, zlasti pa industrijska podjetja, nimamo nobenega teoretičnega dela, ki bi obravnavalo problematiko ekonomike podjetja. Zaradi tega je delo dr. Ivana Turka *Ekonomika podjetja*¹ za nas Slovence izredno pomembno. Pomembnost tega dela pa ni le v tem, da smo dobili delo, ki obravnava ekonomiko podjetja v slovenski, temveč tudi v teoretskih in metodoloških rešitvah, ki jih navaja avtor v svojem delu. Zlasti pa je potrebno poudariti, da je avtor vse skozi dosleden načelu, da ne smejo biti vsa razglabljanja le teorija, ki je ni mogoče praktično uporabiti v naših gospodarskih organizacijah, temveč morajo biti predvsem in samo teorija, ki se da takoj in brez težav uporabiti. Sodim, da je prav ta ugotovitev izredno pomembna, ker knjiga ne bo služila samo kot učni pripomoček, temveč tudi kot praktično napotilo za reševanje mnogih vprašanj v naših gospodarskih organizacijah.

V prvem poglavju obdela avtor pojem podjetja, poslovni proces podjetja, vrste podjetij, poslovno sodelovanje in nekaj vprašanj raz-

¹ Dr. Ivan Turk: *Ekonomika podjetja* (podlaga za poslovno odločanje), Cankarjeva založba v Ljubljani, 1969, 434 str.

voja podjetja. V tem poglavju razpleta zanimive misli (strani 24 in 25) o smotru socialističnega in kapitalističnega podjetja. Zlasti pomembna je ugotovitev, da je finančni rezultat podjetja dobiček in ne dohodek. Čeprav je to vprašanje v teoriji precej sporno, se je avtorju z dokazovanjem posrečilo prepričati bralca o utemeljenosti svoje trditve. Kot mikroekonomist seveda ne upošteva družbeno-politične vsebine dohodka, temveč gleda le na gospodarsko vsebino dohodka. Ta pa se po mnenju avtorja ne izraža v dohodku, temveč v dobičku. Vsa ta razglabljanja kažejo, da je še vedno velik razkorak med družbenopolitično in ekonomsko vsebino uspeha podjetja. Sodim, da je avtor s svojo razpravo skušal pokazati prav ta razkorak.

V drugem poglavju obravnava prvine poslovnega procesa. V tem delu avtor na bolj ali manj tradicionalni način obravnava dejavnike delovnega procesa. Izredno zanimiva je razlaga vrednotenja potrošnikov delovnih predmetov, kjer navaja avtor razne metode za vrednotenje zalog. Navajanje teh metod je zlasti pomembno v sedanjem času, ko so zakonske spremembe v knjigovodstvu odprle pot, da z različnimi metodami, ki so znane v zahodni literaturi, bolj natančno ugotovimo vrednost zalog in obenem s tem tudi uspeh podjetja.

Obravnava stroškov je zanimiva zato, ker avtor z mikroekonomskega stališča dokazuje, da so izdatki za delovno silo stroški tudi v dohodkovnem sistemu. Da bi to svojo tezo dokazal, navaja celo vrsto dokazov in nedoslednosti samega dohodkovnega sistema. V tem poglavju je avtor posvetil veliko prostora obračunu stroškov z dodatki. Takšna obravnava stroškov kaže, da avtorja zanimajo stroški predvsem s knjigovodstvenega vi-

dika. Gotovo bi bilo to poglavje popolnejše, če bi obravnaval stroške tudi z vidika maksimalizacije dobička gospodarske organizacije. Ker pa je avtor v uvodu poudaril, da pričujoče delo ni čista ekonomika, zlasti ne brez primesi računovodstva, je razumljiva takšna obravnava stroškov.

Poglavje o prodajnih cenah obravnava del teorije cen v zelo enostavni obliki. Verjetno bi se dalo v tem poglavju z uporabo grafikov bolj natančno in pregledno prikazati pojme (elastičnost ponudbe, povpraševanja, dohodka). Zelo sistematično pa so v tem poglavju obdelane kategorije: dohodki, stroški in izdatki. Zasluga avtorja je, da je logično in izredno natančno obrazložil dohodke v dohodkovnem sistemu. Celotna obravnava upošteva vse novosti naše zakonodaje ter je prav zaradi tega zelo aktualna tako s teoretičnega stališča kot tudi s praktičnega. Zato bo to poglavje lahko služilo kot napotilo pri ugotavljanju dohodka v gospodarskih organizacijah. Obravnava finančnega rezultata ga nujno ponovno pripelje do razmišljanja o dobičku, dohodku in izgubi ter o njihovem ugotavljanju.

Zelo natančno so opisana sredstva in viri sredstev. Avtorja zanimala to vprašanje predvsem s knjigovodstvenega vidika. Zato natančno opisuje razne metode vrednotenja sredstev. Odlika tega poglavja je, da skuša prilagoditi razne metode vrednotenja sredstev tudi za dohodkovni sistem. To poglavje nedvomno omogoča boljše spoznavanje poslovnih procesov v gospodarskih organizacijah in trenejše presojanje poslovnih procesov.

Jedrnatno, sistematično in izredno logično so obdelane osnove knjigovodstva, bilance in izkazi uspeha. Z osmimi pravili, ki jih postavi,

obrazloži vso logiko knjiženja in vpliva gospodarskih procesov na rezultate podjetja.

Vsa poglavja povezuje s predzadnjim poglavjem o analizi poslovanja. Razen metod analize navede tudi kazalnike uspeha poslovanja. Pri tem ne gre le za navedbe tradicionalnih kazalcev, kot so: proizvodnost dela, ekonomičnost in rentabilnost, temveč opozori na vse probleme izračunavanja koeficientov. Posebno pozornost zasluži razmišljanje o tako imenovani družbenogospodarski proizvodnosti in družbenogospodarski donosnosti.

Celotno delo bi bilo še bolj popolno, če bi zajemalo nekatera poglavja o organizaciji poslovanja in opozorilo na razne matematične metode, ki pripomorejo k večjemu uspehu podjetja (operacijsko raziskovanje v podjetju). Ker je avtor obravnaval ekonomiko podjetja predvsem s knjigovodstvenega stališča, je razumljivo, da ni mogel vključiti v svoje delo še ta izredno pomembna poglavja. Vse to kaže, da gre dejansko za temelje ekonomike podjetja. Prepričan pa sem, da bo delo spodbudilo ostale znanstvenike s področja ekonomike podjetja v Sloveniji, da bodo začeto delo dr. Ivana Turka dopolnili tudi z drugih stališč in bomo tako prišli do kompleksne obravnave ekonomike podjetja.

Omeniti je treba tudi velike napore, ki jih je avtor vložil za slovensko gospodarsko izrazoslovje.

V svojem delu je uporabil celo vrsto novih slovenskih izrazov. Čeprav verjetno vseh ne bo mogoče sprejeti (začetna industrija — eks-traktivna industrija, elastičnost cen — prožnost cen, anuiteta — letnina) je njegov trud hvalevreden in ne bo brez uspeha, saj je uporabil celo vrsto novih izrazov, ki pomenijo resnično obogatitve slovenskega gospodarskega izrazoslovja.

Nedvomno je delo dr. Ivana Turka izpopolnilo veliko vrzel v naši strokovni literaturi. S tem delom smo dobili v slovenskem jeziku knjigo, ki ne bo koristila le izobraževanju gospodarskih kadrov, temveč tudi praksi. Vodje računovodskih služb v podjetju bodo v njej našli mnogo napotil in metod za pravilno organizacijo knjigovodstvene službe v podjetju. Odlika knjige je tudi v tem, da upošteva vse novosti naše zakonodaje in je zato še bolj uporabna in aktualna.

JANEZ ŠKERJANEC

Nova slovenska revija Anthropos

Slovenski kulturni prostor je konec leta 1969 obogatila še ena revija: Anthropos, ki izhaja pod pokroviteljstvom univerze v Ljubljani. Časopis za sodelovanje humanističnih ved, za psihologijo in filozofijo izdajajo Društvo psihologov Slovenije, Slovensko filozofsko društvo in skupina¹ družboslovnih delavcev. Izhajal bo štirikrat na leto.

Kadar se pojavi nova revija, ponavadi najprej pomislimo, kdo vse bo to bral, ali se ne bi dalo rezultatov znanstvenih prizadevanj

¹ Dr. Vojan Rus je na TV menil, da gre za skupino »najplodnejših slovenskih znanstvenih delavcev«.

posredovati javnosti v že obstoječih virih, ali je res bila nova revija potrebna. Kot odgovor na takšne apriorne pomisleke nam je lahko ugotovitev o tem, kaj dejansko novega in specifičnega prinaša revija, v čem se kaže njeno posebno mesto v že obstoječem revialnem tisku in katero teh prizadevanj ne bi mogli brez ostanka uvrstiti kam drugam.

Doslej je izšla le ena dvojna številka (1. in 2.); vsebina samo te številke ne more biti zadosten kriterij, da bi že lahko sodili, ali je revija uspešna ali neuspešna, v čem je smisel izdavanja ipd. Ob tej uvodni številki pa se zato lahko pomudimo pri perspektivah, ki se nam s to revijo ponujajo, in pri posebnem vrednotenju sedanjega stanja, ki je narekovalo potrebo po izdajanju. Uvodne misli v prvi številki (Anthropos in sodobnost) so deloma že tudi odgovor na naša vprašanja.

V kulturi slovenskega naroda se kažejo praznine, ki ovirajo njegovo večjo suverenost, le-tej pa so pogoj izdelana teoretska stališča z »vidika jedra in celovite projekcije človeka in z vidika človekovih bistvenih oblik«. Pomanjkljivosti se kažejo zlasti: v premajhnem in premalo organiziranem sodelovanju humanističnih ved, v zastojih v sistematski filozofiji in v teoretični sociologiji, nejasnosti pri mejnih področjih, odmaknjenosti ekonomije od drugih družbenih ved. Kljub dosežkom so očitne pri humanističnih vedah pomanjkljivosti, ki se kažejo na metodološki in teoretično-sintetični ravni. Z izpolnjevanjem teh vrzeli bi bili slovenski kulturni tvornosti dani boljši pogoji, da bi se ustvarjalno vključevala v svetovno kulturno ustvarjanje.

Ob hitrem razvijanju vsega obstoječega v sodobnem svetu postaja eno glavnih vprašanj vse bolj

človek, njegove možnosti za resnično človeško življenje, torej za izražanje ustvarjalnega bistva. Zato so tudi humanistične vede, njihov razvoj pogoj za biti ali ne biti sodobnega človeka. Del slovenske humanistične misli pa je dekadenten in celo pod ravnijo »znanstvenega obrtništva«, prihaja do enačenja teorije in ideologije, ki je lahko kljub nazivu znanstvena tudi popačena. Med hibami opozarja revija na preveliko dogmatičnost, zgrešeno delitev na empirične in teoretične znanosti, na premajhno izkoriščenost obilja rezultatov pretežno empiričnih prizadevanj pri teoretičnih posploševanjih, ki se pri nekaterih vedah še kaže kot ovira za njihov nadaljnji razvoj.

Hibe so v precejšnji meri pogojene z »nezadostno ljubeznijo do resnice« in s preveliko zaprtostjo v različna ideološka jedra. S težnjo po »znanstveni odprtosti« naj bi se pisoci v reviji oddaljevali od »iluzije, da je improviziranje številnih votlih idejnih žarišč, na katerih so samo prazne nalepke, idejno bogastvo in moč Slovenijec«. Duhovno življenje v Sloveniji je v precejšnjem mrtvilu, zakaj »nobe-nega novega duhovnega življenja ni, če namesto enotne uradne dogmatike vzniknejo številne dogmatske skupine in če namesto stalinističnih dogem uvažamo nemarksistične ali obujamo tradicionalne«.

Z znanstvenimi prizadevanji za resnico se povezuje težnja po izvornosti, ki odraža nenehno kritičnost, razčlenjenost in preraščanje danega. »Osrednja sestavina znanstvenosti je torej tista originalnost, ki ne živi v samovšečnih iluzijah o sebi, vendar pa zvesta svoji naravi in dolžnosti pred družbo teži vedno naprej od klasičnih svetovnih dognanj, ki tudi ob njih stalno postavlja 'neprijetna', nova vprašanja in se prvenstveno z njimi

bavi in ki tudi klasične rešitve neprestano preverja ob najnovjšem človeškem izkustvu.«

Smisel izhajanja te revije je v nenehnem preseganju stanja, kakršno je zdaj in tu. Zato se tudi vprašanje angažiranosti postavlja reviji zlasti kot: »kako biti angažiran, kakšna revija na našem področju najbolje učinkuje v naši družbi?«. Po napovedi se revija ne bo »diletantsko spuščala v družbene improvizacije«, prav tako pa humanistične znanosti ne morejo biti »nepolitične«, če hočejo biti na zadostni znanstveni ravni, torej če hočejo obravnavati celovite družbene pojave. Zato tudi ni sprejemljiv pojav tabujev za določene osebnosti, ustanove ali vrednote.

Usmeritev revije lahko dojemamo kot temeljno nekonformistično, ki ima svoje določeno mesto v procesu revolucioniranja vrednot, v naporih pri ločevanju navidezno humanističnega od resnično humanističnega. Ravno v tem procesu manjka znanstvenih analiz in predvidevanj, kar pogujejo »vrtenje v krogu, skakanje iz ene družbene enostranosti v drugo«.

V skopih potezah smo se seznanili s cilji, ki jih želi doseči revija. Ob tem nekateri skeptiki zamahujejo z roko in menijo: »Zdaj so polni idej, a se bodo kmalu izpraznili«. Najbrž taka črnogledost kljub morebitnemu vprašanju, v koliki meri se bodo ti cilji uresničili, le ni upravičena. Prevelik optimizem pa ob seznanjanju s hotenji prihodnosti spet ni sprejemljiv, zakaj to, kar kdo (kaka skupina) misli o sebi, da je, je predvsem njegova (njena) lastna predstava. Videli bomo, in vsak bralec revije bo lahko sam presodil, kako se revija ustvarjalno vključuje v reševanje pomembnih nalog, ki si jih je zadala.

Izhodiščem in ciljem revije je prilagojena struktura posamičnih

zvezkov. Rezultati interdisciplinarnega prijema pri obravnavi družbenih vprašanj bodo v »Skupnih temah«. Tej rubriki sledi »Razprave in raziskave«, v pomoč pedagogom bo rubrika »Humanistične vede v šoli in družbi«; na sodobna žgoča vprašanja bo opozarjala rubrika »Sedanji trenutek družbe«. Sledijo še: »Jugoslovanska in mednarodna misel«, »Prikazi in kritike«, »Iz strokovnih društev«, občasna rubrika »Mišljenja in polemike«.

V prvi številki se v rubriki »Skupne teme« seznanimo z referati in razpravo na simpoziju² o dveh temah: 1. Človekovo bistvo in sedanji trenutek; 2. Sodelovanje humanističnih ved in njihova vloga.

V procesih antropologizacije, ko človek vse bolj postaja merilo vseh stvari, ni naključje, da je eno glavnih vprašanj »Človekovo bistvo in sedanji trenutek«. Osrednja razprava na to temo je »Filozofija človeka in njegova sodobnost« dr. Vojana Rusa. Po kritiki enostranskih krivičnih sodb dosedanje filozofije človeka, ki siromašijo življenjske poglede in dejavnost, avtor poudarja, da je treba »radikalizirati«, dognati do korenin vprašanje o človeku. Radikalizacije mu ne pomenijo zgolj »spoznanje, norma, pridiga in želja«, pač pa je resnična sodobna radikalizacija proces, ki se je že začel v sodobnem mišljenju, v stvarnem življenju in dejavnosti človeštva«.

O človekovem bistvu razpravljajo z različnih vidikov še: B. Debenjak (Sedanji trenutek človekovega bilstva; nekaj dilem), A. Kirn (Antropološko izhodišče v človekovem razumevanju sveta), S. Podmenik (Samoupravljanje, bistvo človeka

² Simpozij so organizirala društva: ekonomistov, psihologov, filozofov, politologov in sociologov 20. in 21. februarja 1969 v Ljubljani.

in vloga družbenih ved), F. Pediček (Antropologizacija znanosti in pedagogike).

Drugi sklop razprav te rubrike je namenjen temi »Sodelovanje in vloga humanističnih ved«. Zaradi obsežnosti navajamo samo nekaj značilnih vprašanj, ki so vzbujala zanimanje:

— še vedno neenako razumljen in pogosto nejasen odnos med občo sociologijo in zgodovino (L. Čarni, dr. Fr. Zwitter), s tem v zvezi je nejasen položaj etnologije (S. Kremenšek); odnos med politično ekonomijo in sociologijo (M. Mulej);

— problem razčlenjenosti in enotnosti humanističnih ved (dr. F. Jerman, dr. Vojan Rus, dr. Z. Mlinar);

— problem, ali gre za eno ali za več znanosti (B. Debenjak) oziroma ali za znanost, ki pristaja na svet, kot je, ali za usmeritev, ki na osnovi znanstvenih spoznanj, močno okrepljenih z empirijo, zahteva revolucioniranje sveta;

— problem znanosti kot servisa, manipuliranje in znanost ter konformizem in znanost.

Rubrika »Sedanji trenutek družbe« nas seznanja z vsebino razgovora, ki je bil 12. maja 1969 v Ljubljani pod naslovom »Slovenski narod danes«. Da gre za resnično sedanji in aktualni razgovor, nam potrjuje lahko tudi pojav »vročega poletja« 1969. Že samo zastavljanje vprašanja o položaju in perspektivah slovenskega naroda kaže na neko stopnjo nejasnosti o prihodnji poti, ki jo zlasti spodbujajo nekatere razvojne tendence naše slovenske družbe.

V sedanjem trenutku samozavedanja slovenskega naroda so zlasti zanimiva nekatera vprašanja:

— Ali je zadostna vzporednost med procesom prehajanja v potrošniško družbo in razvijanjem humanejših odnosov v naši družbi? Ali je v tem obdobju zadosti ak-

tivno prisotna družbena zavest (dr. F. Černe)?

— Spremenjena struktura Slovenecv; problem socialne regionalne diferenciacije Slovenije; praznjenje celih območij in koncentracija na manjših prostorih — nerazčiščenost teh pojavov z različnih vidikov (dr. V. Klemenčič);

— Problem slovenske enotnosti in mednarodna integracija; slovenska samobitnost in odnos do izobraževanja in vzgoje (dr. Vojan Rus);

— Učinki »mondializacije« kulture in Slovenci (dr. J. Goričar); je mondializacija posledica zaostajanja v duhovni kulturi lastnega naroda; vprašanje specifično slovenskega znotraj teh procesov;

— Problem nacionalnosti in represije (B. Debenjak); ali vzdrže kritiko skrajno ekonomistične ideje o (ne)obstoju slovenskega naroda; ali bo slovenski narod sprejel vlogo »obcestne gostilne in servisa« in problem »manjvrednosti«;

— Ali lahko slovenski narod napreduje s prilagajanjem (sprejemanje teorije prilagajanja kot možnosti nacionalnega razvoja);

V rubriki »Razprave in raziskave« nas pritegnejo sociološka razprava dr. Z. Mlinarja (»Vas v procesih družbene integracije in vloga komune«); »Oris nekaterih vidikov pojmovanja časa v filozofiji in znanosti« A. Kirna ter pripevek »Russell in izkustvo« V. Motalna.

S prispevki in razpravo češkoslovaških in jugoslovanskih filozofov, ki je bila februarja 1969 v Opatiji na temo »Sedanji trenutek socializma«, se seznanjamo v rubriki »Mednarodna in jugoslovanska misel«. (R. Kalivoda: »Čehoslovaška in sodobni svet«; razprave: M. Kusyja, dr. Vojana Rusa, dr. M. Životiča, dr. R. Supeka; J. Zumra: »Čehoslovaška filozofija sedanjosti«).

Če zdaj sklenemo misli ob 1. številki: najbrž ne bomo pretiravali, če menimo, da je težnji po sodelovanju dokaj zadoščeno in da bo marsikdo posegel po tej in gotovo tudi po naslednjih številkah, iščoč odgovore na nekatera temeljna vprašanja sedanjega bivanja. Prezgodaj pa bi bilo sklepati o tem, koliko se dejansko uresničuje predstava o mestu revije v praksi sami. Že samo dejstvo institucionalizacije prizadevanj po sodelovanju med humanističnimi vedami pa kaže na to, da je storjen prvi korak pri preseganju sedanjega stanja, za katero je bolj značilen obstoj humanističnih ved druge ob drugi. Vsaj formalno se kažejo večje možnosti za doseganje nove kvalitete ravni v obstoju humanističnih ved in za vključevanje v tiste tokove v razvoju znanstvene misli, ki predstavljajo v novejšem času revolucionarno spreminjanje tradicionalnih okvirov obstoječih znanosti.

MACA JOGAN

Dušan Rebolj

Kako informirati samoupravljalce¹

Naše znanje o informiranju se je v zadnjih nekaj letih bistveno po-

¹ Dušan Rebolj: Kako informirati samoupravljalce, delavska univerza »Tomo Brejce« Kranj, 1969 — ofsetni tisk, 236 strani, oprema Dušan Rebolj.

večalo, tako da so pojmi in predstave o njem postali jasnejši.² To je omogočila vrsta empiričnih in tudi teoretičnih študij.

Med teoretične študije informiranja, na osnovi katerih smo si izjasnjevali predstave in pojme o tem pojavu, nedvomno sodi Reboljevo delo, čeprav ima knjiga tudi aplikativno vrednost. Avtorjev osebni odnos do vloge informiranja v samoupravnih odnosih opredeljuje njegov moto: kljub temu, da je za obstoj in razvoj samoupravnih odnosov informiranje izredno pomembno, ga ne fetišizirajmo. Informiranje samoupravljalcev ni čarobna palica, s katero bi razrešili vse probleme.

Tak realističen odnos avtorja do informiranja je zelo pomemben. Nekateri — po moji sodbi precej nekritični posamezniki — iščejo namreč zveze med informiranjem in množičnimi konfliktnimi situacijami, češ da je neinformiranost delavcev pogost vzrok za štrajke ali druge konflikte. Temu naj zapišem na rob, da je na beograjskem simpoziju o prekinitvah dela, organiziranem v tamkajšnjem vodstvu sindikatov, neki diskutant s precejšnjo mero ironije in duhovitosti »pojasnil« zvezo med neinformiranostjo delavcev in štrajki približno takole: »... Če bi bili delavci še bolj obveščeni o vsem, kar se dogaja v podjetjih, bi bilo štrajkov še več...!«

Teoretična vrednost Reboljeve knjige je v izgrajevanju samoupravnega modela informiranja v delovni organizaciji in sociološko pojmovanje informiranja. Samoupravni model informiranja v delovni organizaciji je, za razloček od klasičnega enosmernega, po

² Bogdan Kavčič: Obveščanje v statutih in v praksi podjetij, Center za raziskovanje javnega mnenja pri republiškem svetu ZSS, Ljubljana, avgust 1969.

Rebolju dvosmeren. Pomeni, da nimamo samo enega, ampak najmanj dva subjekta informiranja. Na primer: na eni strani upravo, samoupravne organe, strokovne službe in druge subjekte, ki informirajo delavce; na drugi strani pa delavce, ki informirajo upravo, samoupravne organe, strokovne službe in druge. Vsi udeleženci (subjekti) v procesu informiranja so v *enakopravnem* položaju. Tako konstituiran model informiranja — informiranje med enakopravnimi subjekti v vseh smereh in na vseh ravneh (ter med vsemi ravnmi) pa Rebolj imenuje samoupravno komuniciranje. Samoupravne komunikacije so po Rebolju tisti komunikacijski stiki med člani delovne skupnosti, v katerih se pretakajo informacije, ki so jim nujno potrebne, da lahko neposredno ali posredno soodločajo v procesu samoupravljanja (za razloček od teh loči tudi delovne komunikacije).

Sociološko gledanje na pojav informiranja predpostavlja aktivnost vseh subjektov informiranja. Preprosteje: če govorimo o samoupravnem komuniciranju, govorimo o aktivnosti samoupravljalcev v samoupravnih odnosih. Informiranje samoupravljalcev, pojmovano kot ožji del komuniciranja ali enosmerni tok informacij, je nujen, čeprav ne tudi zadosten pogoj za njihovo aktivnost v samoupravnih procesih (predlaganje, odločanje, kontroliranje uresničevanja sklepov itd.).

Kljub teoretični, konceptualni definiciji informiranja, ki ga vsebinsko, sociološko pojmuje kot samoupravno komuniciranje, pa še dandanes nimamo uporabne, operacionalne definicije. Deskriptivno opredeljevati informiranje v samoupravni delovni organizaciji, kot da je to informiranje »navzgor« in »navzdol« (ascendenčno in descendenčno informiranje), na vseh rav-

neh in med vsemi ravnmi ipd., za vsakdanjo rabo ni najprimerneje. To pa zato, ker da pod istim pojmom (informiranje) vsi ne razumemo iste vsebine. Tudi pojem samoupravno komuniciranje ni toliko vgrajen v vsakdanje življenje, da bi služil za širšo praktično rabo.

Teze za zakon o sredstvih informiranja, ki so v široki razpravi pri SZDL, opredeljujejo informiranje na naslednji način: »Informiranje je kroženje informacij v vseh smereh in na vseh področjih«. Čeprav teze kasneje vsebinsko razčlenijo pojem »informacija«, menim, da ta definicija informiranja povsem ne ustreza. Je namreč posplošena, v njej pa tudi ni opredeljen položaj subjektov v procesu informiranja: med kom krožijo informacije?

Žal tudi Rebolj ni razrešil te enigme, sicer pa tudi ni razvidno, da bi si v konceptu omenjenega dela zastavil ta cilj!

Reboljev prispevek je teoretičen. To se izraža zlasti v konstrukciji samoupravnega modela informiranja v delovni organizaciji oziroma v konstrukciji modela samoupravnega komuniciranja. Pomemben pa je tudi njegov praktično uporabni prispevek. S pojmom »tehnologija informiranja« avtor dovolj jasno pove, za kaj pri ureditvi informiranja gre: da je informiranje posebna disciplina, v kateri so posebna znanja in tehnike, da so za njegovo praktično uveljavljanje in razvoj potrebni specializirani ljudje ipd.

Za tiste, ki se v delovnih organizacijah srečujejo z vprašanjem, kako organizirati informiranje, pa bo zlasti dragocen osrednji del Reboljeve knjige. V tem namreč navaja konstitutivne elemente informacije (aktualnost, popolnost, celovitost, pravočasnost, objektivnost, razumljivost) in podrobneje razčlenjuje, ponazorjeno s praktičnimi primeri, posamezna sredstva

in načine informiranja. Za primer naj naštejemo samo nekatera med njimi: gradnja poročila in poročevalske zvrsti (novica, članek, komentar, uvodnik, glosa, recenzija, reportaža, feljton, koserija); neposredno informiranje (razgovor, sestanek, posvetovanje, javna tri-

buna, predavanje, demonstracija); posredno informiranje (osebno pismo, letak, diagram, oglasna deska, zidni časopis, glasilo kolektiva, brošura o delovni organizaciji, razglasni sistem ipd.).

JOŽE SINTIČ

POPRAVEK

V 11/12 številki lanskega letnika na strani 1749 je v prispevku I. Krefta »Kmetijstvo v šoli« nastala med prepisovanjem v drugem odstavku napaka, ki bistveno popači avtorjevo misel. Stavek v 10. vrstici in dalje se pravilno glasi: »Glavni namen tega urejanja okolja je pridobivanje hrane, industrijskih surovin, pridobivanje in ohranjanje pitne vode in zraka, primerne za dihanje; ohranjanje in negovanje krajine, tako da je primerna za živetje, po možnosti pa tudi za bivanje, rekreacijo in turizem«.

Avtorju se zaradi napake opravičujemo.

Intertrade

podjetje za mednarodno trgovino

LJUBLJANA

Titova 1/III

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- BASTA Danilo: Marksisti i Niče. Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 11, str. 1555 do 1560.
- DEUTSCHER Isaac: Marksizem v našem času. Naši razgledi, Lj., 17. okt. 1969, št. 20.
- LUKACS Georg: Nekateri marksistične dileme. Komunist, Lj., 7. nov. 1969, št. 45.
- MAJER Boris: Marksizem bo uveljavila ustvarjalnost. . . o položaju marksistične kritike. Komunist, Lj., 14. nov. 1969, št. 46.

II. FILOZOFIJA

- AXELOS Kostas: Heidegger i problemi filozofije. Telegram, Zagreb, 1969, št. 502.
- DEBENJAK Božidar: Sedanji trenutek človekovega bistva: nekaj dilem. Anthropos, Lj., 1969/I, št. 1-2, str. 15 do 18.
- : DIJALETIKA oslobođenja. (Dialectics of liberation. Ed. by David Cooper. Bateson, Carmichael, Cooper, Gerassi, Goldman, Goodman, Henry, Laing, Marcuse, Petrović, Speck, Sweezy. (Prev. Branko Petrović.) Zagreb, Praxis 1969. 315 str. (Praxis 2/3.) — 1/2542-2/3.

- : ČEHOSLOVASKA in sodobni svet. (. . . srečanje čeh. in jug. filozofov v Opatiji, febr. 1969.) Anthropos, Lj., 1969/I, št. 1-2, str. 167-185.
- HEID GGER Martin: Razmejitve eksistencialno-ontološke sovisnosti časovnosti, tubiti in svetovnega časa. Problemi, Lj., 1969, št. 81-82, str. 671 do 674.
- HEIDEGGER Martin: »Znanost ne misli«. Pogovor z nemškim filozofom M. H. Naši razgledi, Lj., 7. nov. 1969, št. 21.
- HRIBAR Tine: Čas kot delovni čas. (Odlomek iz doktorske disertacije. . .) Problemi, Lj., 1969, št. 81-82, str. 604-653.
- KIRN Andrej: Antropološko izhodišče v človekovem razumevanju sveta. Anthropos, Lj., 1969/I, št. 1-2, str. 19 do 23.
- KIRN Andrej: Oris nekaterih vidikov pojmovanja časa v filozofiji in znanosti. Anthropos, Lj., 1969/I, št. 1 in 2, str. 142-154.
- MOTALN Valter: Russell in izkustvo. Anthropos, Lj., 1969/I, št. 1-2, str. 155-164.
- RUS Vojan: Filozofija človeka in njegova sodobnost. Anthropos, Lj., 1969/I, št. 1-2, str. 24-40.
- : SODELOVANJE in vloga humanističnih ved. (pogovor. . .) Anthropos, Lj., 1969/I, št. 1-2, str. 57-97.
- URBANČIČ Ivo: Ontološki pomen potrebe v Marxovi prevratni metafiziki. Problemi, Lj., 1969, št. 81-82, str. 579-603.

III. SOCIOLOGIJA

- CARNI Ludvik: O razmerju med zgodovino in sociologijo. Anthropos, Lj., 1969/I, št. 1-2, str. 57-61.
- DUTSCHKE Rudi: Teorija akcije. Tribuna, Lj., 22. dec. 1969, št. 3.
- DILIĆ Edhem & Firs Ruža: Žena i porodica u našem suvremenom selu. Žena, Zagreb, 1969, št. 5, str. 21 do 26.
- GORIČAR Jože: Družba in univerza. Naši razgledi, Lj., 5. dec. 1969, št. 23.
- : JUGOSLOVANSKO mesto leta 2000. (Posvetovanje v Mostarju 16. in 17. okt. 1969. . .) Komunist, Lj., 7. nov. 1969, št. 45.

KOMATINA Milija: Izbruhi nezadovoljstva. Komunist, Lj., 30. okt. 1969, št. 44.

—: MLADINA in njeno avantgardno mesto. Ob zagrebškem simpoziju o mladini. Komunist, Lj., 24. okt. 1969, št. 43.

MLINAR Zdravko: O zapostavljenem kmetu. Naši razgledi, Lj., 17. okt. 1969, št. 20.

MULEJ Matjaž: Nekaj možnosti sodelovanja med ekonomskimi in drugimi družbenimi vedami, posebno med politično ekonomijo in sociologijo. Anthropos, Lj., 1969/I, št. 1—2, str. 71 do 75.

—: NEKATERI problemi in naloge mladine v gospodarskih organizacijah. Predlog tez. Delavska enotnost, Lj., 1969, št. 41.

MOŽINA Stane: Oblike moči, vpliva in kontrole v organizaciji. Moderna organizacija, Kranj, 1969/II, št. 9, str. 707—713.

BOGDANOVIC Jovan: Promene na selu i njihove socijalne posledice. Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 10, str. 1353 do 1356.

BOH Katja: Družina v sodobni družbi. (V Zenevi se je sestala mednarodna sociološka sekcija za raziskovanje družine) Delo, Lj., 6. dec. 1969.

McLUHAN Marshall: Izbor iz tekstova. Bibliografija. Priredio Božidar Gagro. Telegram, Zagreb 1969, št. 503.

PECUJLIĆ Miroslav: Studija iz političke sociologije. Knj. I: Socijalna struktura i promene političkih institucija. Knj. II: Organizacija i savremeno društvo, Beograd, Visoka škola političkih nauka 1965. — IV/2061.

PISTALO Milan: Dileme o budućnosti komune. Telegram, Zagreb, 1969, št. 497.

POUILLON Jean: Sartre i Claude Levi-Strauss. Telegram, Zagreb, 1969, št. 497.

RODIN Davor: Pobuna mladeži i kriza tradicionalnih ideologija. Telegram, Zagreb, 1969, št. 498/99.

—: ŠTUDENTJE proti družbi. Naši razgledi, Lj., 5. dec. 1969, št. 23.

ZUPANOV Josip: Samoupravljanje i društvena moć. Prilozi za sociologiju samoupravne radne organizacije. (Zagreb), Naše teme 1969, 332 str. — 12.096.

IV. PSIHOLOGIJA

KLINBERG Otto: Eksperimentalna psihologija in narodni značaj. Naši razgledi, Lj., 19. dec. 1969, št. 24.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

—: ANKETA »Sodobnosti« V: Temeljna vprašanja slovenske univerze ob njeni 50-letnici. Sodobnost, Lj., 1969, št. 12, str. 1181—1210.

CHIARANTE Giuseppe: Pseudouniverze. Naši razgledi, Lj., 5. dec. 1969, št. 23.

HARTMAN Bruno: Temeljni in sestavni del naše kulture. 50-letnica SNG v Mariboru. Naši razgledi, Lj., 17. okt. 1969, št. 20.

HUMO Avdo: Svoboda in odgovornost ustvarjalca. Komunist, Lj., 5. dec. 1969, št. 49.

KOGEJ Pavle: Univerza — šola bogatih občin. Ob 50-letnici... Naši razgledi, Lj., 5. dec. 1969, št. 23.

KOS Janko: Slovenska kultura in socialni sloji. Sodobnost, Lj. 1969, št. 11, 12, str. 1093—1103, 1265—1278.

KOVAČIĆ Vili-Vitko Šoukal: Izzivanje. (Investiranje v človeka je pri nas premajhno.) Tribuna, Lj., 22. nov. 1969, št. 1.

—: KULTURNE skupnosti in financiranje kulturnih dejavnosti. Javna razprava. Naši razgledi, Lj., 21. nov. 1969, št. 22.

MARENK Ivo: Ali je smiselno začeti programirati potrebe po kadrih? Naši razgledi, Lj., 5. dec. 1969, št. 23.

MLADENOVIC Milorad: Nauka o malo zemlji. Beograd, Institut za naučno-tehničku dokumentaciju i informacije, 1969. 127 str. (Nauka o nauci. 4) — 12.051-4.

MOŽINA Stane: Število in učinkovitost strokovno šolanih ljudi. Naši razgledi, Lj., 5. dec. 1969, št. 23.

—: OSNUTEK zakona o kulturnih skupnostih in o financiranju kulturnih dejavnosti v SR Sloveniji. Delo, Lj., 21. okt. 1969.

PECUJLIC Miroslav: Prihodnost, ki se je začela. Znanstveno-tehnološka revolucija in samoupravljanje. (Prev. Franček Safar.) Ljubljana, Komunist 1969. 123 + (III) str. — 12.171.

PEDIČEK Franc: Antropologizacija znanosti in pedagogike. *Anthropos*, Lj., 1969/I, št. 1—2, str. 48—53.

PETRIČ Ernest: Univerza našega časa. 50-letnica... Naši razgledi, Lj., 5. dec. 1969, št. 23.

PESIKAN Mitar: Dvanaest kritičnih napačenja o školskom obrazovanju. Beograd, Gledišta, 1969, št. 10, str. 1343—1350.

PIVEC Franci: Beograjski, zagrebški ali ljubljanski avantgardizem. *Problemi*, Lj., 1969, št. 80, str. 1—2.

PIVEC Franci: Univerza od Abrahama dalje. *Tribuna*, Lj., 8. in 22. dec. 1969, št. 2, 3.

STIPIĆ Rudolf: Zaposlenost i obrazovanje. *Telegram*, Zagreb, 1969, št. 501.

TOMOVIĆ Rajko: Geneza kibernetike. Beograd, *Vuk Karadžić* (1967.) 114 + (III) str. — 12.151.

VODOPIVEC Peter: Prispevek k razpravi o študentskem gibanju na ljubljanski univerzi. *Problemi*, Lj., 1969, št. 80.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

DECOUFLE André: Revolucija i njezin dvojniki. *Telegram*, Zagreb 1969, št. 501.

LEIBHOLZ Gerhard: Načela moderne ustavne države. Arhiv za pravne i društvene nauke Beograd, 1969/LV, št. 1—2, str. 12—22.

MARCUSE Herbert: Ne jednostavno rušiti. *Telegram*, Zagreb 1969, št. 495.

MIRSKI G.: Spremembe v »tretjem svetu«. Naši razgledi, Lj., 7. nov. 1969, št. 21.

MUHIC Fuad: Šta je staljinizam? Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 10, str. 1241—1297.

PAŠIĆ Najdan: Neposredna demokratija kao istorijska vizija i kao realan politički proces. *Socijalizam*, Beograd, 1969/XII, št. 9, str. 1147—1166.

RISTIĆ Ljubiša: Referendum kao oblik neposredne demokratije u opštini i radnoj organizaciji. *Komuna*, Beograd, 1969/XVI, št. 12, str. 13—17.

VACULIK Ludvik: O oblasti. *Prostor* in čas, Maribor, 1969, št. 5—6, str. 245—251.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

CRVENKOVSKI Krste: Spopadi zaradi različnih interesov. *Delo*, Lj., 19. nov. 1969. (... stavke).

HAFNER Vinko: Komunisti in socialno razlikovanje v naši družbi. *Komunist*, Lj., 12. dec. 1969, št. 50.

—: IDEJNO-POLITIČNI problemi socialne strukture in sodobne vloge ZK. *Komunist* Lj., 21. nov. 1969, posebna pril.

KARDELJ Edvard: Temeljni samoupravni odnosi so skrb celotne družbe. *Intervju*... za »Rad«. *Delo*, Lj., 27. nov. 1969.

KARDELJ Edvard: Razpotja v razvoju naše socialistične družbe. *Komunist*, Lj., 24. okt. 1969, št. 43, 30. okt. 1969, št. 44.

KARDELJ Edvard: Protisamoupravne težnje... 15. ustavni amandma... *Delo*, Lj., 21. nov. 1969.

KARDELJ Edvard: Razredna pozicija ZK danes. *Delo*, Lj., 19. okt. 1969.

KRANJIC Stane: Ob osnutku resolucije prve konference ZKS. *Komunist*, Lj., 12. dec. 1969, št. 50.

LAKOTA Božidar: Proti manipulaciji s človekom. *Komunist*, Lj., 12. dec. 1969, št. 50.

—: OKVIRNI delovni načrt mestne organizacije ZK Ljubljana. *Komunist*, Lj., 5. dec. 1969, posebna pril.

—: ODLOČNO po poti preobrazbe. VII. seja predsedstva ZKJ. *Komunist*, Lj., 19. dec. 1969, št. 51.

—: OSMA seja CK ZK Slovenije, Lj., 9., 13. in 20. okt. 1969. *Komunist*, Lj., 24. okt. 1969, posebna pril.

PECUJLIC Miroslav: O idejnem življenju v ZKJ. (analitični tekst za sejo predsed. ZKJ). *Komunist*, Lj., 12. dec. 1969, št. 50.

POPIT Franc: ZK se odpoveduje oblasti zato, da bi utrjevala oblast delavskega razreda in delovnih ljudi. *Delo*, Lj., 5. dec. 1969, *Komunist*, Lj., 5. dec.

—: POSVET komisije CK ZKS za organiziranost in razvoj ZK »O delovanju komunistov v krajevni skupnosti«. Komunist, Lj., 12. dec. 1969, posebna pril.

RIBIČIĆ Mitja: Sklepi predsedstva ZKJ ustvarjajo vzdušje za doslednejše uveljavljanje naše reforme. Govor v Nišu ... Delo, Lj., 19. okt. 1969.

—: SKLEPI za načrt dolgoročnega razvoja slovenske družbe. Komunist, Lj., 21. nov. 1969, št. 47.

—: SOCIALISTIČNA zveza danes in jutri. Pogovor ... Delo, Lj., 28. nov. 1969.

—: STALIŠČA in sklepi CK ZKS o neposrednih nalogah komunistov po osmi seji. Delo, Lj., 23. okt. 1969.

STAMBOLIC Vukašin: O kritikah nacionalne politike ZK. Komunist, Lj., 24. okt. 1969, št. 43.

SVAB Mitja: V samoupravljanju je treba identificirati razne pojave, da bomo vedeli proti čemu se borimo in za kaj smo. ... o nalogah sindikalnih organizacij. Del. enot., Lj., 22. nov. 1969, št. 47.

TITO: Odločno zoper negativne pojave. ... v Zrenjaninu. Delo, Lj., 26. okt. 1969.

TITO: Opiramo se na lastne sile. Govor ... na ljubljanski univerzi. Delo, Lj., 12. dec. 1969.

TITO: Titova beseda na VII. seji predsedstva ZKJ. Komunist, Lj., 19. dec. 1969, št. 51.

TITO: Zveza borcev mora vse bolj delati kot politična organizacija. Pismo ... TV-15, Lj., 22. okt. 1969, št. 42.

UDE Lojze: Po obisku v Celovcu (Staneta Kavčiča). Prostor in čas, Maribor, 1969, št. 5—6, str. 278—280.

—: V IZKRIVLJENEM zrcalu. O nedavnem dokumentu ESPN (o politiki ZKJ.) Komunist, Lj., 24. okt. 1969, št. 43.

VIPOTNIK Janez: SZDL in gospodarska politika. Delo, Lj., 15. nov. 1969.

4. Delavska in progresivna gibanja:

FISCHER Ernst: Intelektualci in delavska gibanja. Naši razgledi, Lj., 7. in 21. nov., 5. dec. 1969, št. 21, 22, 23.

KARDELJ Edvard: Slovenski narod si je izvojeval varnost nacionalnega obstoja in pravico do samoopredelitve šele, ko sta v njem prevzela vodilno vlogo delavski razred in njegova revolucionarna avantgarda. Del. enot., Lj., 1969, št. 19.

MAREK Franc: Krize i revolucionarne mogućnosti radničkog pokreta. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 9, str. 1189—1197.

—: RADNIČKI i nacionalno oslobodilački pokreti. Enciklopedijski priručnik. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1968 — 1. knj. — III/2640.

ULE Andrej: Proletariat in delavski razred danes. Tribuna, Lj., 22. dec. 1969, št. 3.

5. Mednarodni odnosi:

BUMEDIEN Huari: »Naš cilj je, uspostaviti res ljudske institucije. Zdravica ... ob Titovem obisku. Delo, Lj., 7. nov. 1969.

ETIEMBLE René: Poznajemo li Kínu? (Connaissions-nous la Chine?. Prev. Dragoljub Golubović — Radomir Jačinac.) (Beograd, Vuk Karadžić 1968.) 177 str. (Zodijak 9.) 11.320-9.

JOVANOVIĆ Arsen: Američka politika u Vijetnamu. Međunarodni problemi, Beograd, 1969, št. 2, str. 87—102.

RIBIČIĆ Mitja: Na blokovski osnovi ni trajne zagotovitve evropske varnosti. Intervju ... Delo, Lj., 18. nov. 1969.

SCHWARTZ Berthe: Libanon izgublja ravnotežje. Naši razgledi, Lj., 21. nov. 1969, št. 22.

SKOBERNE Ludvik: Študenti v mednarodnem prostoru. Tribuna, Lj., 22. dec. 1969, št. 3.

TAYLOR A. J. P.: Velika Britanija i Evropa u savremenim međunarodnim odnosima. Međunarodni problemi, Beograd, 1969, št. 2, str. 117—120.

TITO: Politika neuvršćanja ni podrejena nobeni shemi. Zdravica ... v Alžiru. Delo, Lj., 7. nov. 1969.

VOLGIN A.: Afriška politika Pekinga. Naši razgledi, Lj., 21. nov. 1969, št. 22.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- BARAN P. A. — P. M. Sweezy: Monopolni kapital. Esej o ameriškem ekonomskom i društvenom poretku. (Monopoly Capital. Prev. Z. Baletić i S. Štampar.) (Zagreb, Stvarnost) 1969. 378 str. (Svijet suvremene stvarnosti. 1). — 12.137-1.
- CERNE France: Naša družba in planiranje. Naši razgledi, Lj., 7. nov. 1969, št. 21.
- CERNE France: Perspektive našega gospodarjenja. Delo, Lj., 6. dec. 1969.
- GALBRAITH John Kenneth: Črni četrtki. Naši razgledi, Lj., 7. in 21. nov., 5. dec. 1969, št. 21, 22, 23. (svetovna gospodarska kriza).
- GLIGOROV Kiro: Smo na križišču nadaljnega izvajanja reforme. Referat ... seji predsed. ZKJ. Delo, Lj., 5. okt. 1969.
- JOVANOVIĆ Milo: Problemi likvidnosti jugoslovenske privrede. Gledišta, Beograd, 1969, št. 10, str. 1299—1313.
- KAVČIČ Stane: Optimalna možna rast, razvoj samoupravljanja in obvladovanje socialnih razlik in nasprotij. Delo, Lj., 20. nov. 1969.
- : LIKVIDNOST gospodarstva, njegov položaj v delitvi družbenega proizvoda in opuščanje ostankov državnega kapitalizma. Komunist, Lj., 17. okt. 1969, št. 42.
- RIBIČIĆ Mitja: Rehabilitirajmo in dosledno izvajajmo reformo. Delo, Lj., 12. nov. 1969.
- : SKLEPI predsedstva ZKJ o perečih vprašanih družbenoekonomskih odnosov. Delo, Lj., 1969, 16. okt.
- : STO največjih jugoslovanskih podjetij. Karavana, Lj., 1969, št. 2, str. 19—27.
- SKERJANC Janez: Kakšna ekonomska politika v letu 1970? Naši razgledi, Lj., 1969, št. 24.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNEJENJE

- : AKTUALNA vprašanja družbenega položaja in vloge informativne dejavnosti in sredstev javnega informi-

ranja v sedanji razvojni dobi sistema socialističnega samoupravljanja. Komunist, Lj., 28. nov. 1969, št. 48.

- BARBIĆ Ana: Družabniki sodobnega osamljenca. Prostor in čas, Maribor, 1969, št. 5—6, str. 233—242.
- BELAN Branko: Sociološki aspekti videocivilizacije. Naša televizija. Telegram, Zagreb 1969, št. 497.
- KARDELJ Edvard: Sistem informacij se mora vtkati v celotni sistem samoupravljanja. Delo, Lj., 19. nov. 1969.
- : SUVERENO samoupravljanje ni mogoče brez resnične informacije. 6. seja predsed. ZKJ. Komunist, Lj., 21. nov. 1969, št. 47.
- ŠOSKIĆ Budislav: Vloga sredstev za javno obveščanje. Delo, Lj., 18. nov. 1969.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- BOSNJAK Branko: Marksist i kršćanin. Zagreb, Praxis 1969. 115 str. (Praxis 1.) — I/2542-1.
- CHIESA Alberto: Spopad med »srednjima krilomae«. Naši razgledi, Lj., 7. nov. 1969, št. 21. (Sinoda).
- KERSEVAN Marko: Religija in sodobni človek. V Ljubljani, Cankarjeva založba 1967. 98 + (II) str. — I/2515.
- : RELIGIJA i društvo. Pogovor: Branko Bošnjak. (Zagreb, Stvarnost) 1969, 264 str. (Svijet suvremene stvarnosti. 2.) — 12.137-2

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- CAPUDER Lojze: V središču revolucionarnega vrenja. Slovenski gradbeni delavci in revolucionarno delavsko gibanje. Del. enot., Lj., 23, 24. 1969.
- DRLJE Slavko: Revolucionarna mladina v Ljubljani 1941 do 1945. Komunist, Lj., 1969, št. 44—51.
- KLOPČIĆ France: Zakaj je odpovedala II. internacionala? Naši razgledi, Lj., 5. dec. 1969. št. 23.
- KOVAČEVIĆ Dušanka: 50 godina borbe radnih žena Jugoslavije za slobodu zemlje i socijalizam. Zena, Zagreb 1969, št. 5, str. 2—14.

KREMENSEK Slavko: Prvi študentovski protesti. Komunist, Lj., 5. dec. 1969.
SHIRER William: Vzpon in propad Tretjega rajha. (The Rise and Fall of the Third Reich. Prev. Dušan Dolinar. Ljubljana, DZS 1969. 2 knj. (Kultura in zgodovina 34—1, 2.) — 2983-34.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

—: Le MARXISME et l'Asie. 1853—1964. Textes traduits et présentés par Stuart Schram et Hélène Carrère d'Encause. Paris, Colin (1965.) 493 str. — I/2525.

II. FILOZOFIJA

FEUERBACH Ludwig: Sämtliche Werke. Neu hrsg. von Wilhelm Bolin und Friedrich Jodl. (Stuttgart-Bad Cannstatt), Fromman (1959—1964). 13 Bde. — I/2532.

—: L'HOMME et sa pensée. Publié sous la direction de Gerald Barry, J. Bronowski, James Fisher, Julian Huxley. Illustrations de Hans Erni. Paris, Tallandier (1967.) 368 str — IV/2069.

IL'ENKOV Eval'd Vasil'evič: Ob idolah i idealah. (Moskva, Politizdat 1968.) 317 str. (cir.) — I/2549.

MISES von Richard: Positivism. A study in human understanding. New York, Dover Publ. (1968.) XI + 404 str. (Dover Books T 1867.) — 6647-T1867.

III. SOCIOLOGIJA

—: CATALOGUE of Social and Economic Development. Institutes and Programmes. Research. Paris, Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development 1966— III/2554(ç).

—: GRUNDKATALOG Soziologie. Zusammenstell von der Katalogredaktion unter verantwortlicher Mitarbeit von Peter Loviscach. Berlin, Elwert & Meurer 1969—. — 12.138.

NEUNDÖRFER Ludwig: Atlas sozial-ökonomischer Regionen Europas. (Baden-Baden, Nomos 1964. Fo. VI/224.

PETERSEN William: Population. 2. ed. London, Macmillan & Collier-Macmillan (1969.) XV + 735 str. — III/2645.

—: SOCIOLOGIE generala. Probleme, ramuri, orientari. Miron Constantinescu, coordinator. (Bucuresti, Editura Stiintifica 1968.) 366 str. — 12.078.

—: SURVEY Research on Comparative Social Change: A Bibliography. Ed. by Frederick W. Frey. With Peter Stephenson & Katherina Archer Smith. Cambridge & London, The M. I. T. Press (1969.) XX + b. p. III/2636.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

MAC MILLAN Claude: Systems Analysis: A Computer Approach to Decision Models. (By) Claude McMillan & Richard F. Gonzalez. Rev. ed. (2. print.) Homewood & Nobleton, Irwin & Irwin Dorsey 1968. XV + 520 str. — II/10.898.

MOLES Abraham A.: Sociodynamique de la culture. Paris & La Haye, Mouton 1967. 342 str. — III/2635.

VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BIRMAN Igor'Jakovlevič: Optimal'noe programirovanie. Moskva, Ekonomika 1968. 232 str. (cir.) — IV/2035.

—: The IMPACT of Computers on Management. Editor: Charles A. Myers. Cambridge & London, The M. I. T. Press (1967.) X + 310 str. (The M. I. T. Press Paperback Series 83.) — 11.974-83.

VODOPIVEC, Vlado: Delavski razred in sodobna zgodovina, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, št. 1, str. 12—30.

Tema o delavskem razredu in sodobni zgodovini je kardinalna tema marksistične teorije in prakse. Razsežnosti današnje krize socializma se kažejo v razumevanju in razlagi te teme.

Marx je delavski razred identificiral kot subjekt sodobne zgodovine. Zgodovino je razumel kot dejavnost ljudi, ki v konkretnih, objektivnih pogojih zasledujejo svoje lastne smote. Na začetku 20. stoletja je Lenin v novi socialnozgodovinski situaciji redefiniral temo o delavskem razredu in njegovi zgodovinski vlogi v Marxovem smislu. Leninove razlage so bile odgovor na reformistične teorije o samodejnosti zgodovinskega toka. Toda za velik del mednarodnega delavskega gibanja je postala meritorna taka interpretacija vloge delavskega razreda v zgodovini, kakršna se je konstituirala v izjemnih pogojih graditve socializma v Sovjetski zvezi. Ta interpretacija je ideološko legitimirala vodilno vlogo in oblast birokracije. V klasično desnem krilu mednarodnega delavskega gibanja pa se je ohranila teorija o mirnem preščanju kapitalizma v socializem, ki je nastala že na prelomu stoletja in ki se je odrekla temeljnih marksističnih teoretičnih izhodišč. Desno in levo krilo v mednarodnem delavskem gibanju sta se znašli tako v današnjem času v podobni ideološki in politični krizi. Osrednji problem te krize je problem strategije in vloge delavskega razreda v sodobni zgodovini.

UDK 327.323.32

VODOPIVEC, Vlado: The Working Class and Contemporary History, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 1, p. 12—30.

The theme of the working class in contemporary history is the cardinal theme of Marxist theory and practice. The dimensions of the present crisis of socialism are manifest in the understanding and explanation of this theme.

Marx identified the working class as the subject of the contemporary history. He understood history as the activity of people pursuing their own goals in concrete, objective conditions. At the beginning of the twentieth century, in a new sociohistorical situation, Lenin re-defined the theme of the working class and its historical role in Marx's sense. Lenin's explanation was an answer to reformist theories on automatism of the historic current. Still, for a considerable part of the international labour movement it became a decisive interpretation of the role of the working class in history, as it was constituted in the exceptional conditions of the building of socialism in the Soviet Union. This interpretation ideologically legitimized the leading role and power of bureaucracy. In the classic right wing of the international labour movement there was preserved the theory about a peaceful growing of capitalism into socialism, which came into being right at the turn of the century and which renounced the fundamental Marxist points of departure. Thus at present both the right and the left wing of the international labour movement are experiencing a similar ideological and political crisis. The central problem of this crisis is the problem of strategy and of the role of the working class in contemporary history.

UDK 37.01

SCHMIDT, dr. Vlado: Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, št. 1, str. 31—48.

Socialistična pedagogika po vsebini ni enotna, razlikovati moramo pedagogiko v etatističnih družbeno ekonomskih odnosih in pedagogiko samoupravnega socializma. Etatistični pedagogiki je vzgoja državna funkcija in gojenec ji je tem bolj vzgojen, čim bolj ga država obvladuje. To izhodišče izkrivlja njeno pojmovanje gibalnih sil otrokovega razvoja in njegovega položaja v vzgojnem procesu ter znižuje pomen družinske vzgoje in vloge individualizacije pri izobraževalnem in vzgojnem delu. Ko članek zavrača ta stališča, še prikazuje, kako naj naša pedagogika — izhajajoč iz marksistične antropologije in naših družbenih značilnosti — uveljavlja v vzgojnem procesu skladnost individualnega in družbenega interesa, da bo vzgajala vsestransko osebnost.

SCHMIDT, dr. Vlado: Socialist Pedagogy between Etatism and Selfgovernment, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 1, p. 31—48.

Socialist pedagogy is not uniform in its content: we must distinguish between pedagogy in etatist socio-economic relations and pedagogy in self-government socialism. For etatist pedagogy education represents a state function, and the object of education is the better educated the more he is mastered by the state. This point of departure distorts its idea of the moving forces of the development of a child and its position in educational process, at the same time reducing the significance of family upbringing and the role of individualization in educational work. Rejecting this position the article shows how our pedagogy — proceeding from Marxist anthropology and our social characteristic features — is to establish in educational process the congruency of the individual and of the social interest in order to produce a many-sided personality.

UDK 338.984.3 (497.12)

KRŽIČNIK, Ermin: Aktualna vprašanja dolgoročnega razvoja Slovenije, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, št. 1, str. 49—63.

Bistvene ugotovitve so, da ima slovenska gospodarska, socialna in regionalna struktura še veliko neizkoriščenega potenciala in pa dejstvo, da se naša investicijska problematika akumulira na prihodnje desetletje. Rešiti bo treba najprej vprašanje infrastrukture: ceste, železnice, luka, energetika, vode in vprašanje modernizacije industrije, ki je pri nas mahoma zastarela in uspeva morda tudi zaradi svoje razdrobljenosti. To je svojevrsten absurd. Razložiti ga je moč le s tem, da je v majhnem obratu »mojstrski« način organizacije dela še vedno učinkovit in da disperzija gospodarskih agregatov pomeni hkrati tudi disperzijo rizika. Toda brez dvoma so to le začasne »prednosti«, ki se slej ko prej sprevržejo v svoje nasprotje.

Socialna struktura Slovenije je zašla v svojo kritično obdobje. Veliko število upokojencev na eni, mlada kvalificirana in nekvalificirana generacija na drugi strani, neustrezno izobraževanje in miselnost naših kolektivov, ki temelji na začasnih »prednostih«, ki jih daje zaprtost in težnja konzervirati obstoječe stanje, vse to in mnogi drugi momenti vodijo h kritični točki, ki se bo morala razrešiti že v prihodnjih desetih letih. Slovenija v Jugoslaviji ima še vedno dominanten položaj zaradi svoje relativne razvitosti. Zavedamo pa se, da ta relativna dobra pozicija terja ustrezno zasnovo dolgoročne politike.

UDK 338.984.3 (497.12)

KRŽIČNIK, Ermin: Topical Problems of the Long-term Development of Slovenia, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 1, p. 49—63.

The following are the essential statements: the Slovene economic, social and regional structure has still a large unexploited potential, our investment problems are accumulating for the coming decade. The problem of infrastructure must be solved first: the roads, railways, ports, energetics, water, and the question of modernization of industry which suddenly got out of date with us and perhaps prospers because of its being broken in small pieces. This is a peculiar absurdity. It can be explained only by the fact that in small plants the organization of work with »masters« is still effective and that the dispersal of economic aggregates also means a dispersal of risk. Beyond doubt these are only temporary »advantages« which sooner or later turn in disadvantages.

The social structure of Slovenia has come into its critical period. A large number of pensioners on the one side and the young qualified generation on the other, inappropriate education and mentality of our working collectives based on temporary »advantages« as given by reservedness, and the tendency to preserve the existent state, all these and many other elements lead to the critical point which will have to be solved in the coming ten years already. In Yugoslavia Slovenia still always has a dominant position because of its being relatively developed. But we are aware that this relatively good position demands an appropriate conception of longterm policy.

JERI, dr. Janko: Petnajst let sporazuma o tržaškem vprašanju, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, št. 1, str. 107—125.

Prvi del razprave razčlenjuje nekatere pomembnejše elemente iz geneze odnosov med Jugoslavijo in Italijo po rešitvi tržaškega vprašanja (1954) s posebnim ozirom na obmejno področje, pri čemer med drugim ugotavlja, da je obojestransko koristen splošen razvoj medsebojnih stikov v minulih letih meritorna potrditev vsakdanje učinkovitosti politike aktivne koeksistence, kar pomeni ob vzajemni strpnosti in predvsem realizmu ustvarjalno usmeritev h kooperaciji na vseh območjih, ki so v recipročnem trajnem interesu prebivalstva (humana komponenta) obeh dežel. Kot eno izmed ponazoritev te pozitivne evolucije navaja spremenjene nazore glede sedanje politične in gospodarske funkcije Trsta v odnosu do svojega neposrednega in širšega zaledja.

Drugi del razprave vsebuje nekatere elemente številčne konsistence slovenske narodne skupnosti v Italiji, razen tega pa opozarja na vzporedne socialne in druge premike v povojnih letih. Razprava se zavzema za učinkovito (specifičnim razmeram na tem območju prilagojeno) posebno narodnostno zaščito slovenske narodne skupnosti, ki po svojem vsebinskem razponu ne bi smela zaostajati za tisto, ki jo že uživa nemška in francoska narodna manjšina v Italiji.

UDK 327 (497.1:45)

JERI, dr. Janko: Fifteen Years of the Agreement on the Problem of Trieste, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 1, p. 107—125.

The first part of the treatise analyses some more important elements of the genesis of the relations between Yugoslavia and Italy after the solution of the problem of Trieste (1954), with special regard to border district. Among others it establishes that the general development of mutual relations in the past years, which has been good for both sides, represents a meritorious confirmation of the daily efficiency of the policy of active coexistence; at mutual tolerance and above all realism this means a creative direction towards co-operation in all the spheres which are in the reciprocal permanent interest of the inhabitants of both countries (humane component). The changed views about the present political and economic function of Trieste in relation to its immediate and wider background are stated as one illustration of this positive evolution.

The second part of the treatise includes some elements of the numerical consistence of the Slovene national community in Italy, and also calls attention to the parallel social and other changes in the years after the war. The treatise stands for an efficient (adjusted to the specific circumstances of this district) specific national protection of the Slovene national community, which according to the range of its content should not lag behind the protection as enjoyed by the German and French national minorities in Italy.

Sejemске prireditve na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani v letu 1970

- 9. mednarodni sejem ALPE-ADRIA
9.—17. maja 1970
- »SETEX 1970«
Mednarodni vzorčni sejem tkanin in pribora za oblačilno industrijo in trgovino
25.—27. maja 1970
- 9. mednarodni LESNI SEJEM
6.—14. junija 1970
- 16. mednarodni sejem vin, žganih pijač, sadnih sokov in opreme
5. specializirani sejem gostinske in turistične opreme
29. avgusta do 6. septembra 1970
- CVET IN SAD
18.—23. septembra 1970
- 17. mednarodna razstava elektronike, telekomunikacij, avtomatizacije in nuklearne tehnike
»SODOBNA ELEKTRONIKA«
6.—11. oktobra 1970

GOSPODARSKO RAZSTAVIŠČE
LJUBLJANA

RAŠICA

je pripravila
za vse, ki ljubijo
zimski šport in
izlete v naravo
lepe in tople
puloverje

KEMIJA-IMPEX

Export-Import

Zastopstvo inozemskih firm

LIUBLJANA, TITOVA 25

P. O. B. 4-8/VIII

IZVAŽAMO IN UVAŽAMO:

kemikalije, anilinska barvila, barve in lake, kavčuk; plastične mase; steklo, porcelan in keramiko, pisarniški material in stroje, papir in kartone, tekstilno blago in surovine, industrijske rastline, nafto, naftne derivate, mazila, olja in masti, usnje, krzno ter usnjarske izdelke, medicinske in farmacevtske izdelke ter medicinske instrumente, les, lesne izdelke in celulozo, opremo in utenzilije za tekstilno industrijo, opremo za strojno, kovinsko predelovalno in drugo industrijo, kovinsko predelovalno in tehnično blago, fotografske in optične aparate ter potrebščine, blago široke potrošnje vseh strok, odpadke vseh vrst, gradbeni material, knjige in muzikalije, cestna motorna vozila, nadomestne dele in potrebščine, akustične aparate in elektrotehnični material.

sporočilo naročnikom in bravcem

Svet Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani je na seji 16. januarja leta 1970 razrešil sedanji uredniški odbor revije »Teorija in praksa«, ki mu je potekel mandat, ter imenoval novega, v katerem so:

Benko Vlado, Ribič Adolf, Crnkovič Rudi, Dragan Zvone, Filipič Lojze, Gorjup Mitja, Klinar Peter, Hočevar France, Knez Jože, Kovač Božo, Kranjc Stane, Kučan Milan, Majer Boris, Markič Boštjan, Mlinar Zdravko, Murko-Drčar Mojca, Osredkar Milan, Roter Zdenko, Skok Lojze, Strobl Majda, Švab Mitja, Tanko Zvonimir, Tavčar Ivo, Toš Niko, Urevc Franc, Vreg Franc in Ziherl Boris.

Uredništvo revije
»Teorija in praksa«